

821.512 122
-8
M86 K

Алаш тұрасы

ҚАЙЫМ

МҰХАМЕДХАНОВ

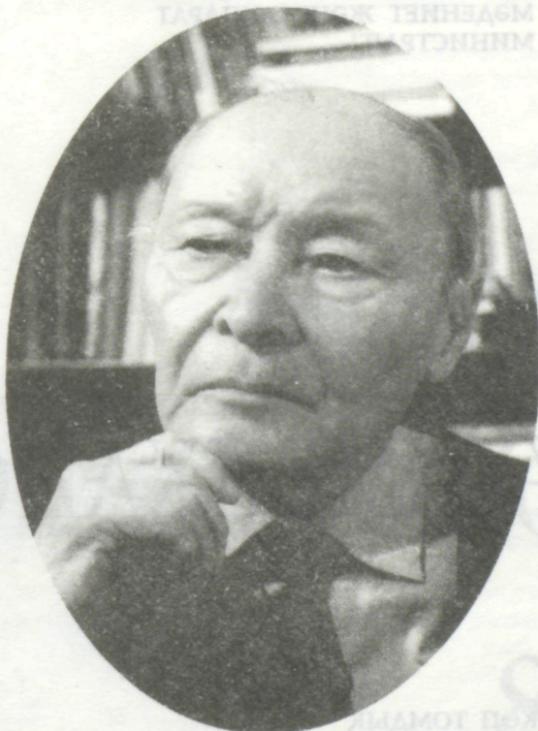
8

224514-122-8

МЗКС
к

ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ НАУЧНО-ИССЛЕДОВАТЕЛЬСКОГО
ИНСТИТУТА КИТАЙСКО-КОРЕЙСКОЙ
ФИЛОСОФИИ И ДИПЛОМАТИИ

8
Бейнанғылай
Мінтақамағынан
Жаннан
Аудармалар
Маңдашар

А. Н. ТУМАНСАЛАРДЫҢ ЕКІНШІ ЗАЛДІПОЛ
ХІМЕСІСДЕСІНЕН - ОТЫРАП ЖОЛДАХАМДЕСІ.
ЛІТРЯТУРНЫҢ ОУЛАМАСЫ

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ
МӘДЕНИЕТ ЖӘНЕ АҚПАРАТ
МИНИСТРЛІГІ

ҚАЙЫМ МҰХАМЕДХАНОВ

КӨП ТОМДЫҚ
ШЫГАРМАЛАР
ЖИНАФЫ

Л. Н. ГУМИЛЕВ АТЫНДАҒЫ ЕУРАЗИЯ ҰЛТТЫҚ
УНИВЕРСИТЕТИНІҢ "ОТЫРАР КИТАПХАНАСЫ"
ФЫЛЫМИ ОРТАЛЫҒЫ

82/Б.А.422-8

Алаш тұрасы М86
к

ҚАЙЫМ

МҰХАМЕДХАНОВ

8

Аудармалар
Мақалалар

АЛМАТЫ "ЕЛ-ШЕЖИРЕ" 2009

ББК 84 Қаз - 7
М 86

Қазақстан Республикасы
Мәдениет жөнө ақпарат министрлігі
Ақпарат және мұрагат комитеті
“Әлеуметтік маңызды әдебиет түрлерін шығару” бағдарламасы

Шығармалар жинағы Л. Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеттің жаңындағы “Отырар кітапханасы” ғылыми орталығында дайындалды.

Жауапты редакторы – филология ғылымдарының докторы, профессор Тұрысın Құдакелдіұлы Жүртбай

Пікір жазғандар:

С.С.Қирабаев – КР ҰҒА-ның академигі, ф.ғ. д., профессор
Р.Нұргали – КР ҰҒА-ның академигі, ф.ғ.д., профессор
А. С. Еспенбетов – филология ғылымдарының докторы, профессор

Қолжазбалар мен фотосуреттер Қайым Мұхамедхановтың балалары – Мұслиманың, Розаның, Жәнібектің, Назымның, Бескеттің, Қанағаттың, Динаның, Дегдардың, Қарлығаштың және Қазыбектің отбасы архивтерінен алынды

Жинақты құрастырып, баспаға дайындаған, түсініктемелерін жазған –
Ербол Исламұлы Іргебай

Мұхамедханов Қ.
М 86 Қөп томдық шығармалар жинағы Қайым Мұхамедханов. – Алматы:
Ел-шежіре, 2009.
Т. 8. – 320 бет.

ISBN 978-601-7011-82-6

Фалым, әдебиет сыныпсы, драматург Қайым Мұхамедхановтың көп томдық шығармалар жинағының сөзізінші томына шетел драматургерінен аударған драмалық шығармалары енін отыр. Жинақта “Қажы әфені үйленеді”, “Аршын мал алан”, “Уакыт сондай”, “Фигаронын үйленуі”, “Жас гвардия” пьесалары мен “Русалка” өлсөн және әр жылдарда орыс тілінде жарық көрген макалалары берілген. Фалымның аудармалары бүрын-соңды жеке жинақ болып баспа бетінде жарық көрген жоқ.

4702250201
М ----- 2009
00(05)-09

УДК 821.512.122
ББК 84 Қаз - 7

ISBN 978-601-7011-82-6

Мұхамедханов Қ., 2009
“Ел-шежіре”, 2009

БІРІНШІ БӨЛІМ

Шәриф КАМАЛ

ҚАЖЫ ӘФЕНДІ ҮЙЛЕНЕДІ

3 переделі 4 картиналы комедия

ҚАТЫСУШЫЛАР:

Юнус қажы
Фалимә - оның әйелі
Кәмилә - мұғалима
Нағима - Камиланың апасы
Жәлел - артист
Ғабділхан - акын
Хуснетдин - маклер \ делі-дал\
Шакир
Хайретдин - малай
Мұғалім
Нәсимә - жаушы
Артистер.

БІРІНШІ ПЕРДЕ

Бірінші картина

Жәлелдің пәтері. Жәлел мандолина ойнап отырады.
Нәсимә кемпір кіреді.

Нәсимә. Амансың ба, балам. Есен – саумысың?

Жәлел. Э, Нәсимә апа, жоғарылат. Иә, қандай шаруамен?

Нәсимә. Аллаға шүкір, есен - саумын, әйтеуір.

Жәлел. Не шаруамен жұрсіз деймін? /Мандолина тарта береді/.

Нәсимә. Тоқтай тұрсанышы, алып-ұшпай.

Демімді алып алайын да /Шәлісін алып қояды/.

Жәлел. /күй тарта береді/ Эйбәт па?

Нәсимә. Құдайдың бергені не мың шүкір.

Жәлел. Мына күй әйбәт па, дейім?

Нәсимә. Е, соны айтады екенсің ғой. Мен де бір...

Жәлел. “Ойыл” күйі дейді мұны.

Нәсимә. Білем, білем. Жақсы білем. Жәрменкесі де бар ғой оның. Ойын жәрменкесі-ші.

Жәлел. /тағы тартады/ Сөйтіп, әйбәт дейсің ғой?

Нәсимә. Аллаға шүкір, бек әйбәт!

Жәлел. Күйді, мына күйді айтам.

Нәсимә. Айттым ғой енді, жәрменкесі де болған соң, неге жаман болсын. Ойыл жәрменкесін бүкіл жиһан біледі ғой. Мына менін шапаным сонан келген асыл казынаның көзі. Хәбиррахман байдың атасы мархұм сол жәрменкеге келген Бұхар көпестерінен алған екен. Оның ең кеңже ұлының ең кіші, кеңже қызы, қыли көз Фәрхижиһанға күйеу тауып бергенім үшін, шешесі мархұм сыйлаған болатын. Оттың жыл бойы өзі киген, он бес жылдан бері мен киіп жүрмін. Ескіру, тозу дегенді бір білсейші. Жыл сайын бір-екі жамайым да, рахаттанып киіп жүре берем.

Жәлел. Сонымен жаңарту есебі ойыңызда жоқ па?

Нәсимә. Не дейсің?

Жәлел. Шапанды, дейім, жаңарту есебінізде бар шығар?

Нәсимә. Есептің хисапқа тұра келуі керек балакай. Киім жаңарту оп - оңай бола қоятын шаруа емес ол.

Жәлел. Ал. Қажы, Қажы не істеп жатыр? Сендіре ме әйтеуір?

Нәсимә. Соны айтам енді. Есентің хисапка тұра келуі керек. Алланың раҳметімен істі жайғастырсан, сенен бір ауызғана жыты сөз, көңіл токтатар уәде алсам, Қажы онан соң карап қалмас, кудай бүйірса.

Жәлел. Біздің Хуснетдин абзиді білесін бе?

Нәсимә. Неге білмейін. Ат базарында макслер - деддал емес пе? Алла бүйірса, оны әбден білем.

Жәлел. Бір кезде Жұніс қажы оны мықтап алдаған. Онысын да білесін бе?

Нәсимә. Міне енді, онысына тіпті сене алмаймын. Болмайтын іс, мүмкін емес. Қажы жарықтық ол әулие секілді ізгі жан емес пе? Жеті теңізді кешіп, Сұлтан - халифа жерлерін басып өтіп, Қажыға барған кісі, еш уакытта ондай осалдық істемейді, алла бүйірса.

Жәлел. Нанбасаң Хуснетдин абзидің өзінен сұрарсың. Ол ана, темірдей көк желіскер аты бар ғой, соны сатып алған кезде болған уақыға. Басында деддалдығы үшін акша берем деп сендірген де, артынан жарты тыын жармақ та бермей, отыртып кеткен.

Нәсимә. Ә, ол енді, балақай, сауда ісінде солай ету керек дейді ғой. Сен көр де мен көрейін. Жалғыз-ақ, жіптің үшығы көзге түспесін де, сот кармағына ілінбейтін болсын. Әйтпесе сауда деген аса бір сауапты кәсіп қой. Пайғамбарымыз Мұхаммәт ғаләйхіссәламның өзінің де сауда істеуі сондыктан емес пе. Жәрайды енді, бос сөзді тастанық та, керекті сөзді бастайық, Жәлелетдин балам.

Жәлел. Нәсимә апа!

Нәсимә. Айта ғой, балақайым.

Жәлел. Маған бір - екі артистка керек еді.

Нәсимә. Немене, немене керек еді?

Жәлел. Театр ойынына қатын - қыздан бір - екі кісі керек еді. Тауып бере алмайсың ба?

Нәсимә. Хи-хи-хи... Қалжындайсың да.

Жәлел. Шын айтам. Қатын - қызы рольдерін ойнайтын кісі жоқ. Сенің таныс - білісін көп қой тіпті. Былай ширағырап қыздарды айналдырып көр енді. Жасырактау жесір келіншектер болса да жарайды.

Нәсимә. Қалжыңынды қоя тұршы енді, Зинһар, хи – хи хи...

Жәлел. Неге күлесің, билләхи, шын айтам.

Нәсимә. Қалыңдық десен мына дегенін айналдырып берем,

бүйірған болса. Тауып бер дең бүгін айтшы, келесі бейсембі күні думан - асыр той жасаймыз, алға бүйірса. Осы жасыма келгенше еш уакытта кісіге құлқі болып қалған жерім жоқ әлі. Енді бүгінге жетіп, жын-сайтан, ойын-құлқі үшін мұсылман баласының басын айналдырып, саған тауып беріп, жүртқа құлқі болар жайым жоқ. Я құдайым өзің сақтай гөр! Ал қафір баласын айналдырып-ак берер едім, орысша бір кәмилә сөз білмеймін. Жарайды енді, бос сөзді тастайық, та керекті сөзден бастайық, Жәлелетдин балақайым.

Жәлел. Мен үшін керектісі осы сөз еді, Нәсимә ана.

Нәсимә. Жокты сөйлеме енді, құдай үшін. Мені тындаши. Сен Кәмиләға жеріне жеткізіп айтсан, ол сенің айтқанына көнеді. Жаман - жақсы болсаң да ағасы емеспісің. Эрі әке орнына - әкесің. Кәмилә қендең бар ғой, басқа тұктің де керегі жоқ. Бақыт есігі шалқасынан ашылды дей бер, алла бүйірса. Онда Кәмилә қарындастың сатыр - гүтір губернатор қатыны сиякты жалт - жүлт еткен тарантасқа отырып альш дүріштеп, бүркыратады да жүреді. Сен де казіргідей жүртты құлшіріп, әртіс - мәртіс болып журудің орнына, Қажы әпендінің бір магазининда дәйдей бір прикашчик болып, қайқаясың да тұрасың. Бөркінді қырын киіп, кездемені құлаштап өлшеп тұратын жіт боласың, алла бүйірса.

Жәлел. Ал сен өзіңші?

Нәсимә. Е мен немене?

Жәлел. Су және шапан жамылып, жорғалай басып, чыж-чыж...

Нәсимә. Ия, тіпті дұрыс айтасың, алланың рахметі, байдың жомарттық құрметі бәрімізге жетеді. Жорғалай басың, чыж-чыж... әлі айттың бітірмейдің. Қаюлы шетік, резин галош киіп, сықыр-сықыр... Тек, құдай үшін дең айтайын, жұмысты жыщамдату керек. Қажы әфәнді катты асықтырып жатыр. Байлар деген енді, бір істі істейім деді ме, тездетуді жақсы көреді. Сөйт енді, алла бүйірса, жәрәй ма? Әйтпесе бар ғой, бақыт құсын колдан шығарып алұмызың тажап емес. Алшам сактасын.

Сыртта ит үреді. Абыржыған күйде Қажы кіреді.

Қажы. Ассалау мағаләйкім!

Жәлел. Міне керек болса бақыт құсы! Ұәғаләйкім мәссолам, Қажы әфәнді, әйдә, хош келдіңіз.

Қажы. Есенсіздер ме, есен-сай тұрасыздар ма? Үй-ішітерініз, туған - туысарыңыз, тұқым-жұрагаттарыңыз тегіс аман-есенсіздер ме, әугеуір?

Жәлел. Әзір есен - сай, Қажы әфәнді. Туған-туыскан, тұқым-жұрагат бәрі де сай - сәләмат.

Қажы. Бәрекелі, бәрекелі. Есендік керек, есен-сау болған жақсы. Аллах тәбарәкә рә тәғалә Хәзрәтләрі мәемин-мұсылмандарға есендік, саулық берсін. Қым!...

Нәсимәға басымен ымдайды. Нәсимә орнынан тұрады.

Нәсимә. Жәрәйді, кош болыңыздар енді, мен кетейін, жұмыстарым да бар еді.

Қажы. Жәрәйді, кош. Жұмыстарыңы бітір, яғни мәселең.

Жәлел. Келіп жүр. Ұмытып кетпе бізді.

Нәсимә. Эрине, әрине, бүйірса, иншалла келемін ғой. Келмей енді... Баставан істі жайламай тұрып, келуден тынбаспын, алла бүйірса.

Қажы. Жәрәр, жәрәр. Сүйтерсің енді, яғни мәселең.

Нәсимә. Бір істі бастадым ба, аяқтап шықпай, жеріне жеткізбей тастап кететін әдетім болған емес, тіпті...

Қажы. Жетер енді, көп езіп сөйлей бермесенші, яғни мәселең.

Нәсимә. Қажы әфәнді бір игілікті істі маған тапсырған екен, тек қана бар ғой сатыр-гүпір губернатор дегендей. Қажы әфәндінің тойын жасамай тұрып тіпті де тыным табады екен деме. Көр де түр, алла бүйірса.

Қажы. Түү, сен енді, әттеген-ай!...

Нәсимә. Жәрәйді, жәрәйді... Бітті, болды, Қош айтық / кетеді.

Қажы. Міне, Нұх пайғамбардың қарғасы деген дәл осы болады! Бір тоқтау деген жоқ, қарқ-қарқ етіп, қарқылдайды да тұрады, о көмалта! Өзі бір барып тұрган берекесіз. Соңан соң ғой, тоқтай тұр дейім, бұл қайырсыздан іс шықлас, онан да өзім ғана барайын да жақсылап тұрып түсіндірейін, дедім. Жәлелетдин болса, ол ақылды жігіт, мені түсінер дедім, яғни мәселең.

Жәлел. Сіз бекер машақаттанған екенсіз, Қажы әфәнді.

Нәсимә ана істің мән-жайын өте тамаша-ақ түсіндіріп еді.

Қажы. Э, олай болса, нәтижесі қайда, Жәлелетдин інім? Жақсы-ақ түсіндіріп айтқан екен дейік, ал бір нәтижесі керек қой, яғни мәселең. Біреудің есігіне дамыл бермей, жел қуып жүрудің мағынасы жоқ. Мен шаруа адамымын, менің уақытым қадірлі, қымбат. Пайғамбарымыз галәйниссәлам игілікті істі тездетуді өсиет еткен.

Жәлел. Пайғамбар тездете керек деуі деген ғой, Қажы әфәнді, ана қарындастарымыздың тіпті де асығатын түрі жоқ. Қажы әфәндінің қатыны бар, нәлен - түген дейме - ау.

Қажы. Қатыны бар дей ме?

Жәлел. Солай дейді енді.

Қажы. Дұрыс айтады. Бәрекелді, бәрекелді. Жастар күндеспен бірге тұруды жаратпайды, әрине.

Жәлел. Солай сиякты.

Қажы. Болды ендеشه. Бәрекелді, міне, міне, бәрі де ретке келді деген сөз. Солай емес пе?

Жәлел. Қалайша?

Қажы. Ол ауыру ғой?!

Жәлел. Кім ауыру?

Қажы. Менің қатыным, Галимә абыстайың, яғни мәселен.

Жәлел. Солай ма еді?

Қажы. Қайда әлдеқашаннан бері. Көп кешікпей өледі енді, яғни мәселен.

Жәлел. Аянышты, аянышты екен.

Қажы. Қайтесің енді. Аллах тәғалә иманын жолдас қылсын. Орны жумакта болсын. Қайыр дүғада болайық, яғни мәселен.

Жәлел. Не ауыру екен, Қажы әфәнді?

Қажы. Сол енді, ажал зәхмәті, өлім ауыруы, яғни мәселен.

Жәлел. Нәсимә апа онысын неғып айтпады екен?

Қажы. Сол әңгүдік жапалак не біледі дейсің? Ең керекті сөзді айтпаудың қарашы, әне сүйтеді. Өй, Нұх пайғамбардың кара карғасы. Міне, сен енді оған! Ләхәулә уә лә, қуәтә. Өз халың қалай? Сол күлкі ойынын ойнап жүрсің бе?

Жәлел. Ойын көрсетіп тұрамыз, Қажы әфәнді.

Қажы. Эй аяныш хал екен! Құдай тәүфік, инсан берсін!

Мұсылманға ылайық іс емес енді. Театр – күлкі ойынын ойнайтын орыс біткен бе әлде, яғни мәселен? Аллах тәғалә тасқа жан, кәпірге иман берем десе де, колынан келеді. Яғни мәселен, сен де балки тәубә етерсің, ғазиз иманды болып, дүниеден етерсің, Валлах әғләм, құдайға тапсырдық.

Жәлел. Иман болса да, болмаса да бәрі бір, дүниеден кетуге асығып журген мен жок, Қажы әфәнді.

Қажы... Ләхәулә ве лә қуәтә... Әлғаязі биллаһ, коркынышты сөзді аузыңа аласың, Жәлелетдин.

Жәлел. Неменесі коркынышты дейсіз?

Қажы. Міне ендеشه, мен саған өз басымнан кешкен халімді баян етейін... Мен Кәгбәтуллаға барып, хаж болған уақыттымда, бір хикмет түс көрдім.

Жәлел. Іә, я?

Қажы. Тусімде пайғамбарымыз Мұхаммет ғаләйхиссәлам көйлегімнің тамақбауынан алды да, маған былай деді: “Әғердә бір ысул жәдид, жаңа оку мұғалимәсіне үйленіп, Хәлал

жіфтліккә алмасаң, дейді жарықтық, онда каншама ғыйбадат қылсаң да, каншама қажылық етсең де, бәрібір имансыз қаласын, орның жәһәннамда болады ”.- деді. Үктың ба?

Жәлел. Үктым, үктым. Шынында да халыңыз аса ауыр, хәтер екен, Қажы әпенди.

Қажы. Хәтер болғанда кандай, Жәлелетдин інім. / көзін сұртеді/. Бар сенгенім сен ғана, інішегім. Қатын - қыз деген тугандарының сөзін тастамайтын халық, сен шындаپ айтсан, иншалға, көнеді ол.

Жәлел. Халыңыз аса аянышты екен. Мен оған жеріне жеткізіп тұрып айтам енді. “Сен, қарындастым. Қажы әфендінің иманын нығытып, сақтап қалуға жәрдем ете гөр, деймін. Эйтпесе, иманы қыл үстінде, қалт - құлт етіп, күрып кетуге аз –ақ қалыпты”, - деймін ғой.

Қажы. Сүйдеп айта көр енді, Зинһар, інішегім. Онан соң мен не істеді де: егер ол екеуіміз бір-бірімізге ұнап кетсек, яғни мәселен, бір-бірімізді сүйсек, алам да қак жарты байлығымды өзінін атына жаздырам, бітті кетті, вәссәлам.

Жәлел. Оныңыз тым көбірек болмай ма, Қажы әфәнді. Жартысы түгіл шерігі де жетер, менінше. Маған да бір аз карызға бере тұратын шығарсызы?

Қажы. Э, ол енді екінші мәселе. Бірақ та жас бикешке жарты дәүлетімді жаздырам, алла бүйірган болса. Кожа Баһаутдин бейтінің басында солай уәде беріп, нәзір айтқам. Нәзірімді бұзғым келмейді, яғни мәселен, солай енді.

Жәлел. Нәзір айткан болсаңыз, ол да енді екінші мәселе.

Қажы. Солай, солай... Ал енді саған қарыз бере түру. бәлкім мәслихат болар, оны әлі ойлап көрерміз. Бірақ, саған мына артист, ойын - сойыныңды тастау керек болар, яғни мәселен. Оған көнетін шығарсызы? Сені өзімнің бір магазиныма прикашчик етіп қоярмын, алла бүйірган болса. Олай болғанда қарыз берудің қажеті бола қоймас, яғни мәселен.

Жәлел. Иә, сіздің пландарыңыз сондай қызықты, Қажы әфәнді.

Қажы. Қызықты ғана емес, яғни мәселен, менің пландарым пайдалы.

Жәлел. Тек, солай болғай да.

Қажы. Амин! Рахмет жақсы лебізінде. Мәселені енді түсіндің ғой, інішегім?

Жәлел. Түсіндім. Қажы әфәнді.

Қажы. Мен айтатын сөзді айттым, ендігі жұмыс сенде қалды.

Жәлел. Жәрәйді енді, ойластырармыз.

Қажы. Зинһар, ұзакқа созбандар. Ізгі жұмысты жеделшеткен жақсы. Мөбарәк рамазан айы да жетіп қалды. Оған шейін бұл шаруаның аяғын жерге тигізу керек. Жарықтық пайғамбарымыз жақсы істі жылдамдатып тындыру керек деп өснеге еткен.

Жәлел. Ол жағы, әрине, солай ғой.

Қажы. Қош, аллаға таисырдық. Менің айтқандаымды ұмыта көрме, жаным. Фалимәнің ауыру екенін, көп кешікпей өлеңтінін, Қәғбәтуллада түс көргенімді, жарты дәүлетімді жаздыру турасында нәзір айтқанымды бәр - бәрін жеке - жеке тәптештең құлағына құя көр, жәрәй ма?

Жәлел. Жәрәйді, жәрәйді, ол жағы айттылады.

Қажы. Қош жаным, қош, інішегім. /Кетеді/ .

Жәлел. Қанша уақытым босқа кетті. Ал менің роль жаттауды керек /Дәптерін алып, роль оқуға кіріседі/ .

“Сен, иодлец, мені алдамақшы боласың ба? Жок, жок, ол болмас! Мен ар - намысым үшін не өлермін, не сені құрттармын. Ах, сен, азғын!”

Камилә мен Габділхақ кіреді.

Габділхақ. /дегбірі кетіп/ бұл не, құтырдың ба өлде?

Жәлел. /Дәптеріне қарап/ жоғы, ойнайтын ролімді пысықтап жатырмын.

Камилә. Габділхақ әфәнді аппак қудай боп кетті, хи-хи...

Габділхақ. Үрейімді ала жаздағы ғой, әңгүдік.

Жәлел. Бұл өлі ештеңе емес қой.

Габділхақ. Тағы не іstemек едін?

Жәлел. Қарындасымды қүйеуге беретін болдым.

Камилә. Не дейді?

Жәлел. Нәсимә апай тағы келген еді, оның соңынан іле - шала Жұніс Қажы өзі де келіп жетті.

Камилә. Нәсимә кемпірді ұрысып-ұрысып, қуып шығарып едім ғой.

Жәлел. Міне сондықтан да Қажының өзі келді. Мәселе шынында да үлкен насырға шауып барады.

Габділхақ. Қалжының ба?

Жәлел. Негізді мәселелер, үлкен уақығалар, көбінесе, әзіл-қалжынан басталады, ақынным. Драма, трагедияда да солай болады.

Габділхақ. Ақыры әзіл-қалжынмен аяқталады.

Камилә. Тұздықсыз философия.

Жәлел. Болса болар, қарындасым. Дегенмен қазір енді сенің алдында екі жол түр: біреуі -пар ат жегілген

жалтырауык коляскага отырып алып, карт Қажымен кету. Плюс оның жарты байлығы. Екіншісі – мына жас ақынмен колтықтасып, тық-тық басып, жаяу тартып отыру. Плюс тұстарына қыстырып қойған сирень гүлі болады. Басқа дүние - жиһаз дегеннен түк те болмайды. Міне таңдай көр енді. Қой, менің роль даярлауды керек. Сендерге бөгет болмайын /екінші бөлмеге кетеді/.

Камилә. Фабділхак әфәнді, ғафу өтінем. Менің ертең беретін сабакқа әзірленуім керек. Тағы бір уақытта еркін отырамыз. Жәрәй ма?

Фабділхақ. Жәрәйді, ештеңе етпес.

Камилә. Ғафу ете көр енді. / Екінші бір бөлмеге кетеді/.

Фабділхақ. Бір жақта Қажының жарты байлығы, ал екінші жақта – құны бес тыындық ақынның сирень гүлі. Айырмасы азғантай ғана емес-ау... Жоқ, айырмасы бар. Ол гүлдер ақынның ұлы шығармаларын жүргішілік жоғары бағалап, ақынды құттықтау символы ретінде берілсе, онда қалай болар еді? Ол онда, сөз жоқ, Қажының жарты дәүлеті түгіл, тіпті мың Қажының бар байлығын қосып, миллион рет көбейтсі де сол гүлдердің бағасына жетпек емес. Міне, маган сондай гүлдер керек. Және мен сондай баға жетпес гүлдерге ие болармын да.

Шымылдық

ЕКІНШІ КАРТИНА

Шымылдық ашылғанда Камилә оқып отырады.

Габділхақ. /кіріп/ Faфу өтінем, құрметті Камилә бикеш.
Камилә. Ол не үшін енді?

Габділхақ. Осындаі бар ықыласыңызды қойып оқып отырған шағыныңда, мазаңызды алғаным үшін. /Амандасады/.
Рұқсат етерсіз дейім /қолынан сүйеді/.

Камилә. Ойбой, сіз бүтін әлдекалай боп кетіпсіз ғой, ақын әфәнді. Тфу, тфу, тек көз тие көрмесін.

Габділхақ. Оншама ештеңе де бола койған жоқ. Тек Камилә бикеш маған осындаі көңіл бөлетін болса, көз тиудің өзін де улken бакыт санар едім.

Камилә. Міне, қызық! Өзі жас ақын болсын, өзі сыр - сыпайы сүйкімді болсын да, сен оған сүйсініп қарай алма, онда не болғаны. Мен сізді қадір тұтатын, поклонница ларыңыздың бірі емеспін бе, мен сіздің өлеңдерінізді өте жақсы көріп окимын.

Габділхақ. Сіз мені осылай мыскыл етіп, күлкі қылғының келеді екен ғой, Кәмилә бикеш, мен сізден өтінер едім... сіз мені аяңыз.

Кәмилә. Аяңыз?... ха-ха-ха... мен сізден мұны күтпеген едім, ақын әфәнді. Бейшара адамдарды ғана аямай ма. Мен өмірбаяндарын оқыған ақындар өздерін тіпті ірі санайды, жогары үстайды, ал сіз, кайта кері кетіп, аяңыз мені деп мұсәпірсісіз.

Габділхақ. Мен сізді түсінem, Камилә бикеш, тек сіз мені мыскылдан күлкі етпеніz, сізден соны ғана өтінем.

Камилә. Габділхақ әфәнді, сіз сөйтіп, шынымен-ак, жәбірленіп қалдыңыз ба?

Габділхақ. Шынымен, Камилә бикеш. Басқалар не десе о десін, мен үшін бәрібір. Мені куантып, жұбата алатын да, қасірет тартқызып, кайғырта алатын де тек бір ғана адам.

Камилә. Солай деніз... Мен осы күнге дейін сізді бұлай деп ойламайтын едім /тұрып/. Габділхақ әфәнді, сіз отыра тұрыңыз, мен қазір келем /екінші бөлмеге кетеді/.

Габділхақ. Қайтіп бұған ішкі сырымды ашсам екен? /
Кекірегін үстап/. Уф, жүрегім. Аттай туласп барады, аяғына

жығылым келеді, жаным! Нұр сипатты періштем, келші. күнім! Мамықтай жұмсақ, ақ төсінді жүргіме басып қысайыншы, жанған жүректің жалыны басылсын да. Аллаға шүкір, колын сүодің сәті түсті. бірақ та ішкі сырымды актару ауыр тиіп түр ғой. Жоқ енді, дәл осы жолдан да қалдыру, барып түрған ынжыктық болады. Фашық екенсін, берік бол, жігітім! Міне енді қазір, келе сала қарсы алдында тізе бүгем де, жүректі жандырып жатқан отты жалындарын қоя берем. Кел, жаным! Тез шықшы, күнім! Соншама жалындыра бермеші, жетер енді, көп жалындым, көп азап тарттым ғой...

Камилә келеді.

Камилә. Я, ақын әфәнші, тағы не хал-ахуал бар? Қандай өлең - жыр жазумен шұтылданып жүрсіз?

Ғабділхақ. Камилә бикеш, өлең жазбаймын һәм жаза да алмаймын. Камилә бикеш, сіз мені аяныз, табаныныздың астына таптаған топырак боламын. Мен сіздің құдіретті нұр сипатыңыз үшін шыбын жанды фида етуге өзірмін / тізерленеді/.

Камилә. Бұныңыз не тағы? Қойыңыз біреу келіп қалар, алжастыңыз ба әлде?

Ғабділхақ. Алжасудан аманмын, Камилә бикеш, жүргім жалындан жанып барады.

Хуснетдин, Шакир, Нагима, Жәлел күлісіп келіп кіреді.

Жәлел. Құдай біледі бар ғой, қызық қыламыз.

Шакир. Раждап бір тамаша болады енді.

Хуснетдин. Ой, қаһар соккырлар, ой, қалай ғана ойлан таптындар! Бірақ, іс шығара алар ма екенсіңдер?

Жәлел. Истейміз, оған шек келтірмей - ақ қойындар...

Ә, ақынның да мында екен ғой. Амансың ба, ақын дос? Қенілсізсің ғой өзің, немене өнжорған түсіп кеткен?

Ғабділхақ. Неге екенін білмеймін, басым ауырып отырғаны.

Хуснетдин. Әй сен бала... мұнда не даром мұнайып отырсың, смотри, олай соғысынба, хи-хи-хи!... Көзің тым жылтырап кеткен екен... інішек... сінлікешті ухаживать етесін - ау сірә, ә?

Шакир. Мойыннат, қайнаға, мойыннат, іліктір қармакқа!

Хуснетдин. Құтыла алмайды енді, біз мұндайларды живо іліктіреміз, как аз ғана туда-суда, стоп! И готово! Бітті жұмысың!

Жәлел. Жетеді енді. Хуснетдин аға, құлағымды шулатып жібердің тіпті.

Хуснетдин. Жәрәйді, жәрәйді, мен жай былай әшейін.

Камилә. Жаңа үйге кіргенде немене дүниені дүрліктіріп, ушы болып келдіңіздер?

Жәлел. Үндеме, карындастым, Қажыны қызық қыламыз.

Шакир. Керемет жасаймыз, Камилә, керемет.

Хуснетдин. Қызығы қызық-ақ болар еді, өзі. Әй, жок, жігіттер, ештең шығара алмайсындар, сене алмай тұрмын.

Ғабділхақ. Әлті Жұніс Қажыны айтасындар ма?

Жәлел. Сол енді. Оңбаған малғұн, сол фергауыннан күтыла алмай қойдық емес пе. Ақылышан адаскан-ау деймін өзі.

Ғабділхақ. Немене сол сүмьраймен сөз қөбейтіп. Тайып түр, өлмесен өбекан, бұл жакқа енді аяқ басушы болма, деп неге ғана кесіп айттайсың?

Жәлел. Бұл жағы, ақын әфәнді, мендегі үлкен кемшіліктің бірі. Екі нәрсе менің табиғатыма ешбір жақпайды: біреуі – тары боткасы, екіншісі – сөзді кесіп айту. Егер бар той бір сөзді кесіп айтатын болсам, артынан ішім ішкіндай болады да тұрады, ал егер тары боткасын жесем тынымсыз түшкіре берем. Міне, Қажы әфәндіге сөзді кесіп айта алмайтыным сол.

Ғабділхақ. Сен одан бір пайда түсіруді ойлап жүрсің-ау дейім, **Жәлел**?

Жәлел. Ондай есептен де құр емеспін. Бірак, Жұніс Қажыдан пайда табам деу – шайтаннан иман күткен сиякты ғой дейім. Қарызға деген болып ештеп түгіл тартып көріп едім, бұлк ететін емес, ләғнәт!

Хуснетдин. Не дейді сонда?

Жәлел. Алдымен күйеу болып алайын, сонан соң ойлануға мүмкін болар, дейді.

Хуснетдин. Өзі де бір келіскең - ақ күйеу болар, сабаз.

Ғабділхақ. Ия, мәселе дәл мен ойлағандай болып шығар, жәрәйді. /кетеді/.

Камилә. Несіне тәлкеқ етесің аға, сол бір қакпасты?

“Я, ойландындар ма?” деген болып, тағы да жетіп келер.

Жәлел. Келуінде сөз жок. Рамазан айы жақындағ қалды, оған дейін шаруаны жайғастыру керек, ізгі істі тездетуді пайғамбарымыздың өзі де өсінет еткен, деп кеткен ол. Қөрерсіндер әлі, шыщап жата алмайды, бүгін-ақ жетіп келеді.

Камилә. Айтындаршы осы, сол сүмпайыны салпаңдатып жүргізе беріп, не іstemекші боласындар!

Жәлел. Шакир, айтшы осыған.

Шакир. Қайнага, сен айтшы.

Хуснетдин. Қажының өз қатынын өзіне алып бермек бұлар.

Камилә. Фалимә бәйбішени ме?

Хуснетдин. Иә. иә. Алдың – бердім жасатпак. Эй, жігіттер, іс боп шықпайды-ау деймін, сене алмаймын. болдыра алмассындар, сіра. Бірдеме шығара алсандар, айтып жүрерлік күлкі-ақ болар еді, не керек.

Камилә. Олар айырылысып кеткен бе еді?

Жәлел. Бұның бар қызығы олардың айырылыстаудағой.

Камилә. Жоқ, жоқ, ағатай, зинһар деп айтайын, бұлай қалжындауға болмайды. Егер өзі келсе, бәрін айтам да берем. Былай құдалық сөйлесуге жаушы жіберуі жетпегендей, енді өзі келе бастады, каклас.

Шакир. Е, іскер – үқыпты адам әрқашан да солай болады ол, кісіге сеніп жатпайды олар.

Камилә. Керегі жоқ, аға, мен қорқам мыналарыныздан.

Нагима. Не қорқатыны бар, өй акымық. Фажап қызық болады. Меніңше, бұл жұмысты аяқсыз қалшыруға болмайды. Екіншідей шал басымен қуарандап, құтырып жүрмейтіндей болсын.

Жәлел. Болды, бітті енді. Көп сөзді қойындар, тек енді қунін қашанға белгілер еkenбіз?

Камилә. Жәлел аға! Зинһар деп айтайын, керегі жоқ, қойынызшы. Мен атама айтам ендеше. Ол бұған тіпті де рұқсат етпейді.

Хуснетдин. Эй, қыз... неден коркып тұрсың? Эйдә, істей алса, істеп көрсін, саған түк те келіп – кетері жоқ. Жеңешемнің рұқсатының қажеті де жоқ, біздікіне ғана шақырып аламыз, сезбей де қалады, жеңешем бәрібір Қажыға көрініп те жүрмейді.

Жәлел. Болды, болды енді, мына сабаз, қанша айтқанмен іскер адам, қашанда сөзді түсіне біледі.

Хуснетдин. Неге түсінбейін? Маган бәрінен де оның қызыны керек.

Камилә. Қайдағы жокты қайдан шығарасыздар, керегі жоқ тілті. Қажы келсе, бәр-бәрін айтам да берем, міне көрерсіндер.

Нагима. Ақмақтанба енді, ой қорқақ қоян.

Ғабділхақ келеді.

Ғабділхақ. Камилә, азырақ таза ауаға шығып, бақша араңын қайтқыныз келмей ме?

Камилә. Өйтүте болады, кішкене ғана отыра тұрыныз. Мен қазір кийіп шығам. /Екінші бөлмеге кетеді/.

Есік қаяллады.

Жөлел. Әни айттым ғой, жетіп келер деп, дәл осы Қажының өзі-ақ болар.

Сырттан. Рұқсат па?

Жәлел. Рұқсат, рұқсат, Қажы әфәнді, кош келесіз, әйде, рахим етініз.

Қажы. Әссәламігәләйкім!

Хуснетдин. Қажы әфәнді, әйдә, рәхим етініз.

Қажы. Не хал, есенсіздер ме, жігіттер?

Хуснетдин. Өзініз де есен - сау жүресіз бе, Қажы әфәнді?

Қажы. Аллаға шүкір, туысқан, аллаға шүкір. Сен осы кім боласың? Өзін былай бір көрген де кісім сияқтысың.

Хуснетдин. Менің исімім, Қажы әфәнді, Хуснетдин, әкем марқұм Мөхитдин, фамилиямыз Файнитдиновтар деп аталады.

Қажы. Файнитдиновтар?... Э, солай екен, жана бір сауда фирмасы ғой шамасы, ешбір құлағымда шалынған жоқ сияқты.

Хуснетдин. Шалынбаған шығар, Қажы әфәнді, біздікі енді... фирма емес... былайша... жай әншейін... ұсақ-түйек кәсіп.

Қажы. Фирма болмаған соң, неменеме ол Файнитдиновтар деп аузынды толтырып айтқан боласың? Файнитдинов кана десеніші! Ал мына жігітті кім деп білеміз?

Жәлел. Бұл соңда бір бізге туыс тиісті кісі, Қажы әфәнді.

Қажы. Ата-аңаларың бар ма, яғни мәселен?

Жәлел. Айт енді.

Ғабділхақ. Сенен сұрап отыр ғой.

Жәлел. Бар, Қажы әфәнді, бар, атасы да бар, анасы да бар.

Қажы. Атаң өзі былай үлкен дәулетті кісі емес, інім тігуші.

Ғабділхақ. Жок, дәулетті кісі емес, киім тігуші.

Қажы. Олай болса, неменене, жаңым, соңша господаларша кекірейген боласың?

Ғабділхақ. Ол енді менің жұмысым, ақсақал.

Қажы. Э... э... Солай ма?... Хи-хи-хи. Былай жай әншейін айтқан ғой, інім, шын көріп, көңіліңе алып қалып журме тағы. Заман солай енді, жастар деген кокилаңы, кораздануды, шелтірейіп сыйпайысымақ қінуді ұнатады, қалта тақыр болса да, яғни мәсәлен, үсті-басың жылтыратып безендіруге тырысады. Менің өз прикашчиктерімнің біреуі өзіміздің кәдімгі шетік-кебісті менсінбей, өкшелі шетік пен резинка галошқа көше бастапты. Ол аз болғандай, казакей астынан міне, міне, міне /Ғабділхақтың желеткесін ұстап қөрсетіп/, дәл осындаш шолтиған пальто да киіп алыпты, көк соккан.

Ғабділхақ. Бұл пальто емес, Қажы әфәнді, мұны — жилем дейді.

Қажы. Орыс киімі болған соң, оның бәрі бір де, інім, біз бұны пальто дейміз, мұсылманша аты солай болады оның. Құр білгішсіп, бекер босқа әуре боласың.

Жәлел. Солай, солай, Қажы әфәнді, өте дұрыс айтасыз.

Қажы. Дұрыс болмаса, босқа аузымды ауыртып, сөйлеп жатам ба мен. Хош... Не айтып келе жатыр ем осы...

Жәлел. Приказчикті айтып келе жатыр едініз ғой, Қажы әфәнді.

Қажы. Э, я, солай... Ауылдан келген кезде, мен саған айтайың, яғни мәселен, шабата киген бір жұлым - жұлым жаман бала еді, ал казір енді господаларша кекірейген болады, міне саған керме болса. Шетік жарамайтын болыпты, етік киу керек, камзолды менсінбейтін болыпты, пальто керек. Ұрса бастасаң, өкпелеген болады, ал каттырақ айтсан, магазинге де бармай қояды, мейлі, өзіне ұнаса істей берсін.

/Ғабділхакқа/ Такия кимейді екенсін, інім. Бұның енді көңілге конбайды, кісіні қынжылтатын нәрсе.

Жәлел. Солай, Қажы әфәнді, солай, мұның бұл қылығы көңілге тіпті – ақ ауыр тиеді енді. Мен мұны, Қажы әфәнді, осы қылығы үшін сан рет үрыстым да, бұл туралы тіпті төбелесіп кала жаздаған кезім де болды.

Қажы. Рахмет, рахмет, бәрекелді, жаным! Өте дұрыс істегенсін, құдайтағалам жолынды қылсын. Енді мына жігітті кім деп білдік?

Жәлел. Бұл, Қажы әфәнді, өзіміздің күйеу тыстық кісіміз, үлкен карындастымыздың Хәлал жігіті.

Қажы. Бәрекелді, міне тамаша, өз кісініз, жақыныңыз екен ғой, өте жақсы, бәрекелді.

Жәлел. Я, Қажы әфәнді, бәрі де өзіміздің жақын кісілер, бір де бір бөтен жан жок. Біреуі күйеу, біреуі туыскан, кейбіреуі енді олай - бытай – бәрі де өзіміздің адамдар.

Қажы. Бәрекелді, бек жақсы. Бөтен - бастық адамның болмағаны жақсы, яғни мәселен. Я... енді... хо... ш... Олай болған соң енді - әлгі аңа мәселені бұлар да білетін шығар?

Жәлел. Біледі, Қажы әфәнді, бұлармен де өзара мәслихаттасып алғанбыз.

Қажы. Өте жақсы болған, бәрекелді, бәрекелді, өз кісілеріңіз болған соң, әлбетте, мәслихаттаспауга болмайды. Олар да сыртқа қақпайтын шығар, алла бүйірса, я енді қазір, өзіміздің күт – береке, дәүлеттіміз десен де, яғни мәселен, ағайын – тұған арасында болсын, байлар ортасында болсын, абройлы, белді, беделді адамымыз десен де кімге болса да мағлұм ғой.

Хуснетдин. Дұрыс, Қажы әфәнді, өте дұрыс.

Жәлел. Дұрыс болмаған қайда, дұрыс қана ма екен, Қажы әфәндіні бүкіл шәһәріміздің кіндігі деуге болады.

Қажы. Хи – хи – хи, молла Жәләлетдин, сен жаным, тіпті тамаша қызық етіп айттың ау, хи – хи – хи: Шәһәріміздің кіндігі дейді екенсін ғой сен, ә?... Кіндігі, хи – хи – хи... Бәрекелді, ізгі көңілді екенсің.

Жәлел. Шыныда да солай емес пе, Қажы әфәнді? Өзің ойлатп қарашы...

Ғабділхак. Қажы әфәндіні мактаған кісі ізгі көңілді болады екен ғой.

Қажы. Жок, жаным, жок. Олай дей көрме, яғни мәселен, қунәға батарсың. Жәләлетдин мырза мактаған отырган жок, ол дұрысын айтып отыр.

Жәлел. Сіз, Қажы әфәнді, оның айтканын шын деп қалып жүрменіз. Бұл әшейін жорта қалжындаған айтып отыр. Сізді сыртыныздан әр кезде мақтаған отырады. Бағана сөзден сөз шығып отырганда: шәһәрімізде Жұніс қажыдан басқа атакты кісі де қалмады ғой, дейді мынау.

Қажы. Қалмады дей ме? Бәрекелді, сөз - ак, ізгі көңілді, жаны таза жігіт екен, рахмет, рахмет.

Жәлел. Қажы әфәнді, чай әзірлесек кайтеді? Бәлки бірер шынаяқ болса да чай ішер ме едіңіз?

Қажы. Жок, жаным, жок, әуре бола көрме, көп рахмет, керек емес.

Шакир. Чай ол қашпас, мына Қажы әфәндіге айтатын жауабынды айтсаңшы онан да.

Қажы. Міне, жаным, тіпті дұрыс айтасың.

Жәлел. Олай болса, Қажы әфәнді, ендігі үзын сөздің қысқасы – ана шаруа жайында ойластық, сөйлестік, көрші – көлем дегендей, ағайын – туғандармен де мәслихаттастық.

Қажы. Я, жаным, я, хош?

Жәлел. Эрине, арамызда кер тартқан, карсы азамдар да болды.

Қажы. Хош, хош... Не деп карсы болмақшы? Не дейді сонда, яғни мәселен.

Жәлел. Кәрілеу ғой дей ма ау, пәлен – түгел дей сол... білесің енді бұл заманда...

Қажы. Мені кәрі дей ме? Субханалла, мені кәрі дейді, әғәрғузі билла... Биллаң деп айтайың, мына қылышындаған жастарыңың маған үшеуі де аз әлі... Қарай гөр сен оларды, қырық бестен асканыма, міне, он – он бес жыл бар ма, жок па әлі – олар кәрі дейді... Қарашы өздерін, ә! Міне, ғажап, субханалла, субханалла, ләхәүлә вә лә...

Жәлел. Біз де а дегенде бір аз қобалжыдық та, артынан ондай сөзге тіпті құлақ асуды койдық.

Қажы. Әй бәрекелді, әй рахмет, жаным, хи – хи – хи.

Жәлел. Ұзын сөздің кыскасы, шешей байғұс та, қарындастымыз да, ақылы бар түкүм – жұрағат та, көрші – көлем де мәслихат деп тапты.

Қажы. Әп бәрекелді, мәслихат деп тапты де, ә? Хи – хи – хи... Мына жігіттер де мәслихат деп тапты де, ә?

Жәлел. Осылар енді, шешей мен қарындасты көндіргуте тырысын, күш салғандар осылар ғой.

Қажы. Раҳмет, бәрекелді, хи – хи – хи... ақылды жігіттер екен.

Жәлел. Тек қана, Қажы әфәнді, енді бір мәселе бір аз ыңғайсыздық туғызып тұрганы.

Қажы. Не дейді, не дейді? Не дейсің тағы? Істің сәті түсті ме деп тұрганда тағы қандай ыңғайсыздық бола қалды?

Ол не сез өзі, ғажап екен?

Шакир. Солай болып тұр, Қажы әфәнді, сонысы тым – ак ыңғайсыз енді.

Қажы. Апұрмау, сен інікешім, немене тағы қайдағы жоқты айтып тұрсын? Ыңғайсызың не? Міне ғажап? Өзің былай қарап тұрсаң ақылды – ак жігіт сияқты көрінесің, ал сейлеп тұрган сезің есерсок адамның сезінен үқсайды ғой.

Жәлел. Мәселе мынада Қажы әфәнді: қүйеуге беруге қарындастың никахқа жасы толмай тұрганы. Ауылдағы метрикасы бойынша, бір талай жыл толмайды екен.

Қажы. Э... ә... Солай ма екен? Енді не істедік? Қалайша олай болды екен, яғни мәселен? Ғажап, ғажап, міне саған керек болса. Өткен қыста мектенте сабақ оқытып жургенде көрген едім, тіпті оншама жас сияқты емес кой.

Хұсіннитдин. Ол өзі енді, Қажы әфәнді, солай, бойшандау бала. Міне осыдан бес – алты жыл бұрын, мынамдай ғана, бойы жерден аз – ак қалқынқы қаршадай қыз еді. Осы бір – екі жылдың ішінде ғана тал шыбықтай бұралып, кенет өсті де кетті.

Қажы. Солай екен ғой. Әйтпесе былай көзге тіпті жас сияқты көрінбейтін еді, құданың құдіреті. Хош... енді не істер екенбіз? Бері қараңы, інім Жәләлетин мырза, егер метрикасы ауылда болса, оны кім тексеріп жатар дейсің. Хазірет менің сезімнен шықпайды, ол жағын мен, яғни мәселен, өз мойныма алар едім, иншала.

Жәлел. Жоқ, Қажы әфенді, сізге де бізге де ыңғайсызыдау болар, өзіңізге де жақсы бола қоймас, хазірет жарықтықты да босқа әуре қыларсыз. Егер де сіз риза болсаңыз, оған бір шара барын бар енді, ол өзі былай қауыпты да емес.

Қажы. Хош, хош, мырза Жәләлитдин, ол қандай шара?

Жәлел. Біздің шешеміз айтады: егер Қажы әфәнді риза болса, дейді, әзірше өзіміздің хәлфенің алдына ғана, алдын -

бердім ырымын жасатып алайык. Ай енді жасы толған сон дейді, хазіреттерді шакырып әйбәттәп тұрып той жасап форменның никах оқытартмыз, дейді.

Қажы. Мақұл, жаным, әбден мақұл, бәрекелді, міне сәт, яғни мәселен. Алдым – бердім дейміз, ә? Мұнысы енді табылған ақыл, яғни мәселен, шарифтта “Еже - кабыл” деген болады, ғажап екен, бұл өте сауапты нәрсе, хи – хи – хи... Бұл жөнінде катындар бізден көрі жақсырақ біледі, бәрекелді, хак ісі, риза, риза, мен тіпті ризамын, жаным.

Шакир. Қайырымен болсын, Қажы әфәнді, бұл аса бір сауабы мол іс енді, иғі істі қалайда жеделдетіп жеріне жеткізіп, аяқтау керек.

Хуснетдин. Иә, иә, неменеге ол бөтен кісілерді шакырып, той жасап, өзара ғана бітіреміз де коямыз, барды кетті.

Қажы. Керек емес тіпті. Бөтен - бастақ адамның не керегі бар? Яғни мәселен, бұл әлі той емес қой, шарифт бойынша алдым – бердім ғана болады да кояды. Өз ара ғана шаруаны тыңдырамыз да, бітті, кетті, яғни мәселен. Тек енді қайырымен болсын. Өте жақсы болды, табылған ақыл, өте жақсы. Хош, енді не, інім мырза Жәләлітдин? Сен енді былай, әлбәттә, үй иесі – әке орнындағы адамсын, яғни мәселен, калың мал жағын қалай деп үйгарамыз, ал хош, айтыңыз?

Жәлел. Ол жағы енді, Қажы әфәнді, өз ықтиярыңызда. Шешеміз айтып еді: Қажы әфенді, ол жағын бізден артығырақ біледі, өзі біліп үйгарар, деген еді.

Қажы. Ә - ә - ә, солай деген бе еді? Хош енді олай болса, өз білуімше бес жұз сом атаймын. Егер азсынсандар, тағы айттарсындар. Мәселе онда тұрган жоқ қой.

Жәлел. Жо – жоқ, Қажы әфәнді, неге аз болсын. Тіпті жетіп жатыр, өзіміз де осы мөлшерде шамалап едік, Қажы әфәнді.

Хуснетдин. Бұл ат саудасы емес қой, иғлікті іс ризалықпен тынғаны жақсы болады.

Қажы. Солай жаным, дәл айтасын, бәрекелді! Өзің бір дүмді жігіт екенсін, інім, бәрекелді, кайырлы сағатта болсын.

Хуснетдин, Жәлел / екеуі бірге/ Солай, солай, Қажы әфенді, кайырымен болсын.

Қажы. Солай, жандарым, солай. Қанеки, енді бір дұға қылайық, Жарайды, құдайтағала қайырлы қылсын.

Жәлел. Қайырлы сағатта болсын.

Шакир. Міне енді, қазір Қажы әфәндіні күйеу деп құтықтауға да болады.

Қажы. Хи – хи – хи... Ертерек болып жүрмей ме, жандарым? Бір аз ертерек сиякты, яғни мәселен. Хи – хи –

хи... рахмет жаным, бәрекелді. Жігіттің төресі екенсің өзін, бәрекелді, құдай жөні, хи — хи — хи.

Шакир. Иә, қайырлы мұбәрәк болсын.

Қажы. Рахмет, рахмет, жандарым. Бәрекелді, рахмет жыны лебіздеріңе. Я, хош... Енді, інім Жәләлетдин, шарифат мұндаидің істі тездетуді талап етеді, яғни мәселен, айтайық енді мына алдым — бердім мәселесі қалай болады? Яғни мәселен, кай күнге деп тағайындаимыз?

Жәлел. Ол жағы енді. Қажы әфәнді, біз үшін қалай болса да жарайды. Тек мына келесі жексембіге қарсы дайындалып жетісі алармыз. Егер, Қажы әфәнді, сіз риза болсаныз, сол келесі жексембі күні болсын.

Қажы. Шұғбан — шәриф айының бірінші жексембісі: Яғни мәселен, әлбеттә, әлбеттә. Шұғбан — шәриф ең қасиетті ай ғой. Шұғбан — шәриф айлардың ішіндегі патшасы ол енді. Кітапта айтады: онын әрбір күнінде жетпіс мың қасиет бар, дейді. Я, сөйтіп енді келесі жексембіге дейміз ғой?

Жәлел. Я, Қажы әфәнді, шешеміз де солай деген еді. Жексембі күні кешкі сағат тоғыздар шамасында болса, бізге де қолайлық болар, деп еді.

Шакир. Олай болса, күйеудің келіп кіруіне де қолайлыш — ак уақыт екен, Қажы әфәнді.

Қажы. Өте дұрыс, мәслихат, макұл, макұл, хи — хи — хи... Келесі жексембі сағат тоғызыда, макұл, құп болсын.

Жәлел. Олай болса, сіз осыған риза болатын шығарсыз енді, Қажы әфәнді?

Қажы. Ризамын, жаным, барынша ризамын, жексембі күні сағат тоғызыда, яғни мәселен, шарифаттың шарты бойынша, хи — хи — хи ... Сондай ризамын енді, жаным, бәрекелді.

Келіңіздер, олай болса, бір дұға қылайық та, сонан соң маған рұқсат берерсіздер, жандарым. Солай енді, қош бола тұрыныздар, жандарым! Рахмет, құдай, аброй берсін өздеріңе.

Жәлел. Аллаға тапсырдық, Қажы әфәнді, қош, сәләмат болыңыз.

Барлығы. Қош, қош, Қажы әфәнді.

Қажы кетеді.

Жәлел. Шұғбан — шәриф, жетпіс мың қасиет. Қайырлы сағатта болсын!

Ғабдіхак. Мен бұл жұмысына протест жасайым.

Жәлел. Қажының бес жүз сом ақшасына қызығып, сен өзіннің бірге тұған карындастыңды сатасын! Позор!

Шығып кетеді. Қалғандары күліседі.

Ш ы м ы л ә ү қ

ЕКІНШІ ПЕРДЕ

Жұніс Қажының үйі. Қажы үйде өзі ғана.

Қажы. Мұғаллимасына, мұғаллимама қызыға барамыз, хи — хи — хи...

Жексембі күні сағат тоғызда, дедік, ә? Хи — хи — хи...

Фалима /кіреді/

Асыққан жетпейді, бұйырған жетеді, дейді, әне самауырының да келді. /Хайретдин самауыр алып келе жатып, үстелге коя берем дегендे, сүрініп кетіп, қолынан түсіріп ала жаздайды/.

Қажы. Көзіңе карасаңшы, маубас, көзін шықкан ба?

Абайламаймысың! Бір самауырынды киаратып, енді мынасын да киаратпақ па едің? Өй, затсыз неме.

Хайретдин. Онысын мен емес қой, қажы аға. Фағила женгей қолынан түсіріп алды ғой.

Фалима. Жарайды, жарайды енді, кісімен сөз жарыстырма.

Қажы. Қөрсетермін мен саған Фағила женгейінді, маубас. Хайретдин шығып кетеді.

Көргім келмейді осы бір сайтанды. Неменеме осы онбағанды жақтап шатыласың.

Фалима. Онғандары бізге жақпайды.

Қажы. Иә, саған ғана жақпайды.

Фалима. Әрине, маған жақпайды, саған ұнап-ақ кетеді.

Қажы. Түк те түсінсемші, не дегің келеді осы?

Фалима. Қөрдік енді, қөрдік, аллаға шүкір, өзінді - өзің үстай білсең, адам сияқты нәпсіңе ие бола білсең, ондайлар да тұра берер еді. Екеуін тіпті шыдай алмай қуып жібердім, біреуі сенің әлегіңе төзе алмай өзі кетті. Соның бәрін біліп отырып, босқа неге сөйлейсің осы.

Қажы. Нахақ, Фалима, нахақ. Құдай бар ғой міне, нахақ сөйлейсің. Жанымдай жақын көретін Хәлел катыншы бола тұрып, әлдеқандай үй жұмысында жүргендерге көз салатын, мені мәнжұн дейсің бе? Нахақ пәле жабасың, жоқ нәрсеге күнөлі боларсың, Фалима, хи — хи — хи...

Фалима. Нахақ дейді тағы, әй-й... Сөйлемеші қудай үшін. Өз көзіммен қөрген іс қой. Наташаны құшақтаң шатасқанынды қайтесің, үстеріңген түстім емес пе, сол да нахақ па енді?

Кой енді құдай үшін, канымды қыздырма, ашуымды келтірсөң аузыма келгенді айтты салармын.

Қажы. Э... сен әне бір жалпак бет маржаның қызының айтады екенсің, гой... Ол енді, Фалима, дұрысын айтканда шайтанның шатастырын азғыруымен болған іс. Онда әлгі бәдбәхіт сайтан маңұнның арбауына душар болым емес пе, сол бәдбәхіт кой азғырған, жүзікара онбаган. Әйтпесе, алғаны аузыма алып айттынын, Фалима, менің ешбір гайыбым жок енді ол тұрасында.

Фалима. Ал ана Марусяні қайды қоясың?

Қажы. Кім? Әлгі жуан маржаны айтамысың?

Фалима. Иә, соны айтам.

Қажы. Койши сол бір сұмырайды, ол іске өзім де ғажап – қайран қалам. Қалай ғана құданың хикметі ақ көңілімді бұзып жібергенін білмеймін, азғын антүрганның. Әйтпесе, аллаға шүкір, менің түк – түк жазығым болсаши. Міне бар ғой бір аллаға мағлұм, көңілім мына шынаяқтай аппак, тозандай да арам ойым жоқ, яғни мәселен, хи – хи – хи...

Фалима. Иә, солай енді, сенің көңілің тіпті аппак-ак. Мәрфуганы ұмыттың ба? Байғұс, жас балаша еніреп кеп жылайды. Есім кетіп, не болды?- десем, Қажы аға қол салды, дейді. Жүкті болып қалған. Иә, екі қабат болған.

Қажы. Сен де енді, Фалима, қайдығыны қайдан ғана қазбалап шығарасың. Қажы ағасы қол салған – мыс, қатты-ақ есі кеткен енді қажы ағасының! Біздің мұсылман кісісімен өлсөң көрің жақын болмасын. Мен хателесің, жаңылып барып, сен екен деп, былай әшейін ғана құшақтаған болатынмын. Қолма-қол жүкті болып қалыпты-мыс. Хи – хи – хи... Кателесің, ондай істер бола береді енді, яғни мәселен, өзің ойлап қарашы...

Фалима. Сөйлеме, сөйлеме енді, құдай үшін. Білмеген кісінді алда. Көңілімде арамдық жоқ дейді, тағы да, білмейім, сенінше арамдық деген кандай болатынын. Менің білдімше, сенің істеген ісіңнің бәрі арамдық, тұла бойың арамдыққа толған, сенің көңілінде тозандай да жақсылық белгісі жоқ тіпті.

Қажы. Сұбханалла, әстәғфириулла, Фалима! Не деп отырсың? Не сөйлейсің сен? Есінден адастың ба, әлде? Ләхәулә вә лә күтә илла...

Фалима. Аллаға шүкір, ақыл – есімнен танғаным жоқ әлі. Осының бәрін айтқызып отырған өзің емеспісің, көнді таза, тозандай да арамдығы жоқ, шіркін.

Қажы. Хи – хи – хи... Жоқ, жоқ, шатасасың, ақымақтанасың. Ақылынан аласа бастаған сияқтысың, байғұс,

иман келтір, өзінे жын қағылған болу керек, иман келтір дейім, ақмақ маҳтүк!

Фалима. Қарашы өзін, саған жын қағылған ба? Жетпіс жасқа жетсөн де ақылға келмейсін. Қырық жыл бірге өмір сүрген катыныңды алдаң шатасасын, үттесіз!

Қажы. Фалима, бұның не? Саған не болды? Неменеге жытайсың енді?

Фалима. Басынан бастап, сонау өткен шакты есінде алуың керек еді сенің. Сен әуелде бір жалба – жұлба шәкіртсымак, біздің дүкенде сатушы бала едің, мен сенің қожаның қызы едім. Бұл есінде шығар... Бір – бірімізді сүйдік – ұмытпаған боларсың?

Қажы. Жоо... жок, неге ұмытайын, ұмыткам жок, дәл бүгінгідей, бәрі есімде.

Фалима. Әкемнің ризалық бермеуіне қарамастан, мен саған күйеуге шықтым. Сені сондайлық сүйетін едім...

Қажы. Дұрыс, дұрыс. Маған күйеуге шықтың, бір қатесі жок, өте дұрыс айтасың. Тағы бір шыны құйып жіберші, асығыс баратын жерім бар еді... Дұрыс сейлейсің, дұрыс...

Фалима. Менің сөзімнің бәрі де дұрыс. Мен сен сияқты етірік айтпаймын.

Қажы. Дұрыс, сен өтірікті мен сияқты айтпайсың, менен көрі жақсырақ айтасың. Болды осымен, ұзатпа енді.

Фалима. Жок, болған жок әлі. Сен ол кезде тіпті менің табанымды жалауға да риза едің, хор қызындаисың, періштемсің, аяқ астында тапталған топырағың болайын дейтінің де есінде бар шығар?

Қажы. Есімде ме екен? Иә, есімде сияқты. Соза берме енді, кейбіреулері есімде секілді.

Фалима. Есінде шығар. Бір уакытта әкем мархұм бізге сауда дүкенін ашып берді. Сейтіп, сен де бай болдың, соңынан Қажы да болдың. Мен енді саған керегім жок ақымақ, маҳлүк болым /жылайды/.

Қажы. Жетер енді, зиннар! Жыламашы енді Фалима, жетер дейім. Неменеге ғана сонша шала бұліндің? Ақымақ, маҳлүк дегенге қарап, кісі ақымақ, маҳлүк бола ма екен! Мен әншнейін былай, жай айта салдым, яғни мәселен.

Фалима жылай береді.

Жетеді енді! Жылама, дейім, енді, ой есуас! Балалар сияқты жылай беру саған тіпті келіспейді, яғни мәселен, ойлап қарашы өзің... Тоқтат дейім, жетті ғой енді, әйтпесе келші, сүйейін өзінді. Хи – хи – хи...

Фалима. Керегі жок, сені тіпті көргім де келмейді.

Қажы. Э, жарайлы онда. Кел дұға қылайық ендеشه.
/ Кейтегінің түймесін ағытыш, желпінеді/.

Фалима шығып кетеді.

Міне енді. катын – қыз дегендердікі: жылау да сыктау, кісіні тергеу – тексеру, шынын айтсам, ғажап айлакер жаңдар бұлар. Қырық жыл бұрын саған хор қызындаі едім, перштең едім, дейді ә... Қырық жыл бұрын болсан болған да шығарсын, казір енди албасты – сайтан болғансын, яғни мәселен. Жаңжалға жаңы құмар-ак, есуастың. Ана шаруана реттеп алғанша сезе көрмесін – тағы.

Хайретдин самауырды алып кетеді. **Фалима** кіреді.

Фалима. Хайретдинді кайда жұмсамақ едің?

Қажы. Мәзенге кіріп шықсын демекші ем – шашты алшыруым керек еді. Келіп басымды қырып берсе, жаксы болар еді.

Фалима. Осы бір күні ғана қырдырмап па едің? Не боп қалыы соңшама?

Қажы. Білмеймін, басым қыштып тұрганы. Қырғызатын уақыты жетті-ау дейім тегі. Сакал – мұртты да біраз бастырып алудым керек.

Фалима шыны – аяктарды алып кетеді.

Қажы. Осы бір күні ғана қырдырмап па едің, неменеме жиылатып жібердің, деуін қараши... О жағын енді **Қажы** әфәнді өзі білер, не үшін қырдырғалы отырғанымды сен білмессін, әрине, білуге тиіс те емес ол. Қараши өзін, билгісі келеді екен, ә? Жок, білмей-ак тұра тұр әлі. Жексембі күні сағат тоғызда, яғни мәселен, қажылекен қүйеушілік бармак...

Фалима кіреді.

Фалима. Немене бар дейсің?

Қажы. Э... Э... жәй былай... басым қышыға береді, тегі әлгі бір бәдбәхіт жануарлар барма дейім...

Фалима. Фұмырда болмағанды айтатының не...

Қажы. Фұмырда болмағанмен қайшакта больш та қалады ол, мурдем кеткір. Мен асығып тұрмын, өзің мәзенге айтқызарсын, / кетеді/.

Хайретдин /кіріп/. Эзірше жұмыс болмаса, мен моншага барып қайтайын деп едім, апай?

Фалима. Тазаланып келуді ойландың ба?

Хайретдин. Әйбәттап тұрып тазаланбақ едім.

Фалима. Жәрайді, жәрайді, әдеміленіп қайт.

Хайретдин. Барымен базар болады да.

Фалима. Жағынды түк басып кетіпті ғой. Неге қырып жібермейсің, ақымағым.

/ Иегінен ұстайды/.

Хайретдин. Қытығымды келтірдің ғой. Хи – хи – хи...

Фалима. Беу деген! Текеше бақылайды ғой!

Хайретдин. Өзім тіпті қытықшылмын.

Фалима. Отірік анқаусыған болады, қасиетсіз неме. Ал, енді немене?

Хайретдин. Қойыңызшы, қойыңызшы енді. Билләни айғайлайым ендеше, хи – хи – хи...

Фалима. Қара, қара, қасқана карашы өзін.

Хайретдин. Моншаға барып келейін де, апатай, ә?

Фалима. Жарайды, барасың, тек ана мәзенге барып қайт!

Қажы ағаның шашын алып берсін деді де, жәрәй мә?

Хайретдин. Неге? Қажы аға шашын алдырғалы үш-ақ күн болды емес пе?

Фалима. Өзіңе не айтылды, соны істе, үктың ба?

Хайретдин. Жарайды, жарайды, түсіндім ендеше /шығып кетіп, кайта келеді/.

Жаңылыс айтпаңың ба, абыстай? Қажы аға шашын алдырғанына үш-ақ күн болып еді ғой.

Фалима. Ой аллай, бір бәле екенсін.

Хайретдин. Абыстай!...

Фалима. Тағы не керек енді? Неге кете алмайсың айналсоктап?

Хайретдин. Әне бір катын келіп тұр, абыстайда жұмысым бар, дейді.

Фалима. Не қылған катын ол? Не жұмысы бар екен?

Хайретдин. Жап-жас бір сұлу катын. Сөйлесетін сөзім бар, дейді.

Фалима. Айт, үйге кірсін.

Хайретдин шығады.

Жап – жас, сұлу катын, дейді. Басқаларға не қалды, мұнысының да көзі сұлуға түседі.

Нагима кіреді.

Фалима. Рахым етіңіз! Жоғары шығыныз.

Нагима. Есен – саусыз ба?

Фалима. Аллаға шүкір, қане, мына столға рахым етіңіз!

Нагима. Рахмет /отырады/. Абыстай, мен бір жұмыспен ғана келіп едім.

Фалима. Жаксы. Жұмысынызды айттарсыз. Мен сізді көрген де сияқтымын, бірақ толық тани алмай тұрмын.

Нагима. Тани да коймассыз. Менің ерім Шәкір деген кіс болады, Садық байдың конторында қызмет істейді.

Фалима. Мен енді жас кіслерді біле де бермеймін. Өз есіміңіз кім болады?

Нагима. Менің атым – Нагима.

Фалима. Келгеніңіз не жұмыс еді?

Нагима. Жұмыс деп, абыстай... жұмыс та емес... не деп айтсам екен енді... Хабар да, кенес те деуге болады.

Фалима. Хабар дейсіз бе? Нендей хабар екен ол?

Нагима. Үйде кісі жоқ па? Қажы әфәнді бола көрмесін.

Фалима. Жоқ, жоқ. Ол жаңа ғана шығып кетіп еді. Сөз сол туралы ма әлде?

Нагима. Эрине, мүмкін өзіңіз де естіген боларсыз енді? Ол кісі үйленбекші болып жүр гой.

Фалима. Эй, ләғанат қана соккыр-ай сол! О мәлғұн, құдай аткан екен, бәдбахыт! Кімді, кім легенді алмақшы болады?

Нагима. Маған сінлі тиісті мұғаллиманды. Өткен жылы осы сіздердің мәхаллада бала оқытып еді ол, соны алмақшы болады.

Фалима. Мұнда өткен жылы Шәмсижиһан бәйбішенің қызы оқытып еді гой.

Нагима. Сол Шәмсижиһан бәйбіше – біздің анамыз болады.

Фалма. Э, солай деңіз. Ал, сінлініз Қажыға тиуге риза болды ма сейтіп? Сіздер-ші, мақұлдайсыздар ма онысын?

Нагима. Сінліміз баруға риза болса, біз мақұлдайтын болсақ – Сізге хабар да бермен болар едік.

Фалима. Шынында солай ма?

Нагима. Эрине, солай.

Фалима. Егер дәл осы айтып отырғандайыңызша болса, үлken раҳмет сізге. Қалай енді: “болмайды”, “мүмкін емес” деп, ол сокқаның өзіне айтпадыңыздар ма?

Нагима. Ол жағы тәуір-ақ айтылды, шешем мен сінлім Қажы әфәндінің құда түсуге жіберген жаушысын әлденеше рет үрысып та шығарған. Жаушыдан түк те шықлаған соң, қазір енді өзі келетін болып алды.

Фалима. Ешбір үят дегенді білмейді, ол малғұн.

Нагима. Никахтап алған соң, мен оған жарты дәuletімді жаздырып қоям деп айтады дейді. Өзін жеке оңаша пәтерге қоярмын, бар жұмысын істейтін қызметшілер даяр болады деп айтады, дейді. Егерде мен жаңа оку – ысул жәдид мұғаллимасына үйленбесем, көнілім ешқашан көншімейді, имансыз өтем, онда орным жәһәннамда болады, алла тағала ізгі түс көрсетіп осының бәрін хабарлады, дейді екен.

Фалима. Өй, өтірікші малғұн, құдай тәбенен үрғыр-ай десенші!

Нагима. Сөйтіп, әбден мазамыз кеткен соң, біздің

ағайымыз: бар да абыстайдың тура өзіне айт, деді. Ең болмаса өзін әбден маскара етіп, үятка қалдырайық, деді.

Фалима. Болмайды, жаным, болмайды. Мен оны нысан – тәубәға келеді деп сенбеймін. Әлдеқашан үміт үзгем. Сейтсе де айтып көрініші, қайтып ұялтамыз дейсіздер?

Нагима. Ол жағы, абыстай, тіпті оңай. Тек сіз ғана ризалық бүлшірсөніз болды. Біз оны жас қалындығының қасына кіргізген болып, сіздін жаныңызға әкеп отырғызамыз.

Фалима. Қаһар сокқанды олай етіп алдауга ма екен? Бұған менің тіпті ақылым жетпейді.

Нагима. Тек сіз ғана ризалық берініші, қалғанының бәрін де өзіміз істейміз.

Хайретдин кіреді.

Фалима. Не керек саған тағы?

Хайретдин. Мәзен ағай: жәрәйді, барайын, деді. Неге шакырады екен, дейді? Не жұмысқа екенін айтпадым.

Фалима. Неге айтпадың?

Хайретдин. Ыңғайсыз көрдім. Қажы әфәндінің шашын алдырғанына үш-ақ күн болды ғой енді.

Фалима. Эй жәрәйді, шәншіліп кетсін! Маған керегі жок.

Хайретдин. Моншаға барайын ба енді, апай?

Фалима. Бар, бар енді, құдай үшін, мазамды алмашы, әй байқа, сабынды көп көпіртіп, тауысып тастама, жарай ма?

Хайретдин. Шетінен кеміріп жемеспін енді.

Фалима. Тәнінді бір-ақ рет сабында. Ал моншаламен каттырақ ықсыла.

Хайретдин. Теріс сыйырылғанша ма? Жок, ол болмас енді.

Крылсо тактайы емес кой ол /шығып кетеді/.

Фалима. Түү, қаһар сокқыр, сөзді бұзып кеткенін қарашы. Иә, жаңа қалай деп едініз осы? Аңғара алмай қалдым.

Нагима. Мәселе былай енді, абыстай: Қажы әфәнді әбден мазамызды әлған соң, ағай сізге жіберді. Егерде абыстай күйеуінің мандайын тасқа тигізгісі келсе, бүтін кешкі сағат тоғызда бізге раҳым етсін, деді. Өзара ғана жас қалындыққа қосқан ырымын істеп, алдым – бердім жасатқан болып, Қажы әфәндіні абыстайдың қасына күйеу етіп кіргіземіз, деді. Апам да айтады, сізді өте жақсы пысық, ширак әйел дейді, осы күнге дейін Қажы әфәндінің әлде неше үйленбек болған ниетін орындаатпай, ауыздықтап ұстап келді, казір енді біздің айтқанымызға көнуі керек, деді.

Фалима. Қызық-ақ іс енді, білмей түрмyn, не істесем екен? Қаһар сокқанды бір қызық ету керегі керек-ақ... Қаным соншама кайнайды малғұнға.

Нагима. Өте, кызық болады енді. егер сіз көнсеніз, ғажай кызық болады.

Фалима. Бөтен кіслер болмайтын шығар? Әйтпесе, ыңғайсыз болады ғой.

Нагима. Жок. Бөтен – басқа адам болмайды. Менің ерім және апамның туысы Хуснетдин деген кісі ғана болады. Бәрі де өзіміздің адамдар.

Фалима. Еңдеше жарайды, бір кызық етейік қаһар сокқанды, үятка бір калдыра алсақ, көңілім тым болмаса біраз тынышталар еді.

Нагима. Сөз жоқ солай болады, жәрайды, енді маған рұқсат беріңіз. Бірталай отырып қалдым. Мен енді кайтайын. Уәде солай болсын.

Фалима. Жарайды, жарайды, рахмет әуре болып жүргеніңе.

Нагима. Әзірше қош, сау болыңыз.

Фалима. Қош, есен бол.

Нагима кетеді. **Фалима** да шығарып салуға кетеді.

Қажы. /кіреді/. Оңбаған сайтан малай, неғе ғана қарамайды екен, есікті де жағлаған, бәдбахыттар. Калидор есіі ашық, қалған, тауыктар толып кеткен, міне енді, бүкіл еденді былықтырып, ластап, мұлдем істен шығарған. Еш нәрсені қарамайды, бәдбахыттар! Ішкен-жегендерін арам болғыр, сұмырайлар.

Хуснетдин. /кіреді/ Ассәламәгәләйкум, Қажы әфәнді.

Қажы. Вәғаләйкемәссәлам. Қош?...

Хуснетдин. Дені – карныңыз сау ма, аман – есен, күйлі – жайлы тұрасыз ба, Қажы әфәнді.

Қажы. Есен тұрамыз, хош?

Хуснетдин. Күй – жайыңыз қалай, Қажы әфәнді?

Қажы. Күй – жайымыз, айтайық, жаксы хош?

Хуснетдин. Сіз мені танымай тұrsыз ғой дейім, Қажы әфәнді?

Қажы. Танитын кісіге үқсатам, яғни мәселен, бірақ, қалайда, жете тани алмай тұрмын, құданың ҳикметі.

Хуснетдин. Мен Кәмилә бикештің шешесінің туысымын, ана бір күнгі бар емес пе, Хуснетдин, Мұхитдин ұлы Файнитдинов болам.

Қажы. Ә - ә - ә! Сен сол кісімісің! Келе сада солай демеймісің. Жоғары шық, отыр, иә сөйле, не халдар бар?

Кәмиләжанның көңіл – күйі қалай, яғни мәселен?

Хуснетдин. Оған немене, көңілі көтеріңкі. Қажы әфәндіге ғашықтық сәлемін жеткізерсің деген болды.

Қажы. Бәрекелді, е, міне бәсе, ғашықтық сәлем дейсің, ә? Галәйна вәғалейкемәлләлам! Бәрекелді, тамаша!

Хуснетдин. Тек менің өз хал – жайым шамалылау болып түр. Қажы әфәнді.

Қажы. Иә, неге олай?

Хуснетдин. Білесіз ғой, мен өзім ат базарында маклер дел – даімын. Бақытсыздыққа қарай не бір ат сатушы ретті кісі жок, не бір ретті алушы жок. Сөйтін, акша жағынан қағылдық та қалдық.

Қажы. Э, ол енді бәрімізде сондай халіміз десек те, көп хате бола қоймас, яғни мәселен. Құдайдың бергенінен артыкты ешкіміміз де ала алмаймыз.

Хуснетдин. Олайша енді, Қажы әфәнді, сіздің хал мен біздің халды салыстыруға келмейді.

Қажы. Эй, өзің тұра тұршы, біздің хал. сіздің хал деген болып, яғни мәселен, осы сен не айтпақшысың?

Хуснетдин. Мәселе былай, Қажы әфәнді: ана бір уақытта сіз осы көк айғырды сатып алғанда, маған жиырма бес сом маклерский берем деп уәде еткен едініз. Сол акшаны әлі күнге бермей қойдыңыз.

Қажы. Ол қалай болған екен, яғни мәселен?

Хуснетдин. Қалай болғанын сіз өзіңіз ете жақсы білесіз, 25 сом орнына сіз үш сом бермек болған едініз, мен алмадым.

Қажы. Міне енді оның хате болған, алуын керек еді.

Хуснетдин. Соңынан сол үш сомды да алуға риза болған едім, онда сіз үш сомның өзін де бермей қойдыңыз.

Қажы. Э, ол енді менің хатем, яғни мәселен. Мен оны казір берейін.

Хуснетдин. Мен, Қажы әфәнді, сізге зор сенім артып келдім. Енді өз кісіміз, күйеу де болғалы отыр, Қажы әфәнді үәде еткен 25 сомын берер, онымен ғана қоймас, бәлки тағы біраз арттыра түсетін шығар, деп үлкен үміттеніп келдім.

Қажы. Үміттенуін үміттенген боларсың, бірақ үш сомнан артық бере алмаймын, Хуснетдин әфәнді. Өз кісініз болған соң, сіз мені де аздап болса да аяуыңыз керек, яғни мәселен. Біз мөәмин – мұсылманбыз, ағайын – тұғанбыз бір – бірімізге шәфқатты болайық. Аллахі тәбаракә вә тәғалә хәзіреттері шәфқатты, мәрхабатты пенделерді сүйеді, ол солай енді.

Хуснетдин. Онысы солай ғой. Мен оған қарсы келмейім. Ал бірақ маған акша керек, өзге емес, өсиет – уағыз, сөз де емес, Қажы әфәнді.

Қажы. Сұбханалла, ләхәүлә вә лә куәтә. О, қудайдың бәндесі-ау, үш сом берем дедім ғой.

Хуснетдин. Жок, мен үш сомынды алмаймын.

Қажы. Неге алмайсың, яғни мәселен?

Хуснетдин. Сол. алмаймын, оған жарымаймын. Маған елу сом керек. Сіз маған елу сом беруге тиіссіз.

Қажы. Қалайша елу сом? Әлде сен шатасып тұрсың ба? Тәйбә де. Иман келтір, қудайдың бәндесі.

Хуснетдин. Шатаскам да жок және иман да келтермеймін. Сіз, елу сом беруге тиістісіз.

Қажы. Ол не үшін ? Не үшін екенін айтшы, қудайдың тентек бәндесі.

Хуснетдин. Маклерский жиырма бес сом, болды ма?

Қажы. Иә, хош?

Хуснетдин. Сол жиырма бес сомды екі жыл бойы бермей жүргенің үшін, өсіп процент он бес сом, барлығы қырық сом болды ма?

Қажы. Түсінсемші тіпті, құлағыма да кірмейді, иә хош?

Хуснетдин. Жиен карындастынан ғашық – мәғшүк сәлемін әкелгенім үшін он сом. Сөйтін, барлығы түп – тұра елу сом болады да шығады. Егер осы елу сомды бермейді екенсіз онда маған өкпелеменіз.

Қажы. Тоқта, тоқтай тұршы, Хуснетдин, молла. Сен мені не іstemекші боласың, яғни мәселен?

Хуснетдин. Мен сізге еш нәрсе де іstemек ойым жок, Қажы әфәнді. Тек бар болғаны, менін Кәмілә карындаста үйленемін деген ойды мұлдем ұмытыңыз, басыңыздан шығарып тастаңыз, одан сізге бұлт жуық, дейім. Бар айттарым осы ғана.

Қажы. Тұра тұршы. Неге олай болады, яғни мәселен? Бұл әділеттік емес кой. Біз ол жөнінде сез байқасканбыз. Мен бес жұз сом қалың беруге де уәде қылым, яғни мәселен.

Хуснетдин. Әрине, уәде қылудың қылдыңыз, бірақ сіздің уәденіз тауықтың түшкіргіне, мысықтың пысқырығына да тұrmайды.

Қажы. Сұбханалла, ләхәулә вә лә куәтә. Сен мені катты жабірлесің, Хуснетдин әфәнді, бұл не деген сез?

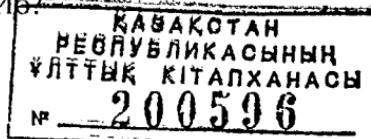
Хуснетдин. Сіз, Қажы әфәнді, етірік монтансып босқа әуре болмаңыз. Басқа адамды сіз қырық рет алдауыңыз мүмкін, бірақ, мен өзім де маклер дел – далмын, қайтсөн де мені бірден әрі алдай алмассыз. Менің сезім бітті. Елу сом бересіз бе, жоқ па?

Қажы. Бере алмаймын, Хуснетдин әфәнді, пышакпен бауыздаймын десен де, яғни мәселен, елу сом бере алмаймын, сол енді.

Хуснетдин. Жарайды олай болса, мен кеттім.

Қажы. Кішкене тұра тұршы, аз сабыр етші, інішегім, Хуснетдин әфәнді.

Хуснетдин. Ир!

Қажы. Шамадан тыс зірә көп сұрайсың енді, жаным.
Хуснетдин. Іктиярыңыз.

Қажы. Міне еңді олай болса: жиырма бес сом берейін.
Риза болып қана алшы. Бір – бірімізді жәбірлемейік.

Хуснетдин. Болмайды.

Қажы. Токташы, токтай түршы, құдайдың бәндесі.

Хуснетдин. Уақыттым жоқ. Ат базарынан кеш қалам /кетеді/.

Қажы. Үн, құдайым, өзің жәрдем бере көр. Қаһар ғана соқсын. Мәлғұн, жулик, шырлатан. / Терезеден айғайлаң/
Хуснетдин, Хуснетдин әфәнді! Мында келші, бері келші, қайта оралшы. Берем, берем деп түрмyn ғой саған. Үн, енді не істейін.

Хуснетдин. / Кіреді/ Болатын болды ма?

Қажы. Міне саған қырық сом, құдай үшін дейін, артық сұрамашы. Кәмілә жанның сәлеміне менен де көптен көп сәлем айт. Ал енді, құдай хакы үшін, мені енді қыспашы зинһар.

Хуснетдин. Жоқ, болмайды... Эй, жарайды ендеше, қайдан келіп кетпеген! Қош айттық. /Кетеді/.

Қажы. Қош жаным, Хуснетдин әфәнді... сұмырай, хулиган, құдайдың ләгнеті жауғыр! Тәһартті де сындырып алым-ау деймін. Тәһарт ату керек болды. Фалима, Фалима деймін! Қайда көміліп қалдың? Фалима.

Фалима. /кіреді/ Не боп қалды? Неменеге барқырасың?

Қажы. Барқырарсың сендермен! /етігін шешеді/.

Міне саған мәсих! Жәрайды әлі қайта осы қүйде намаз оқымағанмын. Мынау үш бармақ түгіл, алты бармақ сиярлық тесік кой. Осыны да қарамағансың. Үй шаруасын қарайтын бір әйел үстайық десем, карсы шыға келесің, не өзің шаруага қарамайсың. Қайда, апкел ана мәкәржіден алыш қайткан лакиувный етікті, шулғауларды да әкел. Мынасы бес баттам кір боп біткен енді. /кетеді/

Фалима. Қаһар соққырдың тілті кім – кешегін де көргім келмейді.

Қажы. /кіреді/. Немене сен барынды киіп, сәндене қалғансың, әлде бір жерге бармақшы ма едің?

Фалима. Тұғаным абыстайларға барып келейін деп ем.

Қажы. Бар, бар, осы сен оларға көптен бері барған жоксың-ау деймін, хал – жайларын біліп қайт. Оң сапар тілейтін дүғада: “Инна әнзелнәхі фи ләйләтілқадір. Ләйләтілқадіри хәерін мин әлфишәһір. Тәнәzzәлелмәлаикәті вәррухи фина мин құлли әмір”, деген. Екінді ахшамнан кейін Фәйзірахмандарға кіріп шығатын шаруам бар. Мені шәйға күтпесең де болады. Тез қайта алмаспын, яғни мәселен.

Фалима. Жарайды, мен кеттім ендеши. Эне етігің шүлғауын да сонда /кетеді/.

Қажы. Сағат тоғызда дейміз фой, ә?

/ Сағатына қарайды/. Сағат жарым уақыт бар екен әлі, хош.

Нәсимә кіреді.

Нәсимә. Есен – саусыз ба, Қажы әфәнді, аман – есен тұрасыз ба?

Қажы. Жақсы, жақсы.

Нәсимә. Фалиманың ат жектіріп, кетіп бара жатканың көрген соң, ә мынау кетті. оның үйде жоғында, Қажы әфәндіге кіріп шыға қояйын дедім де келдім.

Қажы. Хош, сонан соң?

Нәсимә. Уағда байласуыңыз құтты мұбарәк болсын, шаттықлен жас жарынызға косылып, бірге бакытты өмір сүрініз.

Қажы. Сөйтейік, айтқаның келсін, сен де түлек – дүғада бол. Хош, не бітіріп жүрсің, яғни мәселен.

Нәсимә. Менің бітіретінім белгілі емес пе: дергі көңілге дәрмен табу, ғашықтарды бір – біріне косып, табыстыру, Қажы әфәнді.

Қажы. Өте жақсы, аса бір сауабы үлкен іс, Нәсимә женгей, қияметте сиын алып, рахатын көрерсін. Аллах тәбарәк вә тәғалә хазреті мәхшәр күніне үлкен, зор дәреже береді саған.

Нәсимә. Ол қайда, біраз қызмет ақысы керек еді.

Қажы. Тойдан кейін, Нәсимә женгей, тойдан кейін, яғни мәселен.

Нәсимә. Той сыбағасы ол өз алдына, Қажы әфәнді. Қазір маған біраз акша берініз.

Қажы. Не үшін?

Нәсимә. Қызы айттырып, жауышылыққа жүргенім үшін.

Қажы. Қара, қара, оғажап! Құдалыққа мен өзім жүрдім фой, құдайдың бәндесі!

Нәсимә. Э, менің он рет барғанымды санамаймысың? Оның үстінен өзімді бес рет үрсып – үрсып, куып шықты. Иттері екі рет қауып, шапанымның шабуын бөксеріп тастады, бір рет балтырымнан қауып, қанын судай ағызды. Осының бәрін есепке алмайсың ба?

Қажы. / есеп шотка қарады/ Он рет бардым дейсің бе?

Нәсимә. Иә, сенбесен өздерінен сура. Ешқашан өтірік айттып көрген емеспін, алла бүйірсга.

Қажы./шотка салады/. Он рет, он тыннан – бір сом болды.

Нәсимә. Ойбай!

Қажы. Бес рет үрсып шығарды дейсің бе?

Нәсимә. Иә, тура дәл бес рет.

Қажы. Бес рет, бес тыыннан — жиырма бес тыын.

Нәсимә. Ойбай, бетім-ай!

Қажы. Иттері екі рет шапанымның шабуын бөксерді дейсің бе?

Нәсимә. Иә, екі күн катарынан.

Қажы. Оған енді Ғалимадан жамаулық сұрап аласын.

Нәсимә. Хи — хи — хи, кандай жомарт!

Қажы. Иттері сирағынды бір рет кана қапты дейсің бе?

Нәсимә. Бес рет қаптырайын деп не едің? Бір қапқанның өзінде қанын судай ағызыды емес не.

Қажы. Оны енді есеп шотка салып жатпаймын. Ғалимадан ағаш майын алып жағарсын. Ештең де етпейді, жазылады да кетеді, иншаллахіррахман. Демек, саған барлығы бір сом жиырма бес тыын акша тиеді. Қайырлы сағатта соны алып ал, маған бақытты үзак өмір түлең дүға қыларсын.

Нәсимә. Бір сом жиырма тыын! Мені қайырши деп білесің бе әлде? Үятсыз! Мен сенің бүйтіп мазак етіп берген акшана түкіруге де ерінем! Мә, ал, өзіңе болсын, жулик! / акшаны лактырып жіберіп, шығып кетеді./

Қажы. Қарай гөр өзін, Нұх пайғамбардың кара қарғасы. Қалай — қалай шаптығады, сайтан! Жоқ ол болмайды, қазір сен енді болып қойған істі бүлдіре алмайсын. Әлгі бір жулик дедал , маклер біраз зәремді алып еді. Ал енді сенен қорқа алмаспсыз. Алла бұйырса, әлі ертең-ақ өзің келіп, осы бір сом жиырма бес тыын күмісті айналып — толғанып сұрарсын. Бірақ онда Қажы әфәнді саған бұл акшаны бере қоймас енді, Нәсимә бикеш, ғайып етпеніз! / Шашылып жатқан акшаны жинайды/. Сағат тоғызда дейміз, ә? Хи — хи — хи...

Хайретдин / кіреді/. Сыртта сізді бір адам күтіп тұр. Қажы әфәндіні қонаққа шақыра келдім, дейді.

Қажы. Ә - ә - ә, Шәкір әфәнді, Шәкір әфәнді болуы керек.

Сол-ақ болар. Қазір шығады, де. Бар, жұмыснда бол.

/Хайретдин кетеді./ Бұл күнге де жеттік! Қайдасың сен, жас жарым, жаным менің, кеттім, кеттім саған, кірдім сенің ыстық, құшағыңа.../ кете береді ./

Ш ы м ы л ы к

ҮШІНШІ ПЕРДЕ

Бірінші перdedегі көрініс. Кәмилә гитара тартып отырады. Габділхак оның касында отыр.

Габділхак, Кәмилә бикеш, дұрысын айттыңызшы, осы байлық деген сізді қандай дәрежеде қызықтырады?

Кәмилә. Орнымен пайдаланса байлық деген жаман нәрсе емес деп ойтаймын.

Габділхак, Орнымен пайдаланса?

Кәмилә. Басқаша қалай деуге болады енді?

Габділхак, Байлық азамды бұзады, мен байлық дегенді душтан көрем деген сөзініз әлі есімде.

Кәмилә. Жеке бір адамның қолында болып және сол адамның ғана тілегін өтеуге арналған байлыққа мен қазір де солайша караймын.

Габділхак, Үлкен өкінішке қарай, олай болмады ғой.

Кәмилә. Қалайша?

Габділхак, Өнеу күні сіздің қадірлі ағаныз Жәлел сізге екі түрлі жол ұсынды. Сіз сол жолдың қайсысын қаладыныз? Біріншісін емес пе? Ағаныз, бейшара жарлы артист, сізге өз ықтиярынызбен тандауга ерік берместен, сізді дедектетіп апарып, ана бір сәнді күймелі арбага салып жіберуге кірісті. Ал сіз? Сіз не ойладыныз, не ойлайсыз?

Кәмилә. Габділхак жолдас, қане ол мәселені қоя түрайық. Мен қазір байлыпты сөйлесе алмаймын, көнілім алған болып отыр.

Габділхак. Гүл деген кымбат емес. Оның құны бес-ақ тиын. Бірақ, Кәмилә, егер ол гүл буқіл қоғам тарапынан акынның асыл шығармаларын бағалау, оған құрмет көрсету белгісі ретінде берілсе, онда Қажының жарты байлығы ғана емес. Яғни мың Қажының бар байлығын милион рет көбейткенде де, сол ғулдің бағасына жетпістігін даусыз. Міне, маған сондай гүл керек және ондай гүлге мен ие болмақтын.

Хуснетдин кіреді.

Хуснетдин. Мәссаған! Кісілерің қайда? Шәкір келмеді ме? Жәлел қайда? Артистерді альп келем деп еді ғой! Нагима не істеп жатыр? Мұғалім жок па? Қап, әттеген-ай! Бір нәрсе де даяр емес. Асжаулық жайып, шынаяқ тізіп қой ең болмаса... Кәмилә, неге бұлай болды?

Кәмилә. Ешнәрсе де білмеймін. Хуснетдин аға.

Хуснетдин. Эй сен де бір болбыраған байғұс? Мұндай уақытта осылай отыра ма екен? /Столды реттеуге кіріседі/.

Фабділхақ. Қарындасынызды күйеуге береміз дедініз, ә?

Хуснетдин. Сөйтеміз, бауырым. Қайырымен болсын.

Провалиться етпесек жәрер еді әйтеуір.

Фабділхақ. Провалиться еткениңіз қалай?

Хуснетдин. Бәрі де болуы мүмкін. Алдан болжаяу киын.

Фабділхақ. Бай кісімен жақын – туыс болғаңыз келеді ғой?

Хуснетдин. Солай енді. Дүниесінің өзі сондай ғой. Жәлел қайда жоғалып кетті екен ә? Қап әттеген-ай! /Нагима, Фалима кіреді./ Әйдә, әйдә,abyстайды ана бөлмеге кіргіз, Нагима.

Фабділхақ. Қайғы – қасіретке душар болып, ақырғы рет бірге отырғанымыз дейміз ғой, Кәмилә?

Хуснетдин. Неге, Сибирге кетесің бе әлде?

Фабділхақ. Иә.

Хуснетдин. Кейбіреулер онда да түрмис өте жақсы дейді. Әлбәттә, саудагерлер үшін. Ну каторжниктер үшін ай – яй – яй... Сен саудагер емессің, міне сол киын. Мүмкін етеп үйренерсің әлде. Онда дел – дал, маклерлер өте жақсы тұрады екен. Чорт, семьяны тастап сонда кетіп қалуға болмайды-ау! Жолға да көп ақша керек.

Фабділхақ. Кәмилә, мен кетейін. Мұнда отыру маған ауыр және сізге де ыңғайсыздық жасармын.

Кәмилә. Кетпеніз. Сіз маған ешбір ыңғайсыздық жасамайсыз, қайта мен сіздің осында болуыңызды тілеймін. Отрыныңыз, мен казір келем. / кетеді/.

Хуснетдин. Айырылысу деген ауыр-ақ қой, ә?

Фабділхақ. Құдай үшін дейін, мазактамаңызышы, ең болмағанда.

Хуснетдин. Жок, жок, неге мазактайын? Жас уақытта ондай бола береді. Айырылысып та қоясың. Сибирде көп тұрасың ба, сөйтіп?

Фабділхақ. Көп тұрармын, шамасы.

Хуснетдин. Тез қайталмассың сол. Алыс қой құрып қалғырың. Қайда ғана жоғалып кетті бул Жәлел? Шәкір неғып келмейді енді? Ту, әттеген-ай! Ісімізді сәтсіздікке ұшыратпаса жарап еді.

Жолдастарымен Жәлел кіреді.

Ә, мұнысы жәрәді! Өздері бір қора жан.

Жәлел. Ақын, аман ба? Достар, отырындар. Музыка ойнандар, жырландар... билендер, салбыраң отырмандар.

Хуснетдин. Иә, иә, жабырқаған көңілді бір көтеріп жіберіндер, жігіттер, әйтисе ылғи бір көди – сөди, дүние деген тіпті көңілсіз бол кетті.

Жәлел. Габділхақ, сен неге үндемей отырсың?

Габділхақ. Бір өлең жазуды ойлан отырмын.

Жәлел. Не туралы?

Габділхақ. Қайғы – қасірет пен қуаныш – шаттық арағас, терең сезімнен туған жыр толғауды ойлаймын.

Жәлел. Токай акын сиякты ма?

Габділхақ. Қөнілім солай сиякты.

Жәлел. Токайдын інжу – маржандай тізілген, ғажап көркем өлөндеріне сайма – сай келетін өлең тұдыра алсан, тамаша болуын болар еді-ау. Бірак болдыра алар ма екенсін?

Габділхақ. Ал, сен қалай ойлайсың?

Жәлел. Осы күнге дейінгі жазғандарына қарағанда не деуге болады... олай да ойлайым, былай да ойлайым.

Габділхақ. Рахмет. Қәмиләға өмір жолын таңдал берген кезінде, мен туралы ғана емес, езінің бүкіл ой – акылтыңың қандайлық дәрежеде жоғары екендігін айқын көрсеттін.

Жәлел. Жәрайды, ол тұрасында кейін сөйлесеміз.

Габділхақ. Казір сөйлесуге жолдастарыннан жасқанасын ба?

Жәлел. Жоқ, неге жасқанам? Ешбір жасқанбаймын.

Габділхақ. Онда сен ар – намысынды жоғалтқан адамсын, үятсызың сен!

Жәлел. Қызба, қызба енді, ой акымак!

Хуснетдин. Жәрайды енді, оны коя тұршы, Жәлел. Жақсы өлең жазамын деді ғой. Өзі Сибирге кетеді. Жәбірлемеші осыны. Қане, біраз әндепті, өлеңдетіп жіберіндер енді. Мұғалім кіреді.

Мұғалім. Ассәламегаләйкім, кұдалар! Есен – саусыздар ма? / Бәрімен екі қолымен қол алышады /.

Жәлел. Вәғаләйкемәссәлам! Қане, жоғарылат, мұғалім.

Карандар, Иділгарский, сен шынында да ана Бұхарадан келген хәлфәлердің қалпына түсіп алышың.

Мұғалім. Сен тіпті Бұхараны дүниенің аргы шетінде деп ойлап пе ен? Сөзіңе қарағанда солай сиякты ғой.

Жәлел. Кім білсін оны. Біз артистер группасы болып гастрольға шықкан сапарда, товарный вагондарға жасырынып мініл Бұхараға зорға жеткенбіз. Қайтара жарты жол жаяулап келдік. Міне, содан бері Бұхара маған дүниенің ен киыр шетінде сиякты көрінеді.

Мұғалім. Жоқ жолdas, Бұхарадан әрі Андіжан бар. Мен мұғалім уақытымда онда бала оқытып түргам.

Жәлел. Темір жол бойлаң, шапал санап қайттың ба?

Мұғалім. Солайлау болды енді. Жаңақы бермеді ғой.

Жәлел. Солай болған ғой. Айтпақшы, Иделгарский, сәлде, шапан ала көлуң керек еді ғой. Күйеудің көншінде ешбір күдік тумайтында болуы керек.

Мұғалім. На фчәки случәй сәлде алып келдім. Сәлде болған соң басқасы жарай береді.

Жәлел. Жок, жолдас, болғансын бәрі тен – тегіс дәл өзіндей болуы керек.

Хуснетдин. Иә, иә, шапан керек, шапан керек. Эй Иделгарский, бері қараши, өзіміздің ана шапан жарамас па екен?

Жәлел. Жарайды, жарап жатыр, соны кие саларсын.

Ғабділхак. Қажыға қалай жағымпазданады. Позор! /кетеді/.

I- артист. Неменеге текешіктенеді осы?

Жәлел. Ол түк те түсінбей жүр! Кәміләні шынымен Жұніс Қажыға қүйеуге шығады дең жүр.

Артистер. Солай ма, ха – ха – ха!

Хуснетдин. Немене соншама бұлданасындар осы сендер? Той құрметіне дүріштеп жібермейсіндер ме. Шәкір қайда осы?

Жәлел. Қажы әфәндіні қарсы алуға кетті емес пе? Ал, бастандар, жігіттер.

Мұғалімді киіндіріп жатаңы, сақал, мұртын жабыстырады. Қажыны музыкалатып қарсы алады.

Қажы. Ассәламіғаләйкім! Ини – ини... домбыралатып отыр екенсіздер ғой, жігіттер! Есен – саусыздар ма?

Жәлел. Рахым етіңіз, Қажы әфәнді.

Шакір. Хош келдіңіз, мәрхәмәт етіңіз, Қажы әфәнді.

Қажы. Бәрекелді, бәрекелді. Тұкым – жұрағат, үрым – бұтағыңыз баршылық екен, Жәлел әфәнді.

Жәлел. Ол жағы жетерлік енді, Қажы әфәнді.

Қажы. Алланың бергені, тамаша, тамаша. Көп болғаны жақсы, жә енді отырып бір дұға қызып жіберейік. Құдай тағала кайырлы аброй, тәуфік беріп, адал ниет, турашылдыққа жазсын.

Жәлел. Амин, солай болсын.

Хуснетдин. Дұғаныз қабыл болсын, Қажы әфәнді.

Қажы. Еншалла, солай, солай. Бір – бірімізге тілекестестік дүғада болайық, яғни мәселен, пайғамбарымыз солай болуға бүйірган.

Хуснетдин. Солай, Қажы әфәнді, солай олар. Жарықтық аулиелер білмей айтпайды ғой.

Шәкір. Бітмей айтса ол әулие бола ма еken, ой ақымак шіркін.

Қажы. Иә, иә, ізгілер, әулиелер, машайхтар, аллаңе тәбарәкә вә тәғаләнің ең жақын достары, айтайық, құнәра батпаған, арақ — шарап ішпеген, зина қылмаған, намәхрәмға, яғни бөтен әйелге көз салмаған, яғни мәселен.

Жәлел. Домбыра мәселесі қалай еken, Қажы әфәнді.

Хуснетдин. Міне осы мәселе интересный!

Қажы. Домбыра мәселесі хакында айқын дәлелдер болмаса да, бағзы бір сөздерге қарағанда, ләһү — ләғап, ойын — құлқи ниеті мен болмағанда, мәбах деген кавеллар, харам болмайды деген. Тіпті базы бір жерлерде мәстәхәп, домбыра тарту жақсы деген де анғартулар бар. Кей кезде жиһад уақытында, яғни кәнірлермен соғыс замандарында пайғамбарымыз Мұхаммет Мұстафа салшаллаған вәссәлам домбыра тартуга бүйрық — фәрмен беретін болған. Ал, солай болған соң, домбыра шертудің сауанты жерлері де бар еken, яғни мәселен. Үйлену, никах мәжілістерінде, сұндетке отыру тойларында домбыра шерту, әлбеттә, көңілді — көркем һәм сауапты фиғыл болу керек, әрине.

Хуснетдин. Олай болса, жігітер, Қажы әфәнді мен Кәмілә қарындасымыздың никах мәжілісінің күрметіне күй тартып, би билеп, өлеңдетіндер, дүрілдетіндер.

Шәкір. Мәслихат, мәслихат, мен де соны айтқалы отыр едім.

Жәлел. Ал, бастайық, жігіттер.

Би, ойын — сауық. Аздан соң мұғалім кіреді.

Мұғалім. Ассәламіғаләйкім, Қажы әфәнді. Есенбісіз, саумысыз?

Қажы. Вәғаләйкімәсселам. Өзің де есен — саумысын, халфә? Қане, төрге шық, сен халфә кісісін, яғни мәселен.

Мұғалім. Қанеки, бір фатыйха беріңіз.

Қажы. Қанеки, фатиха сізден.

Мұғалім. Сізден, Қажы әфәнді.

Қажы. Эйдә енді сізден, халфә әфәнді.

Мұғалім. Қанеки, енді, қажы әфәнді.

Қажы. Басында пайғамбарлар тәжі бар кісіден бұрын қол көтеріп, құдай сақтасын! Қанеки енді!

Мұғалім. Жарайды ендеше, бір фатыйха берейік, жәмәгатілмұслимин!

Дүға қылады.

Қажы. Бирәхмәтикә я әрхәміррахимин.

Мұғалім. Жәлел әфәнді, тағы да келетін кіслерің жок па?

Жәлел. Жок, хәлфә. Тойға келеді ғой, алла нәсіп етсе. Бұл алі, быттайша айтқанда, репетиция сиякты, алдың — бердім мәжілісі ғана.

Қажы. Иә, өте дұрыс. Жәлел әфәнді айтқандай, бүгі сол питиция сиякты, шаригат тілімен айтсақ, еже кабыл мәжілісі, әрине, яғни мәселен.

Мұғалім. Олай болса қазір енді іске кірісейік.

Жәлел. Алдымен шәй ішпейміз бе?

Мұғалім. Жок, алдымен істі тәмәмдан атайдық. Жәлел әфәнді. Соңан соң еркін жайланаңыз отырарамыз.

Қажы. Сөйтейік, ең алдымен жұмысты реттеп алайдық. Хәлфә тіпті дұрыс айтып отыр. Иә, мәжілістесін, силастың отыруды, яғни мәселен, соңына қалдыру мәслихат.

Жәлел Онда жарайды, мен сіздердің ықтиярларыныңға тапсырым.

Мұғалім. Бастаймыз ендеше.

Қажы. Баста, хәлфә әфәнді, кайырлы сағатта болсын, иә.

Мұғалім. Қалам қара — сауыт керек болар.

Шакір. Қазір алып келем.

Қажы. Иләни, өзің раҳым раҳметінді нәсіп ете көр.

Мұғалім. Қыз тарапынан вәли бас үекіл өзің боларсын, Жәлел әфәнді. Бұған қоса қыз һәм қүйеу тарапынан екі шаһит куә белгілеу керек болар.

Хуснетдин. Қүйеу тарапынан мені жазып қой, хәлфә.

Қажы. Раҳмет, бәрекелді, Хуснетдин әфәнді, мен сенің анадағы мастерскийнен тағы бір бес сом беремін, аллаң бүйірса.

Хуснетдин. Үлкен раҳмет, Қажы әфәнді.

Мұғалім. Енді толық өз есімдерінің һәм әкелерініңдің есімдері керек.

Жәлел. Жәләлетдин Мұфтахетдин ұлы.

Мұғалім. /жазады/ Қажы әфәнді.

Қажы Мұхаммәт Юнум Мұхаммәтрахим үғлы, первый гилдии купец, иә.

Мұғалім. Куәләр?

Хуснетдин. Хуснетдин Мұхитдин үғлы, ат базарында постоянный маклер, иә солай.

Мұғалім. Екінші куә?

Шакір. Шакиржан Мирзажан үғлы.

Хуснетдин. Садық байда конторщик. Обыкновенный кісі.

Мұғалім. Жәрайды, мұнысы болды. Енді сіздер шаһитдер — куәләр, қыздың ризалығын барып сұраңыздар.

Жәлел. Қыз риза енді, хәлфе әфәнді. Одан сұраудың да қажеті жок.

Мұғалім. Жок, олай болмайды, Жәләлітдин әфәнді.

Шарифаттың косканың жеріне жеткізу керек.

Хуснетдин. Эйдә, кеттік, күйеу.

Хуснетдин мен Шәкір кетеді.

Қажы. Ҳак сөйлейсіз, дүп – дұрыс, хәлфә әфәнді, дұрыс айтасыз. Шарифат бойынша амал ату керек, яғни мәселен. Аллах тәбарәке вә тәғала хазіретінің ھем Мұхаммет Мұстафа сәллаланғаләйін вәсселамның сұннетін жеріне жеткізуеуге ешбір жәрамайды. Болмаса, әлғаязы биллаң, киямет күнінде ауыр жазаға кіріптар болуымыз айдан анық. Илани гафурахим, мұэммин – мұсылман бәнделерінді өзің жарылқа.

Хуснетдин мен Шакір кіреді.

Хуснетдин. Ассәламіғаләйкім, қудалар.

Мұғалім. Вәғаләйкімәссәлам, қуәләр, хош, сөйленіздер.

Хуснетдин. Кәмилә Мимфтахетдин қызы шын ихлас көңілімен Қажы әфәндіге хәлал жар болуға риза. Осыны сізге жеткізууді сұрады.

Қажы. Хи – хи – хи... Бәрекелді, субханалла, машалла...

Мұғалім. Екінші күә, сіз де осыны растайсыз ба?

Шакір. Растаймын, өте дұрыс айтады. Қыз дәл осылай деді.

Қажы. Бәрекелді, бәрекелді, бәссе. Өзім әуелден – ак, яғни мәселен, осылай ойлаған едім.

Мұғалім. Онда мәселені жүргізе береміз. Қалың малды қалай белгіледініздер? Қалың мәғачжәл көп пе жок қалың мәғчжәл көп пе?

Хуснетдин. Онысы екі түрлі ме еді тағы?

Мұғалім. Иә, қалың малдың құн бұрын берілгені көп пе жок алдағы уақытта берілетіні көп пе деген сөз.

Қажы. Меніңше, оны жазбай – ак койса да болады ғой деймін.

Мұғалім. Жәләлітдин әфәнді, сізше қалай?

Жәлел. Жәрайды, Қажы әфәндінің айтканынша болсын, мен карсы емеспін.

Мұғалім. Меніңше, естелік үшін ғана болса да, шарифат бүйірған бүкіл шарттарын жеріне жеткізу мәслихат болар еді.

Қажы. Эйдә, екі жұз сом жаз енді олай болса.

Мұғалім. Ол берілгені ме?

Қажы. Жок, алдағы уақытта берілетіні, яғни мәселен, сауда жұмысымыз сәтті жүретін болса.

Хуснетдин. Токта, токтай тұрыныз, әуел баста құдалық сөйлескенде бес жұз сом деген жок па едіңіз, Қажы әфәнді.

Қажы. Солай деуін деген едім, мояла Хуснетдин, бірақ олай болғанда зірә көнке кетеді ғой. Сіздер мені де біраз аяныздар, туғандар. Мен енді өз адамдарының болдым ғой, соншама жәбірлеменіздер мені еңді, Жәләлетдин әфәнді, екі жұз сом жетер, меніңше, зинһар деп айтайдын, қыстаманыздар. Еңді, құдай тәғала сізге оның орнын басқа жерден толтырар.

Жәлел. Жәрайды, Қажы әфәнді, екі жұз сом жетер. Тек бір жұз сомын қазір берсөніз жақсы болар еді. Қарындаска киім – кешек алып, тәүірірек киіндірген дұрыс қой. Атакты бір қажының қалындығы болған соң сөйту керек енді.

Қажы. Ә, ол жағын мен өзім реттермін, алға бүйірса. Оған сіздер ешбір қысылмаңыздар, яғни мәселен. Менің магазиндерімде триколардың да, атластардың да мына дегендері толып жатыр, алға бүйірса.

Мұғалім. Тағы да айтатын сөзінің жоқ па, Жәләлетдин әфәнді?

Жәлел. Сөзім бітті.

Хуснетдин. Меніңше, бір елу сом ғана болса да керек еді.

Қажы. Жәрайды енді, отыз сом бере тұрайын олай болса. Мә, Жәләлетдин әфәнді, қайырымен деп ала ғой. Маған бакытты ұзақ өмір тілеп дуга қыларсың, інім. Үш он сомдық, санап ал, яғни мәселен.

Мұғалім. Жарайды, енді ең негізгі іске кірісейік.

Сен, Жәләлетдин Миғтахитдин ұлы, өзіңнің туған қарындасың Кәмилә Миғтахитдин қызын Қажілхәрәмәйн Мұхаммәт Юнус Мұхаммәтрәхим үғлына хәлел жіфітліккә вәли уәкіл болып бердің бе?

Жәлел. Конечно, бердім.

Мұғалім. Конечносы керек емес. Ондай сөз шаригатқа жатпайды. Бердің бе?

Жәлел. Бердім.

Мұғалім. Бердің бе?

Жәлел. Бердім.

Мұғалім. Сен, хажиілхәрәмаин Мұхаммәт Юнус Мұхаммәтрәхим үғлы, первой гильдии купец, Кәмилә Миғтахитдин қызын хәлал жіфітліккә алдың ба?

Қажы. Алдым, алдым.

Мұғалім. Асылпаңыз, бір тапқырдан ғана айту керек. Алдың ба?

Қажы. Алдым.

Мұғалім. Алдың ба?

Қажы. Алдым.

Мұғалім. Әлхәмделіллаң, әлхәмделіллаң... / никах
хұбасын оқиды / Құда кайырлы қысын.

Жәлел. Солай болсын енді.

Хуснетдин. Қажы әфәндіге бакытты тыныш ғұмыр тігейміз.

Қажы. Рахмет, рахмет жылы лебіздерінізге, рахмет жақсы сөздерінізге, жандарым, бәрекелді, мен сіздерге дән ризамын, жандарым, құдай аброй берсін сіздерге. Мә, аз, халфә, біраz садаққа берейін енді.

Жәлел. Айтпакшы, мен де біраz садаққа берейін, халфә әфәнді. Қайда кеткен, күйеу, мен үшін бере түршы, ұсақ ақша қалманты тіпті.

Қажы. Жарайды, ендеше мен бере турайын, көп керек пе?

Жәлел. Көп деп енді... Бере сал біr бес сом. Кемірек болса да ештеңе етиейді, өз кісіміз гой өкнелемес. Тек сауан үшін ғана азырақ болса жарайды сонда.

Қажы. Жәрайды, жәрайды, міне біr сом. Өзің берерсің, ал! Міне. Шаригат садақаны әркім өз қолымен берсін дейді.

Жәлел. Міне ұста, халфә! Тамаша, су жаңа, шытыриап түрган біr сомдық.

Хуснетдин. Мен де біraz беруім керек еді де... біr тиын ұсақ қалмаған екен.

Қажы. Жәрап енді, кайырлы болсын, ұсақ ақшаң болғанда берерсін.

Мұғалім. Жәрап, кайырлы болсын, тағы біr дұға қылып жіберейік ендеше.

Жәлел. Жәмәғат, стол ана бөлмеге өзірленген, жүрініздер, сонда рахим етініз. Бұл үйге күйеуге жеке өзірленеді.

Қажы. Бәрекелді, бәрекелді, менде шыға түрайын ба, Жәләлетдин әфәнді?

Жәлел. Жүрініз, Қажы әфәнді, стол өзір болған соң хабар береді.

Қажы. Хош, бәрекелді, тіпті мақұл. Хабар береді деңіз, ә? Бәрекелді, бәрекелді.

Шығады, Нагима самауырын әкеледі, Қәмилә стол өзірлейді. Фалима қыздарша киінген, стол қасына келіп отырады.

Фалима. Қыз шақтағы күндер еске түсіп кетті гой, одүние. Осылайша күйеу күткен кездерді қазір енді бастан кешпеген сияқты болышты. Өң мен тус сияқты етті де кетті, құрғыр.

Қәмилә. Қажы әфәнді де жастық шағын есіне түсіріп, ойланып – толғанып отырган болар.

Нагима. Жүрегі алып ұшып, асығып отырғой, байғұсыннын.

Фалима. Бәлем, қаңар сокқанның берермін сыйбағасын. Айдай әлемге маскара етермін бәдбахытты. Міне көрініз де түрыңыз, алла қаласа!

Нагима. Ал, болды ғой енді. Кәмилә сен шық енді. Мен барып хабар берейін.

Нагима мен Кәмилә шығады. **Ғабділхақ** кіреді.

Ғабділхақ. Періштем! Сіз кедей ақынның саф, таза махаббатын дүние байлығына құрбан етерсіз. Сіз қазір күйеу күтіп отырсыз. Сонда да мен сізге өкпелемеймін. Жоқ, жоқ, мен сізді өле - өлтінше сүйген қалпында өтем. Сіз ана мұрдем кеткір, кәрі мәлгүн Жұніс қажымен катар отырып, пар ат жеккен, жарқыраған сәнді коляскамен өткен шағындыза, жолыңызға гүл шоқтарынан шашу шашармын, жаным, періштем! Бұл енді біздің ең акырғы кездесуіміз, біржола қоштасуымыз. Сол үшін от бол жанған жүргегіммен өтінем, мәңгі бақи есімде қалсын, тым болмаса мандаіымнан бір рет кана сүйші, жаным!

Фалима. Тіліннен бал тамған жігіт екенсін. Жәрайды енді олай болса, көнілің қалмасынцы... Бір сүйейін өзінді. / сүймекші болады, Ғабділхақ қаша жөнеледі. /

Нагима. / кіреді/. Зарығып қалдыңыз ба?

Фалима. Осында бір бала келді. Ескі алан дейім бе білмейім. Элде немене сөйледі өзі, ғажап.

Нагима. Ол кім болды екен?

Фалима. Сайтан білсін бе? Мен енді ғана жөн сұрамакшы болып едім, дәл бір басына тай тепкендей сүрініп – қабынып, ата кеп жөнелді, акымақ! Неге келмейді енді әлгі кәрі сайтан?

Есіктен Қажы көрінеді.

Нагима. Әйдә, рахим етініз, Қажы әфәнді. Жоғары шығыңыз, менің сіңүлікешіммен танысыңыз,, бар – жоғымыз міне, риза болыңыз, Кәмилә, сен Қажы әфәндіні жақсылап сыйла, күт. Мен енді сіздерге бөгет жасамайын.

Қажы. Жәрайды, жақсы, сіз енді шықсаныз да болады, қайын бикеш, зор раҳмет сізге, иә, иә көп раҳмет. Бәрекелді, міне енді! Нұрлы жұзді аруым, жұмақ құсым менің, хи – хи – хи! Есен – сау жүрмісің, жаным. Аманцасайық енді.

Фалима. Аллаға шүкір. Өзіңіз есен – сау келдіңіз бе?

Қажы. Жақсы, жақсы, жаным, мәрхәмәт қылыңыз. Иә, жаным, енді бір дұға қылып жіберейік. Хал – ахуалың қалай, жаным, хи – хи – хи... Әйтеуір былай енді, есен – аман ғой?

Фалима. Аллаға шүкір, өзіңіз көргендей.

Қажы. Бәрекелді, бәсе, бәрекелді, хи – хи – хи... Қане енді, былай берірек отырсанызышы, жаным...

Фалима. Жок, жок, жаным, қоя тұрынзышы, мен әлі сізден үялам, жаным.

Қажы. Жәрайды, жәрайды, жаным, сеніңше болсын, хи – хи – хи... Жаксы, жәрайды онда, кішкене үйренісе түскен соң ендеше, жаным. Домбыра шерте білетін бе едің, күнім? Хи – хи – хи...

Фалима. Аздал білетін едім.

Қажы. Ай ысул жәдид ай, бір де бір білмейтіндері болсаши, яғни мәселен. /гитара алып дыңғыллатады/. Ойбой – ой, тамашасын – ай, акырып түр екен, ғажап, яғни мәселен. Әлде Мұхаммәдия күйлерін де тарта білетін шығарсын, жаным?

Фалима. Кейбіреулерін білуші едім.

Қажы. Міне, яғни мәселен, менің ұнататын бір күйім бар. Тарта алар ма екенсін? Валлаң әғләм.

Фалима. Қандай күй екен? Мүмкін білетін шығармын.

Қажы. Міне, яғни мәселен:

Чөн адем жәннәтә кірди,
Ючжа дәуләтләре ирди,
Каму илікләри курди,
Идәрди шөкір иләихлас.
Бақып курди аны иблис,
Хәсәд қыйлдый идіп тәлбис,
Аны бұлмәс иді адәм
Идәрди зикір илан ихлас.

Иә, сөйтіп, шайтан ләғнеттің атамыз Адам ғаләйхиссәламді, яғни мәселен, жұмактан шығаруын сөйлейді. Мұхаммәдиянің ең бір ғажап тамаша жері. Осыны білер ме екенсін, жаным, ә?

Фалима. Білетін едім, егер ұмытып қалып жүрмесем.

Қажы. Міне, өте тамаша, бәрекелді, егер мұны білсөн, яғни мәселен, басқа күйлердің керегі де жок. Бұл енді күйлердің патшасы... Ең алдымен қай ішектерін шертін жіберуші ең, жаным! Әлде күйдің бірер жерін тартып жібересің бе, жаным, ә?

Фалима. Жок енді, әзірше қоя тұрынзышы, мен сіздің алдыңызда қазір үялам.

Қажы. Жәрайды, жәрайды, жаным, сенің айтқаныңша болсын, яғни мәселен, кейін де ешқайда қашпас дейсің ғой, солай ғой, аккуым?

Фалима. Әрине солай, кейін де ешқайда кашпас.

Қажы. Міне, міне, бәрекеллі, өте дұрыс айтасың, ешқайда кашпас енді, яғни мәселен.

Фалима. Үлкен катыныңыз домбыра шертууді бітмейтін сияқты ма?

Қажы. Үлкен катынның... хи — хи — хи... Қой енді, жаным, қайтесін сол мысық бас жаңаляқты! Өзі кісі сияқты тамақ жей біле ме десенші ең болмаса! Дәл сиыр сияқты күйсейді ол.

Фалима. Тістері жок па әлде?

Қажы. Тісі жок, оған тіс қайдан келсін! Құдайдан корықласаң, аузына бармағыңды тық... аузын кимышатар халы жок, тук те істей алмайды, яғни мәселен.

Фалима. Сонда да сіз оны сүйеді деп естіген едім.

Қажы. Кім? Мен бе? Хи — хи — хи... Фалиманы ма?

Фалима. Иә, мен солай деп естіп едім.

Қажы. Міне енді, бүл сөз, жаным, шілп-шикі өтірік, жалған. Сені алдаған ғой, жаным. Мен неменесін сүйем оны?

Сумырай ғой ол Фалима — катын ба екен?... Тфу... Мен ол катынның бетіне де қарағым келмейді, албасты ғой ол, ятни мәселен.

Фалима. Сөзің шын болса жаксы ғой... Сен мүмкін мені жүбату үшін ғана айтып отырган шығарсың?

Қажы. Эй, жаным — ай... міне билләхи, құдай бар ғой, жүзіне де қарағым келмейді, тіпті көргім келмейді сайтанды, жиіркенемін албастыдан!

Фалима. Ол сені сүйе ме өзі?

Қажы. Ол ма? Ол, әрине, сүйеді, яғни мәселен... Оның суюімен ғана іс бітпейді ғой, менің суюім керек қой. Хи — хи — хи... Э мен, жаным, саған шын ғашықтын.

Фалима. Сен маған көйтен ғашықсың ба?

Қажы. Хи — хи — хи... Былтырдан бері, жаным, ішкен, жегенім бойыма тарамайды, яғни мәселен, саған ғашық болып, күйіп — жанып, ынтиzar болып жүрмін ғой, жаным... Ең алғаш көргенде — ақ, яғни мәселен, дәл Таһирдың Зұhraға ғашық болғаны сияқты, мен саған шын ғашық бола бастадым, жаным... иә...

Фалима. Олай болса, енді несіне жасырайын, мен де саған ғашық болып журуші ем.

Қажы. Сен бе, жаным? Ғашық болып журуші ем де, ә?...

Хи — хи — хи... Жаным, жүрегім менің, қалайша шышап, осы күнге дейін айтпай жүрдің? Міне ғажап, міне керемет, алланың хикметі деген осы, ә?...

Хи – хи – хи... Таңир мен Зуһра сияқты екеуіміз де ғашыктық зарын тартып, сергелден болған екенбіз той, ә? Бәрекелді, міне бәсе... Иә жаным, енді олай болса, бір құшактасып алайык.

Фалима. Жәрайды енді, құшактассақ құшактасайык...

Қажы. Субханалла, ләхәүлә вә лә күтә, ишила, билла.

Фалима. /Қажыны жактан тартып – тартып жібереді/.

Шатасып біттің, қаңар соккан! Үятсыз! Қара бет!

Басқалары келіп кіреді.

Жәлел. Міне Қажы әфәндіні үйлендірдік!

Күліседі.

Ш ы м ы л ы қ

Семей, 1967 март - май.

Музыкасы және сөзі СССР-дың қалық артисті

Узейір Фаджисебековтікі.

“АРШЫН – МАЛ - АЛАН ”

4 переделі музыкалық комедия

ҚАТЫСУШЫЛАР:

Аскер – дәулетті жас көпес.

Жаһан – оның апасы, жесір өйел.

Сүлеймен – Аскердің жолдасы.

Үәли – Аскердің қызметшісі.

Сұлтанбек – орта жастағы, дәулетті шағындалған дворян.

Гүлшашра – оның қызы.

Әсиә – Сұлтанбектің жиені.

Телли – Сұлтанбек үйіндегі қызметші қызы.

Гүлшашраның жолдас қыздары.

Уакығаның болған уақыты – біздің дәуір, Октябрь революциясынан бұрын.

Уакығаның болған жері – Азербайжанның кішілеу бір қаласы.

БІРІНШІ ПЕРДЕ

Жаз айының ыстық күні. Аскердің үйінің ашық веңаңасы.,
кымбаттың кілемдер төсөлген, сәнді мебелдер қойылған.

Қаланың бір бөлігі көрінеді, алыста таулаар.

Сахнада Аскер, Жаһан және Уәли.

Мұзыкалы кіріспе N1

Аскер ойға батып түр. Жаһан ерінген күйде, сылбыр іс істеп отыр. Еш нәрседен қаперсіз есік жакта Уәли отыр. Ол саусағымен бал ашып әуреленуде.

Аскердің ариясы N2

Аскер.

Жарқыраған жаз күні
Жібітпеді жүректі
Мендей сорлы мұндыны
Сары уайым жудетті
Көңілімде кайғы, көзде жас,
Күлкі орнына уайым ,
Жас өмірге басқа ел мас,
Зарланам, шермен жылайым.
жылайым
жылайым.

Емі қайда кайғының,
Жетпейді әлім шыдауга
Жігітке салған қай күнің
Мұңайып, шерлі жылауга ?
жылауга
жылауга

Байшешек жапқан жер жүзін,
Шаттықта барлық табиғат
Кайғымен солды ақ жүзім,
Кызықтың бәрі маған жат

Ыстық жүрек, махабbat.
Табам ба тез өмірден?
Жалғыздық, кайты кат-кабат,
Уайым кетпес көңілден
 көңілден.
 көңілден.

Уайым кетпес көңілден,
 көңілден

Жаһан. Әнің соншама зарлы ғой, Аскер (Есінейді).
Тіпті менің жүргегімді жандырып жіберді

Аскер. Сенің жүргегінің жанғаны жаныма қатты-ак,
батып түр, апатай !

Жаһан. (бейхабар) Не деп тұрғаныңды түсіне алмадым.

Аскер. Оған сенуге болады.

Жаһан. Түсінбеймін тіпті... Шыбын қағумен алданып
отырған Уәли, Жаһанға жаратыған пішінмен қолын сіттейді

Уәли. Құп, құп, құп! Мырзага не керегін мен білдім.

Жаһан. (Уәлиге) Сен немене мәз бола қалдың...
білсең айтсаныш.

Уәли. Мырза ,саған керегі..

Аяғын айтпай, құліп шығып кетеді

Жаһан. Анау есінен адасқан. Қарағым Аскер, маған
түсіндірші, не тілейсің сен ?

Аскер. Ал апа, сенің жүргегің енді шынымен жарылады.

Жаһан. Созбашы енді, азапқа салмашы мені

Аскер. Апа, айтши, осы менің жасым нешеде ?

Жаһан. Саған не болған, өзінің жасынды білмейсің
бе ?

Міне осы ораза өтеді..

Аскер. Тағы ораза жетеді.

Жаһан. Алдағы оразаның алғашқы құні сен дәл 28-
ге толасын.

Несіне сасасың ? Сен әлі сәбисің.

Аскер. И....я Уәли “құп” дер еді-ау.

Жаһан. Құдайым сені жұз жасауга жазсын.

Аскер. Бірақ, мен өз аяғымды өзім нық баса
аламын ау деймін.

Уәли кіріп, есік жаққа отырады.

Жаһан. Құдайға шүкір, сен мықты жігітсін.

Аскер. Ал, ондай мықты жігіт не істей керек ?
Ішеп, жеп, үйықтау ма ?

(Өкінішті пішін мен) Сауда жұмысына көп қайраттың
кажеті шамалы.

Жаһан. (мазасыздынып) Аскер, құдай үшін, сен
менімен жабайы жалпақ тұлмен сөйлемесіші. Мен өзім
карапайым әйелмін, тіпті сенің жұмбактап айтканыңан
тук те түсінбеймін.

Аскер. (өз-өзіне) Мен осыдан несіне үялыш тұрмын
? Ол не қылған үят.

(Жаһанға) Апа, білгің келсе, маған керегі... (Айғай
салып) үйлену, үйлену, үйлену !

Үәли. Құп. Міне мен тантым, аптым, аптым.

Ішек сілесі катып құледі.

Бәрі де көңілді.

Жаһан. (Аскерге) Бағандан солай десен болайма
құрғырды, тіпті бір сағат созып сонша.

Аскер (бекініп). Ал ендеше, біліп қой, үйленгім
келеді.

Жаһан. (куанышты) Тіпті жақсы, қарағым. Катын
ал, Аскер, катын ал деп мен саған әлде қашан айттым
емес пе. Сен онымды тыңдамай қайдың ғой. (Киялға
шомып) Өзіннің үйін болады, балааларың...

Аскер. Апа, сен онан да маған мынаны айтшы : біздің
өміріміз осы бүгінгідей күйде өте берсе, оның ақыры не
болмақ ?

Жаһан. Сен немене осы көп сөйлел қеттің, менің
миимда кіріп шықтайды, тіпті түсінбеймін.

Үәли сабырсызданады.

Аскер. Апа, мен сенен сұрап тұрмын ғой, егерде
біздің өміріміз осы бүгінгідей күйде өте берсе...

Үәли. (сөзін бөліп) Оның ақыры не болмақ, құп !

Аскер. (Үәлидің қытығына тиіп) Құп ! Үәли де соны
білуге құмар.

Жаһан. Ал, соншама біздің өмірімізге не болты !

Аскер. Міне, құдайға шүкір, біз ер жеттік, байыдық
оған да мың шүкір. Бірақ, менің көңілім әли де көншімейді.
Әли де бірдеме тілейді, әли де...

Үәли. Әли де ... құп !

Аскер. Дұрыс айтасың, Уәли - әлі де, әлі де, әлі де. Дұрыс емес пе, апа?

Жаһан. Әріне дұрыс айтасың, бірақ, Аскер, сенің әлі де не тілейтінінді мен түсінбеймін.

Аскер. Эй, апа-ай, не қылған үкпайтын адамсың өзің. Саған қалай түсіндіруге болады енді, а? Түсінесің... Түсінесің ғой енді... айнала маңа көз салсам... маган бір нәрсе жетпейді де тұрады.

Жаһан. Ал, сонда не нәрсе жетпейді. Егер өзіне нәрсе керек болса, Уәлиді дүкенге жібермеймісің, ол саған жаның сүйген нәрсенің бәрін де сатып әкеледі... Уәли.

Уәли. Құп!

Аскер. /мазасыздының/ Эй, апа-ай, сен тағы да түсінбедің. Мен сенен біздің өмірдің қызығы неде деп сұрап түрмyn ғой. Неде деймін? Мен сенімен өзімнің ішкі сезімім жөнінде сөйлесіп түр емеспін бе. Ондай сезімнің менде болуы керек қой? Оны сен үгасың ба? Айтайық, менде акша көп, товар мол, бірақ олар жеткіліксіз ғой, әлі де бірдеме керек қой. Сен соны үгасың ба, апа? Кейбір адамдар бар, оларда ешбір байлық жоқ, ал бірақ, ана байлық бар ғой... әлгі менің қиял ететінім, оларда үйір-үйірмен.

Жаһан. Е... үйір-үйірмен де. Сен көпес емеспісің, саған үйірлеген мал не керек?

Уәлиді құлқі қызып тұрады. Аскер қудер үзген күйде колын сілтейді. Шыбын қағумен алданып отырган Уәли, Жаһанға жаратпаған пішінмен колын сілтейді.

Аскер. Апа, сен онан да маган мынаны айтши, біздің өміріміз осы бүтінгідей күйде өте берсе, оның акыры не болмақ?

Жаһан. Сен немене осы көп сөйлеп кеттің, менің миыма да кіріп шықпайды, тіпті түсінбеймін.

Уәли сабырсызданады.

Аскер. Апа, мен сенен сұрап түрмyn ғой, егер біздің өміріміз осы бүтінгідей күйде өте берсе...

Уәли. /сөзін бөліп/ Оның акыры не болмақ, құп!

Аскер. /Уәлидің қытығына тиіп/ Құп! Уәли де соны білуге құмар.

Жаһан. Ал, соншама біздің өмірімізге не болты!

Аскер. Міне, құдайға шүкір, біз ер жеттік, байыдық оған да мың шүкір, бірақ, менің көңілтім әлі де көншімейді. Әлі де бірдеме тілейді, әлі де...

Үәли. Әлі де... Құп!

Аскер. Дұрыс айтасың, Үәли - әлі де, әлі де, әлі де. Дұрыс емес не, апа?

Жаһан. Әрине дұрыс айтасың, бірақ Аскер, сенің әлі де не тілейтінінді мен түсінбеймін.

Емі кайда қайғының.
Жетпейді әлім шыдауға.
Жігітке салған қай күнің,
Мұңайып, шерлі жылауға?
Жылауға,
Жылауға...

Байшешек жапқан жер жүзін,
Шаттықта барлық табиғат.
Қайдымен солды ақ жүзім,
Қызықтың бәрі маған жат.
Ыстық жүрек махаббат,

Табам ба тез өмірден?
Жалғыздық, қайғы қат-қабат,
Көнілден,
Көнілден,
Уайым кетпес көнілден,
Көнілден.

Жаһан. Энің соншама зарлы ғой, Аскер. /Есінейді/ Тіпті менің жүргегімді жандырып жіберді.

Аскер. Сенің жүргегіңің жаңғаны жаңыма қатты-ақ батыл түр, апатай!

Жаһан. /бейхабар/ Не деп тұрғаныңды түсіне алмадым.

Аскер. Оған сенуге болады.

Жаһан. Түсінбеймін тіпті...

Үәли. Құп, құп, құп! Мырзаға не керегін мен білдім.

Жаһан. /Үәлиге/ Сен немене мәз бола қалдың... білсең айтсаншы.

Үәли. Мырза, саған керегі...

Аяғын айтпай куліп шығып кетеді.

Жаһан. Анау есінен адасқан. Қарағым Аскер, маған түсіндірші не тілейсің сен?

Аскер. Ал апа, сенің жүргегің енді шынымен жарылады.

Жаһан. Созбашы енді, азапқа салмашы мені.

Аскер. Апа, айтшы, осы менің жасым нешеде?

Жаһан. Саган не болған, өзіннің жасында білмейсің бе? Міне осы ораза өтеді...

Аскер. Тағы ораза жетеді.

Жаһан. Алдағы оразаның алғашкы күні сен дәл 28-те толасың. Несіне сасасың? Сен әлі сәбисің.

Аскер. И...я. Үәли “Күп” дер еді-ау.

Жаһан. Құдайым сені жұз жасауға жазсын.

Аскер. Бірақ мен өз аяғымды өзім нық баса аламын-ау деймін.

Үәли кіріп, есік жаққа отырады.

Жаһан. Құдайға шүкір, сен мықты жігітсің.

Аскер. Ал, ондай мықты жігіт не істей керек? Іштей жеп, үйіктау ма? /Өкінішті пішінмен/ Сауда жұмысына көп қайраттың қажеті шамалы.

Жаһан. /мазасызданың/ Аскер, құдай үшін, сен менімен жабайы жалпақ тілмен сөйлесші. Мен өзім қарапайым әйелмін, тіпті сенің жұмбактап айтканыңдан түк те түсінбеймін.

Аскер. Сирың, ешкің жана...

Жаһан. Дүшпан көре алмай, іші күйіп, жарылып кететіндей етіп той жасаймыз. /Үәли күрсініп кояды/ ... Достарымыз шаттанады, куанады. Сенің тойында билейтін күн тез туса екен. Ой билейміз келіп.

Қалай билейтінін көрсетеді. Үәли оған еліктеп, бірге билеп кетеді.

Аскер. Тоқта апа, тоқтай тұр, билеуге әлі ертерек.

Жаһан. Мен саған қалындықты осы дәл бүтін іздеймін.

Үәли. /таңырқап/ Күп!

Жаһан. /күрсініп/ Өлген апам марқұм акырғы деміне шейін: “Жаһан, Аскерімді саған тансырдым, оны жалғызыратпа. /жылайды/ Әйел әпер Аскеріме” деп еді... Қалай ғана мен саған қалындық таппайын.

Үәли де күрсінеді.

Аскер. Бұның не, апа. Бірсесе билеп, бірсесе жылап, өлген адамды еске алатын уақыт тапқан екенсің. Онан да шаруаның жайын сөйлесейік те. Үйлену деген оп-оңай жұмыс емес.

Жаһан. Әйел алу бір шыны суды жұта салғанмен бірдей, тәйірі. Тіпті оп-оңай. Сенің ақшаш, дүниен бар. Өзің жассың, сұлусың. Саған тіпті патша да қызын береді. Бүтін саған қалындық іздеймін.

Аскер. Жоқ, жоқ, апа, асықла.

Жаһан. Ал ендеше, өзің-ақ айт, қай көпестің, не қай бектің қызын таңдайсың. Мен барып құдалық сөйлесем.

Аскер. Біреуін де көргенім жок. Кімнің қызының үнайтынын мен қайдан білейін.

Жаһан. Мені соқыр ғой деймісің. Өзім саяхаттап жүріп, көргенде ғашық болып, есіннен танатын сұлуды табам.

Аскер. Қатын аларда естен тандырып кайтесің. Апа, сен онан да мынаны айт: маған қалындыкты қалай іздең табасын?

Жаһан. Ендеше міне тында.

Жаһанның куплеті №3

Ақ шадыра жамылып,
Қасымды бояп аламын.
Міне, қазір Аскерге,
Қалындық іздей барамын.
Хан мен бекті арылтып,
Аралап тегіс аламын.
Ерте болсын, кеш болсын,
Қалындық саған табамын.
Ұлы тойда бір серуен,
Ойға түсіп жас дәурен.
Сыбызғы-сырнай сазымен,
Билеуге шығам алдымен.

Аскер. /куліп/ Жок апа, ол болмайды. Қалындығымды ең алдымен өзім көріп, сонан соң үйленуім керек.

Жаһан. Сен еркексің ғой. Кім саған қызын көрсетеді?

Аскер. Сондықтан танертеңнен бері мен сенің құлағына құйып жатыр емеспін бе, мәселе осында. Қатын алам деу оңай-ақ. Бірақ, кімді аласын? Мен ешкімді де көргенім жок, кой.

Үәли. /акырып/ Мен де көре алмадым.

Аскер. Көре алмаймын да.

Жаһан. Қалқам, ең абзалы сен әйелді ата-бабаның ғұрпы бойынша ал. Қалындыкты саған өзім тауып беремін, ал егер жаман болып шықса, күнәсін мен-ақ көтерейін.

Аскер. Сен ондай күнәні көтере аласын, мен оған сенем. Бірақ, мен он тындық ситеаны да көрмей алмаймын. Ал, мына мәселе менің жеке меншігімде болатын қатын туралы ғой. Оны сатып жібере алмайсың. Жок, мен өйтіп үйлене алмаймын. Апа сен онан да маған жақсы қыздарды қалай көрудің жолын, әдісін айт.

Жаһан. Қыздарды қайдан іздең, қайдан тауып, қалай көре алжатыныңда қайдан білейін. Оның әдісін де, жолын да айта алмаймын.

Аскер. Қалайша осы бір реті келмейді енді? /Жаһан үнде мәйді/ Енде ше маған катын алуды жазбаған екен гой!

Үәли күрсінеді.

Сұлеймен келеді.

Сұлеймен. Сәтті күні жақсы үйге келу қандай көңілді. Сәләматсыздар ма? Жаһан жеңгей, күйлімісіз? Үәли сен қалайсын? /Аскерге/ Ия, саған не болған, бұның қалай? А...

Сұлейменнің куплеті N 4

Айтшы досым тезірек,
Жүректе қандай сырың бар?
Шерге толы көкірек,
Әлде қандай мұның бар?
Сырыңды айтшы тез маған,
Досым, нені тілейсін.
Байланды қайдан шер саған,
Мұңайыш сонша жүдейсін?

II. Болса да қандай дерп пен шер,

Емі де бірге берілген.

Дертіне дауа іздеп көр,

Сыр сынына көнуден.

Таба алмасаң дертиңе ем,

Онда досым, маған сен.

Дертіңің тез дауасын.

Табады досың Сұлеймен.

Аскер. Осындай жабырқанқы күйдің үстінде жарқын жүзді, шат көңілді адамды көру қандай жақсы десеңші.

Сұлеймен. Ө, досымның көңілін көтеру керек кезін мен біліп келдім.

Аскер. Қалай білдін?

Сұлеймен. Аскер көңілсіз күйде деп маған жел айтты. Сенің қасіретіңнен теңіз де тебіренеді.

Үәли. Құп!

Аскер. Мына Жаһан апам менің көңіл күйімді түсінбейді.

Сұлеймен. /кулана/ Жок, сен онысына сенбе, әйелдің бәрі де айлакер, қу.

Аскер. Бұл апам гой!

Сұлеймен. Ең алдымен бұл - әйел, ал сонан соң апаң. Дұрыс айтпаймын ба, Жаһан жеңгей.

Жаһан. /кутындал/ Әрине, мен әйелмін.

Үәли. Құп!

Аскер. Сүлеймен, осы сені ел ақылды адам дейді.
Сүлеймен. Сен сенбеймісін? Уәли, берші бермен
салмақтылау бірдемені, мен бұны...
Уәли. Құп!
Аскер. Ойбай, сенем, сенем, бірак...
Сүлеймен. Ия, бірак?
Аскер. Сен жақсы ақыл берсен...
Сүлеймен. Ақыл?
Аскер. Ия, ақыл. Мен онда сені анық ақылды адам дең,
бұдан ғөрі сеніңкірер едім.
Уәли. /шыдамсызданып/ Қане, кане!
Аскер. Немене, тағы қане?
Сүлеймен. Құп – Уәли!
Аскер. Мәселе мынада. Сүлеймен. Менің ойлайтыным
үнемі осындай жабырқау-жадаулық, күнгірт-көңілсіздік баса
берсе, біздің өміріміздің ақыры не болмак...
Сүлеймен. /сөзін бөліп/ Жетеді! Саған не керегін мен
үктым. Егер мен өмірдің ақыры өліммен біtedі деп жауп
берген болсам, сені әрине, қанағаттандырmas еді.
Аскер. Саған осыны да жел айтты ма... теңіз тебіренді
ме?
Сүлеймен. Жок, жесіз-ақ, сусызы-ақ, сенің әйел алғың
келетінін мен білемін.
Барлығы да таңыркайды.
Уәли. Құп!
Аскер. Шынында да, құп! Сен қайдан білдің?
Сүлеймен. Сенің ойлаған ойынды, арман тілегінді маған
булбұл құс сайрап жеткізді. Ол шыншыл, ашық, адал құс.
Солай емес пе, Жаһан жеңгей?
Жаһан. Эрине, солай.
Сүлеймен. /Аскерге/ Менің ақылды екеніме енді көзің
жетті ме?
Аскер. Әлі де болса, аз-маз күдігім бар.
Сүлеймен. Ә, әлі де күдіктенесің бе?
Аскер. Егер де сондайлық қыын, аса бір шетін мәселені
шешуге маған көмектесе алсан, тіпті асқан ақылды адам болар
едін.
Сүлеймен. Қанеки, айт.
Аскер. Сен айтшы, мен осы қалындықты қалай тандап
алуым керек? Қалындық тандап алу деген товар сатып алу
сияқтығой. Ал, товардың жақсысы да, жаманы да болады...
Сүлеймен. /сөзін бөліп/ Үктым. Сен өуелі қызды көріп,
біліп, сонаң соң алмақсың ғой.

Аскер. Сен менің ойымды қайдан біле қойдын? Оны да бүлбүл сайран берді ме?

Сұлеймен. Қарға каркылдан берді... Барлық құс атаулы, дүние жүзіндегі андар да сенің басына түскен ауыр халыңа жәрдем еткісі келеді. Солай емес пе женгей?

Жаһан. Әрине солай.

Сұлеймен. Уәли, сен не айтасың?

Уәли. Мырза, осы айтқаның түп-түгел хакиқат сөз.

Сұлеймен. Міне, менің акылды адам екеніме енді көзің әбден жетті ғой?

Аскер. Өзің де білесің ғой енді... Әлі де болса осы аз-маз гана күдігім бар.

Сұлеймен. /басын шайқап/ Мұндаі кері адамға акылдың өзі зая. Тілті сенімен қарсыласқым келмейді.

Аскер. Ерегеспей-ақ женгілейін. Бас иейін. Бірак, әйтеуір бастаған соң, сөзінді аяқта енді.

Сұлеймен. Сен сөзінді бастамай жатып аяқтайсың.

Аскер. Ал, осы мен қызды қалай көре аламын, өзімे тең қалындықты қалай тандай алам? Әке-шешелері қыздарын маған көрсетпейді ғой.

Сұлеймен. Ең онай жол мынау /Барлығы ынтыға тындаиды/ Киімінді ауыстырып, жұпиналау кийн. Товар арқала да, қолыңа аршын ал. Әр үйді арапал: “Аршын мал Алан” деп сал айғайды. Қай жерде товармен көпес болса, сол жерге әйелдер, қыздар, жесір катындар, тілті кемпірлерге шейін жиналады.

Аскер. /куанышты/ Міне акыл! Міне жол! Апа, Уәли... естідіңдер ме?

Жаһан. Тапқан акыл!

Уәли. Табылған-ақ акыл!

Сұлеймен. Міне, саған жол. Онай да, түсінікті, айқын жол. Солай емес пе женгей?

Жаһан. Әрине солай.

Сұлеймен. Уәли, сен не айтасың?

Уәли. Дәл осылай, мырза.

Сұлеймен. Қане, енді сендің бе, менің акылдылығыма?

Аскер. Сендім досым, сендім. Енді сенің осы акылыңмен болам.

Жаһан. Не айтатыны бар, тамаша акыл... Сұлеймен, сен өзің неге осы акылыңмен қалындық таңдал қатын алмайсың?

Сұлеймен. Ой, женгеше-ай. Осы акылымда күдіктенгің келеді-ау сенің. Егер Аскер әйел ала алмаса, теңіз суалғандай болса, оны мен көз жасылмен толтырмаймын ба. Жел тыныш қалғандай болса, желкенді аузылмен үрлемеймін бе. Соңан

соң өзім де катын алам. Осы айтқанның бәрін қандай ептілікпен іске асырғанымды әлі өзің де сезбей қаласың. Сенесің бе маған женеше?

Жаһан. Сенің ішінде бар ғой, құдай білмейді-ау осы шайтан отыр, сен өзің де шайтансың. /Күрсінеді/.

Сұлеймен. Неменеге күрсінесің, /Аскерге/ әй, осы женешеме бір бай іздемеймін бе? А!...

Жаһан. О не дегенің, ақылдым-ау. қой әрі. Қазір менің байға тиетін кезім бе? Уақыт өткен... Кеш айттың.

Сұлеймен. Сені осы бар ғой, ертеңнен калдырмай күйеуге береміз. Жетеді енді, өмір бойы байсыз өтемісің. Әлі де болса, қадір-касиетіңің бар кезінде байға тиіп алу керек. /Уәлиге/ Сен немене мойныңды ішіне тығып алғаның? Әлде жасың әкетией түр ма? Немесе сен де женгең сиякты, уақыт өтін кетті деймісің? Ал, Аскер, көтер басыңды. Мен қазір үш адамға түскен балды жорамалдаپ тұрмын. Басын өзім бастаған соң, аяғын да өзім аяқтаймын.

Аскер. Олай болса, “Аршын мал Алан” ғой.

Сұлеймен. Әрине солай. Солай емес пе женеше?

Жаһан. Солай, қарағым, солай.

Сұлеймен. Уәли сен не дейсің?

Уәли. Құп!

Сұлеймен. Құп дегеннен артық не болушы еді! Ал енді, бәрің де бері таман келіңдер.

N 5

Сұлеймен.

-I-

Барлық елді арылт сен,
Осылай шешті Сұлеймен.
Жабайы кеңес, жардымды,
Бар есік ашық, бар да ен.

Барлығы:

Үйлен сен!
Осы жөн,
Осы жөн,
Осы жөн
Бізді де
Шығарма,
Есінден,
Есінден!

Жаһан:

-II-

Көзің нұрлы, құлкің бал.
Шиедей қызыл ернің бар.
Сұнкардай сұлу келбетің
Қыз көңілін аударар.

Барлығы:

Үйлен сен!
Осы жән,
Осы жән,
Осы жән
Бізді де
Шығарма,
Есіннен,
Есіннен!

Үәли:

-III-

Қане, бізге сен жол аш,
Тез үйлен, Аскер, байымда.
Мына тұрган кәрі, жас
Әркімнің бар ойында.

Барлығы:

Үйлен сен!
Осы жән,
Осы жән,
Осы жән
Бізді де
Шығарма,
Есіннен,
Есіннен!

Шымылдық

ЕКІНШІ ПЕРДЕ

Сұлтанбектің үйінің корасы. Орталықта саҳнаның төрінен үйге кіретін есік алды көрініп тұр. Оң және сол жакта биік құйма. Құйма бойы тоғай, көк шөп, коранаң ортасында, есіктің қарсы алдында түрлі түсті өскен гүлдер. Сол жакта көшеге шығатын жол бар.

Гүлшаһра, Әсия, Телли есік алдында іс істеп отыр.

Гүлшаһраның өлеңі N 6

Сарғайтқан мені сарылтып,
Ұзак сар күн өшпейді. } 2
Қайғыдан біраз арылтып,
Қоңыр кеш баяу жетпейді. } 2

Сарғайған күнде сағынып,
Фашық жар келер болар ма?
Тілегенім шабылып,
Шаттыққа жүрек шолар ма

Көзімнің күндей жанары,
Тартады дейді барлық ел.
Қанжардай өткір қарауы,
Жүрекке дейді салар шер.

Орынына келмей жас тілек,
Көзімнен аккан ыстық жас.
Жалаңнадады жас жүрек,
Қайғыға түсіп ғазиз бас,
Сарғайдым міне мен жүдей.

Кел жарым!
Кел жарым!
Кел жарым!

Әсия. /Күрсініп/ Үн, Гүлшаһра-ай, сенің жырың
жанымды жабырқатып жіберді-ау тілті.

Гүлшана. Немене, менің жырым саған ұнамай ма?

Әсия. Неге ұнамасын, ұнайды. Тіпті кісіні уайымға батырып жіберді.

Гүлшана. Әсия, осы біздің өміріміздің өзі бір ғана уайым ғой.

Әсия. Ия, тек қана уайым, қайғы...

Телли. О не дегендерің, шырақтарым-ау. Сендер неменеге уайымдайсындар?/касақана/ Бүгін болмаса, ертең Сұлтанбек сендерді қүйеуге береді. /киялдана/ Бір үйге ие боласындар, балааларың болады, ана боласындар. Уайым, қайғы деген қолмен жұлып тастағандай жоқ болады.

Гүлшана. Біздің қазіргі әдет-ғұрыпп бойынша қүйеуге шыққаннан да байға тимегенниң өзі артық.

Телли. Неге олай дейсін?

Гүлшана. Мен шынын айтам. Күйеуге шығасың, ал байынның кім екенін де білмейсің, жас па, кәрі ме, таз-тазша ма, әлде бір қаһар ма...

Әсия. /Сөзін бөліп/ Сенінше тіпті байға тимей, үйде отыра беру керек не?

Телли. Құдай-ай, сактай ғөр!

Гүлшана. Жоқ, менен алдымен тиетін қүйеуімді өз көзіммен көріп, сонан соң барып тигім келеді. Әуелі көріп, білу керек, содан кейін тиу керек.

Әсия. /куліп/ Сен тіпті майға қуырып қойған тауық құлетіндей сөз айттың-ау. Мына төрт қабырғаның ішінде отырып, кімді көре аласың, кімді анықтаған біле аласың? Әй, Гүлшана-ай, сен баланың сөзін сөйлейсін.

Гүлшана. Онда мұлдем байға тимей, үйде-ақ отыра беру керек.

Телли. Ойбай-ау, сендерді көруге тек қана мырзалар көнсін десенші, олар көнсе мен сендерге бай табам ғой. Үй-жайын, дүние-мұлкін өзім көріп, біліп, сонан соң барлығын сендерге айттып берем.

Гүлшана мен Әсия қүледі.

Гүлшана. Сенінше, біздің қүйеуімізді сен көрсөң болғаны ғой, біздің көруіміздің қажеті жоқ кой. Солай ма, Телли?

Телли. Ия, солай, әүелі мен көрейін де, сонан соң сендер көресіндер.

Әсия. Жарайды Телли, сенің айтқаныңша-ақ болсыншы. Тек бізді тезірек байға берсе екен осы.

Гүлшана. Жоқ, жоқ, мен оған көнбеймін. Тиетін қүйеуімді көрмей, оны ұнатып, сүймей тұрып, мен байға бармаймын.

Телли. Ханшам! Сен мені тыңдаши /Гүлшанаға жақындей туспіп/ Қандай адам екенін көрмей, білмей, қүйеуге шығудың

өзі қандай қызық. Ең әуелі қүйеуінді көріп атып байға тиюдін ешбір қызығы болмайды.

Телли жыры N 6^a

Махаббаттың көз қарасын,
Әркімді де жас қылар.
Мағандағы мұң мен зарың,
Батар бейне зәрлі ызғар.

Терен сырлы қарасында
Қара тұндей қайғы, мұң бар,
Мағандағы мұң мен зарың
Батар бейне зәрлі ызғар.

Көзден акса ыстық жасын,
Улы уайым мен шер шығар,
Мағандағы мұң мен зарың
Батар бейне зәрлі ызғар.

Ал, баратын қүйеуіндін кім екенін білмесең, құштарланып, жүргегін алас үрады... Сені сән-салтанатпен киіндіреді, аяғына әкеп кой бауыздайды, соナン соң онаша үйге кіргізеді, соナン соң...шымылдықтың ішіне отырғызады. Сол кезде жүргегін дүрс-дүрс соғады... Күтесің де отырасың. Бір мезілде есік ашылып, қүйеуің кіріп келе жатады...

Сұлтанбектің даусы естіледі: Телли!

Жөтеліп Сұлтанбек кіреді, қыздар оған шошына карасады.

Телли. /Өз-өзіне/ Құдай мынандай қүйеу бермесін.

Сұлтанбек. Телли, мен саған мың мәртебе айттым емес пе: дем алуға жатканда мені қымтап, бүркей кет деп. Бүркеусіз жатып үйкітап кетіппін, белімді тағы да сұық ұстап қалған секілді.

Телли. Ия, мырза, сіз уш күннен бері үйқыдасыз.

Сұлтанбек. Қалайша мен түк айтпастан уш күн үйкітадым? /Есінейді/ Шіркін. Сонашым да тірі болмады. Жоқ, құрысын жалғыз көрген күнін.

Гүлшана. Әке-аяу, мені жаба салындар десен, біз жабатын едік кой.

Есия. /Өз-өзіне/ Енді біраз ғана келмей, тұра тұрса етті.

Сұлтанбек. /Айғайлаң/ Бұл не қылған қылжак? Үйдін

иесі кім осы? Жабатын едік. Мен бұларға бүркеп қымтауды айтсам, бұлар жабу деген сүмдықты айтады. /Есінейді/ Кіріндер үйге... Мен калаға барам. Үйге сақ болындар.

Қыздар кетеді.

Әй маған осы жалғызықтың пайдасы болмай түр-ау. Міне бес жыл болды, күннен күн асқан сайын құлдырапт барам. Осыдан үш күн бүрын Мырза Құсайын дәрігерге барып, науқасымның жайын айттып едім, бетіме карады да, жүргімді тындаپ көрді, тілін құрғак, жүргегің орнында деп, карнымын дұрс еткізіп, бір қойып қалып: “Катын ал!”-дейді. Қолайлы катыны құрғырды қайдан табам. Жас болса, келіп қалды, оның үстіне ақша жағы да шамалы. Жас қызын маған кім бере қояды. Ұлы думан той жасап жатудың да жөні жок. Маған өзіме лайық қана бір жесір катын болса да жарап еді. Бір молла, үш сом ақша және бір бас қант-сонымен шаруасы бітер еді. /Киялданып/ Катыным кешке жатарда арқамды сипап, мәпелеп, соңан соң қымтай салар еді. Ұйықтаған уақытымда салқын да тимеген болар еді. Қой, базар жаққа барып, не болып жатқанын көріп кайтайын.

Кетеді.

Сахна сыртынан Аскердің жыры естіледі. N 7

Аршын мал алан,
Аршын мал алан,
Аршын мал алан!
Тафта, парча, жібек!
Ей!

Аскер шығады. Көше саудагерлерінше кінген, Аршын-малышы. Иығында көтерген нәрселері бар, қолына кез ұстаған.

Аскер. Үш күн болды, кірмеген қорам жок. Іздегенімді кездестіре алмацым. Бүгін не болар екен? Ия, тәнрім, жәрдем ете гөр. /Өлең айтады/

Аршын мал алан,
Аршын мал алан,
Аршын мал алан!
Тәсмә, баҳрама, парча!
Ей!

Тым-тырыс. Кетуге бет алады. Осы кезде жан-жағынан

бірнеше кыз жүгіре-жүгіре шығады, олардан соң Гүлшаңра, Әсия, Теллілер шығады.

Кыздар. /Аскердің артынан айғайлайды/

Аршын-малшы,
Аршын-малшы,
Аршын-малшы!

Аскер. /Кыздарды көріп/ Ойбой-ой, өздері де бір үйір екен. Көрейік қандай екенін /кыздарға/ Перизаттар, не тілейсіндер: ситса ма, жібек пе, бархыт па, тағы басқа не керек-бәрі де бар.

Кыздар хоры № 8

Аршын малшы келе кет,
Жібегің бар ма, ал көрсет-
Жасқанбай сөйлес бізбенен,
Біздің де өмір қайғы-дерт.

Тоқымалы ақ шарпы,
Тамаша неткен анасы,
Не болады бұл наркы,
Келсе ала аламыз бағасы.

Неменең бар тағы да,
Өңі ашық жеңіл шадыра.
Шадырасыз болмайды.
Аламыз біз оны да.

Көздің жауын алады,
Нәрсесі неткен бағалы!
Шағы, дүрия, орамал,
Қараши, әне, ананы.

Нәрсенің бір де міні жок,
Кел келіссен қолын сок,
Кыздарда акша болады аз,
Акша орнына бізде бар
Жастың қызық, қалжың-наз (әзіл)

Гүлшаңра. Мына бір байламынды шешің.

Аскер. Қазір, бикешім /Түйіншегін шешіп жатып,

кыздардың бәріне көз жүтіртпін келіп, Гүлшашраға тесіле қарап қалады/.

Әсия. Қандай сүду жігіт өзі.

Аскер. /Гүлшашрадан көзін алмай/ Көрініз, бикешім, көрініз, не керегініздің бәрін табасызы /өз-өзіне/ Қыз жаман емес.

Телли. (Нәрселерді қарап жатып) Шіркін-ай, қандай тамаша көйлек болар еді.

Әсия. Түу, осы да көйлекке лайық па екен.

Гүлшашра. Саған лайық болмаса да, Теллиге жарайды.

Аскер. Дұрыс айтасың, бикешім /өз-өзіне/ Қыз жаман емес. Неше кез өлшеуге бұйырасызы?

Гүлшашра. Кезі қаншадан?

Аскер. Тіпті су тегін деуге болады: он екі-ак тын, сізге он тыннан да беруге болады.

Гүлшашра. Бұндай ситсаны біз үнемі сегіз тыннан алатынбыз, ал бұл... егер риза болсаң, сегіз тыннан он кез өлшей фой.

Аскер. Бикешім, сіз үшін тіпті сегіз тыннан да болады. /кездей өлшей бастайды/ Бір, екі /өз-өзіне/ іздегенім табылған сияқты... үш, төрт /өз-өзіне/ құдай біледі-ау нағыз сұлу... бес, алты, жеті... Менің қалыңдығым дәл осы болар-ау... сегіз, тоғыз...он, он бір, он екі...

Гүлшашра. Жетті, жетті...

Аскер. Ә, мен үміттың кетіппін ғой, сізге он кез керек екен фой. /Бар түйіншектерін Гүлшашраға бере салады/ Міне, осындағының барлығының өзі он кез.

Әсия. Бізге лайықтысы жоқ па?

Аскер. Сіздерге лайықтысы да бар, бірак үйде қалды. Сіздерге тағы да әкелермін, бикеш. /Гүлшашра акшасын береді/. Рахмет, бикешім, сенің құтты қолың маған тек бакыт әкеледі.

Гүлшашра. Сен мені бакытты деп ойлаймысын?

Аскер. Жүргім сені бакытты деп түр./өз-өзіне/ Мынау менің ізден жүргенімнің өзі... Бикешім! Осы үй Сұлтанбектің үйі емес пе?

Гүлшашра. Ия, сол кісінің үйі.

Аскер. Сіздердің қайсының Сұлтанбектің қызы боласызы?

Әсия. /Гүлшашраны нұскап/ Мынау.

Аскер. Алла тағалам өмірінізді ұзақ қылсын. /өз-өзіне/ Шіркін сұлу-ақ екен.

Әсия. Гүлшашра, жүр енді үйге барайық, атам үрсып жүрер.

Кыздар кетеді.

Аскер. Сау сәлемет болыңыздар!

Гүлшана. Өзің де сау бол!

Аскер жалғыз.

Аскер. Бұдан асқан аруды өнім түгіл түсімде де көрген емеспін, сірә көре де аймаспын. Аңсаған арманым, бакыт құсым-жан жарым осы ғой менің. Сұлтанбек өзімді білмесе де, мен туралы естіген болар-ау. Мен егер шынында, жай бір көше саудагері-аршын малшы болсам, осы қызы маған тиерме еді... Қызды кім біледі, ал Сұлтанбек өлсе де бере коймас... Шіркінай, тағы да бір көріп, сөйлесер ме едім /тыңдай/ шығып келе жатқан сияқты. Жасырына қояйын /тығылады/.

Гүлшана шығады.

Гүлшана. Эсия дұрыс айтады, аршын малшы сұлу жігіт. Бірақ, ол маған тең бе? Менінше осы аршын малшы да жаман кәсіп емес... Бірі бір бұл да көпес сияқты емес пе. Егер әкем көнсе осыған-ак тиер едім. Өз көзіммен көрдім емес не? Көрдім. Кемтар емес қой, кемтар емес, соқыр ма, жоқ соқыр емес... Өні де үнайды маған /киялдана/ “Сенің қолың маған бақыт әкеледі” деді емес пе. Маған, тіпті менен басқа ешкімді көрмеген адамдай қадалып қарады... Шіркін-ай, өзін тағы да бір көріп сөйлесер ме едім... Ойбай-ау, мен не айтып тұрмын. Мүмкін оның қатыны, балалары бар шығар.

Аскер келеді.

Аскер. Fafu етініз, бикеш:

Гүлшана. /Шошып қалып/ Ah!

Аскер. Қорықланыз, бикешім... мен осында кезімді ұмыттып кеттім ау деймін.

Қолындағы кезін жасырады.

Гүлшана. Ұмытсаныз, осында бір жерде қалған болар.

Екеуі де іздеп жүреді.

Аскер. Әуре болмай ақ қойыңыз, бикеш. Үйде тағы кезім бар.

Гүлшана. /өз-өзіне/ Неге бұл маған осынша қарайды?

Аскер. /абыржыған күйде/ Бикеш... Дәл өзін сияқты Сұлтанбектің он екі қызы болса дер едім.

Гүлшана. Онымен не айтқың келеді?

Аскер. Онда ол-бір қызын бекке, екінші қызын-ханға, үшінші қызын-көпеске, төртіншісін-моллаға, бесінші қызын-тағы біреуге, қалғандарын тағы да басқа біреулерге, ең соңғысын маған берген болар еді.

Гүлшана. Бұл не деген сөз...

Аскер. Жоқ... маған бермейді ғой. Ол-бек, дворян, ал менші мен жай бір аршын малшы /ойға шомғандай/ Ол өзі риза болса да, қызы көнбейді ғой.

Гүлшана. Эйелің бар ма өзіннің?

Аскер. О не дегенің, бикешім, жок, әйелім жок. Құдайға шүкір, хал-жайым да жаман емес.

Гүлшана. Осы күнге шейін нағып қатын алмай журсін?

Аскер. Қайтіп қатын ала алам, бикешім-ау, өзім көрмеген қызды алғым келмейді. Өз көзіммен көріп үнаткан, көнілім сүйген бір ғана қызы бар-ол маган тилемізді.

Гүлшана. Оны қайдан білдің? Қыздың өзінен сұрасан болмай ма?

Аскер. Олай болса-сен маган тилемісін?

Гүлшана. /шошынып/ Кім? Мен бе?

Аскер. Ия, сүйген қызыым бар дегенім-ол сен.

Гүлшана. Мен басқа біреу екен десем. Қалай сен мені бір көргеннен сүйе қалдың?

Аскер. Көзім көрді-көнілім сүйді.

Гүлшана. /өз-өзіне/ Дәл мен сияқты.

N 9

Аскер.

Көп іздедім өмірден.

Тағдыр жазған жарымды

Дедім сені көруден:

Іздеген жарым табылды.

Болдым ғашық,

Мен шын саған,

Ақ көңілмен сүйем мен

Сенсіз өмір жай маган.

Гүлшана.

Мен де көптен мұнды едім,

Жаз етіп ед, болып дерт.

Махаббатты көзің сенің,

Жүргіме салды өрт.

Болдым ғашық,

Мен шын саған

Құшағымды жаямын-

Сенсіз өмір жат маган.

Екеуі.

Міне екі дос қостық көніл,
Бірге өмір сүреміз.
Алда жаркын күн текті нұр
Біз де күндей құлеміз.

Аскер.

Болдым ғашық,
Болдым ғашық мен саған,
Сүйдім сені шын жүрекпен,
Сенсіз өмір жат маған.

Гүлшашра.

Болдым ғашық,
Болдым ғашық мен саған,
Қарсы аламын құшақ ашып,
Сенсіз өмір жат маған.

Екеуі:

Бакыт табам сенімен.

Аскер.

Мен саған тең емеспін.

Гүлшашра. Мен сені шын жүрегіммен сүйемін.

Аскер. Бикешім...

Гүлшашра. Менің атым - Гүлшашра.

Аскер. Гүлшашра – есімің қандай тамаша! Әкең сені маған беру үшін не істеуіміз керек.

Гүлшашра. Құдалық сөйлесу керек. Әкем саған берсе жақсы, бермесе басқа ешбір адамға тимеймін.

Аскер. /өз-өзіне/ Міне тамаша /Гүлшашрага/ Әкең зорлап беріп жіберер.

Гүлшашра. Мен бармаймын.

Аскер. Үрлан, алып қашып кетеді гой.

Гүлшашра. Онда асылып өлем.

Аскер. Қой жаным, олай деме. Мүмкін басқа бір амалын табармыз. Ойланып көрейікші.

Гүлшашра. Ойланайық.

Аскер. Әзірше. Үйіне бара тұршы, жаным, біреу-міреу көріп қояр. Кош, сәулем.

Гүлшаһра. Кош жаным.

Кетеді. Аскер жалғыз.

Аскер. Біреуі үшін біреуі жаралғандай жандар болады-ау.
Байғұс қызы маған ғашық болды. Менің бай көгес екенімді де
білмейді. Мені сынау үшін әдейі айтпаймын... Өте тамаша
болды. Мені енді жайбаракат, рахаттанып үйге қайтам да,
апамды жіберем — көрсін таңдан тапқан қалыңдығымды.

Кетеді. Гүлшаһра шығады.

Гүлшаһра. Мен не істедім. Қайдагы бір танымайтын
ереккек әлде немелерді айттым? Қызға ылайық іс емес, ұят,
маскара. Қайдан келе қалып еді. Сезі қандай майда, өзі қандай
сұлу. Жок, мен енді оны ұмыта алмаймын. Ун, қалай ғана
шыдармын.

N 10

Көзің нұрлы жұлдыздай,
Сымбатты сұлу сұңкарым.
Сенсің маған-күн мен ай,
Бір өзің менің іңкәрім.

Уайым басты көңілді,
Ішім жалын, сыртым сау.
Көзімнің жасы төгілді,
Қайдасың сүйген, сәулем-ау!

Естімісің, ғашық жар,
Менің мұнды зарымды.
Сенсіз маған дүние тар,
Жандырдың-ау жанымды.

Күндей күліп келер ме,
Асыға күткен асылым,
Тілегімді берер ме,
Жаным сүйген ғашығым.

Әсия мен Телли келеді N 11

Әсия. Таң ертеңнен қайғыдасың, Гүлшаһра.

Телли. Неге сонша қайғырасың, Гүлшаһра?

Әсия. Бұның қалай, сырынды айтшы, жан апа?

Телли. Не болды саған, Гүлшаһра?

Әсия. Кеше бұндай емес едің, Гүлшаһра.

Телли. Не болды саған, Гүлшаһра?

Екеуі.

Қинамашы өзінді,
Текпеші көзден жасынды.
Аяшы кара көзінді,
Қайғыға салма басынды.

Асия. Женді ме сені махаббат, Гүлшаһра?

Екеуі. Жасырма, бізге сырынды айт, Гүлшаһра!

Әсия мен **Телли** Гүлшаһраны қолтықтап үйге алып кетеді.

Аскермен шадыра жамылған **Жаһан** келеді.

Аскер. Міне, апа, қыздың үйі осы. Аршын малшы жіберіп еді деп, мына барқытты ал да кір. Өзің кімсін десе, Аршын малшының апасы болам де.

Жаһан. Түсіндім.

Үйге кіріп кетеді.

Аскер. Міне қай кезде түсіндің сен мені... Махаббат құдіреті ес-акылымды алып, ғашық оты барған сайын қаулат, жандырып барады. Осы дәл бүтін құдалыққа Сүлейменді жіберемін. Іздегенімді таңтый ау акырында... Мынау үй, мына жасыл жапыракты тоғай, жайнап тұрган гүлдер-бәрі де жанымды жадыратып, маған құлімсіреп карап тұргандай.

N 12

Шамшырағы өмірімнің,

Сен екенсің жайнаған.

Бақыт құсы қөнілімнің-

Бұлбұлдысың сайраған!

Тағдырым да, бақыттым да,

Бір өзіннің қолында.

Ғашық жарым, ынтызарым,

Жаным пида жолында!

Сенсіз маған қызық бар ма,

Бұл өмірде, жалғанда.

Көніл қосып сүйген жарға,

Жетермін бе арманға.

Күндей күліп, келші маған.
Айналайын, асылым,
Қызыл гүлім, Гүлшаңра жан,
Сүйген жарым, ғашығым.

Кетеді. Сұлтанбек келеді.

Сұлтанбек. Елдін бәрі де дәл өзімнің айтқанымды айтады.
Тек бір саркарын жесір қатынды ғана тауып алу, ал ар жағы-
бір молла, үш сом акша, бір бас қант. Сонымен бар жұмыс
бітеді де қояды. /далаға айғайлан/ Кайдасын, қатын-ау,
келсөңші!

Есік алдына Жаһан шығады.

Сұлтанбек. /Таңырқай Бұл не елес... Жо...к Мынау
кәдімгі тірі қатын секілді ғой, өзі тіпті менің үйімнен шықкан
сияқты... Әлде мен алжасып, басқа бір үйге келіп қалдым ба?
Уа, кімсін сен, менің үйімде неғып жүрсін?

Жаһан. /Шадырасын бүркенкіреп/ Қыздарға қажет
нәрселер әкеліп жүрмін.

Сұлтанбек. /Теріс қарап/ Дәл осының қатын екені
күмәнсіз. Өзінің бетін көрсе де болар еді. /Жаһанға/ Әйел
киімін киіп алған ерекк емеспісің өзін?

Жаһан. О не дегенің!

Сұлтанбек. Ә, олай болса мен қудіксіз болайын, бетінді
кішкене ашишы... Жарайды... Тағы кішкене, тағы.

Жаһан. /Ақырындағ барып, бетін түтел ашып/ Ал немене,
менің әйел екеніме енді сендің бе?

Сұлтанбек. Ия сендік. /Теріс қарап/ Әйел, әйел болғанда,
дәл өзімнің іздерген әйелім... /Жаһанға/ Ал енді айтшы, кімсің
өзің?

Жаһан. Мен Аршын малшының апасымын. Өзімде сауда
істеймін.

Сұлтанбек. Кімнің қатынсың?

Жаһан. Мен дедалдың қәсібін істеймін. Кербалай
Насырдың жамағаты болам. Ол кісіні білетін шығарсың?

Сұлтанбек. Жоқ, білмеймін. Менің ондай дедалмен
байланысым жоқ. Байың дедалдық істейді де, өзің сауда
істейді екенсің ғой.

Жаһан. Ия, күйеуім сондай қәсіп істеген адам.

Сұлтанбек. Дедалдық істеген? Ал, осы күні ол не істейді?

Жаһан. Осы күні не істейтінін бір алла ғана біледі. Ол
өлгелі биыл он екі жыл.

Сұлтанбек. /куанып/ Е... байың өлген, олай болса, өзің
жесірсің ғой?

Жаһан. Иә, жесірмін.

Сұлтанбек. Бағанадан бері солай демеймісін. /какырыныш.
түзеліп/ Байың өлгелі он екі жыл болған, сен байғұс жесір қалған
екенсің ғой? Бұғ өте тамаша... Ал, енді біз не істейіміз керек?

Жаһан. Не істегені неси?

Сұлтанбек. /айырылғысы келмей/ Айтайын дегенім, менің
де катыным өлгелі бес жыл... Адам жалғыз қалған соң, не
істерін де білмейді екен /теріс карағ/ Торға тускен торғайдай
қолыма түстің, енді сенен қайтсем де айрылмасын. /Жаһан
кете береді. Сұлтанбек соңынан жүгіріп/ Токта, токтай түр,
кайда асығып баrasың?

Жаһан. Асығыспын, жұмысым көп.

Сұлтанбек. Осы казіргі өзіміздің мына жұмыстан артық
қандай жұмыс болушы еді? Сен байсыз жесір қатынсың, мен
қатыны жок ереккін. Қанеки, енді сырласып сөйлесейік...
Сен өзің жесір әйелмін деймісің?

Жаһан. Айттым ғой енді, байым өлген деп.

Сұлтанбек. Менің де қатыным өлген деп, қатынсызбын,
мәселе сонда.

Жаһан. Оны қайт дейсің, жалғыз сен ғой деймісің ондай
қасіретті тартып жүрген.

Сұлтанбек. Білем ғой оны.

Жаһан. Ал енді, нені білмейсің?

Сұлтанбек. Қой, кел онан да шаруа жайын сөйлеселік.

Жаһан. Қандай шаруа?

Сұлтанбек. Мәселе мынада, бұдан былай сен жесірлікті,
байсыз жүруді токтат, мен де қатынсыз босқа жүруді дөгарайын.

Жаһан. Оны қалай істей керек?

Сұлтанбек. Бір молла, үш сом акша, бір бас қант.

Жаһан. Түк түсінсемші.

Сұлтанбек. Түсінбейсің бе? Не қылған түсінбейтін
қатынсың өзің. Олай болса, кане тында.

Саусактарын алақынына сыртылдатып билеп, өлеңдетеді.

N 13

-I-

Жел маядай жүйрікпен,
Жердің жузін шарлағам,
Жердің жузін шарлағам,
Бұл әлемде көре алмағам.
Көре алмағам сендей жан.

-II-

Жан сәулем-ау көзің сенің,
Бейне тұнгі нұрлы аспан,
Бейне тұнгі нұрлы аспан,
Үнің бүлбүл, бойың зиға,
Талшыбықтай бойың зиға.
Берген алла тағалам.

-III-

Ел біледі Сұлтанбекті,
Мен атақты ірі адам,
Мен атақты ірі адам.
Хақ тағалам берді саған,
Қатын болсаң сен маган,
Қатын болсаң сен маган.

Аскер келеді. Ол аң-тан.

Аскер. Ым... апамыз да тапқан екен. /Билеп, өлеңдетіп жүрген Сұлтанбекке/ Бек!... Бек!... Бек!... /айғайлап/ Тоқтат, мынауың масқара ғой: білмейтін бір әйелге маҳабbat жырын жырладап, желіккенің...

Сұлтанбек. /сасып қалып/ Сен кім едің? Сенің онда жұмысың не?

Аскер. Жұмысың несі қалай? Бұл менің апам ғой.

Сұлтанбек. /Танғалып/ Сенің апаң? Ендеше сен Аршын малшысың ғой?

Аскер. Иә, Аршын малшымын.

Сұлтанбек. Ей, сен бері қарашы, Аршын малиши, не қылған үятсызың өзін.

Аскер. Не дейсін?

Сұлтанбек. Сен мына байғұс қатынды бақандай он екі жыл қамауда үстап, байға бермейсін.

Аскер. Қайтейін, жақсы адамды кездестіре алмай жүрмін.

Сұлтанбек. Жақсы адам — ол мына мен. Қанеки енді жақын болайык!

Аскер. /теріс қарап/ Міне, істің сәті түсті. /Сұлтанбекке/ Бек, шының ба, жоқ әлде қалжындал түрмисың?

Сұлтанбек. /катуланып/ Қалжындастын менің теңімбісің?
Шынымды айтып түргам жоқ па.

Аскер. Жақсы ендеше. Мен саған апамды берем, сен оның орнына маган не бермексің?

Сұлтанбек. Апаң біздің үйден жылы орнын табады, сен мен сияқты бекітін жақын болғаныңа қуанасың, ал мен құдай сүйер іс істегеніме риза боламын. Бұдан артық не керек саған?

Аскер. Жок, бек, олай болмайды.

Сұлтанбек. Ал, енді қалай болады?

Аскер. Менімен нағыз жақын болғың келсе /екі саусағын көрсетіп/ екі жақтан бірдей болсын.

Сұлтанбек. Екі жағы қалай?

Аскер. Ол былай, бек: мен саған атамды берем, сен маған қызынды бересің.

Сұлтанбек. /Ашуланып, қанжарына жармасып/ Ақымак не деп тұрсың маған? Мен қызынды қайдағы бір аршын малшыға берем, ә? Тайып тұр казір, апа-мапаңмен қоса. Үятсыз... Жағынды уатып, аузынды бұзып, тісінді тілінмен қоса артына жіберем мен сенің. Өшір қаранды, жоғал көз алдымнан!

Аскер. /саспай/ Кой, апа, кеттік. /кетіп бара жатып/ Бұл қызын Аршын малшыға бергісі келмей тұр гой. Онда көпес Аскерге берер.

Кетеңі.

Сұлтанбек. /Аскердің соңынан айғайлап/ Жоғалындар! Арсыз, үттисіздар... /қанжарын суырып алып, Аскердің соңынан жүтіріп/ Өлтірем сұмырай... Жок... жоқ... бакыт құсым менің... Көктен түскендей бір қатын тап болып еді, қатын болғанда, нақ өзімнің іздел жүрген катыным. Бір молла, үш сом ақша, бір бас қант... Сәті түсіп-ақ еді. Қайдан пайда бола қалды әлгі бір сайтанның баласы, келді де бәрін бүлдіріп, астан-кестен қылды да кетті... Келсөңші ойбай, қатын-ау, қайдасың!

Шымылдық

ҮШІНШІ ПЕРДЕ

Сұлтанбектің үйінің бір бөлмесі

N 14

Гүлшашра.

Зарығамын, сағынамын,
Айырылғалы мен сенен.
Жайнаған жаз, гүлді бағы,
Бейне маған қыснен тең, -
Жүркөті шер кернеген.

Гүл бақшада, тоғайында,
Сайрағанда сандуғаш,
Баттым қайғы, уайымға,
Көңіл қаяу, көзде жас (2)
Қосылсам тек бір өзінмен,
Сонда бақыт табамын мен(2)
Қайдасың сәүлем, сүйген жар,
Сенсіз маған дүние тар (2)

Құлпырады кең дала,
Қалың кілем жайғандай,
Бәрінен маған сен сұлу,
Сенің нұрлы көзіңе,
Тең келмес жүлдіз, аспанда ай.
Сағындым сені, кел жарым,
Күтемін сені мен жаным!

Әсия креді. Білдіртпей Гүлшашраға жақындайды.

Әсия. Осы кейінгі кезде тіпті жабырқап, жүдеп кеттің,
саған не болды, Гүлшашра?

Гүлшашра. Не болғанын өзім де білмеймін, тегі денім сау
емес қой деймін.

Әсия. Дені сау емес адамның бір жері ауырмаушы ма еді,
сенің еш жерің де ауырмайды ғой?

Гүлшанара. Эсия саған не болған, немене мені тексерейін дег не едің? Қойшы, мазамды аймашы.

Эсия. Білшім... Біреуді сүйген, соның кайғысы.

Гүлшанара. Кімді сүйе қойғандай болып едім?

Эсия. Қызарып кетті. Шынында ғашық болғансың (өз-өзіне). Бірақ кімге? Бізге аршын маңшыдан басқа ешкім келген жоқ. Сен осы сол бір ерексұымқа ғашық болдың-ау тегі?

Гүлшанара. Ерексұымын несі?

Эсия. Э. әрине, сен сол аршын маңшыға ғашық болғансың. Гүлшана-ау, саған сол тен бе? Өзің дворян, бектің қызы бола тұрып кайдағы бір көшениң бақалшысын сүйесін. Неге? Несі бар сол неменің, жылтыраган беті ме? Құдай білең-ау, тіпті оттай жайнағ тұрса да мен оны көзіме де ілмеген болар едім.

Гүлшанара. Мен не болғанымды тіпті білмей барамын (жылайды)

Эсия. Шығар басынан ондай жаман ойды, базардың шолақ етек бақалшы саудагері сенің тенің емес. Ғашық болуга тұратын адамға ғашық болсаншы. Тіпті ғашық болу дегеннің өзі қыздарға масқара емес пе. Мен де сен сияқты қызыбын ғой, осы ғашық болып көргенім бар ма? Құдай сактасын, мына сүмдышқты әкең естісе, сені кескілей өлтірер.

Гүлшанара. Естісін әкем, білсін, өлтірсін мені. Қайғы-касіретімнің ақыры сонымен тынар.

Эсия. Қой әрі, жоқты сейлеме. Жүрші мен бір қызық айтайын.

Кетеді. Сұлтанбек кіреді.

Сұлтанбек. Әлгі сайтанның апасы, ғайылтан-ақ қолға түскен катын еді, айырылым да қалым. Несін айтасың, кездестіре алмай жүрген нағыз сарқіздір қатынның өзі-ақ еді. Бір молла, үш сом акша, бір бас қант бітті шаруа. Бақытың жанбаса, қайтерсің... Ой арсыз алабай. Жесір аласының айырбасына менің айдай сулу қызымынды сүрайды, ақымақ. Базардың канғыбас бақалшысына беретін, мен дәл бір қызымнан беле алмай отырмын-ау, сірә. Мен кіммін — мен атакты Сұлтанбекпін. Тіпті анау — мынау хандарды да менсініп, олармен де табактас бола бермейтін адаммын мен. Ойда жоқ жерден аршын малшы деген немесі маған күйеу бала бола қоймақ... Мен оның апасын алам дегенде, апасына аңсам ауып, көнілім сүйген соң алмақтын ғой... Шіркін-ай, тілегім он болып, құдай айдаң өз аяғымен келген-ақ қатын еді. Не керек, алғі бір шайтанның баласы астын-үстіне келтірді де кетті. Қой барып бір аз жантайып, тағы да шонданайым сырқырап, ауыра бастады-ау.

Кетеді. Телли кіреді.

Телли. Мырзамыз тағы да дем алуға кетті. Әбден мазамды алып, қажытты өзі. “Ей, Телли, бері кеп, бүркей, қымташ сал мені!- деп, әлі-ақ айғай салар.

Сұлтанбектің дауысы. Эй, Телли, қайдасың, бері келіп, бүркей сал мені!

Телли. Ой, кәрі сайтан!

Сұлтанбектің дауысы. Телли!

Телли. (күп алған пішінмен) Барайын, барайын.

Кетеді. Әсия кіреді.

Әсия. Қанша жұбатып көрсем де, түк шықпады. Өзі оын емес, шын-ақ ғашық болған-ау деймін, көз жасы бүршақтап кеп жылайды. Ғашық болған, байғұс, аймын өзін. Қайдан ғана келе қалды, аршын малышысы құрғыр? Белгілі бір адамның баласы болса бір басқа (терезеден қарай). Біреу келе жатыр. Ойпырмай, қандай жап-жас, сұлу жігіт еді. Міне, нағыз мырза. Ғашық болсан, осындай адамға ғашық бол... Бұл мұнда неге келе жатыр екен... Тура біздікіне келеді. Келсін, жасырынбай-ақ коям тіпті.

Есік қағылады. Әсия шілтір орамалын(шарфасын) шала-мала бүркеніп, есік ашады. Сүлеймен кіреді.

Сүлеймен. Сұлтанбек үйде ме?

Әсия. Үйде. Отыра тұрыңыз, қазір шақырайын.

Кетеді.

Сүлеймен. Дәу де болса, Сұлтанбектің қызы осы-ау. Қандай сұлу. Жарайсың Аскер, жігітсің, сұлуды таңдауды білсің... Сұлтанбектің дәл мынадай қызы барын білмей қалғанымды қарашы, білгенде өзіме құдалық сөйлесетін едім. Тамаша қыз екен, қап, қап. Қателестім-ау, өзім алатын қыз екен. Ал енді міне, Аскерге әперуге құдалық сөйлесуге келіп отырганым мынау (ойланып) Құрын қалсын. Өзіме деп құдалық сөйлессем қайтеді... Жоқ, ол жолдастық емес. Аскер маған сенді ғой, оның қызға шын ғашық... Анық дос – адал болу керек. Аман болсам, мен де өз бакытымды табармын.

Үстінде үй киімі, Сұлтанбек келеді.

Сұлтанбек. О-о-о! Хал-ахуал қалай, нендей жаңалық әкеleдің, отыр, сөйле, не боп жатыр дүниеде.

Сүлеймен. Бәрі жақсы, бәрі аманшылықта.

Сұлтанбек. Қандай жаңалықтар бар, айта отыр. Базар жаққа бармағалы да көп болды. Еш нәрседен хабарсызыбын.

Сүлеймен. Дүние жағдайының өзі біреудің біреуге жақсылық етуін, қамқорлығын қажет қылатын сияқты ғой, сондай бір мәселе мен келген жайым бар еді... Өмірдің өзі

кызық кой, кейде бір білмейтін адамыңмен танысып, білсін, тіпті жақын болып кетесің. Мәселе құрғана жақын болудаған емес. Адам сияқты адаммен, белгілі, дәулетті адаммен жақын болудағой. Мысалы, ана өзіміздің жас көпес Аскердің айтамын.

Сұлтанбек. (таңыркан) Ол кім?

Сүлеймен. Сен оны білмейсің, бірақ оның әкесі есінде болуы керек. Кезінде жақсы адамның бірі болған, марқұм Мұрсаға көпесті айтам.

Сұлтанбек. Иә, иә оны неге білмейін, жақсы білем. Шынында жақсы-ак адам еді, марқұм.

Сүлеймен. Менің әлгі Аскер дең отырғаным соның баласы. Тура аумаган әкесі марқұм сияқты, ете ақылды, төрт күбыласы сай, бозбала жігіт. Дүние байлығы дүрілдей тұрган адамның өзі.

Сұлтанбек. Ал сонда, Аскер не тілейді?

Сүлеймен. Аскер не тілеуші еді, сенімен жақын болғысы келеді.

Сұлтанбек. Қызыым әлі балағой.

Сүлеймен. Қызынды бала деуге болмайды ау деймін. Аскер деген табылмайтын адам. Саған онымен жақын болу бар жағынан пайдалы болар еді.

Сұлтанбек. Бір есептен сенікі де дұрыс, Сүлеймен, өзім де көпестерді катты құрметтейтін адаммын. Ал, ана бір инженер-менжинер, доктор-мақтор, адвокат-маңдақат, учитель-мучитель дегендерінді жаңым сүймейді-ак. Мен әбден білем, Аскердің әкесі деген әрі бай көпес, әрі жақсы адам еді, марқұм. Бірақ, жақсы әкеден жаман бала да тұа беруші еді.

Сүлеймен. Маған сенбейсің бе? Егер ол жаман адам болатын болса, мен сенің қызына құдалық сөйлеуге келмеген болар едім.

Сұлтанбек. Олай болса, бақыттарын ашып, жолдарын қылсын. Ризамын, мен көндім.

Сүлеймен. (куанып) Е, бәсе, құдай бүйірса, бала-шағаларымен өздері де бақытты болады, еншалла.

Сұлтанбек. Еншалла, жүр, Сүлеймен, енді ішे отырып әңгімелесейік.

Екінші бөолмеге кетеді. Әсия келеді.

Әсия. Өмірімде бұдан артық жігіттің сұлуын көрген емеспін. Тағы да анықтай қарайынши (екінші бөлменің есігінен сығалап. Мен шынғашық болып қалдым-ау деймін... Е, несі бар? Гүлшаша қайдағы бір қанғыбасқа ғашық болғанда, мен неге дворянның баласына ғашық болмаймын. Жарайды

ғашық болдым... Махаббаттың жалыны жүрегімді жандырып барады.

N 15 Өсияның жыры

Көнілім ауды, көрді көзім,
Сұлу жігіт маған тең.
Бай болар ма, білсе өзін,
Сүйдім сені, Сүлеймен.
Тоты құстай толықсып,
Билесем-ау өзімен.
Ашық мінез, жаркын жүзді,
Дәл өзіме үқсаған.
Шын махаббат қосса бізді,
Болмас еді-ау еш арман!

N 16 билейді.

Кетіп қалады. Телли кіреді.

Телли. Қонак келгені мұндай жақсы болар ма, әлгінің азабынан қутқарды ғой, тілеуін бергір. Ол келмегендеге: әне жерімді бурке, мына жерімді қымта, міне жерімді сипа, мына арамды қасы деп әбден әуре қылатын еді. Бұндай қатыншыл қакласты көрмессін... Дүние-ай, мені алатын да бір қолайты ерек табылып, мына азаптан мүлде қуткарап ма еді десенші. Қайда маған ондай адам? (Есік қағылады) Бұл кім екен? Әлде, тағдырдың жазуымен, құдай айдалап, маған келген біреу болмасын!

Есікті ашады. Уәли кіреді. Жан-жагына қарайды.

Уәли. Султанбектің үйі, осы үй болады ғой?

Телли. Саған не керек?

Уәли. Осында бір қонак адам болуы керек.

Телли. Иә, бар. Өзіңе не керек?

Уәли. Сен немене маған айғайлайсың?

Телли. Мен айғайлап тұрғаным жоқ. Кімсің өзің?

Уәли. Мен келерменмін. (өз-өзіне) Жаман қатын емес сияқты. Сен осындағы қызметшімің, кімсің?

Телли. Сенің келерменің не, кімсің өзің?

Уәли. Эуелі сен айт, өзің кімсің?

Телли. Мен осындағы қызметші Теллимін.

Уәли. Мен андағы қызметші, Уәлимін.

Телли. Андағысы қалай?

Уәли. Иә солай – андағы.

Телли. Бір әумесер ғой.

Уәли. Әумесерің не, сұлуым.
Телли. (қылмыңдай) Мен сұлу емесін.
Уәли. Маган сен перизаттай сұлусын. Өмір бойы киял
еткен сұлуым сенсін.

N 17. Уәли мен Теллидің дүэты.

Үйленетін жетті уақыт,
Сүйдім сені, сәүлетайым,
Бір сенімен табам бакыт,
Сенсің менің- күн мен айым.
Сүйген жарсыз құңғірт өмір,
Қызығы жок, Телли жан,
Сеніменен қоссам көңіл,
Болмас еді ау еш арман.

Телли. Ақшаң бар ма, сүйген жар?
Уәли. Перизатым, бар, бар.
Телли. Сүйдім сені, ауды көңіл.
Уәли. Сен тұрганда көңілді өмір.
Телли. Сендім саған, қалқатайым!
Уәли. Қосылайық, күн мен айым!
Телли. Ақшаң бар ма, сүйген жар?
Уәли. Перизатым, бар, бар.
(Екеуі)

Жақсылықтың шегі жок,
Келешекке сенеміз.
Аскер тапты сүйгенін,
Бойдақ бол қалай жүреміз.
Қол үстасып дос болып,
Бірге өмір сүреміз.

Би.
Телли. Ал айт енді, не керек өзіне?
Уәли. Сен керексің... құп!
Телли. Ол несі тағы?
Уәли. Қараышыым, барып қонағыңа айтты, бір сұлу жігіт
іздеп келді де. (Телли кете береді) Баршы, бара ғой, перизатым.
Уәли тахтаға отырады.
Уәли. Тамаша қатын! Мырзамыз қызын-ақ алсын, мен
дәл әлгіні алам, тойды бір күн жасаймыз.
Сүлеймен, Сұлтанбек келеді. Уәли оларға құрмет көрсетіп,
тәғзым етеді.

Сүлеймен. Сенбісің, Уәли? Маған келдің бе? Ал, қане жүр... Қош сау бол, бек!

Сұлтанбек. Қош, Сүлеймен, сау-сәламат бол!

Сұлтанбек Сүлейменді шығарып салуға кетеді. Уәли Төлимен жолығу үшін шығаберісте кіліріп қалады. Сұлтанбек үйге кайта кіре берген кезде Уәлимен қактығысын қалады, Уәли жүтіріп шыға жөнеледі.

Сұлтанбек. Телли, әй, Телли, Гүлшаһра мен Әсияны мында жіберші. Қуанышты хабар естіртем оларға... Міне енді, өмірде қандай қызық уақиғалар болады десенізші. Ой... біз де жас болдық кой. (Әсия, Гүлшаһра, Телли кіреді) Отырындар! (Сыпайы сөйлем) Гүлшаһра жан, кірбендеусің бе, қалай? Немене, әлде сыркательсың?

Гүлшаһра. Жоқ әке, саумын.

Сұлтанбек. Бәрекелді, балам. Қызым, мен саған қандай жаналық айтқалы түрганымды білемісің?

Гүлшаһра. Мен кайдан білейін, әке!

Сұлтанбек. Мен сені күйеуге беретін болдым.

Гүлшаһра шошынады.

Әсия. (өз-өзіне) Енді кайттым, айырылдым-ау әлгі жігіттен!...

Гүлшаһра. Эке-ау, казір менің күйеуге баратын уақыттым ба?

Сұлтанбек. Уақыттың болғанда қандай. Бала емессің. Бәрін білесің, Өзі жап-жас, әп-әдемі, әрі бай жігітке берем, қарағым.

Гүлшаһра. Эке, бірақ ашуланба, менің күйеуге шыққым келмейді.

Сұлтанбек. (сабырлы сөйлем) Бос сөз қой, қарағым. Мен күдалық сөйлесе келген адаммен сөз байласың қойдым.

Әсия. (куанып) Ия құдай, әлгі жігіт тек қүдалық сөйлесе келген екен гой.

Гүлшаһра. Жоқ әке, менің тіпті күйеуге шыққым келмейді.

Сұлтанбек. Қой қызым, шалқалама. Ішінен куанып отырғанынды сезем, балам.

Гүлшаһра. Эке, мен шын айтам. Мені өлтірсөң өлтір, бірақ байға берме.

Сұлтанбек. О не дегенің? Бүл не қылған ақымақтық? Кәрі қыз боп, үйде отырып қалмақтысың?

Гүлшаһра. (жылай) Байға бармаймын.

Сұлтанбек. (ашулы) Шалқалайтын дәнeme де жоқ. Қалайша көнбейсің! Көнесің! Әкең байға береді екен, сен баруың керек.

Әсия. Әрине, сен әкендей тындауың керек. Әкең байға береді екен, сен баруга тиіссің.

Гүлшана. Әкем мені өлтірем десе өлтірсін. бірақ байға бермесін.

Әсия. Қарсылық жасауға қандай какың бар!

Сұлтанбек. Саған айтам, қызым, ақымақтанба деймін! Сені бергенде, өзіне ешбір иенде тең келмейтін адамға бермекпін... Енді не керек, саған.

Гүлшана. Оған Әсия ақ тисін, соны бер. мен үйде-ақ қалам.

Сұлтанбек. Бұл не қылған ақымақтылық. Әсияны сұраса, Әсияны берген болар едім, саған құда түсіп отыр ғой, барасың!

Әсия. Әлбәттә, солай.

Телли. Әрине, егер маған түскен болса, мені де байға берген болар еді!

Гүлшана. Байға тигім келмейді.

Сұлтанбек. Ол сенің жұмысың емес!... Қалайша сен қарсы боласың. Әкең бүйіралды саған. Егер де қарсылық білдіретін болсан, екі кулағыңнан шегелеп, кабыргаға қағып тастармын.

Гүлшана жылайды. Сұлтанбек ашулы, үйді ерсілі-қарсылы кезіп жүреді.

Сұлтанбек. /Еркелетіп/ Қызым, мен сені бір жаман адамға береді екен дең ойлама. Патшаның баласы сияқты ер жігітке берем, карағым. Күйеудің өзі жас, өзі сұлу, өзі бай... Қозімнің ағы мен қарасында жалғыз қызыымсың. Мен саған жамандық ойлаймын ба? /қызын сүйіп/ Балалық қылма, жаным, тында кәрі әкенді.

Гүлшана. Шыным әке, күйеуге шыққым келмейді, мені қинама енді.

Сұлтанбек. Әкенің тілін ал, өйтіп шалқалай берме, балам, егер әкенің тілін алмасан, құдайым бакытсыз қылады. Мен сөз байласып қойдым, айтқаным айткан, сөзімді енді қайтып ала алмаймын. Құдай бүйірса, бүтін болмаса, ертең ойын-тойың болады. Күйеуіңе барасың. Күйеуң жаксы адам, өзі асқан бай, сен бакытты боласың. Бала-шагалы болып, дәүлеттерің тасиды. Әкең қартайған шағында тыным алып, рахаттанып, жайлы өмір суреді.

Гүлшана. Әке сен мені шынымен күйеуге бергің келсе, өзім сүйген адамыма бер.

Сұлтанбек. /таңырқап/ Кімге тигің келеді сонда.

Гүлшана аршын малшыны сүйеттінін сездіріп, өлең айтады.

-I-

Ләzzәтті әнің салған,
Бойымды билеп алған.
Аршын мал-алан.
Үніңнен самал ескен,
Көңілтім шалқып ескен,
Лебізің кетепейді естен.
Аршын мал-алан.

-II-

Шалқыған әнің сенің,
Сүйгенім сенсің менің,
Аршын мал-алан.

-III-

Құлактан кетпейді үнің,
Бір сенсің — айым күнім.
Аршын мал-алан,
Аршын мал-алан.

Сұлтанбек. /ашулы/ Кызыым, сен кімді сағынып, сарнап тұрсың? /өз-өзіне/ Анырмау, бұл қалай ғана аршын малшыны сүйді, ә?

Гүлшаһра. Иә, тек кана соған, соған тиүге ризамын.

Сұлтанбек. Не деп тұрсың сен акымақ! Қошениң қанғыған саудагеріне тимекпісің? Сен акылтынан танғансың. Ант етем, отыз тісінді опырып, жұтқызып жіберемін. Сұлтанбектің қызы сайда саны, құмда ізі жок бір қанғыбасты сүйген. Енді білдім мен неге сенің байға барғың келмейтінін. Әкем Мұстафың аруағы атсын, айтканынан кайтпасың, үп деуге ғана шамаң келер, бірақ бақ еткізем сені. Сен менің абыройымды төгейін деген екенсің. Қайтып қана сол бір сүмьрай — Аршын малшының бетіне қарауға арың барады. Сол сүмпайы менің көзіме көрінсінші, жалғыз оқпен жалманынан түсіріп, күлін көкке үшірайып. Сен менің Сұлтанбек екенімді ұмытпа. Мен арсыздыққа бара алмаймын. Өлтірем... Сені де өлтірем... Оны да өлтірем.

Гүлшаһра. /жылап/ Әке өлтір мені, тез өлтір, жоғалт көзімді. Сұлтанбек. /Дауысын онан сайын көтеріп/ Өлтірем! Енді

Аршын малшыны аузына алсан, жер бетінде адам болып жүрмей-ақ қояйын. Мен сенің күлшаршанды шығарып кескілермін. Ойпырмау, не қылған сұмдық, неткен масқара... Менің қызым көшениң қанғырған кезбе жалаңаяғына ғашық болған. /жер тепкілеп/ Жоғал көз алдымнан... Кет бұл жерден... Өшір қараңды, бакытсыз-бейбак!

Телли мен Әсия Гүлшашраны сүйемелдең алып шығып кетеді.

Сұлтанбек. /Айғайлап/ Әсия, Телли.

Әсия мен Телли келеді.

Сұлтанбек. Аршын малшы мұнда қай кезде келіп жүр?

Әсия, Телли. /абыржып, жарыса сөйлеп/ Құдай біледі, білмеймін...

Сұлтанбек. /Ақырып/ Қалайша білмейсіндер? Менен жасырып тұрсындар ғой, ә? Жоғалындар, әрман!

Қыздар қаша жөнеледі.

Сұлтанбек. Міне саған керек болса!... Тіміскіген бір ит менің қорама келеді, менің қызым оған ғашық болады... Масқара! Апасының айырбасына менің қызымды сұрағаның, міне енді түсіндім, апа-мапасымен Жаһаннамға кеткір. Қызым ақылынан адасқан болу керек... Тезірек байына беріп, жайластыру керек, әйтпесе, істің бәрі шатакқа айналғалы тұр. Колма-кол Сүлейменді тауып алып, Аскер қызды күшпен алып қашып әкестің деу керек... Байқауымша, қызымның жәншіліктен баратын түрі жоқ сияқты. Қаһарым түсіп кетіп, сеспей қатыруым мүмкін. /Айғайлап/ Әсия, Телли! /Есіктен Әсия, Телли көрінеді/ Бері келіндер. Мен қазір калаға кетем. Сендер ана ақымақты ақылына тусіруге тырысындар, болмаса, алла атымен ант етем, бәрінді қырып салам.

Кетеді.

Әсия. /ашулы/ Біз байғустың жазығымыз не, Гүлшашраның Аршын малшы деген немені сүйгеніне жазықтымыз ба. Бар, шакырып келші өзін /Телли кетеді/. Өзі не қылған жүрек жүтқан десенші. Тіпті әкесіне бадырайтып отырып, Аршын малшыны сүйем дейді. Мұлдем есінен адасқан.

N 19 Trio

Гүлшашра, Телли келеді. Гүлшашра креслоға құлай кетеді. Әсия, Телли.

Тағы да баттың мұнға,
Жылама, бізді тында.

Тағы да баттың мұнға,
Жылама, бізді тыңда.

Неге сен күйінесің;
Неге сен егілесің,
Білмейтін бір адамға
Сен неге берілесің.

Гұлшашра.

Аршын мал-алаң,
Аршын мал-алаң,
Сүйдім сол бір адамды.
Аршын мал-алаң,
Аршын мал-алаң,
Онсыз өмір қараңғы.
Аршын мал-алаң,
Аршын мал-алаң.

Оның нұрлы көзіңсіз,
Оның шәрбет сөзіңсіз.
Көңілім менің қараңғы,
Жас жүргім бейне мұз.

Сүйгенім сол өмірімде,
Бір ғана сол көңілімде,
Сол ғана сүйген адамым,
Сонымен бақыт табамын.

Әсия, Телли.

Тағы да баттың мұнға,
Тағы да баттың мұнға,
Неге сен күйінесің;
Неге сен егілесің,
Білмейтін бір адамға
Сен неге берілесің.

Шымышылдық

ТӨРТИНШІ ПЕРДЕ

Аскердің үйінің бір бөлімесі. Аскер айна алдында жөндөліп түзеліп отырады.

Аскер. Эй, байғұс, Гүлшаһра! Қандай сынға, қандай азапка салым бишаараны. Ол өзін менен басқа бір адамға береді деп сенген, сорлы. Ойырмай, мінезі қашай еді өзінің: Өз еркімен басқа ешкімге де барғысы келмейді. Ал мен, әкесінің өтініші бойынша, Гүлшаһраны зорлан, алып қашып келуге кісі жібердім. Ештеңе де етпейді. Қазір біраздан соң, менің әдейі қалжындағы істеп жүрген ісімнің сырлы ашылады. Сонда ол да, мен де, әкесі де, басқалар да қызық қуанышқа батамыз. (сағатына қарап) Гүлшаһра жанды тез ғана көріп, қалқатайымды қайғы-қасіреттен арылтып, қуантсан екен. Дегенмен мен жаман істегем жоқ... Үйленудің дұрыс жолын табуға қанша уақыттым кетті, акыры қайырлы болып, өз көңілімдегі қызға тап келдім... Қыз таңдай алудың нағыз дұрыс жолын тауып берген, жігітсің сен Сүлеймен. Мен енді сүйкімдімін де, сүйіктімін. Қой, апамыз не даярлан жасап жатыр екен байқап келейін.

Кетеді. Сыртта айғай-шу естіледі. Екі жігіт Гүлшаһраны қүштеп әкеліп, үйге кіргізіп, жібереді. Гүлшаһра есікке үмтүлады, есікті сырттан бекітіп кеткен. Гүлшаһра жылайды.

Гүлшаһра. Не үшін бүндай азапқа түстім? Сүйген жарымнан айырды. Сүймейтін адамға зорлан беріп отыр. / Үйдің ішін айнала қарап / Маган бұл байлықтың, бүндай сән-салтанаттың түккесе де керегі жоқ. Тек бір ғана тілегім...

Жылап өлең айтады.

N 20

Тағы да қайғы қасірет,
Жәбір-жапа – ауыр дерт.
Торға түстім, мен сорлы,
Жазығым не, құдірет.

Ей... хұда рахым ет,
Ей... хұда рахым ет.
Мәдәт бер, я рәбмән...
Сорлыңа рахым ет...

Ей хұда рахым ет...
Мәдәт бер, я рәбмән...
Сорлыңа рахым ет.

Жоқ кой үміт өмірден,
Жоқ кой үміт өмірден.
Өлім артық қапастан.
Әй хұда, рахым ет...

Бүйткенше буынып өлейін, мына қайғы-қасірет сонымен
бітсін.

Шадырасын шешіп, мойнына салып, өзін-өзі буындырмақ
болады. Осы кезде сахна сыртынан: “Аршын мал алан” деген
өлең естіледі. Гүлшаңра таңырқап, тыңдай қалады да, үйден
шығуға әбігерленеді.

Аскер кіреді.

Гүлшаңра. /таңырқап/ Кімсің сен? Сенбісің, өзге
біреумісің?

Аскер. Менмін, менмін, қымбаттым, сабыр етші, бұл мен,
менің өзім!

Гүлшаңра. /жылап/ Көрдің бе мені қандай күйге
салғандарын? Енді біраз кешіксен менің өліп жатқанымды
ғана көрер едің. Мұнда қалай келдің? Көріп қойса, өлтіреді
гой сені... жүр тез кетейік, қашайық.

Аскерді есікке қарай сүйрейді.

Аскер. /куліп/ Өз үйімізден өзіміз неге қашамыз?

Гүлшаңра. Не деп тұрсың, бұл кімнің үйі өзі?

Аскер. Менің үйім, ал енді сенің де үйің осы үй болады.

Гүлшаңра. Ештеңені де түсініп тұрғаным жоқ. Мені
осында алыш қашып келген кім осы?

Аскер. Біздің адамдар гой.

Гүлшаңра. Мен әлгі, әкемнің мені бермек болған күйеуі-
көпестің адамдары екен дедім емес пе.

Аскер. Әрине солай.

Гүлшаңра. /түсінбей/ Тұғін де түсінбедім!... Айтшы, құдай
үшін, осы не болды өзі.

Аскер. /куліп/ Ендеشه тында, айналайын, айтайын. Өзінді
сүйген Аршын малшы-мына менмін. Ал әкеніңің сені зорлап
беріп отырған көпесі де менмін. Мен өзім сүйетін
қалыңдығымды өз көзіммен көріп, біліп алу үшін әдейі Аршын
малшы болдым, сондагы тапқаным, сүйгенім сенсің. Экен де
риза, ол бірақ, менің әрі Аршын малшы, әрі өз ризалығымен
кызын беріп отырған көпесінің өзі де мен екенімді білмейді.

Гүлшашра. Азлай, не қылған үтсизсың. Ең болмағанда мені де аямадың-ау. Қандай азап шектім. Әкем мені өлтірін тастай жаздаған жоқ па. Өзімді-өзім буындырып өлтіре жаздағым емес пе!

Аскер. Ештеңе етпейді, жаным, біздің бүгінгі қуанышымыз соның бәрін де ұмыттырып жібермей ме. Солай емес пе?

Гүлшашра. Иә, солай енді.

Аскер. Жүр, біздің үйлерді көрейік.

Кетеді. Сұлтанбек келеді.

Сұлтанбек. Әй, әке байғұска да ауыр тиіп түр-ау... Құдай-ай, сақтай гөр, қызым өзін-өзі бірдеме етіп тастамаса иғі еді... Өздері кайда кеткен, құдай-ау? Балалар кайдастындар?

Аскер келеді.

Аскер. Ассалаумагалейкөм, Сұлтеке, кош келіпсіз.

Сұлтанбек. /әүелі көңілді, күлімсіреп қолын созады да, қарап алып, тез өзгеріп тымырайып/ Сенбісің? ... Осы сен Аскердің өзімісің?

Аскер. Иә, қажы Мұрсаланың ұлы, Аскер мен болам.

Сұлтанбек. Солай болуы керек. Мениң көз алдында әлгі бір жалаңақ құ түрган сияқты болып кетті емес пе?

Аскер. Қандай жалаңақ?

Сұлтанбек. Е, әлгі бір Аршын малшыны айтам.

Аскер. Ә, білем. Ол әлгі апасын сен алмақ болып, апасының орнына сенің қызынды сұрайтын Аршын малшығой?

Сұлтанбек. /таңырқап/ Иә, иә. Апырмау, бұның бәрін сен кайдан біле қойдың?

Аскер. Сол айтып түрган Аршын малшың мына менің өзім болған соң, қалайша білмеймін.

Сұлтанбек. Сол сен өзің?

Аскер. Иә, мен өзім. Үйленетін қызды өз көзіммен көріп барып, алу үшін әдейі солай істегем.

Сұлтанбек. Ойпырмай, шын айтып тұрмысың осы?

Аскер. Өзіңнің Гүлшашраң айтсын.

Гүлшашра келеді. Куанышты. Әкесінің мойнына асыла кетеді.

Гүлшашра. Әке, міне енді сенің де, менің де тілегім орындалды, ал бәріміздің өуреге тусуімізге кінәлі мына Аскер.

Сұлтанбек. Үқтym қызы, үқтym, бәрін де біліп тұрмын. Сенің тілегін орындалуын орындалдығой, ал менің тілегім орнына келмей түр-ау... Аскер, сен осында ма едің... Әкен марқұм тіпті бұндай адам емес еді... Ал, өзің аман-жақсымысың /колын береді/. Хал-жайларың қалай? Денің

сау ғой? /қызына бұрышын, мандайынан сүйеді/ Ал. қызым... міне тамаша. Эй Аскер, сен не қылған кусың өзін... /бір нәрсе есіне түсіп/ Е... Е... айтпакшы осы әлгі сенің апаң кайда, соны айтты? Соның өзі анық сенің апаң ба, жок әлде ол да бір құлығың ба?

Аскер. Атамаңыз, ешбір құлық емес, анық апам.

Сұлтанбек. Жесір ғой өзі?

Аскер. Иә, жесір.

Сұлтанбек. Ойбай-ау, онда жылдамырақ шакырсанышы өзін.

Аскер. Жақсы, Гұлашаһра, апамды мында шакырын келе қойшы.

Гұлашаһра кетеді.

Сұлтанбек. Тезірек келсінші, мен оны аламын. Ол да жесір, менде де қатын жоқ. Дәрігерлер де маған ылғи қатын алу керек дейді... Оған да дәрігерлер байға тиу керек дейтін шығар-ау, құдай біледі.

Аскер. Апама үйлен, енді екі жақтан бірдей жақын боламыз. Енді түсінген шығарсың, екі жақтан жақын болу дегеннің не екенін.

Сұлтанбек. /куліп/ Түсіндім, түсіндім, сондай кусың-ау өзің. Енді екі жақ түгіл, тіпті төрт жақтан жақын болайық десен де дайынмын.

Гұлашаһра мен Жаһан келеді.

Сұлтанбек. Е... міне, ал, кел, кел, келсөңші берірек. Ойпырмай, мына бауырың қандай қу еді, бұған не айтасың? Бір молла, үш сом акша, бір бас қант – сонымен бәрі орнына келеді емес пе. Жоқ, меніңше тіпті, Аскер мен біздің тойымызды бір-ақ өткізе де болады-ау, ә?

Жаһан. /сабырлы болғансынып/ Несі бар, тек қудай жарылғасын...

Сұлтанбек. Түү, әлде қашан солай болу керек еді ғой... Тіпті есімнен шығып кетіпті. Әлті қыздары құрғыр үйде өздері ғана қалып еді, мені іздел отыр-ау /Аскерге/ Сен бір қызметшінді жібере қойшы, Әсия мен Теллиді ертіп әкеle қойсын.

Аскер. Жақсы, қазір.

Сұлтанбек. Қуанғанымнан тіпті жасарып кеткен сияқтымын... бірақ осы оншама кәрі де емеспін-ау. Бірталай жастарыннан кем түспейміз әлі.

Сұлеймен келеді.

Сұлеймен. Ассалаумагалейкөм. Е, Сұлтанбек, сен де осындаамысың?

Сұлтанбек. Ұағалейкөм ассалам, Сүлеймен, ой сенің мына досың не қылған кү еді өзі.

Сүлеймен. Иә, бұл аскан кудың өзі, бірақ, білмеймін, бүндай қулықты кімнен үйреніп жүргенін.

Аскер. Кімненің қалай? Осының бәрін ойлап, шығарып жүрген сен емеспісің. Мына апам да біледі.

Жаһан. Иә, осының бәрі Сүлейменнің шығарып жүрген қулығы.

Сұлтанбек. Эй, Сүлеймен, мен сені бүндай дең ойлаган жоқ едім /калжындағы құлағынан алғып/ Эй, сен... ондайды қайдан таптың...

Сүлеймен. /тәкәппарлығансып/ Мына өз басымнан... / Гүлшашарага қарап/ Тұра тұр, мынау Гүлшашарап ма осы?

Аскер. Иә, немене?

Сүлеймен. Менің көргенім бұған мұлдем үқсамайды.

Сұлтанбек. Бұл тегі Әсияны көрген болар.

Сүлеймен. Әсиясы кім?

Сұлтанбек. Әсия — менің жиенім.

Сүлеймен. /қуанып/ Солай де. Онда мен не қарап түрмyn... Маған да той жасау керек болды гой.

Сұлтанбек. Сүлеймен, сен шын айттып түрмynың?

Сүлеймен. Әрине, шын айтам!

Сұлтанбек. Мен де ризамын /Сүлейменге қолын береді/.

Бәрі. Міне, тамаша!

Сүлеймен. /өз-өзіне/ Міне, адал достықтың сыйы осы да. Әсия, Телли және Үәли келеді.

Сұлтанбек. Міне, бұлар да келді. Әсия, келші бері. Мен сені мына жігітке күйеуге берем. Ризасың ба?

Әсия. /үялғансып/ Ризамын!

Сұлтанбек. Жарайсың Әсия, сен Гүлшашарадан көрі акылдырақ болып шықтың... бәрі жақсы... Өте тамаша...

Үәли қатты күрсінеді. Бәрі оған қарап калаады.

Сұлтанбек. Бұл не күрсінү? Сен неге күрсінесің, мына елдің бәрі мәз-майрам болып түрганда.

Аскер. Ол түсінікті. Сен маған Гүлшашраны бердің, Сүлейменге Әсияны бердің, ал өзің менің апамды алдың. Ал енді, мына Үәлиге Теллиді бермеймісің.

Бәрі. Дұрыс, дұрыс!

Сүлеймен. /Үәлиге/ Үәли, мен саған даярлана бер деп бекер айтпаған екем.

Сұлтанбек. Эй, Телли, сен бері келші... Сен мына Үәлиге тиүгө ризамысың?

Телли. Ризамын!

Сұлтанбек. /Уәлиге/ Әй, сен бері таман келші... Атың
кім өзінің?

Уәли. Уәли.

Сұлтанбек. Мына Теллиді әйел етіп алғың келе ме сенің?
Уәли. /қызымысыған болып, артынан қолма-қол/ Мен бе?

Енді калай? Алам.

Сұлтанбек. Міне, тамаша. Ал енді бұлардың тойы қашан?
Бәрі. Осы қазір-ак болсын!

Сұлтанбек. Ал, олай болса, бастайық тойды.

N 21

Әйелдер, жігіттер, оркестранттар келеді. Музыка. Барлығы
білей жөнеледі.

Шымылдық

Баку – Москва 1938 жыл.

Семей, 1941 ж.

Еэси ЙОРАНДЕТ

УАҚЫТ СОНДАЙ

3 перделі комедия

ҚАТЫСУШЫЛАР:

Станислав Зелинский — завод директоры.

Дорота — оның әйелі.

Юлиан Скупень — жазушы.

Эля — Зелинскийдің секретары.

Петрика — мастер.

Чионик — жұмысшы.

Менгожевский — бухгалтер

БІРІНШІ КӨРІNІС

Шеге жасайтын провинциядағы кішілеу заводтың директорының кабинеті. Жазу столы, екі телефон. Шаблон бойынша қойылған – стандартты мебель, диаграммалар, таблицалар. Жаңарған Варшаваның көрінісін бейнелейтін бояумен салынған литография ерекше көзге түседі, әсіресе. Конституция Аланы өзгеше көз тартады. Шымыңдық ашылғанда саңнада директор Зелинский мен бухгалтер Менгожевский.

Зелинский. Ал, енді бәрі болды ғой, пан Менгожевский?

Менгожевский. Бәрі де болды енді, пан директор.

Зелинский. (орнынан тұрып). Рахмет сізге. Менінше біз енді риза болатын шығармыз деймін.

Менгожевский. Мен де солай болуга тиіс деп ойлаймын, пан директор.

Зелинский. Солай... Шының айтқанда, бұл маған онай соккан жок. Сондай минуттар, болды ғой, сондай ауыр минуттар, пан Менгожевский...

Менгожевский. Айтуға тұра келеді, егер де пан директордың өзі кіріспегендег...

Зелинский. Негізгі мәселе онда емес, пан Менгожевский. Коллектив – бәрін шешетін сол.

Менгожевский. Коллектив өз алдына ғой, пан директор, бірақ менің ойым айтады, егер де сол коллективтің тізгіні сондай мықты болып, бағыт бермесе...

Зелинский. Басты мәселе – біз айқаста жеңіп шықтық, қой пан Менгожевский. Бұның нағызы тартыс, шын айқас болғанын сізде мойындастын боларсыз, пан Менгожевский. Әлде олай емес дерсіз!

Менгожевский. Енді қалай? “План үшін курс” деп тіпті газеттің өздері жазды ғой.

Зелинский. Міне, көрдініз бе, тіпті газеттер де жазды, ә, газет оқыған қандай жаксы – адам өседі ғой. Сіз, мәселен тұра өсіп келесіз, пан Менгожевский.

Менгожевский. Рахмет сізге, пан директор.

Зелинский. И – иа... Егер біз осы шамалы мүмкіншілігіздің өзінде тоқсан жеті, тоқсан сегіз процентке жеткен болсақ та – соның өзі де жаман болмаған болар еді. Тіпті бүкіл газет,

кинохроникалар көніл аударып отырған ең ірі өндірістердің өзі тоқсан жеті, тоқсан сегіз процент қана беріп отыр. Ал біз болсақ — жүз екі!

Менгожевский. Жүз екі де оннан үш...

Зелинский. Тағы оннан үш. Оның да маңызы зор. Күрес процент есесі үшін, деп әлгі анау айтқандай... Кім еді әлті...? Иә, солай. Раҳмет, пан Менгожевский, болдығой!

Менгожевский. Болды, пан директор. Сіздің рұқсатыныңда келесі тоқсанның планын мен енді машинкаға бере берем.

Зелинский. Өзіміз енгізген түзетулерімен деңіз.

Менгожевский. Иә, сіз кіргізген түзетулермен. Ертең пан директорға кол қоюға әкелетін болам.

Зелинский. Ертең болар, арғы күні болар. Біздің әлі онына дейін уақытымыз бар емес пе?

Менгожевский. Арғы күні менің демалыска шығатындығымды есінізге салғым келеді... Егер пан директор тарарапынан карсылық болмаса...

Зелинский. Эрине, әрине. Есімнен шығып кетіпті, ғафу етініз, сіз дем алатындағы еңбек сінірдіңіз, пан Менгожевский. Айтуғағана, таудай іс тындырыдыңыз.

Менгожевский. Зор раҳмет сізге, пан директор.

Зелинский. (аздан соң) Тағы неңіз бар?

Менгожевский. Ендеше, ендеше жоқ сиякты... Мен бірақ нәрсе айтқым келеді, егер шын мағнасында күрес жүріп, ол тартыста жеңіске жетсек...

Зелинский. Онда - ше?

Менгожевский. Онда сіз бар табыс үшін қолбасшының таланттының алдында міндеттіміз. Атап еткім келеді. Тарих бізді үйретеді...

Зелинский. Жәрәйді енді жәрәйді. Сау болыңыз, пан Менгожевский.

Менгожевский. Зор құрметті, пан директор. (кетеді) (Үзіліс. Эля келеді)

Зелинский. Ия анажакта қалай? Маған келген ешкім барма?

Эля. Петрика күтіп отыр.

Зелинский. Э, ия, ия...

Эля. Тағы да бір Варшавадан келген азамат бар.

Зелинский. Варшавадан? Кім озі?

Эля. Жөнін айтқысы келмейді. Өзімнің шаруам бар дейді.

Зелинский. Ым...

Эля. Ұзын бойлы әжеңтәуір көрнекті...

Зелинский. Ондайлардың мен жүзін білем ғой.

Эля. Чемоданы бар.

Зелинский. Қызық екен, ал кірсін.

Эля. Петрика - ше? Ол күткелі екі сағат.

Зелинский. Не істейміз, күте тұрсын.

Скупенъ. Сәләмәтсыз ба, пан директор.

Зелинский. Сәләмәтсыз ба... (колоң созып) Зелинский.

Скупенъ. (куледі) Бәсе, өзім де ешбір өзгермеген болар деп ойлад едім.

Дұрыстан қырап караша Тандың ба ?

Зелинский. (аса сенімді емес) Скупенъсін бе ?

Скупенъ. Скупенъ...

Зелинский. Скупенъ, Юлиан? Қой жоқ. Міне тамаша.

Құшактасады.

Ал, отыр. Өте қуанамын.

Скупенъ. Өзім де солай болар деп едім. Мүмкін, танымай калуы, ал егер тани қалса, қуанатын - ақ шығар деген ем.

Зелинский. Карагым – ау, қанша жыл десенші. Мектеп бітірген күннен бері... Бұны кім ойлаған?

Скупенъ. Түү, айтпа деймін. Егер мына столдың басында, басқа емес, пан директор Зелинский отырғанына көзім жетпесе Глобусты тани алар ма едім.

Зелинский. Глобус... ха – ха!

Скупенъ. Fafu ет мені, ал, сен мен үшін әрқашанда Глобус болып қаласын.

Зелинский. Ештеңе емес, ештеңе емес... Мен тіпті де қарсы емеспін. Бірақ, содан бері ешкім де олай атаған емес. Өзімде үмытып кетіппін. Глобус... Ха – ха!

Скупенъ. Ал сені қылау шалып қалыпты, Глобус!

Зелинский. Сені де! Ал былайша бар ғой түк өзгермегенсің.

Скупенъ. Біздер әрқашан да солай боламыз ғой. Өзгермей келіп, келіп бір кездे – мәссаган! шал болғанымызды бірақ білеміз. Түк өзгермегенбіз, ал мектепте бірге болған жолдастар танымайды.

Зелинский. Қалай осы екеуіміз бірде бір кездеспегенбіз... Әрине мен сен туралы сан рет оқыдым, оқыған сайын қуанышым қойныма сыймайтын. Суретің қолыма түсे қалса, мен әрқашан әйеліме мактан ететінмін. Көрдін бе деймін, сен білесің бе бұл атақты жазушының кім екенін? – Менің мектепте бірге оқыған жолдасым Юлиан Скупенъ дейтінмін.

Скупенъ. Оңдай суреттер тек мектепте жолдастарыңмен алтыс туыстарыңынғана көңілін аударады ғой.

Зелинский. Кішіпейілсінбеш! Атак – даңқ! Лауреат! О – о! Біздің үйде сениң бәйгі алған повесің бар. Солай болады ғой. “Тағ”... көрнекті жерде тұр... “Бетпак дала үстіндегі таңба” еді?

Скупенъ. “Тың үстіндегі сәуле”.

Зелинский. Иә - иә! Шынын айтканда, мен оқығам жок. Өзің білесің, соңшама жұмыс бастаймыз, рухани азық алуға мұрша да жок. Ал, Дорота, біздің әйел, оқыған оны. Тамаша! – дейді. Өзі деревня туралы ма еді осы?

Скупенъ. Иә, деревня туралы.

Зелинский. Мен сениң ол жөнінде хабарың бар деп ойлаған да емеспін.

Скупенъ. Бір ауыл шаруашылық артейінде бір аптадан артық болдым ғой.

Зелинский. Э... Эрине... Сен сияқты жазушы өмірдің бар жағынан хабардар болу керек, солай емес пе?

Скупенъ. Кім білсін... ? Мүмкін солай да шығар.

Зелинский. Былайша айтканда, тұрақты қызметпен байланысты емессің, кайда барғың келсе – баrasың, кіммен кездескің келсе – кездесесің. Қызғанам да, қызығам да! Айтшы, мектептес ескі жолдастардың ешкімімен кездесіп тұрамысың? Менің қалайда бірінен де хабарым жок.

Скупенъ. Кейде Сливковскийді кездестірем, есінде ме мектептегі ақыннымыз?

Зелинский. “Тігінен тұрғызып жерді біз,

Тастаймыз балыққа күнді біз”.

Скупенъ. Сол, сол, сол. Қамсыздандыру жөнінен қызмет істейді, мамандығы – кала кезу. Семірген – маскара. Ал Гжсяқ, бір партада отырдық кой онымен, - білесің енді, біздің бірінші латынша? Осы соңғы уақытқа дейін Маршелковскаяда галустук саудасын істейді. Ал, Пинтуланы ұмытқан жоқсың ба?

Зелинский. Пинтула?! Енді қалай? Футбол алаңында біздің мектептің абыройын қорғайтын сол емес пе еді? Оның тұрған бойы спортсмен, есеп сабағынан нағыз есек еді ғой.

Скупенъ. Археологияның доценті. Керемет жоғарылап есетін түрі бар дейді.

Зелинский. Қарай гөр. Кім ойлаған!

Скупенъ. Оның ішінде не жатқанын ешкім білмейді. Мысал үшін мен жазушы болам деп ойлаң па едім? Міне, енді жазып жүрмін ғой. Глобус, ал енді, мен неге келдім, неге сениң

уакытынды алып отырмын, осы жайды саған баяндайтын уақыт жетті білем.

Зелинский. Мен бұл кездесуімізге сондай қуаныштымын! Откен күнці еске алуға көйтген бері реті келген емес. Егерде сенің менде шаруан болса, сейле, колымнан келгенше...

Скупень. Шаруа деп не шаруа дейсін, достық жәрдем деген де.

Білесің гой, бір театр маған драма жазып беруді өтініш етіп отыр. Оларды қунделікті тақырыптағы репертуар мәселесі қынышылыққа үшіншілікке отырған жайы бар. Қазірдің өзінде-ақ менің болашақ драмамды штандарына кіргізіп, тіпті ен тәуір әртістерін де белгілең койды.

Зелинский. Соңан соң?

Скупень. Расында, мен әлі ешқашан драма жазған емеспін. Бірақ та басқалардың қолынан келді гой, ендеше менің де колымнан келеді. Сөз бе екен драма.

Зелинский. Сенің таланттыңмен бе?

Скупень. Достым — ау, талант — онымен бәрі тынбайды. Басты мәселе — тақырып, образдар, тартыс желісі — осының бәрін құр өз басымнан алмайсың гой.

Зелинский. Ал, енді қайдан?

Скупень. Өмірден. Басқа жол жоқ. Тартысты өмірдің өзінен табу керек, қандайда болса бір қолайлы, алеуметтік, түсінемісін, шиеленіскең тартыс қажет. Соңан соң барып творчестволық киялдың күшімен саҳна көрінісіне айналдыру керек. Үктың ба?

Зелинский. Толық үға алмадым.

Скупень. Осының үқпітайтын несі бар?

Зелинский. Сен тартысты өмірден табу керек дейсің, қалай табасың? Қайда оның өзі?

Скупень. Бар жерде. Аяқ аттасан тартыс. Бәрінен бұрын әрбір өндірісте. Ескі мен жаңаның тартысы! Ескілік қалдығымен күрес! Ондаған осындай тартыстар.

Зелинский. Мүмкін, таласпасын. Өз басым ондайдың бірін де кездестірген емеспін. Былайша, біздің завод кішкене және де ондайлардың бәрі бізде болу міндетті нәрсе емес кой.

Скупень. Бар, Глобус, бар! Көрерсің мін өзіме кажетті бірдеме кездестірермін.

Зелинский. Тұра тұр, тұра тұр... Сен осы, осы арадан тақырып таппақсың ба? Осы Дембновцидан?

Скупень. Сол үшін де келіп отырмын.

Зелинский. Ым... Несін айтасың, бізге бұл абыройым болды. Мен гой барымشا ... жалғыз — ақ...

Скупенъ. Мен, әрине, басқа жерге-ак жүріп кеткен болар ем, бірақ, осында директор екенінді біліп, сенен жәрдем болар дей үйгардым. Есқі достықты еске алдым.

Зелинский. Осы әңгіме не туралы? Қалай десен де маған сене берші өзін.

Скупенъ. Рахмет.

Зелинский. Бірақ бар ғой, бұл арадан ондай іздегенінді, шынын айтқанда, таба алмайсың. Жұптың ғана қала, кішігірім заводсымак, қарапайым адамдар, кәдімгі жай шеге жасап жатқандар... Қорқем әдебиет үшін қызықты ештеңе де жок па деп корқам.

Скупенъ. Оны көре жатармыз. Ал, әзірше мен заводты көріп, жұмысшылармен танысқым келеді. Бұл мүмкін бе?

Зелинский. Әбден мүмкін. Не бөгет болушы еді. Қашан десен де!

Скупенъ. Мен тезірек болса деп ем. Екі -үш күн ішінде тақырыбымды тауып, п्लесаның план желісін тартам деп сенем.

Зелинский. Әрине енді, біздің үйде боласың ғой.

Скупенъ. Қайтем мазаларынды алып?

Зелинский. Онда тұрган қандай мазалау? Тәп – тәүір жеке ғана тұрган үшілігіз бар, бес комната, біз екі-ак баспыз.... Оның үстіне Дембновцада қонақ үй де жок...

Скупенъ. Олай болса енді...

Зелинский. Біздің әйел мен танысасың. Керемет әйел. Менің әйелім болғандыктан емес, оған күмәнің болмасын... Ойбой, ол енді қандай куанады десенші. Қазір өзіне телефон соғайын...

Скупенъ. Ал, заводка қашан?

Зелинский. Дұрысы – ертең. Тура таңертең. Бұғін тамашалап тұрып әңгіме соғамыз, өзінмен бірге рахаттанып бір отыруға мүмкіншілік берсеңші енді. Fafu ет, телефон соғып қана алайын. (Трубканы алып телефон соғады). Дорота? Э! ... Мен саған бір гажайып тауып қойдым... Жоқ, қонақ.. Жоқ деймін, сүйкімді, аскан көрікті... Таба ғой!... Қайдан болады? Оны қайдан алдың? Таба алмайсың, өмірінде де таба алмайсың! Білесің бе кім екенін? Скупенъ! ... Жоқ, Скупенъ деймін, эс –ску арқылы. Түу қандайсың өзің? Скупенъ деймін. Кімің не? Менің досым, белгілі жазушы, есіңе түсті ме енді?.. Барады ғой. Жалпы уақытша біздікінде тұрады... Үйде ештеңе жок. Бірдеме табарсың енді, тырысып көр... Тура қызметтеп соң барамыз. Қөрісkenше! (Трубканы орнына қояды) Керемет куанды. Ғажап әйел, көрерсің өзін. Ал өзің әлі күнге сүр бойдақсың ба?

Скупень. Бүйірмасын
Зелинский. Қой, қой! Білмейсің бе, бауырым – ау, әйел.
үй болу деген керемет нәрсе ғой.

Скупень. Мен, жалпы айтканда, сенің бакытты болғаныңа
куанам.

Зелинский. Бакытты? Сен аса соктың-ау деймін.
Бакыттылыққа жуықсың дейік те.

Скупень. Енді не жетпейді саған?

Зелинский. Сен менің орнында осындаі бір түкнірде түрған
болсан, олай деп сұрамаған болар едің. Бұған адам баласы
қанша шыдауға болады? Ал мен бар ғой, бауырым, сегіз жыл
бойы осы арадан сорым кайнап отыр.

Скупень. Сені не үстап отыр? Артын-тартын да, тайып
отыр Варшаваға.

Зелинский. Тайып отыр!- айтудаға ғана оңай. Білгін келе ме?
Біз Дорота екеуіміздің содан басқа ойымыз жок. Тұн болса
Варшава түсімізге енеді. Кафе, ағылған ел, толқынды қозғалыс,
айғай – шу. Өмір ғой, бауырым. Мұнда не? Катып – сену.
Кімбыл, қозғалыс деген жок қой саған! Ағынсыз жаткан
шалшық судай құрып бара жатканымызды аңғарарсың.

Скупень. Бөгет неде осы? Үй мәселесі ме?

Зелинский. Варшавада Доротаның туыстары, достары бар
ғой. Барған бетте түсетін үйде табылады.

Скупень. (куледі) Варшавада тұрғын үй мәселесі Варшаваның
трамвайы тәрізді. Әуелі адам сол қолымен, он аяғынмен
жармасып табалдырығына зорға ілініп тұрасың, сонынан
сығылыса барып еттеп ішіне кірсөн, әйтеуір зорға дегендे
орын табасың. Эрине онда да ішіне кіргенше түсіріп тастамаса
ғана.

Зелинский. Тіпті мәселе тұрғын үйге тіреліп тұрған жок.
Басқа адамдарға береді ғой, маған да тауып берер еді. Мен
деген алқымда болмайтын адам емеспін, а дегеннен
Конституция аланынан бермей-ақ қойсын, әйтеуір Варшавадан
берсе болғаны. Шіркін-ай, Скупень-ау, онда мен тірілер едім
ғой. Дорота туралы не айтайын, көз алдында сөніп барады-ау.

Скупень. Саған кедергі бол тұрған не, түсінбеймін.
Жұмыссыз қалам деп қорқамысың?

Зелинский. Ол жөнінде қаупым шамалы. Жұмыс табам,
тағы қандай жұмыс десенші! Аса үлкен жауапкершілігі жок,
заком, парткомдармен мәңгі тартысып жатпайтын қызмет
табам ғой. Осының бәрі мені қалай жирендіргенін сен білсөн
еді. О дүние, осы арадан бір сытылып кетсем еді. Ойбой, ол
туралы ойлауға да болмайды.

Скупенъ. Неге?

Зелинский. Жібермейді ғой.

Скупенъ. Е, қалайша?

Зелинский. Солайша. Жібермейді. бітті. Сен түсінсенші, мен бар ғой, мына мен, басқа емес, өзім мынаның бәрін (айнала нұскап) күл — талқан болып жатканда қырық алтыншы жылы қөтердім, қалпына келтірдім, реконструкция жасадым, жүргіздім. Жылдар бойы тәулік сайын жиырма сағаттан осы арада арғалыстым, бір де біреу көмектеспеді маған. Осьдан кейін, сен мені босатады деп ойлаймысын? (колоң сілтеп) Олар бұндай ақымақты енді қайдан тапсын?

Скупенъ. Адам баласы жол таптайтын киындық жоқ.

Зелинский. “Сеніммен сертке жетеді” - дерсің. Менің сенгенім – министерство-мені тіпті қозғағысы келмейді, онда қалай болмак?

Скупенъ. Тұра тұр. Сен Гуркевичті білемісің?

Зелинский. Қай Гуркевичті?

Скупенъ. Болып еді ғой бізде әлгі – Гена Гуркевич, Пингуламен бір партада отыратын. Оны жетінші кластан қызып шыққан.

Зелинский. Тоқтай тұр... Әлгі арық, көзілдірікті қара?

Скупенъ. Дәл өзі.

Зелинский. Есіме тұсті. Скоморович соған ылғи жармаса бермеуші ме еді. Оның тарих сабағында директормен де бір шайқасып қалғаны бар еді ғой.

Скупенъ. Дұрысын айтқанда, қашан Польша “теңізден бастап теңізге дейін” дәурен сүріп еді деп директордан сұрағанда, директор не жауап берерін білмей бұлқан – талқан болған.

Зелинский. Шынында оны не үшін шығарды?

Скупенъ. Коммунизм үшін. Социалистік жастар Одағында мүше болатын.

Зелинский. Ә!

Скупенъ. Мен онымен жақында кездестім. Бірнеше айдан бері сенің министерствонда бөлім бастығы көрінеді. Тілесен онымен сөйлесейін?. Ол оның тарапынан сені сүйеу болып саналмайды, нақтыты жағдайды еске алады ғой. Оның үстіне мектептес жолдас, оның да мәні болар.

Зелинский. Мен саған үлкен карыздар болар ем, бірақ саған бір ерекше жұмыс бола ма деп қоркам.

Скупенъ. Сөз емес! Заводты көрсет деп қайта саған көп жүк артып отырмын. Бұл жөнінде мен, былайша айтқанда шикі наданмын. Балғадан балтаны айыра алмаймын ғой.

Зелинский. Қойши жоқты айтпай. Мен өзім-ак

тәнистырар едім сені, егер де... Такта (календарыға қарайды). Ертең жиырма тоғызы. Иә... Сегізде – райком, сегіз жарымда завком, онда – өндіріс мәжілісі... Бір күні бойы бір минут – бос емес. ІІІифі осы, сенемісің?

Скупенъ. Енді қалай болады?

Зелинский. Ештеңе емес, табамыз ретін... (конырау соғады). Алла – жалда сені мастерлердің, не ескі жұмысшылардың бірімен байланыстыруға болады.

Эля кіреді.

Рұқсат ет саған тәнистыруға. Бұл менін жоспарлау бөлімім. Танна Эля, менің барлық жоспар – тәртібімді, бар жиылыс, мәжіліс, мәслихат, бар мерзімді срокты екі жұма бұрын жатқа айтып береді. Қай түрде айтып бер десенде бәрі бір оған. Және ешбір бос белбеуілкке жол бермейді. Кісі емес – пышак.

Скупенъ. Менің көз қарасымша – бұл пышак, аса сүйкімді кісі – ак.

Зелинский. (Эляға) Ал панна Эля, бұл азаматтың кім екенін білемісің?

Эля. Жок, азамат аты – жөнін айтпаңды ғой.

Зелинский. Онда біліп қойыңыз, панна Эля, сіздің ашыңызыда кәдімгі Скупенънің өзі, Юлиан Скупенъ – біздің әдебиетіміздің мақтанышы. Сіз бұл кісі жөнінде естіген боларсыз деп білем.

Эля. Сізсіз бе? Шынында солай ма?

Скупенъ. Үксамаймын ба?

Эля. Білмеймін, әлі еш уақытта анық жазушыны көрген емесмін.

Скупенъ. Анық жазушыдан тәнисқ жазушыны айырып алу қыын болады. Тіпті сыншылардың өзінде айырып тану сирек кездеседі.

Зелинский. Панна Эля, пан Скупенъ біздің заводпен тәнискісін келеді. Сізше, кім бұл кісіні жұмыс жағдайымен тәнистыра алар екен?

Эля. Кішкене, пан директор. (Скупенъге) Сіздің көбірек көніл бөлөтініңіз не нәрсе? Өндіріс процесі мі әлде еңбек мәселесі ме? Машина ма, жок адам ба? Тәнисып зерттеу ісіне қанша уақыт бөлмексіз: бір жыл ма, бір ай ма, әлде бір жұма ма?

Зелинский. Мен не деп ем саған? Таң басырдың өзі әйел – хрономистр.

Скупенъ. Сүйікті панна, мені бар мәселе де қызықтырады, бәрін де білуге ынтықлын. Бірак, екі – үш күннен артық уақыттың жок.

Эля. Тұсінікті. (Зелинскийге) Чижик пан директор.

Зелинский. Немене?!

Эля. Ең қолайлы адам – Чижик.

Зелинский. Чижик? Әлгі жалқау? Сіз де табады екенсіз.

Менің көнітімде Вечерок еді.

Эля. Пан директор. Вечерок курска кетеді ғой.

Зелинский. Иә, иә. Ал, Тихобродский.

Эля. Ол инструмент цехын жаксы біледі, бірақ одан әрі...

Зелинский. Сіздікі дұрыс болар.

Эля. Чижик мәдениеттірек және бар жағынан хабардар.

Зелинский. Дәл соны жаңым сүймейді. Жауапсыз бір жан. Жалпы бір – көргенсіз. Егер сіз солай десеніз, Чижик-ақ болсын. Рахмет, панна Эля.

Эля. Пан директор...

Зелинский. Тағы не?

Эля. Петриканың күтіп отырганын есінізге салам.

Зелинский. Бос емеспін. Ертең келсін.

Эля. Ол бүгінгі күнге келісілген, пан директор. Күткелі уш сағат.

Зелинский. Өзініз көріп отырсыз, қонақ отыр ғой.

Скупень. Маган қарамай-ақ қой, қажетті шаруа болса.

Зелинский. Эрине – қажетті. Қарт мәнгі өзінің киялымен әуре. Дәл осы жолы да байсалды ештеңе шықтайдынына көзім жетеді. Бірақ, таңертенге дейін күтіп отыруга бар?!

Скупень. Рационализатор ма?

Эля. Иә.

Зелинский. Шайқы, кәдімгі маньяқ. Бірақ, ол өз ісін біледі. Оның шайқылышы ойлаң шығару – изобри жөнінде.

Скупень. Менің тілегімді орындашы, қабылдашы соны.

Зелинский. Саған не ол?

Скупень. Маган да қатысуға рұқсат ет.

Зелинский. Е! Түсіндім. Оны пъесаңа кіргізбексің ғой?

Скупень. Өйтсе ше? Тартысты осындаі негізде құрган орынды деп білем. Рационализатор! Қарсылық! Ескінің жаңамен күресі!

Зелинский. Ол, Петрика, сондайлық жаңа емес енді. Әлдеқашан алпыстан аттап кеткен. Сені соншама қызықтырған екен!... Шақырыңыз өзін, панна Эля.

Эля кетеді.

Есінде болсын, уақытың текке өледі. Сен үшін – бұл экзотика, түсінемін – рационализатор және тағы сондай толығы жатқан дейсің ғой, ал бұл жерде әңгіменің сонша қызығы жоқ, тек механикалық деталь жайында болады.

Скупень. Оған да шыдаймын.

Есік қағылады.

Зелинский. Кірініз.

Петрика кіреді.

Есенсіз бе, пан Петрика, отырыңыз. Қалыңыз қалай?

Петрика. Қал қайыр, азамат директор, ә?

Зелинский. Faфу етіңіз, соншама күтіп отыруға неге мәжбүр болдыңыз. Білесіз ғой, мұрша жок, жұмыс та жұмыс. Тоқсанға бөлінесің.

Петрика. Ештеңе етпейді, азамат директор, мен асықлаймын.

Зелинский. Мен міне, ылғи асығудамын. Ал мен сіздің жасыныңға жеткенде, сіз сиякты қажырлы қалыпта бола алам ба?

Петрика. Иә, сіздің тұзыңыз женіл, азамат директор.

Зелинский. Ойбай, женіл, женіл... Ал не істей керек... Не бүйымтайыңыз бар еді, пан Петрика?

Петрика. Сол бағы, азамат директор, тісті передача мәселесі. Сізben әңгімелескеннен бері бір ай өтті – ау, ә?

Зелинский. Иә, иә, сөйлесейік, есімде. Тағы да қайталап айтыңызышы. Мен үшін емес, менің есімде бәрі, мына Варшавадан келген азамат үшін. Бұл кісі сіздің ұсынысыңызben танысқысы келеді.

Петрика. (Скупеньге) Жай ғана бір іс, азамат начальник... Біздің машиналар ескі, тұрасын айтқанда, әлдекашан-ақ сындыруға беру еді, ә? Сол машиналармен жұмыс істейміз, әзірше басқа машина жоқ. Ал, әркашан бірі болмаса, бірі бұзылып тұрып қалады.

Скупень. Түсінемін. Өндіріс қуралы тозған, соған байланысты авария да болып тұрады ғой?

Петрика. Білесіз ғой, қашан түзегеніңше бір күн, екі күн өтеді. Ол күндерді қайда қоямыз – етекпен жаба аламыз ба?

Скупень. Бұны бос өткен күн простой дейді, түсінемін.

Петрика. Соңан соң барып өткен күннің кемшілігін жабамыз деп басқа – көзге төпелейміз кеп...

Скупень. Дәлірек айтқанда, өндірістік ағынның ритмі бұзылады. Солай ма?

Петрика И – ә. Азамат начальник өзінше, мен өзіміш, ал негізі бір.

Осы істі қолға алу керек, деймін менің айтатыным. Алғанда мықтап алу қажет – жұмысшыларша. Ескі тістерді лактырып тастап, орнына жаңадан салу керек, ал қандай десек- мен ол жөнінде азамат директорға баяндағам. Қолма – қол соғу санын

артырамыз, сон соң, анау — мынау болса, жедел күшті жетіп, планды орындаймыз. ...тіпті асыра да орындаймыз. Жұмыс қыныға сокиайды, ол өзін -өзі әрқашанда актайды. Мен несін тәтпештеп отырмын осы — азамат начальник бізден көрі жақсырап түсінеді, ә?

Скупень. Иә, иә, әлбette!

Петрика. Естіп отырсыз ғой, азамат директор? Азамат начальник макұлдан отыр.

Зелинский. Сөз жоқ Петрика, сіздің ұсынысыңыз қызықты нәрсе, бірақ расчет, чертеждармен дәлелдей бекітсе жақсы болар еді.

Петрика. Солай істелген ғой, азамат директор, расчет, чертеждармен дәлелденген.

Зелинский. Қайда олар?

Петрика. Өзінізде ғой, азамат директор. Чертеж, расчeттарды сізге әкеп тастағалы, азамат директор, бір жұма болды білем, ә?

Зелинский. Иә, иә, есіме түсіп келеді. Иә, иә, карап шықтым, өте қызықты зат. Сіз өндіріс өнімін он проценттей арттыруға жобалайсыз-ау деймін?

Петрика. (Скупеньге) Мен, азамат начальник, минутына алпыс соғудың орнына жепіс, жетпіс екі соғатын болса деп есеп көрсетем.

Скупень. Қазір есептейміз... Алпыстың орнына жетпіс, жетпіс екі одан шығады... шығады он сегіз — жиырма процент өнім! (Үскырып қояды)

Зелинский. Дұрыс — ак, пан Петрика! Сіздің бұл ұсыныс жобаңызды орталыққа, изобретение жөніндегі комиссияға жібереміз. Зерттесін, бекітсін, ар жағында, немене сіз бәйге де алып жатырсыз.

Петрика. Бәйге — бәйгесімен, одан әрине, кесел жоқ.

Зелинский. Ал немене енді?

Петрика. (Скупеньге) Сіз, осы, азамат начальник, сол комиссиядан болып жүрмейсіз бе?

Скупень. Жо — жоқ.

Петрика. Ал, мен деймін. Ол комиссия бекіткенше, алланың, әмірімен аспаннан қызыл қар жауғанын күтіп қалмаспыз ба еken? Сол бір жағына тетікті қабылдан бекіту үшін оларға екі жылдай уақыт керек, ә?

Зелинский. Оның не айтатыны бар, кеңсе былығынсыз болмайды. Ал, не істеу керек?

Петрика. Не істеу керек? Комиссияға қолды бір-ақ сілтеп, өзіміз іске асыру керек, ә?

Зелинский. Бекіттірмей – ак тәуекелге бел байлан па? Сіз өз сөзіңізге есеп бересіз бе. Петрика, казір ондай уақыт емес...

Асығыс Дорота кіреді, соңында қам жеген қалыпта Эля.

Дорота. (баса көктеп) Білем, білем... (Зелинскому) Мына панна мәжіліс жүріп жатыр, бөгет жасауға болмайды деп мені ескерткен. Жауапкершілікті өз мойныма алам.

Зелинский. И – ә... Шынында, жалины негізінен... Fafu етініз панна Эля, ештеңе емес.

Эля. Жаксы пан директор. (кетеді)

Зелинский. (Скупеньге) Менің жамағатым... (Доротаға) Саған таныстырып қояйын пан Юлиан Скупеньди.

Петрика. (орнынан тұрып) Мен бөгет жасадым ба?

Зелинский. Fafu етініз, Петрика, сіз кішкене ғана аялдап тұра аласыз ба? Әйтпесе ертенге, ә?

Петрика. Бүгін жаксы болар еді, пан директор, менің демалысым еді. Күте тұруға болады, қайда асығам? (кетеді).

Дорота. Кең пейілмен кешірерсіздер. Бұлай істеуге болмайтынын түсінем. Бірақ, сізben танысқанша шыдай алмай қандай ынтық болғанымды түсінсеніз сіз! Тағы да қалада кейір шаруаларым болды, не болса о болсын, осында бір кіріп шығайын дедім.

Зелинский. Ал, бұл бізді әуре етіп жүрермін деп қысылады. Мен бұған сені құшак жайып, қуанып қарсы алады деп келе сала- ақ айткам.

Дорота. (Скупеньге) Сіз, мүмкін, сіздің бізге келуініздің қандай мәні бар екенін өзіңіз де ойлайтын шығарсыз. Ах! Родомадан анау – мынау бір инспектор келудің өзі біз үшін зор уақыға. Ал сіз болсаңыз Варшавадан, атакты жазушы. Солай – солай! Сіздің кітабыңыз... “Таң үстіндегі сәуле” біздің библиотекамызда ең күрметті орын алады. Мен, дұрыс айтканда, әлі оқығам жок, бірақ күйеуім кітабыңызға зор қуанышта. Біздікінде қонақ бол жатарсыз деп сенем?

Скупень. Екі – үш күн.

Дорота. Бар болғаны ма? Өкінішті екен! Соңан соң қайтадан Варшаваға ма? Міне, бакытты адам. Күйеуімізге кейде командировкамен онда барып қалуға мүмкіндік – ал маған, өзіңіз де білесіз... Жылғына үш – төрт мәртебе ғана – сол бар болғаны... Тым қымбатты қызық. Иә, сөйленіз, сөйленіз, қазір қалай онда? Қандай жаңа үйлер. Кафе, ресторандар пайда болды екен? Қазір елдің көп баратыны қай жер.

Зелинский. Біздің Дорота Варшаваны қалпына келтіру мәселесіне қатты зер салады.

Дорота. Ол қаланы жаңыммен сүйем. Маршалковскойдағы

магазиндерге күнде барып тұруға, “Под Василисқіден” кофе ішуге болған бакыттылар барын еске алғанда – қызғаныштан жарылып кете жаздаймын, о, дүние, соңғы жолы одан қандай тамаша шияпта көрдің десенші! Міне сонда болсан, онда социализм күрьшлисіна белсене катысып жатқанынызды сезінер едің, - аз мұнда не?

Скупень. Иә, бұл жөнінде Глобуста шағып жатыр...

Дорота. Глобус!

Скупень. Ойбай – ау, кешірініз...

Зелинский. Сен әлі білгемейсің бұл мектеп қабырғасынан туған мәселе. Төртінші класта мені соңдай атап кеткен. Онда мен онтүстік магнит полюсы солтүстіктегі болады, ал солтүстік магнит полюсы онтүстіктегі болатынын жолдастарыма дәлелдеймін дег мектептің глобусын киаратып алғанмын. Сол кездің өзінде-ақ әр нәрседен хабардар болыптын.

Скупень. Ал қазір ше?

Зелинский. Қой, жап аузыңды! Мен ол кезде жалпы ұлы саяхатшы болып, белгісіз арашарды тауып, тынымсыз жүріп жердің ол шетіне бір, бұл шетіне бір шығып жүргуте даярланып едім. Ал енді Дембновцадан Варшаваға аудамай отырғанымыз мынау.

Дорота. Оған өзің кінәлісің.

Зелинский. Білем, жуз рет естідім! (Скупеные). Егер біз әйелімізben әйтеуір бір кезде айрылысатын болсақ, дәл осы мәселе жөнінде айрылысатын.

Дорота. Билігін сіз айттыңызшы, пан Юлиан. Өзің туралы түк ойламастан басқалар үшін енбек ету қалай болады ол? Бұдан үкыпсыз адамды кездестіремес бүйірмасын. Жаңымды берейін! Соңша жыл осы бір түпкірде қамалып оның өзінде де жарты тыын жармақ үшін, не сүмдүк. Мынаның тырнағына тұрмайтын адамдар әлдекашан жылы орындарын тауып алған, күледі енді мынадай идеалистке.

Зелинский. Жетті.

Дорота. Жоқ, жеткен жоқ әлі. Егер саған осындағы өмір үнайтын болса, маган міне мынандай да үнамайды.

Зелинский. Түү, тілеуің берсін, етінем сенен.

Дорота. Мен бар гой, мынаның қызметтөн күштіп шықкан күнін, бақыт күніндей асыға күтем. Амал не, ешбір үміт елесі көрінбейді.

Скупень. Ал, Глобусқа айтқам...Faфу етініз. Стажка, біздің мектептес жолдастымыз Гена Гуркевич қазір министерствода зор адам. Сонымен сөйлесіп көрейін.

Зелинский. Сен Юлик, кешіре ғер енді, келмей жатып семья сахнасына араласып кеттің.

Дорота. Мені де кешіріңіз. Менің күйеуім – шляпа екен, оған мен кінәлі емесспін ғой.

Скупенъ. Ерлі – байлы адам өмірі – пьесаға ұксас, сахналық әрекеттер болмай тұра алмайды. Мен өзім драматург болғандықтан оны жақсы түсінem.

Зелинский. Ал, сен, құр ашу шақыра бергенше, пан Юлиан Скупенъ сияқты соншама көрнекті адам, Дембновецке неге келді екен деп сұрасаң нетті. Көз алдыңа елестетші – Юлиан пьеса жазбақ, сен не туралы деп ойлар едің, біздің завод туралы.

Дорота. Сенің заводың туралы... Бұнда не жөнінде жазуға...

Скупенъ. Завод туралы, адамдар туралы, жалпы барлық жайды.

Дорота. Еш нәрсе түсіне алмадым. Варшавада адам, завод күрүп қап па?

Скупенъ. Ол қыын мәселе... Егер айтайық, осы араның жазушысы пьеса жазбақ болса, әлбетте ол Дембновцадан Варшавага барған болар еді. Мен сол мақсатпен Варшавадан Дембновецке келдім.

Дорота. Неге?

Скупенъ. Ол онда болу керек, ал мен мұнда болуым керек.

Дорота. Түсінбеймін.

Скупенъ. Ешкім де түсінбейді. Творчество құпиясы. Жаңа жағдайда болу жазушының көз қырағылығын қүшейте түсүі керек.

Дорота. Түсініксіз, бірақ ете қызықты екен. Айтпақшы, сіз біздің қаланың сәулет- салтанатымен танысуға ынтық болсаныз, сізді мен өзім алып жүргүре болады. Жарты сағаттын ішінде көз тартатынның бәрін он жетінші ғасырдың орта кезіндегі ғибадат қаланы, елдің айтудынша Наполеон қонып кеткен үйді және жаңа магазиндерді көріп шығамыз. Осындағы кереметтін бәрін ашқан, басқа емес, мен өзім болғандығымды мен де мақтап етем. Соңан соң үйге таммакқа барамыз және Стакты құтпейміз де. Ол, әрине, әдеттегідей, кешігеді, неге десеніз, көресіз бе, қыруар жұмысы бар, оны атқаруға ол байғустың мұршасы да келмейді.

Зелинский. Бүгін мен кешікпейпін.

Дорота. Соншама қуанышты кездесудің құрметіне болар. Жүріңіз, пан Юлиан.

Скупенъ. Мен бар ниетіммен-ақ баар едім. Амал не, заводтың барлық жай – жағсарымен таныстыруды тапсырған бір азаматпен кездесуім керек болып тұр.

Зелинский. (Доротаға) Ол көң уақыт алмайды. Барып шаруанды жайғастыра бер, ал қайтарда бізге соға кет. Бірге шығамыз.

Дорота. Жарты сағатта осында болам! Байка! (Кетеді)

Зелинский. Тамаша әйел! Біраз күйгелектеу. оның не танғалатыны бар, мұндай өмірде жынданып кетуге киын емес. (Трубканы алып) Панна Эля, Чижикка жібере койшы. (Трубка қояды). Оны цехтан шакырып келгенше аялдаи тұруға тұра келеді.

Скупенъ. Әлгі рационализатор онда күтіп отыр ма?

Зелинский. Үлгереді.

Скупенъ. Жалпы сен оның жобасы жөнінде не ойлайсын? Шының айтайын маған өзі қызықты көрініп тұр. Ойлап көр, қандай уакиға. Өндіріс өнімін арттыру үшін курсес! Карт – рационализатор! Егерде оны қарсы адамымен қуреске шығарсан, дап дайын пьеса. Айтсы, өзің байқаған, көnlінде жүрген қолайлы бір тап жауап жоқ па?

Зелинский. Ақыным, ақыным! Сені қызықтыратын сол екен гой. Еңбек романтикасы. Социалистік өрлеу. Дүниеге сенің көзіңмен қараған болсам, мен де жақсы болған болар ем.

Скупенъ. Әлгі мастер ақылды сейлейді, сен келіс оған.

Зелинский. Келісейн. Жалғыз – ақ логика – бір мәселе де, ал, өмір – бір басқа, көтеру – бір мәселе, план – бір басқа түсінікті ме!

Скупенъ. Жок.

Зелинский. Онда мен үғындырайын. Қазір менің заводым планды жұз процент орындаиды. Бұған жету оп – оңай болған жоқ, әйтсе де мен жеттім. Жұз процент, ал соңғы тоқсанда тіпті жұз екі. Мен өз ісімді істедім. Ешкім де маған пәлен дей алмайды.

Скупенъ. Иә, бірақ жұз жиырма процентке жетуге де болатын көрінеді гой.

Зелинский. Болады? Егер болмасашы? Мен Петриканың жобасын жоғарыға жіберем, айтсын пікірлерін.

Скупенъ. Мәселен, жағымды пікір айтса, онда қалай?

Зелинский. Ол да жаман емес... Иә, иә. Карт саған ашық айтты-ау деймін, бұл жолы онықі жән. Ол жоба қағаз басты болып бір жыл, тіпті екі жыл жатып қалады. Ал бір жылдан соң, бізге разверстка бойынша өзінен – өзі жаңа техника берілуге тиісті. Енді түсінікті ме?

Скупенъ. Аса түсінікті емес.

Зелинский. Меніңше , ап- айқын.

Скупенъ. Бір-ақ нәрсе айқын – комиссияға жіберуге

мағына жоқ. Егер жауапкершілікті өз мойныңа атсан? Ойлан кана карашы, жыл бойы қосымша өнім бересің.

Зелинский. Тағы да әдебиет! Жауапкершілікті өз мойныңа ал деймісің? Рахат шаруа! Бұндай авантюраға баратын ержүректі маган тауып берші.

Скупенъ. Ондайлар аз емес деп білем.

Зелинский. Мен де солай деймін. Бірак, ондайлардың санын көбейткім келмейді. Басымды соккыра ұсынуға асық емесспін.

Скупенъ. Достым, сен, асыра соғып тұрған жоксың ба? Әнгіме мемлекет пайдасы туралы ғой.

Зелинский. Ақынным, аспаннан түсініз. Жаңа ғана саған түсіндірдім: Әзірше мен планды орындаپ отырмын, менің шаруам орнында. Енді ойлан көр, мен көрі мылжыңың қармағына түсіп, басшылардың келсімінсіз машиналарды бұзып, бөлшектерін ауыстырып, тағысын тағылар жасасам, ол жөнінде сенің тырнақтай да хабарың жоқ. Машина бір күн, екі күн тіпті бір жұма тұрып қалады, алда-жалда кейір тетіктерді өз күшімізben жасай алмайтын болармыз. Егер де кейіннен үлгере алсақ жақсы, үтіе алмасақшы, бірдемесі олай болмай қалса? Оnda не болатынын білемісің? Орындалмаса жоспар, кім бар сені қостар.

Скупенъ. Яғни?

Зелинский. Мені үшырып жібереді.

Скупенъ. Үшырып жібереді?

Зелинский. Жұлындаі үшырады.

Скупенъ. Қарағым-ау, партия үйымы қайда, завком қайда? Сен жалғыз өзің ғана істейтін іс емес қой. Сені қолдайды деп білем.

Зелинский. Бұндай алыс түпкірдегі істің жайын, оның үстіне мынадай заводтағы өсіреле менің заводым сияқты заводтың жайын сен таяз түсінесің. Бұл арадан карт коммунистерді, шынықкан жауынгерлерді, тәжірибесі мол ағайынды адамдарды табам деп ойлайтын боларсың? Ізде – жарық алып іздесен де таппайсың. Тілеуің берсін, күдігің болмасын, мені бір жай элемент, сары уайымшыл деп ойлан жүрме. Жоқ, мен біздің өмір шындығына сүйіспеншілік терең сезіммен қараймын, оған көптеген дәлелдер келтіре алам. Ал қазіргі жағдайда, сен маган, план мен партия үйымына сене.... алмаймын. Ашынқырап айтайын: бұл комитетшіктер, уакыт ауыр менің сүрініп кетуімді ғана күтеді. Олар естігің келсе, маган соғыс алдындағы қанаушы – капиталистің бір көрінісі деп қарайды. Ал, көмек күт олардан. Түсінікті болар енді.

Бірдеме шығара алсам жаксы, ал ештеңе шықтасыншы — менің кенірдегімнен алады.

Скупень. Олар ма?

Зелинский. Болғанда қандай?

Скупень. Кеңірдектен?

Зелинский. - Аяғынды аспаннан келтіреді.

Скупень. Онда жақсы.

Зелинский. Онда не жақсы бар?

Скупень. Сені ұшырып жіберсе, пани Доротаның тілегі орындағады.

Зелинский. Түсінбеймін.

Скупень. Ол сенің орнынан алынуынды асығыс күтуде — осы жаңа ғана солай деді ғой. Сені алып тастаса — сен азат күссың, катынынды қанат астына қысып алып, қысып алып тарта бер Варшаваға.

Зелинский. Бұл нең, қалжың ба?

Скупень. Солай болар.

Зелинский. Сен тауып айттың. Қане, қайта айтты. Мені орнымнан алса, мен — азат күспін, катынды қанат астына қысып алып, тарт Варшаваға. Ҳа — ҳа! Керемет! Құдай біледі-ау, ондай ой менің басыма ешқашан келмеген болар еді.

Есік қағылады.

Эля (кіреді). Пан директор, Чижик келді.

Зелинский. Кірсін.

Эля кетеді.

Катынынды қанат астына қысып алып — тарт Варшаваға, ха -ха!

Чижик кіреді.

Чижик. Сіз мені шакырдыңыз ба?

Зелинский. Шакырдым. Неге екенін секретарь айтты ма?

Чижик. Айтты.

Зелинский. Завод көретін азамат мына кісі.

Чижик. Неге көрсетпеске? Көрсетуге болады.

Зелинский. Көрсете аламысын?

Чижик. Неге көрсете алмайым? Көрсете алам.

Зелинский. Ең болмағанда бір рет болса да пайда келтірерсің.

Скупень. Қалайда біз келісіп алсақ деймін.

Чижик. Әлгі “Тың үстіндегі сәулені” жазған азамат сіз боласыз ба?

Скупень. Сіз оқыдыңыз ба?

Чижик. Неге оқымасқа? Оқыдым. Жаман емес, мазмұнды кітап. Ал келісу оп — оңай, сізді сағат жетіде қакша алдында күтем.

Зелинский. Болды.

Скупень. Рахмет.

Чижик. Ештеңе емес. (Кетеді, табалдырықта Доротамен
қактығысын қалады)

Дорота. Мен де міне, бар шаруаны жайғадым. Кетуге
болады.

Зелинский. Иә, иә, яғни... сағат неше?

Скупень. Сағат үш.

Дорота. Нағыз уақыт.

Зелинский. И – ә... Бұйтсек кайтеді? Сендер жүре беріндер,
мен аз ғана бөгелем, біраз істеп тастайтын жұмыс бар...

Дорота. Міне көрдініз бе, пан Юлиан, айтканын осы ғой!

Зелинский. Аз уақытка ғана, қудай біледі.

Дорота. (Скупенъге) Жүрініз. Белгілі тарих. (алып кетеді).

Зелинский. (Трубканы алыш) Петрика әлі осында ма?
Шакырыныз.

Петрика. (кіреді). Егер азамат директордың уақыты
болмаса, онда, тіпті, ертеңге де болады, ә?

Зелинский. Жо – жок! Сіз енді, Петрика, комиссияны
күтпей -ақ іске кіріссе беруді ұсынасыз ғой?

Петрика. Иә, әуелде мен солай деп ойладап едім, артынан
басқаша ойланда бастағым: мүмкін олай болмас, ә?

Зелинский. Мен де ойландым. Бірақ, шешімге келдім.

Петрика Иә?

Зелинский. Мен макұл деп таптым. (орнынан тұра) Тура
ертең кірісеміз.

Ш ы м ы л ә ү қ

ЕКІНШІ ПЕРДЕ

Зелинскийдің үйіндегі кабинеті – ұқыпты жабдықталған, бірақ көнілсіз – нәрсіз, стол, рабайсыз креслолар, ескі стильдегі жазу столы, жазу машинкасы қойылған сәнді стол. Қабырғаларда Варшаваның көрінісі бейнеленген суреттер: бүлінген Варшава, қалпына келтірілген Варшава, Маршаковская, ескі кала. Сад жақта терезе. Шымылдық ашылғанда Зелинский мен Скупень.

Зелинский. Бүгін жұру кажет пе тіпті?

Скупень. Әлде көп жатып қалдым. Қанша жата беруге болады?

Зелинский. Біздің рахаттан басқа көргеніміз жок.

Скупень. Менің де, Договорды қайтесің. Ертең, одан кешіктіруге болмайды, пьесаның планын театрға тапсыруым керек.

Зелинский. Дайын боп қалды ма?

Скупень. Дайын. Таза көшіріп шығу ғана қалды.

Зелинский. Ол оңай. Эляны жіберем лезде басып береді.

Скупень. Сен қайта заводқа барамысың?

Зелинский. Міндетті түрде. Бүгін бірінші машинаның монтажын аяқтаймыз. Қасында болу керек.

Скупень. Қалғандары қашан?

Зелинский. Уш – төрт күннен кейін.

Скупень. Қап бәрекелді-ай. Қала алмайтыным қинап түр. Машина қатарға қосылады – бұл менің пьесамың шарықтау шыны – кульминациясы ғой! Жігіттер “Ура” деп айғай салады. Қарт рационализатордың көзінен жас мөлтілдейді.

Зелинский. Мен Петриканы әдейі байқап тұрам, көзіне жас келді ме, жоқ на саған хабарлаймын.

Скупень. Үакиғаның барысын, жұмысшылырдың көңіл қүйін, шабыстардың цифрын – бәрін жаз. Пьесамды өндегенде маған қажетке асады.

Зелинский. Ал, сен, пьесанды қалай қабылдағанын өзің де жаз. Естігенше мен де ес қалады екен деме.

Скупень. Өзінен өзі ғой. Кей ретте сен өзінді қосалқы автор деп есептеуіңе де болады.

Зелинский. Ой, көптіре бермеші.

Скупенъ. Біздің араңа болған әңгіме маған көп нәрсе берді.
Зелинский. Сен оны найдаландың ба?

Скупенъ. Бәрін де.

Зелинский. Айтпакшы аты қандай?

Скупенъ. "Жетістік"

Зелинский. Тамаша!

Скупенъ. Маған да солай сиякты.

Зелинский. Жазушыны кіргізуді ұмыткан жоксың ба сен?

Скупенъ. Ұмыткам жок. Жатымды директор жазушы досының әсерімен, жоғарыдан бекітуді қүтпей- ақ, өндірісті кайта құрады. Бұл жағдай колективті жұмылдырады, ал коллектив жетістікке жеткізеді. Керемет емес пе?

Зелинский. Керемет. Көшпелі ту ала ма?

Скупенъ. Алады.

Зелинский. Жаса! Міне нағыз пьеса!

Скупенъ. Ең керемет – типично.

Зелинский. Қалай типично болмасын өмірден алынған соң?

Скупенъ. Ол әлі бәрі емес. Тап жауы, әлгі саботажникті мен ойдан алдым.

Зелинский. Нағыз өзі табылмаған соң, сүйтпегенде қайтесің? Оның есесіне қалғандары өмірден алынды гой, директор Кивятковский – ол, әлбette, мен шығармын?

Скупенъ. Эрине сен.

Зелинский. Петриканы қалай атадың?

Скупенъ. Әлі шешкем жок. Не Пшевлоко, не Важенко дейміз. Солай болса, болады.

Зелинский. Құдай біледі-ау, пьеса шығады, шыққанда қандай! Мен премьерасында болуым керек, білдің бе?

Скупенъ. Құрметті қонақ боласың!

Зелинский. Егер сен шын айтсан, менің саған кішкентай да болсын көмегім тигені рас болса, төбем көкке жеткендей болам.

Скупенъ. Кішкентай емес, таудай! Сен болмасаң менің пьесамда жаңа еш нәрсе де болмайтын еді.

Зелинский. Ал, сен болмасаң менің заводымда да жаңалық болмайтын еді. Екеуіміздің есебіміз дәлденді енді.

Скупенъ. (сенімсіз) Глобус, сен менің әсеріммен дегенді бірінші рет айтып отырған жоқсың...

Зелинский. Сен өзің білмеген кісі сияқтысын. Қоғам игілігі үшін тәуекел етуден жасқанбау керек деген, сен емей, кім еді.

Скупенъ. Иә, әрине ... бірак...

Зелинский. Немене?

Скупень. Жок, ештең де емес.

Зелинский. Сонда да.

Скупень. Жай әшейін. Ал енді... Сұрақ беруге бола ма?

Зелинский. Өтінеміз.

Скупень. Сен өкілемейсің бе?

Зелинский. Мен ондай адам емеспін.

Скупень. Байқаймысың, әлгі сол күннен бастап мені жегідей жеп жатыр. Оның бәрінің олай емес екенін, сандырақ екенін мен тусінем, бірақ, білгім келеді. Онсыз, құдай біледі – ау, кайтерімді білмей отырмын.

Зелинский. Сен мені шошытайын дедін.

Скупень. Есің де ме, егер сен іс шығара алмасаң онда тіпті жақсы – азат құс сияқты боласың... деп мен қалжындал едім...

Зелинский. Иә, иә, сен солай деген сияқты едің-ау. Қарай гөр, мен мұлдем ұмытып кетіппін.

Скупень. Ұмыттым? Рас па ? Бергеніңе шүкір. Арқам бір босап қалды-ау.

Зелинский. Тұра тұр, тұра тұр... Түсіне бастадым. Заводты кайта құру мәселесін, жұмысты аксату үшін істеп, сонан соң өзімді қызың шығу мақсатын көздеді деп ойлаған екенсің гой?

Скупень. Мен ойлағам жок, бірақ сене алман едім...

Зелинский. Сен білдің бе, бұл тамаша!

Скупень. Fafu ет мені.

Зелинский. Не үшін ғафу. Ха – ха!

Скупень. Мен бұл мәселені көтергім келмеп еді, сен білсен етті, бұл мені қандай қинаады.

Зелинский. Ал енді қинамай ма?

Скупень. Жоқ енді қинамайды.

Зелинский. Құдайға шүкіршілік. Жай тапқан көнілмен үйіне қайт, енді бұл жөнінде түк ойлама. (Орнынан тұрып портфелін алады). Біз тағы көрісеміз, босап шығуға тырысам, сені вокзалға апарып салам. Саған жолға бірдемелер әзірлеуді, қатынға айтуды ұмытып кетпесем екен. (Шығып бара жатын кайта қайтады). Айтпақшы, сен әлті құдігің жөнінде Доротага ештең демей-ақ қой. Ол сені олай тусінбей, құргақ үмітке мастанып жүрер де, елдің бәріне қолма – қол жайып жіберер. Оны білесің бе, сондай бір беткей, анқылдақ жан... Айтпағаның жақсы. Жарай ма?

Скупень. Жарайды.

Зеленский. Раҳмет. Ал, әзірше. (Есіктен қайта оралды). Иә... Варшавада Гуркевичпен сөйлесуді ұмытпа. Мүмкін болса

кейінге қалдыра көрме. Білесің ғой, не кездеспейді, кын кез, сүрініп кетсем, құралакан қalam ғой.

Скупень. Сөйлесем.

Зеленский. Рахмет. Кетейін Доротаны ескергейін, ал сен, машинаны күт. (кетеді)

Үзіліс.

Дорота. (Аса абыржулы) Бұл қалай! Сіз кеткелі жатырсыз ба?

Скупень. Амал қанша...

Дорота. Мен сізді ең болмағанда бірнеше күнге бөгелер деген едім.

Скупень. Әр нәрсенің шегі бар. Онсыз да бір жұмадай болдым.

Дорота. Осы бір жұма уақытты ешқашан ұмытпаймын. Амал не, сол уақыт шіркін соншама қыска болар ма. Сіз осы уақыттың ішінде пьесаңызы ойлаң та ұлгердіңіз. Шынын айтқанда, мен ештеңе шықлауына күмәнім болмап еді.

Скупень. Глобус... кешіріңіз, маган Стак катты көмектесті.

Дорота. Ол да бір! Одан кім сұрады? Танғалатын бір тип! Олдаңи, менің тәзімімді тоздыра бастады.

Скупень. (таңырқап) Сіз мұны оған кінә ғып тартқыныз келеме? Еш қашан бұлай ойламаған едім.

Дорота. Ой-бой, осы ғана болса екен. Соңғы уақытта оның не бол бара жатқанын көрдіңіз бе.

Скупень. Не болты?

Дорота. Есінен адасқан. Сіз байқамадыңыз ба? Кәдімгідей есінен адасқан, жынданған. Абайлайсыз ба, тәулік бойы он екі сағат жынды көбелек сияқты айналуы аз болған оған. Ол жетпегендей, оған енді бір рационализация, модернизация деген бірдемелерді тауып алған... Өзіңіз айтыңызшы, осы да жындылық емес пе?

Скупень. Көресіз бе, план тұрғысынан қарағанда...

Дорота. План? Иә, әрине, түсінемін. Менде де әлеуметтік ой-пікір бар, менің нем кем? Қоғам ба, бәрекелді, қосылам. Иә, ал жеке адам басы қайда? Жеке басты қайтеміз, сіздің ойыңызша? Мынаған көңіл бөлініңіз, адам қазір түскі тамағын кешкі сағат онда ішеді. Сіз ше қалай, бұл адамның денсаулығына әсер етпей ме? Әлде сіз, бұны қадрга қамкорлық көзқарас деп білесіз бе?

Скупень. Сондай уақыттар болады, жеке бастың қамын коя тұрып...

Дорота. Тілеуіңіз берсін, сұлу сөзінізді қоя тұрыңызшы! Мен сізден тұл-тұра сұрайын: ал, ол жақсарту ісін іске асырған

болсын. Одан соң? Ол өзі соның нәтижесінде не пайда табашы, жеке басын айтам?

Скупень. Ым... былайша айтқанда, борышын орындаған адамның сезімінен туатын канагаттану...

Дорота. Жо-жо-жо... Мен айтайдын не табатының: жа-маншы-лық! Оған онсыз да сонына түсіп жүр. Көрерсіз оның бұл істеген еңбегіне, олардың дөңбегі дайын. Сол үшін талқыга салады. Осы сөзім есінізге түсер.

Скупень. Ойпымай, сізде айтады-ак екенсі!

Дорота. Әлі де талай айтам. (аздан соң). Сізше, мен бір долы әйелмін ғой, ә?

Скупень. Сіз тек ашуды алға қоя беріп тұрсыз...

Дорота. Неге маған ашуга ерік бермеске? Ойлаң кана көрініз, менің өмірім не өмір бұл? Түскі тамағына қас қарайғанша күтемін. Үй шаруасындағы әйел бұлқан-талқан боп ол жүреді, не десеніз о деңіз ол да личность. Үй шаруасын істейтін адамды қазір кайдан табасың? Ол болса иттей боп шаршап-салбырап келіп, тамағын ішеді де кисаяды. Қорылдан жатқаны. Ал мен! Осы да мен үшін өмір ме? Өзініз ойланызыңы.

Скупень. Абайлайсыз ба, менің ойымша...

Дорота. Сіз план дейсіз, жақсы. Тек мемлекет қана план жасай ма екен? Менің де өз планым болуға хакым бар. Сондай зор көлемде болмасын, бірақ өзім үшін жеткілікті. Қандай план, сондай план! Менің планым – осы арадан қайткенде тез тайып кету. Ол мұны түсінеді. Ол үшін не істеу керек екенін білүү керек: оны тезірек орнынан ауыстыру үшін жұмысқа нем қурайлы қарау керек. Ауыстырады, ауыстырганда, тәргіп бойынша ең жақсы қызмет береді. Варшаваға ауысады шешүге болады. Міне план, ал ол не істеп жүр. Көрініз не істегенін. Ра-ци-о-на-ли-за-ция жасап жүр.

Скупень. Әр тарам жолдың, бір максатқа апаратыны да болады...

Дорота. Мен сіздің пьесанызда не жазатыңызды білмеймін, ал, мен сіздің орныңызда болсам, не жазатынымды білер едім. Қайта жөндеуге әлі кеш емес пе?

Скупень. Әзір пьеса біттей тұрганда, бәрін жөндеуге болады, ал пьеса жазылған соң онда оны сөзсіз жөндеу керек.

Дорота. Өте жақсы. Окиға қалай шиеленісу керек екенін айтайдын, тындаңыз. Завод, заводта-директор, директордың әйелі бар. Әйелін Иоланта немесе, қажет десеніз Бригада деп атайық, өзінізге жақсырақ ұнаганы болсын. Өзі жас, өнді әйел болуға тиісті. Қандайлық сулу екенін құдай білсін, ол ештене емес, әйтеуір еркекке сүйкімді. Ең жақсысы меніңде, ак сары

болсын. Ал оның күйеуі, директор, ол сұлудың касиетін сезбейді, өзінің заводынан басқа түк те де көрмейді. Түсінікті ме?

Скупенъ. Түсінім. Ал, Иоланта не істейді?

Дорота. Сарғайған ғұлдей қатың, сенін барады. Ит сиякты іші пысады, маған иланыңыз.

Скупенъ. Қандай болмасын бір қызметпен шұтылашана атмай ма екен?

Дорота. Шаруасын кім қарайды? Оның үстіне өздеріне өздері жеткілікті, қызметсіз де тұра алады. Және күйеуі де қызмет істетіп қойғысы келмейді.

Скупенъ. Түсінікті. Иә, одан әрі қалай?

Дорота Ол жағын сіз білугініз керек. Жазушы мен емес, сізсіз ғой. Міне, осындағы пьеса абырай алар еді. Неге десеніз, бұл өмір ғой, төрене құлдық-ау, керемет қой. Ел машина өмірін емес, адам өмірін суреттейтін пьесалар көргісі келеді.

Скупенъ. Керкем өнер пани Дорота, нақтылы міндеттін атқаруға тиісті. тәрбиелеу ісін алдына мақсат етіп қойды.

Дорота. Ах, сіз әлгі әлеуметтік сарынды айтасыз ғой? Онсыз қабылшамайды, білем. Мұнда сарын бар ғой. “Барлығы –адам үшін”, “Адамнан асыл жан жоқ”, - деп жан жактан күр бекер айттып жаткан жоқ қой. Ал, біздің Иоланта адам емес екен. Біз әйелдерге бостандық, ерік берген заманда өмір сүріп отырмыз, азамат жазушы! Мәселе маңызды, әсіресе, типичный, түсінікті ме? Сіздің орныңызда болсам, пьесаны “Адамнан асыл жоқ”, - деп айттар едім. Жалпы мен сізге еш нәрсе таңғым келмейді, менен ғөрі бұл жөнінде өзініз жаксы білесіз. Ал тақырып, былайша, сізге үнай ма?

Скупенъ. Жазушыға бәрі де қызықты.

Дорота. Дүние-ай, не керек, жазушылық талантим жоқ. Не туралы жазатынымды білер едім ғой.

Скупенъ. Оныңызға қызығам. Не туралы жазуда, мәселен мен үнемі біле бере алмаймын.

Дорота. Егер сіздің ниетіңіз ғана болса етті, келіссеніз еді... Қандай тақырыптар, қандай уақыттар тауып бермес едім- ой... бой! Және де ешбір бас пайдам үшін емес -ау.

Скупенъ. Өте ризамын.

Дорота. О, шіркін, ол қандай керемет болар еді! Әрбір уақытта кездесіп турамыз, сырласамыз, арамызда рухани байланыс тұа бастайды.

Скупенъ. Әдебиет тарихында бұл жаңалық емес. Сұлу әйелдердің ақынды рухтандыруы ғасыр бойында аз кездеседі.

Дорота. Ешқашан шеге заводының директорының рухтандырган емес.

Есік қағылады. Эля кіреді.

Эля. (Скупеніге). Кешірініз, пан директор мені сізге жіберді.

Скупень. Иә, иә, мазанызды ағаным үшін кешірініз.

Пъесаның планын басу керек еді. Көп емес өзі үш-төрт ак бет.

Эля. Мен дайын.

Скупень. Қазір. Жазғандарымды әкелейін. Кешірініз. (кетеді).

Дорота. (Түйрек сөйлем). Осындау уақытта да сіз қызметте болады екенсіз?

Эля. Керек кезінде біз уақытпен санаспай қызмет істей береміз.

Дорота. Е, әрине! Секретарь әйелдердің қызметінің социализм құрылышы үшін маңызы зоры даусыз. Қосылатын шығарсыз, панна Эля?

Эля. Түгелдей емес, панна Дорота. Түк істемейтін адамшардың да үлкен роль атқаратыны болады.

Скупень. (кіреді қолында блокнот). Ал, мен дайын. Kірісе беруге болады.

Дорота. (кекесін күлкімен) Сіздерге бөгет етиейін (кетеді).

Скупень. Басына ірі әріптермен “Жетістік” деп жазуыңызды өтінем.

Эля. “Жетістік” жазылды. Одан әрі?

Скупень. Одан әрі... (айтады). “Кішілеу заводтың директоры, тәжірибелі өндіріс қызметкері, адаптация, бар жағынан жатымды герой...”

Эля... Бар жағынан жатымды. Болды.

Скупень. Жок.

Эля. Олай емес па?

Скупень. Өзім де білмеймін. Мойындау керек, мені құдік женіп бара жатыр, шынында да ол бар жағынан бірдей жатымды ма...

Эля. Өшіріп тастауға болады.

Скупень. Әзірше қоя тұрыңыз. Егер ол жатымды болмаса, менің бар ойлағанымның талқаны шығады.

Эля. Онда жатымды-ақ болып қала берсін.

Скупень. Сізге айттуға оп-онай. Ал, егер бұл типично болмасашы?

Эля. Сізге не деп жауап берерімді де білмеймін.

Скупень. Сіз не жауап бермексіз? Сіз жазушы емессіз ғой. Сіз түсінесіз бе, мұнда қажет нәрсе тенбек-тендікті сақтау керек. Жатымсыз герой жөнінде жаным кәміл: құлактың баласы, империализмнің агенті, саботажник - аузыңың суын ағызады. Бірақ оған кімді қарсы қою керек емес пе сонда. Өзім құдіктене бастаған директорды ма?

Эля. Сөзінгө кірісkenіме кешірініз. Жатымды рольді, мүмкін, жұмысшылардың біріне берсе қайтеді?

Скупенъ. Эрине болады...Бірак...

Эля. Иә?

Скупенъ. Байқайсыз ба, мен жұмысшы жағын нашар білем. Сондыктан директорды алғып отырмын. Қыскасын айтқанда, әңгіме заводты кайта құру жайында. Директор коллективті үйымдастырып сонынан ертеді, ал коллективіміз-сол жұмысшылар, көпшілік сценасында тоитал көрсетуге болады. Сейтіп бәрі бірге табыска жетеді, сонымен бірге саботажниктың жолын кеседі.

Эля. Э! Бұл қызықты екен.

Скупенъ. (куанышты). Сіздің шыныңыз ба?

Эля. Ал, саботажниктің жолын қалай кеседі? Қай ретпен?

Скупенъ. Ым... Кәдімгідей. Эшкерелейді. Жиылыста әшкерелеп жолын кеседі. Ал енді қалай?

Эля. (көнілі сүйп) Е, солай ма...

Скупенъ. Сіз мақұдамайсыз ба? Өтінем, жасқанбаңызышы. Қазіргі жағдайда сіз мен үшін окушы жүртшылық есебінедесіз. Батыл айтыңыз.

Эля. Сұрапқа рұқсат па?

Скупенъ. Эбден, әбден.

Эля. Ал директордың секретаршасы бар ма?

Скупенъ. Енді қалай!

Эля. Секретерша қанден ғой? Қенсе қандені ғой?

Скупенъ. Оны қайдан білдініз?

Эля. Үшінші актіде оның әлгі сыйлыққа нейлоновый шұлық берген саботажникпен байланысы әшкерленеді ғой?

Скупенъ. Иә, сүйтеді, айтпакшы жок, үйтпейді. Опырмай, кім айткан сізге?

Эля. Оймен білдім. Қөнілінізге келсе де айтайын: Ондай секретарлар қазір енді жок.

Скупенъ. Қалайша жок.

Эля. Бұрын болған, қазір жок. Профсоюз арқылы да, өз тәжірибелем бойынша да мен оны жақсы білем.

Скупенъ. (кекесін күлкімен). Сізше, оларға не болды?

Эля. Білмеймін. Күйеуге шыққаны, күйеуге шығып дұрыс жолға түскені, дұрыс жолға түскен шығар. Әйтеір жок ондайлар.

Скупенъ. Секретаршаны, дұрысында, алғып тастауға да болар...

Эля. Сол сияқты оп-онай әшкерелете қоятын саботажникте жок, Скупенъ. Сіз не бұл?

Эля. Иланыңыз. Білмеймін бұрын, мүмкін, болса болған шығар, бірак, қазіргі уақытта емес. Бұл шындыққа жатпайды.

Скупень. Мүмкін емес! Менің ренжуіме, катты айтып тастауыма тұра келеді. Менімен бұлай сөйлесуге қалайша батылдыңыз барады?

Эля. Енді тіл қаттайын.

Скупень. Жо-жок, сөйленіз. Қызық қана уақыға екен!

Эля. Шыр айнала кезек күтіп тұрган керекті мәселелер... Ал сізші? Такырыпты өмірден алу керек.

Скупень. Мүмкіншілігінше алып-ақ жатырмын. Қалай шықтайды.

Эля. Егер сізге жатымды директор кажет болса, пан Зелинскийді модель ретінде алышыз.

Скупень. Сіз кенес етесіз бе?

Эля. Тамаша маман және өте ретті адам.

Скупень. Солай болсын. Ал, тартыс қайда?

Эля. Тартыс та алаканыңызда. Геройдың әйелі, мен жай мысал үшін айтам,- мещанка. Ол әйелін сүйеді және әйелінің әсерінен шыға алмайды.

Скупень. Жаман әсер ме?

Эля. Міне, сіз енді талдай бастадыңыз.

Скупень. Айтыңыз, айтыңыз... әйелі не істейді?

Эля. Білмеймін. Мәселен, әйелі күйеуін жұмысты ақсатуға, жалпы масқараға үшіраратуға шейін апаруы мүмкін.

Скупень. Зелинский.

Эля. Жок, Зелинский емес. Ана әлгі-пьесадағы. Директор Зелинский ешқашан ондай жағдайға бармайды.

Скупень. Түсінемін. Ол масқара іс істейді, коллектив онан жириенеді, содан барып әйеліне деген махаббат пен коллективке деген адалтық мәселесінің арасында тартыс желісі басталады гой?

Эля. Е!

Скупень. Коллектив жағы үстем болады?

Эля. Енді қалай?

Скупень. Тіпті де жаман емес.

Эля. Нағыз типично, схема емес.

Скупень. Бұны сізге кім үйретті? Ал бұл терминологияның кайдан алдыңыз?

Эля. Оқимын. “Новая культура”, “Литературная жизнь”. Біздің бұл орталықтан алыс жерде уақыт жетеді.

Скупень. Сіз, кудай біледі-ау, сондай сүйіктісіз. Сізге ғашық болып қалуым ғажап емес. Оған сеніңіз!

Эля. (машинкаға нұсқап) Басамыз ба?

Скупень. Жок, мен әлі бәрін анықтап алушым керек. Көп мәселе жөнінде сіздікі дұрыс.

Эля. (тұрып). Онда мен оны шақырайын.

Скупенъ. Оныңыз кім?

Эля. Петриканы. Ол сізге бір шаруасымен келіп еді. Сіздің мазаңызды алам ба деп үчтап, анда күтіп отыр.

Скупенъ. Тағы күтіп отыр? Раждан адам. Жақсы, біз оны қазір шақырып аламыз. Алдымен сіз маған бір сұрапқа жауап беріңіз, бірақ жасырманыз. Жарайды ма?

Эля. Болады.

Скупенъ. Директор Зелинский жаманшылыққа бейім адам емес, дедініз жаңа. Осылай сенімдісіз бе?

Эля. Сіз оған қалайша күдіктене аласыз? Оны әлденеше жылдан бері билетін сізді айтам?

Скупенъ. Сіз оны жақсырақ білесіз. Сұрағыма жауап беріңіз, жаманшылыққа бейім бе, жок па?

Эля. Өмірде де... Инициатива, масштаб жағынан кемшилігі болуы мүмкін. Бірақ, ол жан -тәнімен жұмыска берілген адаптызметкер. Әйелінің әсеріне қарамастан солай. Оның қолға алғып жатқан жаңалықтарының бәрінің қуәсі өзініз гой... Оның орнына әркім мұндай тәуекелге бармаган болар еді.

Скупенъ. И-ә... Ал, егер... егер онысынан ештеңе шықпаса?

Эля. Яғни?

Скупенъ. Егер Петриканың идеясы сыннан өте алмаса. Егер ол карт бірдемені шатастырып алған болып, бәрі желге кетсе?

Эля. (сақылдалап күліп) Ол туралы ойламаныз да! Егер барғой пан директор бір істі қолға алса, ол текке қолға алмайды.

Скупенъ. Сіз оған шексіз сенеді екенсіз.

Эля. Эрине.

Скупенъ. Мұндай секретарың болса, қандай рахат.

Эля. Егер ол саботажникпен байланысты болмаса.

Скупенъ. Е, ондайлар енді жок. Күйеуге шығып кеткен, немесе тузу жолға түскен.

Екеуі де күліседі.

Эля. Петриканы шақырып келейін.

Скупенъ. Барыңыз. Сізге үлкен рахмет.

Эля. Не үшін? Біз тіпті түк те басқанымыз жок кой.

Скупенъ. Міне, сол үшін де рахмет.

Эля кетеді, одан соң Петрика кіреді.

Изобретателге сәлем. Отыруыңызды сұраймыз. Не тілегеніңіз бар?

Петрика. Азамат біздің жақтан кетеді деп естідік пе, ә?

Скупенъ. Иә, уакыт енді.

Петрика. Мен қош айтайын.... және алғыс айтайын деп келдім.

Скупень. Не үшін алғыс.

Петрика. Қалай ол-не үшін? Сіз болмасаңыз, азамат, менің жобам осы құнғе дейін ящик түбінде қалар еді.

Скупень. Асыра айтпаңыз енді. Директор Зелинский мұндан итілікті ұсыныска көңіл бөлмеген болар еді деп айта алмаймын.

Петрика. Зелинский - ол жаксы директор, қадірлі адам. Ал бірақ та, бір нәрсе бұрынғы қалыңда болмай, басқаша болып шықса, ол ойланып қалған сияқты болады, ә?

Скупень. Тәуекел етуге корқады ғой?

Петрика. Ым...

Екеуі де жағдайсызданып қалады, пауза.

Скупень. Қалайда болмасын, іске жарағаным мен куаныштамын жақында, пан Петрика, сіздің табысыңызды тойлаймыз деп сенем.

Петрика. Ең әуелі басты менің түсінігім былай еді, азамат, сізді министерстводан шығар, зор адам ғой, былайша айтқанда, гүжбән ғой бір деп ем. Артынан барып жігітер, кайдағы гүжбән, ешбір де гүжбән емес, жай былай... жазушы дейді.

Скупень. Иә, солай.

Петрика, Тағы айтты, сіз біздің завод туралы жазбақшымыс деп. Кітап деді ме, жоқ көрсету үшін деді ме әйтеуір?

Скупень. Жазбақшымын.

Петрика. Ал, азамат, менің сізге зор өтінішім...

Скупень. Е, сездім! Пьеса үшін ойлаған ойынызды ұсынбаксыз ғой. Сіздердің бұл жерде ол бір жұқпалы дерпт сияқты әдет.

Петрика. Құдай сақтай ғер. Менің бұл жөніндегі түсінігім, корасынан адаскан көрі саулықтың түсінігіндей.

Скупень. Енді онда немене?

Петрика. Ізгі көңілмен рахымшылық жасаңыз. Мен туралы түк те жазбаңыз.

Скупень. Ол неге?

Петрика. Былай енді. Көрі адамның өтінішін сыйлаңыз енді.

Скупень. Түсінбеймін. Мен жазсам, сіз туралы бәрі де білетін болады. Атақ даңқтың несі жаман?

Петрика. Бізге даңқ не қажет, біз даңқсыз да өмір етеміз.

Скупень. Солай -ак болсын. Егер жазсам, менің не қырсығым тиеді?

Петрика. Сіз байқайсыз ба, азамат, бізге мұнда газеттен келген, сіз сияқты біреу. Біздің Вечерокты жазған ол: яғни, озат адам және тағы сондайлар деп, суретін де газетке басты, ә?

Скупень. Жақсы болған. Ал, одан Вечерокке зиян келді ме?

Петрика. Мәссаған! Одан да ішіне шашу қадағаны артық тілті. кешіре көрініз, сүзек әлдекайда женіл. Қандай жағдайға душар болып десенізші, ойлат көрініз! Бір жерде бір комиссия не компания болса, басқа емес, тек Вечерокты сүйрейді. Жиылтыс болса, басқа емес, Вечерок сөйлеу керек. Курс бола ма, жоқ басқа бір оку бола ма кім барады? Тағы сол Вечерок. Тілті жап-жас жігіт, ал көрініз не болды? Қыршын жастың сорын қайнатты. Мен сияқты шалды несін сөз кыламыз?

Скупень. (сакылдап құліп) Көзімді жеткіздіңіз! Әбден жеткіздіңіз! Егер де сіз туралы жазуға тұра келсе, бірде бір тірі жанға білдірмеуге тырысам.

Петрика. Зор алғыс айтам (орнынан тұрып) маған даңқтың керегі не, мен данқ үшін істемеймін.

Скупень. Енді не үшін?

Петрика. Тұқ те үшін емес. Жай әншейін.

Скупень. Сіз өз ұсыныс жобаңызға қанша уақыт, қанша еңбек сінірдіңіз. Қалайша-жай әншейін?

Петрика. Қарт тартқан шағымда уақытым жеткілікті. Мен еңбекке дағдыланған адаммын, жұмыс істемесем ішім пысады. Қалайда бір іспен шұғызыдануым керек. Олай болмаса былай болсын: қалайда жақсы болсын деймін.

Скупень. Жақсы болсын деп өзіңіз айтып отырсыз ғой.

Петрика. Енді қалай? Әрине, жақсы болғаны жақсы. Әркімге түсінкті нәрсе. Жақсы істей алсаң-жаман істеп нең бар? Қебірек істеуге болса-азда нең бар? Қөп істейсің, көп табасын, ә?

Скупень. Шынында да солай.

Петрика. Қөп істедің-елге пайдада, көп таптың-өзіңе жақсы. Бірақ есеп.

Скупень. Пан Петрика, сіздің сана-сезіміңіз биік сатыда екен.

Петрика. Сана-сезім әрине. Егер оның үстіне атағың болса ғой. Білесіз ғой, көбінесе тәжірибеден аламыз. Қалай десеніз, олай деңіз қырық жыл бойына өндіріstemіз, ә? Жарайды, енді, уақытыңызды алмайын.

Скупень. Тұра тұрыңыз, пан Петрика... Сіз теориялық тәжірибе жағынан ақсайым дедіңіз. Ешкім сізге көмектесе мі? Мәселен, осы соңғы жұмысыныңды алайық. Ана барлық чертеждарды, расчёттарды директор Зелинский қарап шықкан болар? Солай емес пе?

Петрика. Бәле, оған о кісінің уақытын кайда? Қол тимейді, директор емес пе?

Скупень. Е, ол тексерген де жок па? Сол қалпында өндіріске қоя берді ме?

Петрика. Солай болғаны ғой.

Скупень. Ым...

Петрика. Ал, азamat, мен кеттім, сау болыныз.

Скупень. Сау болыныз, пан Петрика. Әңгіменізге рахмет.

Петрика кетеді, жүгіріп Дорота кіреді.

Дорота. Әрекен шыдаым. Соңғы минутымызға шейін киянат жасады -ау.

Скупень. Саснаңыз. Жиналуға уакытым жетеді әлі.

Дорота. Сіз кеткен соң, бұл үйде не сиық қалады, ойыма алуда да қорқам. Бос үй... Бос өмір... Бұрынғысынан да жаман.

Скупень. Бір аз ғана шыдаңыз, пани Дорота. Жақында Стактың қолы босайды, соңан соң....

Дорота. Сіз айтыңызшы. Мен әлі де адамға сүйікті бола алам ба? Сіз ол жағын жақсы түсінесіз ғой.

Скупень. (сасып қалып). Иә, әрине... Сіз, пани Дорота, ете сүйікті әйелсіз. Қанша сүйкімділік....

Дорота. Аузым үлкендеу, оны өзім де білем. Бірак, сүйкімді. Аяғым да жаман емес, бүлмеймін, сіз оған көніл бөлдініз бе?

Скупень. Солай болар, солай болар...

Дорота. Яғни, сіз мені сүйкімді бола алады деп есептейсіз ғой.

Скупень. Дау жоқ.

Дорота. Тілеуіңіз берсін, айтыңызшы онда, Дембновецта кімге ұнауга тиіспін? Родомнан келген пан инспекторға ма, әлде Менгожевский сияқты шалға ма?

Скупень. Меніңше, мұндай әйел тап келген ерекк дүниедегі тірі жанның ең бақыттысы деп білем.

Дорота. Қойыңызшы енді. Онан да айтыңызшы, сізге үнаймын ба, өзінізге? Бірак, бұлтармай дұрысын айтыңыз.

Скупень. (күблілжіп) Маган ба?... Мен?...

Дорота. Жо-жоқ! Айтпай-ақ қойыңыз, керегі жоқ! Біздің достық басқаша, тіпті басқаша ретте болуы керек... Есінізде ме, мен сіздің екеуіміз бірге отырып жазайық деген ұсыныңız туралы катты ойланым. Ойбай, бұл керемет нәрсе.

Скупень. Менің ұсынысым?

Дорота. Сіздің пьесаңыз қандай болу керек, мен қазір енді әбден білем. Тындағыңыз келе ме?

Скупень. (еріксіз женілдік тауыш) Иә, иә... әбден.

Дорота. Сіз есінізде ме, әлгі мен айткан завод пен оның директоры?

Скупенъ. Есімде.

Дорота. Ол директордың әйелі ше?

Скупенъ. Иоланта?

Дорота. Ең дұрысы Дорота болсыншы.

Скупенъ. Болсын.

Дорота. Мен бәрін, бәрін де ойладым. Қалаға директордың мектептес жолдасы, белгілі жазушы келеді. Ерекше көрікті... әрі сүйкімді!

Скупенъ. И-ә...

Дорота. Эйел жанды.

Скупенъ. Ойбай, жок.

Дорота. Нағыз өзі, әйтпесе уақиға бір орнынан жылжи алмайды.

Скупенъ. (ыңғайына көніп) Болсын.

Дорота. Ол завод туралы пьеса жазбакшы. Бұл арада енді үндестік болу үшін, өндірісті біраз көрсету керек болады. Байқайсыз ба, мен бәрін де ойладым.

Скупенъ. Иә.

Дорота. Әрине, үндестік керек. Ал, көңілсіз болмауы да қажет. Махаббат керек. Ма-хаб-бат! Одан әрі енді былай болады. Естен танғандай! Жынды адамдай болады! Бірақ, онысын құтия сақтайды. Байғұсқа қандай ауыр жағдай десенші! Амал не, жолдасының әйелі. Керемет емес пе?

Скупенъ. Керемет.

Дорота. Ең тамашасы, әйел де оған ғашық. Иә, иә! Екеуі бір-біріне соншама жан тартады, көркем өнер жайында шексіз айтыса береді. Тағысын тағылар. Ал күйеуі, әлті директор, үнемі сол өзінін заводында айналышқтаумен болады. Түсінікті ме?

Скупенъ. Түсінікті.

Дорота. Одан соң әр түрлі шиеленісулер, белестер, өткелдер-ол жағына енді мамансыз ғой, өз күшініз де жетеді... Ең акырында, шешуші кезең-табынышы қандай болуы керек?

Скупенъ. Таба алмадым.

Дорота. (мактанип). Ол өзімен бірге әйелді Варшаваға алып кетеді! Эпилог- Варшава, Ескі қала, олар сондай бакытты, терезеден зәулім үйлер көрініп тұр, көк кептерлер...

Скупенъ. Киялтыңыз қандай еді!

Дорота. (куанышты) Ұнай ма сізге? Көркемөнер өмірге ілесіп отыру керек дейді, ал меніңше, көркемөнер өмірден алда болуы керек, а? Мен тіпті бір жерден оқыған сияктымын. Бұл жөнінде сіз қалай дейсіз?

Скупенъ. Шынында, бұл жөнінде не ойлайтынымды да білмеймін.

Дорога. Міне осы- дұрыс, ойламайық, не керек ойлай?... Ойлау керек емес-сезім керек!... Сіз енді түсінесіз ғой. Сіз ондай емессіз, сіз баскасыз, сіз тіпті бар ғой, тіпті баскасыз... Иә, иә, міне былай-көзді жұму керек те-сезім толқынының құшағына ену керек...

Скупенъ. (кайтерін бұймей) Пани Дорота...

Дорога. “Пани Дорота”: қалай тамаша айттыңыз. Маған өз есімім ешқашанда ұнаған емес еді, қазір енді қандай сүйікті көрініп кетті. “Пани Дорота!”. Қалай сіз тамаша таңтыңыз: Ойламау керек, сезіну керек.. Шіркін, сіз... Сіз-акын! Солай-солай, сезіне білеік! Күшті, ең күшті... Міне былай...

(Скупенъді аймалай, еркелейді)

Скупенъ. (шошина) Пани Дорота...

Дорога. Пан Юлиан... Юлиан! (сүйенеді). Юликжан... (Терезеге қарайды). Опырмай, онда біреу түр ғой. (каша жөнеледі).

Скупенъ. (Терезеге келеді) Чижик! Сіз мұнда неғып жүрсіз?

Чижик. (Терезеден көрініп). Не істеуші едім? Серуендең жүрмін.

Скупенъ. Дәл осы жерде. Нағыз сондай уақытта.

Чижик. Мен дәл, нағыз солай болар деп ойлағаным жок.

Скупенъ. Мүмкін. Маған сізben түсінісу қажет, сізге де түсініспі, сөйлесу жаман болмас. Кіріңіз мында құрысын. Терезеден сөйлесіп тұра аламыз ба, кіріңіз енді!

Чижик. Кіруге болады. Неге болмасын? (Терезеден кіреді)

Скупенъ. Ал, еркек пен еркек сияқты сөйлесейікші. Жаңа не көрдіңіз, сіз көрмеген болыңыз, түсіндіңіз бе? Біз пани Дорота мен пьесаның бір көрінісіне жай repetиция жасаған едік. Ол ешқашанда жазылмайтын жаман, тозығы жеткен пьеса. Пьеса болмайды, оның көрінісі де болған жок. Түсінікті ме?

Чижик. Оның түсінбейтін несі бар? Әрине түсінікті.

Скупенъ. Ал, енді айтыңызыбы бұл менің тереземнің алдындағы серуінің кай серуен.

Чижик. Айтуға тұра қояр ма екен?

Скупенъ. Бұл нендей жай, бұлгім келеді? Маған тыңшылық істеп жүрген жоксыз ғой, пері соғып кеткір? Директор сізге соншалықты риза адам емес, бірақ...

Чижик. Айтуыма да болады-айтпайтын несі бар?

Скупенъ. Қане!

Чижик. Дежурныймын.

Скупенъ. Немене?

Чижик. Айттым ғой. Дежурство!

Скупенъ. Қандай дежурство?

Чижик. Айтуға ма?

Скупенъ. Ойпырмай, айтсаңызы!

Чижик. Салғаннан айта алмайсынъ. Ретімен айту керек.
Қысқасы, завотда рационализация туралы хабар естілгенде,
әңгіме туды.

Скупенъ. Қандай?

Чижик. Тұрлі-тұрлі. Әркімдікі әр қалай.

Скупенъ. Ризалық па?

Чижик. Не деуге болады?...

Скупенъ. Қарсы ма?

Чижик. Неге қарсы? Құтуде.

Скупенъ. Е...

Чижик. Әрине, риза еместер де болды. Сига,
Бердиковский, Шпан! Норманы арттырады деп қорқады.
Санаңыз жаңдар.

Скупенъ. Солай ма?

Чижик. Оның үстіне келіп, рационализацияны жазушы
жолдас қолдайды деп Петрик мактанды.

Скупенъ. Онда не түр?

Чижик. Не түр, қорқыткысы келеді олардың...

Скупенъ. Қалайша?

Чижик. Жолдас жазушының тұмсығын бұзамыз деп
корқытады.

Скупенъ. Тұмсығын бұзамыз дейді?

Чижик. Неге бұзбауға? Бұзады.

Скупенъ. Не бұл расында? Не дейміз бұны?

Чижик. Тап күресі.

Скупенъ. Рахмет мұндан күреске.

Чижик. (зілсіз ажуамен). Саяси сауат ашу сабағынан
өзінізге мәлім, тап күресі әр түрде бола береді. Тұмсық бұзұ-
ол да бір түрі. Ерекше бір түрі. Әзірше жазушы жолдас жазумен
ғана шүғылданған кезінде, ол тек сыншылдардан ғана
қауіптенеді, ал енді белсене кіріскенде...

Скупенъ. Ойпырай, тұмсық бұзады дейсіз бе?

Чижик. Белгілі кәсіп.

Скупенъ. Айта көрменіз, керемет жағдай екен.

Чижик. Керемет пе, жоқ па-бәрі бір емес пе?

Скупенъ. Менің өзіме бәрібір емес.

Чижик. Рационализация қалай бол шығады әлі, соғылған
немелердің. Біздің әдебиетімізді сокқыға жығуы үшін ол дәлел
бола алмайды. Жігіттер жиналып, сактықта қорлық жоқ,
жазушы жолдасты өз бақылауымызға алайық деп келістік.

Беске дейін Кравчиковский күзеттеболды, казір мен, сағат жетіден-Майдашек.

Скупень. Мәселе қайда жатыр! Ал, рахмет...

Чижик. Ештеңе емес. Біз әлеумет жұмысы ретінде....

Скупень. Жо-жо, сонша ризамын. Ал, рационализациядан ештеңе шыға ма, жок шылтай ма-ол жөнінде сіздің ішкірінізді білгім келер еді.

Зелинский. (жүргіріп кіреді). Зорға босалым. Монтажлы аяктап қалдық, (Чижикке). Сіз мұнда негыз жүрсіз?

Чижик. Мен не істеуші едім? Әңгімелесеміз.

Зелинский. (Скуленые). Сен жиналдың ба?

Скупень. Маған көп уақыт керек емес.

Зелинский. Уақыт болды, асығының!

Скупень кетеді.

Сіз, Чижик, көрінген жерде көзге көп түсесіз де, жұмыста сирек көрінесіз.

Чижик. Ондай болады.

Зелинский. Өзінізді сіз озаттар катарында, активист тағы әлдекім деп есептейсіз. Қалайша осының бәрін сиымды санайсыз? Айта аласыз ба?

Чижик. Айта алам, айта алмайтын несі бар?

Зелинский. Борышты болайын.

Чижик. Қажетсіз нәрсе.

Зелинский. Қалай ол-қажетсіз?

Чижик. Біз бір – бірімізді бәрібір үкіттеймиз.

Зелинский. Сіз мені қалай түсінетіндігінізді білмеймін, мен сізді үғам. Абыроймен жұмыс істегеннен, алжасып түк бітірмей жүрген әлдекайда онай нәрсе.

Чижик. Абыроймен жұмыс істеу? Абыроймен жұмыс істеуге болады, бірақ, абыроймен айтканда, сізben емес.

Зелинский. И-ә... Сізді ренжітін не нәрсе, жалақы бермей ме?

Чижик. Неге бермесін? Береді.

Зелинский. Егер де жақлаған жеріміз болса, біз сізді үстамаймыз.

Чижик. Үстаялыарының келсе де, үстай алмас едініздер. Абыроймен істеу! Ойбой! Абыроймен істейтін жер бар! Варшавада-Жаңа Гутеде... Егер адам онда істейтін болса, не үшін істейтінін біледі.

Зелинский. Онда да тұрақсыздарға қызмет аз.

Чижик. Дүп-дұрыс. Бірақ, онда, өзі жат элемент болмаса, жаңын салады. Ой-бой! Не жок онда. Жарыс....Жаңа әдістер... Социалистік қарқын. Онда-шын өмір. Мұнда не? Кешрініз, бос дауырығу. Жұмыс жаңынды салуды тілейді.

Зелинский. Бұндаі әңгімелерді естігеміз. Көңіл болсын, жұмыс
кайда болсын табылады. Жарыстар бар бізде.

Чижик. Неге болмасын? Бар. Тек қағаз жүзінде.

Есікте Скупенъ, плащын киғен, қолында чемодан.

Зелинский. Завкомнан сұранызы, бұл менің шаруам емес. Ал
жана әдістер дейтін болсақ-менен кем білмейсіз, жаңалық енгізіп
жатқанымызды.

Чижик. Білеміз, неге білмейік? Бәрі біледі.

Зелинский. Ендеше неге қанжығалаң болмайсыз?

Чижик. Бірак, не жаңалық енгізіп жатқанынызды білмейді?

Зелинский. Не дедініз?

Чижик. Білмейді дедім. Не партия үйімі, не завком дирекция
оларға айтқан жок, акылдастан жок, кайдан біледі олар. Оның
үстіне ескілік иісі анқып тұрган жаңалық, оларға жақпайды да.

Зелинский. Чижик! Сіз тым артық кеттініз.

Чижик. Рационализация заводка емес, директорға керек деп
жүр ғой.

Зелинский. (Абыржып) Солай дей ме? Анық па?

Чижик. Неге айтпасын? Айтады.

Скупенъ. Жүрмейміз бе? Мен дайынмын.

Зелинский. Йә, іә. Жүрелік...

Скупенъ. Қош болыңыз, Чижик! Бәріне сәлем айтыңыз!

Чижик. Неге айтпаймыз, сәлем айтамыз. Қоріскенше сау
болыңыз, жолдас жазушы (кетеді).

Зелинский. Дорога өзінде ме екен, білмедің бе? Жүр, қош
айтысып шық.

Скупенъ. Барайык,

Зелинский. Тұра тұр... Осындай оңашада... Гуркевич туралы
ұмытпа.

Скупенъ. Ұмытпаймын, ұмытпаймын.

Зелинский. Пьеса туралы да қалай қабылдағанын жаз.

Скупенъ. Жазам, жазам. Бірак, сенің есіне салғым келеді, мен
кеібір өзгерістер енгізем.

Зелинский. Атап айтқанда?

Скупенъ. Ең алымен саботажникті алып тастайын.

Зелинский. Қалай? Тап жауы-ші?

Скупенъ. Ол қалады.

Зелинский. Ол кім?

Скупенъ. Директор.

Зелинский. Кі...ім?

Скупенъ. Ди-рек-тор.

Зелинский. Тұра тұр, мүмкін, басқа біреу болар,
Квятковский емес қой, әйтеуір?

Скупенъ. Дәл соның өзі. Ол жатымсыз типтің заводка кесел келтіріп, өз басы үшін әрекет еткені анықталды.

Зелинский. Квятковский ме? Ойбай-ау ол... (Еріксіз колымен кеудесін нұсқайды)

Скупенъ. Иә, Квятковский. Пьесаның атын да өзгертем. Қазіргі аты: "Қаскүнем"

Зелинский. Қаскүнем?

Дорота. (Жолға әзірленіп киінген, қолында саквояжы) Мен дайын.

Зелинский. Бұл не?... Сен де жүремісің?

Дорота. Мен де Пан Юлиянымен. Варшавага.

Скупенъ. Менімен?...

Дорота. (Зелинскому). Сен не болсан, о бол, қарағым! Осы Дембновциң бе, Шайтановциң де құрый бер. Ал мені мұнда қалдыра алмайсың. Мен жаспын. Мен өмір сүргім келеді.

Зелинский. Дорота, тыңдашы...

Дорота. Эйелдің міндеті, тағы немене, әлеуметтік борыштағы сондай бірдемелер дейтініңді, айтпай-ақ білем. Жетеді енді! Ең алдымен қарыз, борыш өз өзімен. Мен картайып қалатын болсам, бірде бір социалист маган көз де салмайтын болса, социализм құрып жатқаныңнан не пайда... Әлі уақыт етпей тұрганда, мен өмір сүргім келеді!

Зелинский. Айналайын-ау, Дорота...

Телефон соғылады.

Алло? Иә, мен... Немене? (Қысыла тыңдайды, сонынан трубканы сылбыр ғана орнына кояды)

Скупенъ. Заводтан ба?

Зелинский. Иә...

Скупенъ. Не болған?

Зелинский. Сәтсіздік. Тәжірибе жұмысы. Сәтсіздік (Дорота мен Скупенъге көз тастағ). Айнала сәтсіздік!

Ш ы м ы л ә д ы қ

ҮШІНШІ КӨРІНІС

Бірінші актыдағы декорация, таңертеңгі ерте уақыт. Зелинскийдің столын қағаз басқан. Шала ішілген шайымен қалған стакан, темекінің мол қалдығы үйкесіз өткен тұннің айғағы сияқты. Эля столды тәртіпке келтіріп жатыр. Оның алдында – Чижик.

Чижик. Бұдан әрі енді не болмақ?

Эля. Мазамды алып біттің ғой. Білмеймін, қалай болатынын.

Чижик. Олай болса мен кетем.

Эля. Жүре бер. Бұл жер тіпті қысыр кеңестің орны емес.

Чижик. Кетуіме болады, неге болмасын? (Есікке барған). Мұлде қайтып оралмауыма да болады.

Эля. Түү, Эдик-ай! Маған неге сонша жабысасын?

Чижик. (қайта келіп) Мен бе? Әншейін. Бірақ, бұдан әрі үнемі булай бола беру мүмкін емес. Не олай, не бұлай?

Эля. Тағы да айтам: Мен қазір бұл арадан кете алмаймын. Ұқынц ба?

Чижик. Енді қашан?

Эля. Білмеймін. Бір жұмадан, бір айдан соң ба, қашан...

Чижик.Бақа ыскырып, балық ән салғанда ма.

Эля. Опырмай, неткен жансың өзің? Сеніңше не, ең керекті кезімде жұмысты тастан кетпекпін бе? Мұнда, ақырында, анық іс істелгелі жатқанда?

Чижик. Бәле...е!

Эля. Түк те “бәле-е” емес. Сен оның күн үзакқа стол қасынан тапжылмайтынын көрсөн етті. Сызды, есептейді, ойланып-толғанады. Үйіне қонуга да бармайды. Осында диванда дем алыш алады, кейде тіпті жатпайды да. Франчак, Тихобродский бәрі кеше айтыса бастап еді, осыдан жарты сағат бүрін ғана тарасты. Ол дәлелдеді ме, сендерді ме, бағыт берді ме, әйтеуір?...

Чижик. Иә, ол берер бағыт.

Эля. Сенің сенбейтініңді мен білем. Сен өзің жалпы сондайсың-адамға сенбейсің. Не айтатыны бар, үлгілі марксистсің. Адамға көмектесу, қол созу керек.

Чижик. Оған өз әйелі колын берсін. Тіпті әйелі де жәрдем еткісі келмей, одан безді емес пе. Жалғыз калды-жетімек сорлы... Сал-паң-құ-лак.

Эля. Әйелі тіпті де қашкан жок.

Чижик. Енді не?

Эля. Жай әншнейін, қайда екені белгісіз.

Чижик. Біреулерге белгісіз, ал кейбіреулерге белгілі де. Оның өзіне тең емес адаммен сүйіскенің көрдің бе? Иә, иә. Оны сен – лекция окуға кетті, мәдениет сарайының күрылышын тексеруге кетті, дерсін, ә?

Эля. Ал ол, Скупенъді айтам, осында ғой... Жалпы бұл әңгіменің бізге қатысы жок.

Чижик. Мүмкін қатысы жок, мүмкін қатысы бар. Жалпы алғанда ғажап уакыға.

Эля. Осы саған не керек? Ашып айтшы.

Чижик. Түк те емес. Бірге кетеміз деп шештік екен, бірге кетуіміз керек. План бойынша. Үнемі айткан жерден шықпай, жетімек директорға қол соза бермеу керек деймін. Тек қолындығана созып қойсан жақсы.

Эля. Эдик!

Чижик. Иә, немене! Сіздің сіңілініз біздің інімізді мұрыншықтап жетектеп, басын қашырганың көре-көре тойдық бұл жерден.

Эля. Қолма-қол тайып тұр бұл жерден.

Чижик. Тайып түруға болады, неге үйтпеуге. Мен өзім де таяр едім. Енді бұл жerde бір күн де калмаймын. Тұншығып барам бұл арада. (есік алдында). Новый Гутыдан социализмде қалай құрып жатқанын жазам сізге. Ал, сіз осында кала беріңіз, не кала бермеуге. Оппортунистка (кетеді)

Эля. (сонынан) Ақымак!

Менгожевский. (кіріп) Сіз бірдене дедініз бе осы?

Эля. Сізге емес.

Менгожевский. Пан директор әлі келген жоқ па?

Эля. Пан директор әлі кеткен де жоқ.

Менгожевский. Тағы да ма? Қайда ол кісі?

Эля. Заводты аралап жур.

Менгожевский. Ақыл беріңізші, мен не істеуім керек. Мен еш нәрсе тусінуден қалып барам.

Эля. Сіз нені түсінбейсіз?

Менгожевский. Шырағым-ау, бұны не деуге болады? Бәрі де жобаланған, жоспарланған, балансланған, оның үстінен жоғарыдан да реттелетіні мәлім болып отырганда барып, бәрін алып тас-талқан ету не болғаны?! Мен осында жеті жыл істеймін, бәрі де жап-жақсы еді, ал енді-мәсаган керек болса.

Эля. Кім біледі, мүмкін, сол жеті жыл да жаң-жақсы болмаған шығар.

Менгожевский. Қалай ол жақсы болмайды? Бәрі орнына келіп тұrsa, кешіре көріңіз, әрбір статья үшін негізді дәлеz, ескерту, қосар-қосымшалары болған болса. Сальдо шықлаған болса-жақсы болмаған болар еді.

Эля. Әр түрлі сальдо болады. Қағаз жүзінде болады, ал одан басқа өмір сальдосы да болады.

Менгожевский. Өмір сальдосы дейді? Естіп отырғаным осы. Мүмкін, бір жаңалық болар.

Эля. Жаңалық.

Менгожевский. Бухгалтерияны, кешіре көріңіз, шатастырудан басқа түкте жоқ. Осыдан бір жұма бүрын планды машинкаға беріп жатсам: телефон соғып: Қоя тұрыңыз!-дейді.

Эля. Иә, қоя тұрдыңыз ба?

Менгожевский. Қоя тұрдым.

Эля. Меніңше, жаман болмаған.

Менгожевский. Қалай ол-жаман болмаған? Кешіре көріңіз, план бойынша, ертеңінде мен демалысқа шығуым керекті. Бір кезде директор шақырып алып:- Планды қайта жаса,- дейді.

Эля. Иә, сіз қайта жасадыңыз ба?

Менгожевский. Жасадым.

Эля. Өте жақсы болған.

Менгожевский. Екі планды да өте жақсы жасап шықтым. Демалыстікін де-сүйттім. Кешіре көріңіз, демалысты үш күнге кеш пландадым. Үш күн кешікті-бәрі быт-шыт болды. Одан соң не болды деңіз енді? Өзім де білмеймін не болғанын, әйелім, екеуімзеге пландалған қорды жең тауысын барам, енді қашан қайтасын деп тас-талқан болып хат жазады. Мен қайдан білейін?

Эля. Мен де білмеймін. Пан директордан сұраңыз.

Менгожевский. Бүкіл заводты аралап алас үрып жүрген пан директордан қалай сұрарсың? Бұл да, кешіре көріңіз, пан директор үшін қызмет -ак!

Эля. Шынында, сізге не жәрдем берерімді білмеймін.

Менгожевский. Жеті жыл ішінде мұндағы тәртіпсіздікті көріп отырғаным осы. Ал неге деңіз? Ол былай. Бізде не болса соның бәрін пландайды, бір нәрсені ғана, кешіре көріңіз, пландадын өзін пландамайды.

Скупень. (кіреді) Сәлеметсіз бе, панна Эля. Директорды көре алар ма екенбіз?

Эля. Директор жок.

Менгожевский. Солай енді, есінізде болсын, бикеш, егер де біз пландаудың өзін пландамайтын болсақ, онда, кешіре көріңіз, барлығы быт-шыт болады. (кетеді)

Скупень. Түсіндіріңізші құдай үшін, бұның бәрін не деуге болады? Уш күн болды —анағағы кеткеннен бері-Зелинскийге жолыға алмай-ақ қойдым. Пан директорда жиылтыс, пан директорда мәжіліс! Он мәртебе жүгіріп қакпаға келдім-тігіті сіздің өзінізге жібермейді. Егер де күзетші қалғыш кеплегенде, қазір де кіре алмайтын едім.

Эля. Пан директордың шынында да жұмысы өте тығыз.

Скупень. Панна Эля, дұрысына келейікші. Оның жұмысы қаншама тығыз болмасын, уш күннің ішінде үш минут уақыт табуға болады ғой. Мұнда басқа бірдеме бар ма деймін.

Эля. Жақсы, дұрысын айтайын. Пан директордың расында сізді қөрісі келмейді. Қакпадан еткізбек жөнінде тапсырма берілген.

Скупень. Оны менің қөруім аса қажет. Ка-жет!

Эля. Мен сұрайын. Бір сағаттан соң телефон соғыныз.

Скупень. Соғыныз, айтуға ғана оңай. Почтада жалғыз телефон, оның өзі тек қызмет жолында ғана пайдаланылады. Көпшілікке деген телефон үш ай бойы істемейді. Рас, бір-екі жұма ішінде жөндөліп қалар деп, мені сендерген болады. Раждап қала! Жоқ, мен бұл арадан бір адым ешқайда кетпеймін. Отырам да алам- сол! Милиция шақыруынызға болады.

Эля. (куледі). Үйден неге соктайдысыз?

Скупень. Мен Гробовкаға, Петриканікіне көшкем.

Эля. Ә, солайма...

Скупень. Анадан сол кеткеннен кейін. Петрика мейман достық қөрсетті, мен онысын қарсы алдым.

Эля. Мені сұрады деп сөкпеніз. Сіз Варшаваға жүрмекші емес пе едініз. Неге жүрмединіз?

Скупень. Бастан аяқ жалған бол шыққан пьесамен қалай кете алам? Жалған пьесадан басқа, келісуге болмайтын жалған жағдайлар туды. Сөз келген соң айтуға тұра келеді. Петриканың қофамында, оның семьясымен бірге еткізген құндеріме биттей де өкінбеймін. Қөп нәрсе үқтываем, қөп нәрсе үйрендім. Сізben әңгімеміз есінізде болар? Қалайда, қазір енді, менің жұмысшы жағдайынан аз болса да хабарым бар.

Эля. Қазір енді олар туралы пьеса жаза аласыз ғой.

Скупень. Керісінше! Ең негізгі үйренгенім- асықпау. Екі күн ішінде пьеса жаза алмайсыз.

Зелинский. (Кіреді. Скупеньді қөріп абыржиды). Сенбісің?...(Эляға). Мен сізден сұраған сияқты едім....

Скупень. Сенің менімен байланыс жасағың келмейтінін, ианна Эля сездірді. Ал мен, міне, енді сенімен байланыс жасаймын.

Зелинский. Одан ештеңе шыға қояр ма?

Скупень. Глобус, сен тарының қауызына тығылма. Мені кабылдамауға сенің хакын жок.

Зелинский. Жарайды, бес минут!

Эля кетеді.

Скупень. Отырам (отырады). Отырам да актарам.

Зелинский. (салқын ғана). Сен актарардан бұрын мен актарам. Бұл жағдайдың бәріне менің көзкарасым-оның өзін негізінен ойлат қорытуға менің уақытым жеткілікті болды. Жасырмаймын. Бұл өзі маған сокқы болды, а дегендे...

Скупень. Бірак...

Зелинский. Сен менің сөзімді бөлме, мен сені бөлгем жок... Алғашқы минутта мен сондайлық әкмақтықка баруға дайын едім. Менің бақытыма қарай заводта апат болуымен мен кеп үштасты. Мен бойымды да, ойымды да жиып ала койдым. Ал, қазір әрбір нәрсеге деген қалыптасқан айқын көзкарасым бар....

Скупень. Жол берші...

Зелинский. Мен аяқтайын, сонан соң айтасын... Иә, солай: сендер бір-бірінді сүйеді екенсіндер, мен сендерге кедерігі болмаймын. Екеуіңің де бақытты болуларынды тілеймін. Жалғыз-ақ мен сенің аузындан сөз алғым келеді. Сен онымен жақсы тұра біл. Ол - оған тұратын адам. Неге десен, осының бәріне қарамастан ол - тамаша әйел. Сенің өз көзің де жеткен шығар деп білем.

Скупень. Е. Иә!

Зелинский. Ең соңғы айтарым: сендерді қөргім келмейді-сені де, оны да. Бұл түсінікті болар деймін. Сондықтан сені маған жіберме деген нұскäu бердім. Барым осы.

Скупень. Сен болдың ба?

Зелинский. Болдым.

Скупень. Ендеше сен маған рұқсат бер. Мен өзімнің бар өмірімде мұндаған сандыракты түсімде де қөрген емесспін. Бұндай іс пьесада кездесетін болса, мен ешқашанда сенбеген болар едім.

Зелинский. Түсінбеймін.

Скупень. Сенің қатыныңмен не болғанын білсем, мені құдай үрсын.

Зелинский. Қалайша?

Скупень. Солайша! Оның қайда екенін білсем, мені пері соқсын. Ақырғы рет оны мен өзіңмен бірге көрдім ғой.

Зелинский. Тұра тұр... Ол екеуің бірге кетеміз деді ғой.

Скупенъ. Әйел не айтпайды. Егер ол кеткен болса, өзі ғана кеткен болар. Саған тағы қандай айғақ керек. Мен осындағын ғой.

Зелинский. Маған осы бір жері айқын емес еді. Неге?

Скупенъ. Неге десен, сен кәрі есексін. Ал мен - екінші есек. Өзімді әйелдердің сактаушы піріндей санаймын дең ақымак болыптын. Неге мен оның уысына түстім? Сен түсін, оның ойында бір-ақ нәрсе болды-ол Варшава. Мүмкін, ол алғашқы қадамында мені өзіне жәрдемдесер деп санаған болар. Білмеймін. Қалайда болмасын адамгершілік жолмен мені күн бұрын ескертіп қою керек еді. ол кісіге. Мені де сен сиякты ақымакшылық қуйге түсірмеуі керек еді. Өжет әйел.

Зелинский. Менің әйелім жөнінде біраз басқаша сарында сөйлеуді сұрапар едім.

Скупенъ. Құдай үшін кешіре ғер.

Зелинский. Әлі де болса миыма қонбайды. Сен осы уақыттың бәрінде осында, Дембновцеде болған боласың ба?

Скупенъ. Еңді қайда болам?

Зелинский. Неге біздікіне емес? Қайда жоғалып кеттін?

Скупенъ. Сен онда иіс тиғен адамдай мәңгілін, сенің соныңдан Дорога, таң атқанша біреуің де келмединдер. Санымды соктый да кеттім.

Зелинский. Маған өте қолайсыз жағдай болды.

Скупенъ. Маған одан да жаман болды. Егер де Петрика болмағанда не вокзал басында, не милицияда түнейтін едім. Бұл мәселені анықтамай кете алмаймын ғой.

Зелинский. Осыны анықтаған дейміз бе? Түк те түсінбедім. Дорота қайда? Оған не болды? Онда ол қандай қүйде жұр?

Скупенъ. Саспа өзін-өзі алып жүреді. Әйелдер қажет жағдайда бізден кәрі жол таба біледі, бірақ. Біздің ол туралы білмейтінімізді жақсы көреді. (сағатына қарап). Бес минут етті. Мен кетейін бе әлде, есептеспейміз бе?

Зелинский. Есеп жок, сен немене өзін!

Скупенъ. Татулық?

Зелинский. Татулық.

Скупенъ. Ендеше, не боп жатыр, немен сен сонша шүғылданып жатырсын, соны айт. Мүмкін, пьеса үшін керек болар?

Зелинский. Керек. Әбден керек.

Скупенъ. Ал, сөйле.

Зелинский. Қалай деуге саған? Қысқасы мен саған қарыздармын.

Скупень. Ол маған белгілі. Менің әсеріммен деген сиякты, сен жеңдің тағы сондайлар ғой.

Зелинский. Менікі тіпті басқа жайында.

Скупень. Не жайында?

Зелинский. Есінде ме, мені тап жауы, зиянкес дегенің.

Скупень. Оны еске алып не керек сол...

Зелинский. Сен дұрыс айтасын.

Скупень. Жарайды, қой енді...

Зелинский. Сен тіпті асырып айтканың өзінде де оның маған қандай жәрдем болғаны, сенің ойыңда да кіріп шықтайтын. Рационализацияның құлауына, сенсек, мен ешбір есеп жасаған емеспін. Бірак, жасырмаймын, ойладым: іс болса жақсы, шықпаса ол да жаман емес дедім.

Скупень. Міне, көрдің бе?

Зелинский. Иә, иә. Оның қандайлық шошқалық екені әуелде менің ойыма да келген жоқ. Сен менің көзімді аштың.

Скупень. Ойлап қана қара, мен қандай көрегенмін!

Зелинский. Қалжынды қой, мен үшін қалжынның уақыты емес. Саныма біз тығып алған сиякты болды. Зиянкес? Ол мен-дағы. Мен жанып кеттім. Бірак, сенің дұрыстығына мойындаі алмадым... белгілі дәрежеде.

Скупень. Мен қызу үстінде айттым ғой.

Зелинский. Жоқ, сенікі дұрыс еді! Солай-солай. Мен сенікі қате екенін өзім өзім көрсетуге бекіндім. Міне, маған қандай батты. Е....h! Білегімді сыйбанып іске кірістім. Қансырап қалайын! Рационализацияны іске асырайын да, сенің жалакор екенінді көрсетейін дедім. Мен сені жексүрын көрдім.

Скупень. Тамаша!

Зелинский. Петриканың есебінде қателіктер болыпты, сондықтан іс шықпапты. Бәрін қарап шығуға тұра келеді.

Скупень. Ал қазір қалай?

Зелинский. Әлі білмеймін. Сын жұмысы жүріп жатыр.

Скупень. Құдай біледі, керемет уақиға. Идеяның шарпуына немесе стул астындағы “Шеге” деген атпен новелла жазуға болар еді.

Зелинский. Саған бәрі қалжын.

Скупень. Неге екенін білемісің? Неге десең, сен мені тебіренттің. Сен керемет жігітсің, Глобус.

Зелинский. Олай болса- тфу-тфу! Бәрі сәтті болады, менің енбегім сонша зор емес, құдай біледі. Сен білмейсің, олардың маған қалай көмектескенін.

Скупень. Кімдер?

Зелинский. Бәрі. Партия үйымы, завод колективі.

Менімен бірге барлық чертеждарды бакайшағына дейін шағын қарасты. Ұзак түндер бойы есеп жасаумен отырдык. Фрончакта, Тихобродский де, Гжелевич те. Олардың маған деген соншама ынта-ниетіне ғажап болдым. Бітімеймісің, олар соңғы күндерде қалайда сондайлық өзгеріп кетті.

Скупень. Ойбой, олар өзгеріп кетті ме?

Зелинский. Ал, Эля-ші ойлан кара! Эля болмаса, оларға бару менің миыма кіріп шықтайтын еді. Сіңбіруге мұрша бермейді-жынып түрған бір ой. Барлық кездесулер, мәжіліс, әңгімелер-бәрі соның істеп жүрген! Дәл бір шалығы бар адам, мен бала да, ол мені жетектеп жүру керек тәрізді. Бұны сен қалай көресін?

Скупень. Арсыздық.

Зелинский. Дәл өзі (Есінейді). Ту, үйқыда келеді... Үш күн!

Скупень. Үйқың қанарап. Мұндай үйқы басқан калада үйқытаудан баска не бар.

Зелинский. И-ә... (Есінейді). Білсең де сен асырып айтатын сияқтысың. Үш күн бойы осында сондай қозғалыс болды. Аллея мен Маршалковскаяның тоғыскан торамындағыдан бір де кем емес.

Скупень. Не таңқалатыны бар, егер сен ақыры алжастырып алған өзің болсаң? Тіпті мәселе онда да емес...

Зелинский. Енді неде?

Скупень. Мәселе сонда —адамның мына арасындағы қозғала ма екен (кеудесін көрсетеді) әлде қозғалмай ма екен? Бәрін шешетін осы.

Зелинский. Сен солай деймісің?

Скупень. Сен-ші?

Зелинский. Солай ақ болар...

Скупень. Қозғалады, қозғалады, достым. Бәрі де орнында, бала.

Зелинский. Бәрі емес. Дорота не болғанын білсе етті. Қатты уайымдайым. Қайды кетті деп ойлайсың сен?

Есік қағады.

Кірініз.

Эля. (кіріп) Пани Дорота.

Дорота. (Кіреді. Көнілді, өзіне-өзі аса риза пішінде, басында жаңа шляпа) Сәлеметсіздер ме. Сәлеметсіздер ме? (Күйеуін мәндейнан сүйеді) Ойпырмай, кімге үқсан кеткенсің. Бұны бір минут караусыз калдыруға болмайды. Пьесаның қалай, пан Юлиан? Ерекше үлгілі шығарма. Шығатын ба, жоқ па? (Есікке қарап кетіп бара жатқан Эляға)

Тілеуінізді берсін, кетпеніз, сіз қазір пан директорға керек боласыз.

Телефон соғылады.

Зелинский. (трубканы алып) Иә? ... Жок, қазір болмайды... Иә- иә, тіпті қолым бос емес... Немене?... Менсіз бастай беріңдер... Босай сала барам (Трубканы орнына қойып, Доротаға) Мүмкін, сен бізге айтартсын?

Дорота. Айтам, бәрін айтам. Бір арба жаңалығым бар. Мына үнгірден адам бір күн ғана шығып кетсе, қолма – қол жанданып кісі болып қалады екен.

Зелинский. (Шыдамсызданып). Біз тыңдалап отырымыз...

Дорота. Қазір, қазір! Отыруға мұрша берші. Поезда сұмдық тығыз болды. Егер де бір кара торы әжептәүір көрнекті, жоғаратылғандардың бірі сиякты, жолаушы болмағанда мен жол бойы аяғымнан тік турып баратын едім.

Зелинский. Сен Варшавада болдың ба?

Дорота. И-ә! Онда тағы да қандай өзгерістер болғанына сіздер иланбайсыздар. Камерныйға енді ешкім де бармайтын болған, тек қана “Раритасқа” барады. Қанша жаңа үйлер салынған! Соншама үй салуға болады деп соғыска дейін кім ойлаған.

Зелинский. Сен айтасың ба, енді...

Дорота. Міне, қазір! Мықтанып отыр, керемет жаңалық естісіз. Шіркін, сенің әйеліңе болайын десенші!

Зелинский. (ашуулы) Дорота!

Дорота. Міне, енді айта бастадым! Мен жоқ кезде ызакор бол кетіпсін гой. Оныңды білген болсам, ешқашан кетпеген болар едім. Сен ашуланудың орнына – менің аяқ-қолымды сүйүң керек. (Таңданған пішіндегі үзіліс) Мен Гуркевичте болдым.

Зелинский мен Скупень (косарлана) Гуркевичте?!

Дорота. Бәссе, солай ма.

Зелинский. Оған неге бардың?

Дорота. Жаңа шляпа жөнінде ақылласуға.

Зелинский. Адамша сөйле.

Дорота. Сен акымақтың сұрағын қойма. Не ол- неге бардың? Сенің шаруаңмен бардым. (Шляпасын нұскап) Шляпкам тамаша емес дей аласыздар ма? (Айнаға қарайды).

Зелинский. (қаһарлы) Дорота!

Дорота. Ойбай-ая, қандайсың өзің. Сенің шаруаңмен дедім гой. Сен өзің ешқашанда бара алмас едің, ал пан Юлиан, пан Юлианнан кешірім сұраймын. Керекті жерде алғырылық көрсететін, алымды еркектің қасиетімен көзге түсे алмайды.

Зелинский. Ол сені қабылдады ма?

Дорота. Қабылдағанда қандай. Аса сүйкімді адам екен шан Гукевичтің өзі “Сюрприз” кафесінде өзімен бірге бір столда отыруға қарсылығы болмайтынын мен оған соншама сынайылаپ сездірдім. Байғұс қуанатындаидай- ақ еді. қайтсін. қолы биттей бос емес. Столында үш бірдей телефон, бәрі де дамылсыз шыр-шыр.

Зелинский. Ал ол-шы?

Дорота. Оған көніл де бөлгөн жок. Трубканы алды да: “Бос емеспін”, деді.

Зелинский. Мен ол туралы емес.

Дорота. Маған бөгет жасамашы, әйтпесе мен бәрін де үмыттып қалам. Алдында отырған мектептес жолласының әйелі екендігін білдіргенімде, ол кейбір жолдастарының бақытты болғанын айтты. Соғыс алдындағы джентльменнің кейіпі.

Зелинский. Мен оның есінде бар ма екем?

Дорота. Сондайлық есінде қалмансың. Мен сені соншама тәптештеп бердім, акырында ол бірдемелер есіме түскен сияқты, деді. Әйтеуір сенің аты- жөнінді жазып алды да, ертең келуімді сұрады. Яғни, кеше...

Зелинский. Кеше не болды?

Дорота. А? Білгің кеп өліп баrasың ба? А дегенде жұдырық ала жүгіре жаздадың ғой. Кеше не болды? Түк те болған жок. Сенің документтерінді карап шықтым,- деді. Тілеуінді берсін. Сенің Варшавага ауысуың жөнінде ешбір кедергі көріп отырғам жок,-деді.

Зелинский. Не дейсің сен?!

Дорота. Өзің айтшы, осы өз әйелің сияқты әйелді сен тағы кайдан табар едің? Сен маған бар жағынан қарыздарсың.

Скупень. Кейбір дәрежеде ол өзінің абырайына, атағына да қарыздар болар деп ойлаймын.

Дорота. Сіз әрқашанда терең принципті және мағынасыз бірдемелерді айтасыз. Абырай, абырай! Атак! Ұйымдастыра білмесе атак жок. Тусінікті ме?

Зелинский қарсылық білдірген пішінде.

Білем, білем, бізді бақыттымызға карай қолдау, сүйеу деген әлдеқашан құрыған. Таныстық деген құдайға шүкір, бар?

Зелинский. Одан әрі не болды? Айтсаңды.

Дорота. Одан әрі? Біз онымен сондай сыйайыгершілікпен қош айтыстық, Варшавага көшіп барған соң онымен бірге қайткенде бір чашка кофе ішуге уәде бердім. Ертең сағат он екіде сен онда болуың керек- кайсысы қалай болады, шаруанды ынғайла.

Зелинский. Ертең?

Дорота. Он екіде. Секретаршасына тіркелген. Соңдықтан да мен кейбір нұсқауларың болып қалар деп, панна Эляның аялдай тұруын сұрадым.

Зелинский. Ертең? Еш мүмкіндік жок.

Дорота. Міндетті түрде. Гуркевич арғы құні қандай да бір съзге журмек. Қашан келетіні белгісіз. Ал ол екі ортада оны жалпы басқа орынға ауыстыруы мүмкін, онда сен бармағыңды тістеп қала бересін.

Зелинский. (Скупенъге) Қалай болады? Бүгін-ертең біздің тәжірибе жұмысымыздың тағдыры шешілмек.

Дорота. Қазір енді онда сенің нең бар? Бір жұмадан соң біз Варшавада боламыз. Мен Люсяні көрдім, оларда басы артық үй бар екен, біреулерді кіргізе ме деп қауіттегетін көрінеді. Біз оларға барып түссек, соншама қуанады. Көрдің бе, мен бәрін де ойладым.

Зелинский. Не істеу ғана керек? Міне, мәселе...

Телефон соғылады.

Алло? Иә... Немене? Не дейсіз? Мүмкін емес.... Иә, иә... Фажап екен... Өзіңіз тексердіңіз бе? Анық па? Өте тамаша! Рахмет, мен де сізді құттықтаймын. Иә, иә, әрине. (Трубканы қояды)

Скупень. Женіс?

Зелинский. Сағатына он екі минут ұнемделген! Ешбір күтпеген уақыға.

Эля. Ойпұрмай, қандай тамаша.

Скупень. Глобус, менің шын жүректен айтқан қайырлы болсынымды қабыл ал.

Дорота. Мен әбден түсіне алмай тұрмын, не боп жатыр мұнда, неменеге сіздер соншама қуанасыздар, бір-ак нәрсе айқын: саған қазір енді еш нәрсе де кедергі бола алмайды. Қалай бәрінің сәті түсін келеді! Үйге жүгіріп барып сенің нәрселерінді әзірлейін, жүрерде тамак ішіп аттануға да үтпегі қаларсың. Сәлем пан Юлианға. Варшавада біздің үйде көрісірміз деп сенем. Рахым етеміз. (кетеді).

Ұзақ үзіліс.

Зелинский. Сағатына он екі минут!

Эля. Мен жүре берейін бе, пан директор?

Зелинский. Тұра тұрыңыз, нұскалар беру керек қой... Он екі минут! Шынында мен оннан артқа есептемеген едім. Он екі минут!

Скупень. Саған бәрібір емес пе? Кетесің ғой сен?

Зелинский. Дорота дұрыс айтқан сияқты. Шынында, мені

бұл жерде еш нәрсе бөгей алмайды.... Он екі минут....
Істейтінімді істедім-Гуркевичке баруыма болады. Оның не
ойланатыны бар? Юлик, сенше қалай?

Скупень. (салқын ғана). Қалай десең де өз бетінмен бол.
Сен көмелетке толған адамсың ғой.

Зелинский. Менсіз де іс орнына келе жатыр. Тіпті орны
толмайтын адам жоқ кой. Ал егер мен есімнен таңып ауырып
қалған болсамшы?! Оның үстіне мұндай қолайлы жағдай тағы
қашан болады деп күтіп көр. Сіздің не ойыңыз бар, панна Эля?

Эля. Білмеймін, шан директор.

Зелинский. Міне саған достар! Мен үшін куандың орнына
Мысырдың сүрленген арақтарыншай үндемейді.

Скупень. Ал, сенің сиқың өз жаназаңың үстінде сөйлем
турған сиякты. Мүмкін, куанышың қойныңа симағандықтан
болар.

Телефон соғылады.

Зелинский. Алло... Иә-иә... Жоқ, әлі мүмкіндігім жоқ,
біраздан соң. Жалпы шыны сол... Өзгерістер туып қалды....
Кейін айтам... А? Қазір жіберем. (Трубканы орнына қойып
столдан папка алғып Эляға береді) Тілеуінді берсін, Гжелевичке
жіберіңізші тез.

Эля кетеді.

Екінші машинаның монтажын аяқтап қалған. Машина
айналымы тоқсан беске, тіпті жүзге дейін арттыруға болады.
Біз тағы менің ұсынысым бойынша кейбір дамыту мақсатында
кейбір жаңалықтар енгіздік.

Өте қызықты.

Скупень. Саған оның керегі қанша? Сен кетесің ғой.

Зелинский. Маған түк те емес. Жай былай. Он екі минут...
(үзілістен соң) Сенде қалай? Пъесанды қайта жөнделің бе?

Скупень. Жөндең жатырмын.

Зелинский. Ілгері баса ма?

Скупень. Басады. Кейбір элементтер жетпей жатыр, жалпы
жұмыс аяқталып келе жатыр.

Зелинский. Амал қанша, мен сүйтіп жәрдем бере алмадым.

Скупень. Ештеге етпейді, сәті түсті. Петрикамен әңгімелесу
маған көп көмек етті.

Зелинский. Ақылды карт.

Скупень. Егер де оның изобритения жөніндеі өрекеті
болмағанда... Басымды катырып, есімді шығарды. Қазір енді
машинаны қайта құрган соң өндіріс өнімін тағы он бес-
жыырма процентке дейін арттыру жеңіл дей ме- ау. Онда
тағы идея бар.

Зелинский. (жұлдып алғандай) Қандай?

Скупень. Айтып жеткізе алмаймын ба дең корқам. Бұл жөнінде мен тіп-тіке надан ғой. Онда қалай идея жоқ дейсің- карт маньяк қой.

Зелинский. Айтпағанда болар едім. Оған теория жағы жетпейді, бірақ оның сондай көрегендігі болады... Біздің оған көзіміз жетті. Кім бўлсін, егер бўл идеясы да... А?

Скупень. Мүмкін. Бірақ саған оның керегі канша? Сен кетесің ғой.

Зелинский. Маған ештең де емес. (Үзілстен соң) Қалай да картка жақсы істемедік, тіпті дұрыстап қайырлы болсын да айтпадык. Ол қазір құніміздің геройы ғой. Шакырсам ба еken өзің?

Скупень. Егер мен бөгет етпесем....

Зелинский. Қой, сен, қой... (Трубканы алыш) Пана Эля, тілеуіңіз берсін, Петриканы шақырыңызы... Иә, тағы әлгі.... Ана қағаздарды Гжелевичке жібердіңіз бе? Керек боп қалса, ана ескі документтерді де қоса салыңыз дейін десем, есімнен шығып кетілгі. Қостыңыз ба? Рахмет! (Трубканы қояды) Тенденсі жоқ секретарша!

Скупень. Саған warzawada ол қолыңа түспейді.

Зелинский. Иә, иә.

Скупень. Ондай адам табу оңай болмас...

Зелинский. Түсіне де кірмейді.

Скупень. Міне, көрдің бе?

Зелинский. Немене?

Скупень. Түк те емес.

Зелинский. Менің не туралы ойлағанымды білесің бе?

Скупень. Білмеймін.

Зелинский. Осы құндерде бар ғой, кенседен бір кетпеген болар. Кейде түнде бір справкалар керек боп қалады, ол онда орнынан табылады. Фажап, бұны мен бұрын қалай байқамағам.

Скупень. Сен жалпы қарасаң да көрмейсін.

Зелинский. Яғни?

Скупень. Ақымаксың сен, ақымақ. Соқыр кісі болса да көрер еді.

Зелинский. Нені?

Скупень. Иә соны. Ол саған ғашық, нақұрыс!

Зелинский. Есінден адасқанбысың сен.

Скупень. Глобус, бері қара, Шестерня дегенінді мен түсінбеймін, механизмінді де солай, ал мына мәселемен шашым ағарған адаммын. Өндіріс такырыбында тұнғыш рет

пьеса жазып отырмын, ал психологиялық романның әне каншасын жаздым. Сенім берейін, ол қыз жан-тәнімен ғашық. Құрғана қызмет жөнімен жұмысқа соншама жаңын салмайды. Махаббат, картым, махаббат. Бакытың да бар-ақ екен.

Зелинский. Мүмкін емес. Сенбеймін.

Скупень. Өйтетінің сен-ащық ауызсын. Е, койшы сенбесен сенбе. Саған оның керегі не? Сен кетесін ғой.

Зелинский. (іштей күрсініп) Иә...

Есік қағады.

Әля. (кіреді) Петрика келді, пан директор.

Зелинский.(орнынан ұшып тұрып) Солай ма?... Сіз тарарапынан қандай бұл сүйікті іс. Мен сізге сондай ризамын, егер де сіз білетін болсаңыз...

Әля (Таңырқап) Шакырайын ба? (кетеді)

Зелинский. (жөнделіп, отырады) Иә, иә, тілеуінізді берсін! (Скупенге) Кім біледі, мүмкін, сенікі дұрыс та болар...

Петрика кіреді. оның соңынан етеп Чижик кіріп кетеді.

Петрика. Азамат директор мені шакырды ма екен?

Зелинский. Иә, отыруыңызы сұраймын. (Чижикке) Сізге не керек?

Чижик. Маған не керек? Маған ештеңе керек емес. Кейір жайларды айтуым керек.

Зелинский. Мәні бар бірдеме ме? Болмаса кейінге қалдырайық. Мен бос емеспін.

Чижик. Неге мәнді болмасын? Мәні бар.

Петрика. Маған би билеу қандай болса, бұған сөйлеу де сондай. Айтқысы келеді екен, айтсын, азамат директор. Мен аялдай тұрам, асығысым жок.

Зелинский. (Чижикке) Сейленіз.

Чижик. Мен өзара сын тұрғысынан айтпақшы едім.

Зелинский. Немене?

Чижик. Өзара сын тұрғысынан деймін. Мен мұнда дирекцияны балағаттағын, байқасақ бостан-босқа екен. Өзара сын ретінде мойындармайын.

Зелинский. Міне, мұның тамаша, жігітім.

Чижик. Бұнда не тамашалық бар? Борыш қой. Мен еңбекші жүртшылықтың дирекцияға сенімін кетірдім. Жат адам-мыс деп сөз тараттым. Байқасам, керісінше дирекция техникалық дамуга жетекші-басшылық етті. Дирекцияда социалистік көзқарас. Мойындарасам мен ең соңғы оңбаған хайуан болған болар едім.

Зелинский. Қатты қуанам, Чижик, жақсылықпен айырылысатын болғаным қуанам.

Чижик. Иә неге айырылышамыз?

Зелинский. Сіз босатуды өтінідіңіз емес пе?

Чижик. Өтіндім, Новая Гутаға бармакшы едім.

Зелинский. Есімде.

Чижик. (қысылып) Есте болуга да болады, ал ұмытуға да болады.

Зелинский. Қалғының келе ме?

Чижик. Қалмай несі бар, қалуға да болады. Нағыз жұмыс болса-істейтін ниет те бар.

Петрика. Көнілі болса, бұл бірінші сорт жұмышы, шіркін оның колы да, аяғы да-құдай әркімге берсін де. Тым орныксыз бірақ, атының өзі – Чижик, шышишқұс қой.

Чижик. Құсты торға отырғыз да қой...

Скупень. Қазір сіздің алдыңыздан үлкен кеңістік ашылғалы түр, солай емес пе, жолдас Чижик.

Зелинский. Егер қалам десеніз қарсылығым жок, ал шынында қазір енді менің жұмысым емес. Бірақ та, сіз Дембновицті Новой Гутаға айналдыра алар ма екенсіз?

Чижик. Неге айналдырмаска, мүмкін айналдырармыз да. Уақыт сондай. Жігіттер айтады, біздің директормен, э-эх, отқа да, суга да түсуге болады,-дейді.

Зелинский. (қуанып) Солай дей ме?

Чижик. Олар неге олай демесін?

Скупень. Оның саған керегі не енді, сен...

Зелинский. (жылдам) Жарайды, Чижик, жарайды, цехка бар. Кейін көрерміз.

Чижик кетеді.

Ал, пан Петрика, күткіктаймын. Сіз-герой.

Скупень. Менің де күткітауымды қабыл алыңыз.

Петрика. Е, не онда. Егер директор азамат болмаганда, мен балшыққа белшемнен бататын ем, картайған шағымда масқара болатын ем, ә?

Зелинский. Идея-сіздікі, ал бәрі сол идеяда.

Петрика. Идея, ол, әрине, идея. Ал құр идеядан-азамат директордан ғафу өтінем, бола тумайтының тәжірибе көрсетіп отыр.

Зелинский. Біреу техникалық көмек көрсеткеннен сіздің еңбегініздің маңызы ешбір темендермейді. Техника жөнінен сауатты адамдар бізде аз емес.

Скупень. Мысалы, азамат директор сияқты. Ол сізге әр кезде көмектесер еді, көмектескісі келсе егер.

Петрика. Е, егер көмектескісі келсе, әрине, көмектесер еді!

Скупень. Иә, өйткісі келеді деймісін? Бұның ойы қазір онда емес.

Зелинский. (жылдам) Мәселе кім көмектескенінде емес, қандай нәтиже шыққанында.

Петрика. Нәтиже шыкты ғой- ешкім ештеңе де деген жок.

Зелинский. Қалайша? Біз өндірістік операцияны қыскарттық-бір, электр күшін өзегептәуір ұнемдедік-екі. Планнан тыс жиырма процент өнім береміз. Аз дейсіз бе?

Скупенъ. Елу...

Зелинский. Не елу?

Скупенъ. Елу деген көбірек дегенім ғой.

Зелинский. (Петрикаға) Мәселе белгілі, Петрика. Сіздің бәйгі алуыңыз айқын. Ұсыныс қағазға тіпті кеткен... тіпті бүгін қол қоям.

Петрика. Рахмет, пан директор.

Зелинский. (орнынан тұрып) Ал, тағы да қайырлы болсын айтам және творчестволық жаңа ойлар туғызуыңыза тілектесін.

Скупенъ. Ондай бір ойыңыз бар еді ғой, Петрика?...

Петрика. Жасырмаймын, бар.

Скупенъ. Сол ойға жол беріп жібермесе ғой, шіркін. Бәрін де жарыска шакырамыз, тек шыдап бақ. Ал уакиға қандай... Саған Глобус, айтып та қажеті жок, босқа көнілінді аландасты. Сен бәрібір...

Зелинский. Қандай ой ол, Петрика?... Қане, қане!

Петрика. Мен былай ойлаган едім, пан директор, егер біз қазір айналым санын арттырган болсақ, онда енді мотордың күшін барынша неге сарқа пайдаланбаймыз? Машинаның жылдамдығын екі есе өсірсек, ә? Тәжірибе жұмыс қымбатқа түспейді, мен есеп жасадым.

Зелинский. Дұрыс-ақ, Петрика! Мен де осыны ойлаган едім. Осы бүгін түнде ғана менің ойыма келді. Мотордың қайта жөнделеп курса қайтеді? Тек қана передача шыдаса, ә?

Петрика. Шыдайды. Бұл күйін жұмыс емес, чертежлі де көрсетуімे болады.

Зелинский. Әнене қараңыз, оның чертежі де дайын.

Петрика. Дайын, азамат директор.

Зелинский. Таңғажайып тамаша.

Скупенъ. Сөз жок. Бірақ енді саған қатысы жок, сен кетесің ғой.

Зелинский. Түү, немене тіпті, қатысы жок, керегі жок....

Петрика. Азамат директор кете ме?

Скупенъ. Кетеді. Варшаваға, жақсырақ орын бар көрінеді. Сәтті уақытты өткізіп алу арман ғой. Таңырқайтыны жок,

пан Петрика. Балық судың тереңін, адам өзінің көнілі сүйген керегін іздейді, ә?

Телефон соғады.

Зелинский. (трубканы алып) Иә... Ал.... Немене?... Тұк түсінбедім. Қандай тамаша?... Тұра тұр, казір... Немене? Байқайсың ба... Иә, иә. Маған да айтқызысанышы... Немене?... Жо-жок енді. Жоқ! Мен тұк те айғайладап отырғам жок. Тындашы енді өзің... Менің нәрселерімді даярламай-ақ кой. Мен жүрмеймін. Жоқ, қағыс естіген жоқсың. Жүрмеймін. Ертең де емес, арғы күні де емес, мұлдем жүрмеймін.... Немене?... Қаламын, жалпы қаламын... Енді қайтесін? Өз білгенінше бол... Түсінем, түсінем... Есімде болады... Есімде болады дедім фой... Жолың болсын! (Трубканы койып Скупеньге) Эйел кетеді. Егер мен айтқызынан қайтсам, оны Варшавадан табам. Бұл талай рет қайталанған уакиға, бірақ, ережеге айналғандай, үнемі айтқызынан ол қайтатын-ды. Кешікпес, бір жұмадан соң оралар деп есептеймін. (Петрикаға) Бүгін үлгере алмаспыш, ертенге қалдырайық. Менінше, көніл аударатын ой. Тамаша ой! (Екінші телефонның трубкасын алып) Панна Эля, ертең сағат сегізге карсы...(Есіне түсіп елжірген пішінде) сағат сегізге карсы маған Фрончока мен Гжелевичті шакыруынызды сұраймын...

Немене?... Жоқ, керегі жоқ. Бұл тіпті жаңа жұмыс. (Трубканы койып, Петрикаға) Бірге отырып талқылаймыз.

Петрика. Ал мен кетейін, азамат директор.

Зелинский. Барыңыз, пан Петрика.

Петрика. Менің азамат директорға айтқым келіп еді.

Зелинский. Айтыңыз.

Петрика. Сумандап сөйлей беріп қайтеміз, қысқасынан қайыруға болып тұрғанда...

(Колын құшырланып қысады да кетеді)

Скупень. (Үзілістен сон). Өкінбейсін, Глобус, маған сен.

Зелинский. Білмеймін. Мүмкін өкінермін де. Бірақ бар фой, адамды тартады өзі. Уақыт сондай,-деп пе еді осында Чижик?

Скупень. Иә, тартады. Егер де мен сұлу сөзден корықласам, тіпті билеп әкетеді дер едім.

Зелинский. Деп не керек? Сөз жүзінде қалайда нашар бол шығады.

Скупень. (күрсініп) Жақсы саған, сен жазушы емессін.

Есік қағылады.

Менгожевский. (Қызыл күренденген күйде кіреді.) Қайырлы күн, пан директор! Сізге құтты болсын айтуға рұксат

етініз. Менің кандай дәрежеде қуанышта екенімді пан директор білсе етті. Мен әрқашан айтушы едім, егер пан директор бірдеме істеймін десе, пан директор қайткенде де істеп шығады деп. Пан директордың сарқылмас күшін, инициативасын көптен бері білгендіктен...

Зелинский. Сіз не жұмыспен келген едіңіз, пан Менгожевский?

Менгожевский. Планмен, пан директор, планмен. Енді қалай? Бәрі жобаланған, балансыланған, барлық қосар-қосымшалары да бар. Айтуға тұра келеді. Кейбіреулердің мені сенірігісі келген де уақыты болды- мені! Пан директордан ештеңе де шықлады-мыс, менің істеген ісімнің түкке қажеті жоқ, деп. Сондай жұмыс! Ал мен пан директордың ерекше зор бейімділік қабілетін аса жақсы білем, ондай...

Зелинский. Бәрін қайта жасауға тұра келеді, пан Менгожевский.

Менгожевсей. Немене?!

Зелинский. Қайта жасауға тұра келеді деймін. Бұның енді ешбір қажеті жоқ.

Менгожевский. Кешірім сұраймын, айтуға тұра ... Яғни қалай ол қайта жасау? Бәрі де дәл келіп тұрғой. Пан директор бүйірганның соңында, мен өндіріс өнімін орта есеппен жиырма процент арттыруды пландаладым. Шынында жиырма екіге жетіп отыр. Барлық қосалқы-қосымшалары міне, көз алда. Пан директорға қол қоюдан басқа қалған жоқ, ал мен...

Зелинский. Пан директор осы күндердің ішінде сізге жаңа мәліметтер береді. Планды арттырамыз, пан Менгожевский.

Менгожевский. Қалайша ол...

Зелинский. Мен ап-айқын істі айттып отырмын, пан Менгожевский.

Менгожевский. Fafu өтінем, пан директор, ол бірақ бухгалтерияда айқын, айқын емес деген заттар болмайды. Кешіре көріңіз, бізде болады. Цифрлар, статьялар, актив, пассив, сальдо... Ал егер оның бәрі бұзылса- бүтін бір басқа, ертең бір басқа....

Зелинский. Сізді қалай деп түсінуге болады деп бүйірасыз, пан Менгожевский. Fafu өтінем... Мен демалысқа жиналған едім... Ертең... Эйел болса анау....

Зелинский. Бір жұмадан соң баrasыз... Эйтпесе демалысты қыстығұні аламыз.

Скупень. Закопанда демалуға кеңес берем. Лыжи тебеміз.

Менгожевский. Лыжи?! Мен бе?... Бухгалтер лыжи тебу керек?!

Скупень. Оның несі бар? Қазір елдің бәрі де тебеді. Мен бір бухгалтерді білем, ол тиңті...

Менгожевский. Тек мен емес! Faфу өтінem! Пан директордың планды тағы қайта жаса деуге, жұз рет қайта жаса деуге ҳақы бар... Ал мені лыжи теп дең мәжбүр етуге...

Зелинский. Жарайды, жарайды. Мәліметтерді жинаң алған соң сізге хабарлаймын.

Менгожевский. (кетіп бара жатып) Қатынның мені өлтіреді енді.

Эля. (Кіреді) Кешіріңіз, пан директор. Шамасы, пан директор кетпейді ғой?

Зелинский. Жок қаламын.

Эля. Олай болса, меніңше министерствоға хабарлап қою керек кой.

Зелинский. Сіздікі дұрыс.

Скупень. Әрқашан солай.

Эля. Телеграмма беруге ме?

Скупень (Зелинскому) Оған кеңес бермеймін. Ертең Варшавада Гуркевичке барам, бәрін өзім айтып түсіндірем.

Зелинский. Кетесің бе?

Скупень. Мұнда енді менің тұқ те шаруам қалған жок.

Зелинский. Ал пьесашы? Саған бір элементтер ме, немене, жетпейтін сияқты еді ғой?

Скупень. Жетпеген еді. Ал енді-бәрі болды. Баршамыздың бағымызға бәрі де сәтті болды.

Зелинский. Сен өзің қанағаттандың ба?

Скупень. Саған не деп айтуда енді. Драма жазайын деп ойлад едім, комедия болып шықты. Әрі ажуа, әрі өзара сын.

Зелинский. Телеграмма бермейміз, панна Эля.

Скупень. (Эляға) Тілеуіңіз берсін, бір минутқа тұра тұрынсызшы. Маған пьеса үшін махабbat жағы керек сияқты. Адамды тартатын, шың, адал сәтті болып аяқталатын махабbat уақиғасы қажет. Әсіресе, өмір шындығынан алса жақсы болар еді. Сіз айтпайсыз ба, сіздерде мұнда осы айтқанға үқсас ештеңе табылmas па екен?

Эля. Сіз кайдан білдіңіз?

Скупень. Неменені?

Эля. Менің күйеуге шығатынымды.

Зелинский. Күйеуге?... Сіз?...

Эля. Иә, Чижикқа шығам. Мен сізге айтпақшы едім. Өзінен-өзі түсінікті, мен бұрынғыша қызмет істей берем.

Скупень. Ал сізге айтайдын. Ешқашанда олай деп ойламаған болар едім.

Эля. Ол, шынында біраз алғасарлау, ат жалпы алғанда жатымды адам. Біз бір-бірімізді әлдекашаннан сүйеміз.

Скупень. Олай болса... Несі бар, қайырлы болсын.

Зелинский. Мен де қайырлы болсын деймін, бакытты болуларыңды тілеймін. Шын жүректен!

Эля. Рахмет. (кетеді)

Зелинский. Мен саған айтайын енді! Сен өндіріс тақырыбында пьеса жаз, ал психологиялық романдарыңды қой енді.

Скупень. Сенікі дұрыс сиякты. Солай аудысу керек. Барі де өзгеріп барады.

Зелинский. Иә, ұмытып кете жаздаппын! Менен творчестволық көмек болады деп енді сенбесін деп, саған айт деп өтінген еді Дорота.

Скупень. Ауыр жағдай екен, қайтеміз, шыдаймыз. (Орнынан тұрып) Солай енді, Глобус, барлығы үшін рахмет саған.

Зелинский. Саған да рахмет.

Скупень. Глобус.... Сен Глобус болудан қалып бара жатқан сияктысың, ә? Атақты саяхатшы отырықшылық түрмиска аудыскан.

Зелинский. Оны әлі қалай деуге?... Осында істеліп жатқаның барлығы маған тамаша саяхатты елестетеді. Жалғыз-ақ уақыт жағынан, кеңістік жағынан емес....

Скупень. Қайырлы сапар, достым! Кім біледі, мүмкін тағы да бір орта жолда кездесерміз. Қалып коймайын, менің асығуым керек.

Зелинский. Маған да... Қөпшілік халық сол бағытқа бет алып барады.

Скупень. Әлбетте, уақыт солай ...

Шымылдық

БОМАРШЕ

ФИГАРОНЫҢ ҮЙЛЕНУИ

ҚАТЫСУШЫЛАР:

Граф Альмавива — Андалузияның коррехидоры
Графиня — оның әйелі

Фигаро — граffтың камердинері (косшы қызметкер)
және сарайдың привратнигі

Сюзанна — графиняның қызметшісі (камеристка),
Фигароның қалындығы

Марселина — кілтші әйел

Антонио — бақша күтуші, Сюзаннның ағасы,
Фаншеттаның әкесі

Фаншетта — Антонионың қызы

Керубино — граffтың пажы, граffтың қасындағы
кошеметші бала

Бартоло — Севильядағы дәрігер (доктор)

Базиль — графиняның музыка оқытушысы

Дон Гусман Бридаузон — судья (тұтығып сөйлейді)

Дубльмэн — Бридаузоның хатшысы, сот приставы

Грий Солейль — малшы

Педрильо — граffтың мергені (егерь)

Малшы әйел

Қызметшілер, шаруалар, шаруа әйелдер

Уақыға Севильядан үш лье (1 лье - 4,5 километр)
жердегі граф Альмавиваның сарайында өтеді.

БІРІНШІ ПЕРДЕ

Жұпның ғана жасаулы бөлме (комната). Ортада үлкен кресло. Фигаро еденді өлшеп жүр. Сюзанна айна алдында, әдеттегі неке (некақ) жабдығының бір түрі саналатын померанец гүлінің кішкене шоғын, шашына қадан түр.

Бірінші көрініс

(Фигаро, Сюзанна)

Фигаро. Жиырма алтыға он тоғыз...

Сюзанна. Фигаро, менің киімдерімді карашы. Осы үнасады - ау деймін

Фигаро. (оның қолың қысып) Аса жарасып түр, алтыным. Сүйген жарыңың кіршіксіз тазалығын танытатын мына бір кішкентай ғана шоқ гүлді қызықтап карау ғашығына қандай қымбат десенші.

Сюзанна. (одан аулақтап) Сен немене өлшеп жүрсін, жарқыным ?

Фигаро. Граф бізге тамаша бір тәсек силады. Осында сияр ма еken, соны білгім келіп жүр, карашығым.

Сюзанна. Осы бөлмеге ме ?

Фигаро. Граф осы бөлмені бізге берді.

Сюзанна. Маған тіпті де керегі жоқ.

Фигаро. Неге ?

Сюзанна. Керек емес.

Фигаро. Я, содан соң ?

Сюзанна. Үнамайды.

Фигаро. Себебін айтсаншы.

Сюзанна. Үнатпаған соң кайтпенсің.

Сюзанна. Өзіңнің дұрыстығынды дәлелдеу -, оған күдіктену деген сез. Сен менің құлымбысың, жоқ па ?

Фигаро. Жок. Осы сарайдың ішіндегі ең көлайлы бөлме саған неге ұнамай түр? Үйіміз қожамыздың жиһазды бөлмелерінің таң ортасында. Егер графинямыздың кейіп келмей қалса, ол қонырауды сыйыр еткізеді, ал сен екі - ак минутта қасында (аттап) жетіп баrasың да, қызметіне әзір бола қаласың. Ал егер графқа бірдеме кереке болса, мен бір - ак секіріп қасында болам.

Сюзанна. Жарайды, ал егер граф таңертең қонырауды қағып қалып, сені бір жерге жұмсап жіберсе, онда ол кісі екі-ак аттап менің есігеме жетіп келіп, сон соң бір-ак ыргын...

Фигаро. Бұл не дегенің не айтқың кеп түр?

Сюзанна. Астай саспай тындашы әуелі.

Фигаро. Айтпағың не сүмдыш?

Сюзанна. Ол сол, жарқынным, қала маңындағы сүлулардың сонынан жорту граф Альмавиваны жалықтырыпты. Ол енді сарайға оралуды мақұл көріпті. Әріне, өз жамағатының жанына емес. Оған бар ғой мына сенің жарың ұнап қалыпты. Осы бөлмені әдейі ынғайлы апты. Мағаң әннен сабак беретін оқытушы – өзіміздің бәйбішеге женгетай қызметін атқаратын кәдімгі құрметті Базиль. Осы не әйтті сол кісі күнде таңертең менің құлагыма құяды.

Фигаро. Базиль? Мен оның жонынан таспа тілем! Бәлемнің сонда ақылы кірер.

Сюзанна. Ал сен, есуас, еңбекті бағалап, маған жасау береді ойласаң ғой!

Фигаро. Менің наградаға татыр еңбегім бар сияқты.

Сюзанна. Ақылды адам да түйсіксіз бола береді екен!

Фигаро. Солай да болады дейді.

Сюзанна. Деуін дейді де, өзі оған сенбейді.

Фигаро. Бекер өйтеді.

Сюзанна. Ол жасау бар ғой, мен графты оңаша қабылдуға көнген жағдайдаған беріледі...

Қожайының правоны бойынша бұрын қалай болушы еді... Ол правоны сен өзің де білесің ғой...

Фигаро. Ия, білемін, егер граф ондай маскара правоны жоймаған болса, мен саған ешқашанда үйленбекен болар едім. Граф ол әдетті өзі үйленген күні жойған.

Сюзанна. Онысына сонынан өкінген. Енді ол правоны сенің қалындығынан қолкалғасы келеді. Эрине, құния түрде.

Фигаро. Күтпеген жерден көзге камшы тигендей, басым айналды - ау...

Сюзанна. Қатты үқалай берме енді.

Фигаро. Неге ?

Сюзанна. Ісіп шықса кайтесің ? Жоққа нанғыш жандар...

Фигаро. Сен қуаяққа қылжак керек иә ? Әттең, ол айлакер тақсыр кармакқа ілінсе ме?! Аузын аппақ қып алдан, алтынын алсам - ау!

Сюзанна. Айлаңды асырып алтынын алу - сенің мамандығын.

Фигаро. Мен оған шімірікпеймін.

Сюзанна. Қорықтайсың ба !?

Фигаро. Мен қандай кауып ке болса да бел байлаймын, бірақ қындықтан жол тауып ісімді орнына келтірем ! Түнде кісінің үйіне кіру, жамағатымен жағдайласып, еңбекті актап шығу түк қын емес... Оны мындаған алаяқтар істейді. Бірақ... (қонырау дауысы естіледі)

Сюзанна. Графиня оянды. Тойым болатын куні тәңертең кел деп бүйірган болатын. Менімен ең әуелі өзі сөйлескісі келеді.

Фигаро. Мұнда тағы да бір бүкпе жатыр ма ?

Сюзанна. Сау боп түр, менің кішкентай Фи, Фи, Фигаром. Өз шаруамыздың қамын ойла.

Фигаро. Бір сүйші мені. Ақылымға ақыл қосылсын.

Сюзанна. Бүгін мен ғашығымды сүйдім. Ал, ертен күйеуім не дейді ? (Фигаро оны сүйеді) Болды, болды, болады енді !

Фигаро. Сені менің қандай жақсы көріп сүйетінімді әлі білмейсің ғой.

Сюзанна. (жөнделіп) Міне, беймаза байғұс ! Осыныңды қашанғы ертеден қара кешке дейін қақсай бермексің ?

Фигаро. (күтындей) Қашан кештеп бастап таң атқанша көз жеткізетін күн туғанша. (екінші рет қонырау даусы естіледі)

Сюзанна. (Анадайдан сую белгісін беріп) Әлгі сүйгеніңізді өзінізге кайтардық, мырза. Біз енді есебімізді айырдық.

Фигаро. (сонынан жүгіріп) Дұрыс емес ... Сіз әлі тиісті сыбағаңызыда алған жоксыз.

ЕКІНШІ КӨРІНІС

Фигаро жалғыз.

Фигаро. Тамаша кыз ! Әрі пысық, әрі шат, алғыр ойлы ақылды ! Сүйе де біледі, желекпе де емес ! (Алаканын ыскылап, тез жүріп). Е, жаркын жүзді тақсырым, қымбатты граф, мен сенен сауысқандай сақ болуым керек екен гой.

Ал, мен басымды қатырып ойлайым кеп, мен бір қарапайым есік бағушы, елшілікке (посольство) қызметке алынып, асығыс хабарларды таратушы курьерлікке тағайындалам. Түсіндім, тақсыреке. Үш түрлі жағдай бірақ туып түр екен гой: сіз министрдің он колы, мен қолайлы шымылдық, ал Сюзанна көңіл ашар бикеш... ал, курьер шапқыла жан-жакқа. Мен жөнелем бір жакқа, ал сіз екінші жақтан салдырып менің әйеліме жетіп келеді екенсің гой. Мен сенің семьянның даңқын арттыру үшін белшемнен батпакқа батып жүрейін, сен менің басымның көбеюіне көмектеседі екенсің гой. Жақсылыққа жақсылық.

Бірақ, сіз , тақсыр, киянатқа кетіп отырсыз. Екі кеменің құйрығын ұстауға болмас — Лондонда корольдің өкілі болып, әрі өз қызметшінің орынбасары болғың келеді. Бұл тіпті шектен шыққан сорақылық ! Базиль сияқты ұсақ-түйек ала аяқтарды да тәубесіне түсіріп қою керек. Мықты бол, Фигаро тақсыр, мықты бол ! Ең алдымен үйлену мәселесін тездету керек те, Марселинемен ат құйрығын кесісу қажет. Ол маған май көрген тышқаннан кем қарамайды. Силғы мен ақшасын алып, графты жер қаптырам, кемеміне келтіріп Базильды отыртам да...

ҮШІНШІ КӨРІНІС

Марселина, Бартоло, Фигаро.

Фигаро. Е-е-е! Мінеки жуан доктор да келді! Енді бізде анық той болатын болды.

Амансыз ба, қымбатты доктор, жүргімнің тәуібі? Сіз, әрине, менің Сюзаннаға үйленетінімді естіген боларсыз? Рас енді, естіген соң келдіңіз гой сарайға?

Бартоло. (менсінбей) Тіпті де олай емес, шырағым!

Фигаро. Олай болғанда аса бір қенпейіл көрінгендік болар еді.

Бартоло. Аскан ақымақтық болар еді.

Фигаро. Сіздердің ерлі-зайыпты болуларынызды бұлдіргеніме кінелімін.

Бартоло. Сенің менімен сөйлесуге басқа сөз таппадың ба?

Фигаро. Сідің қашырыныздың қамын енді кім ойлады?

Бартоло. (ашумен) Аулақ менен, қарғыс атқан йауыз!

Фигаро. Қымбатты доктор-ау, неге ашуланасыз? Сіздей мамандықтың жолындағы адамдардың қатал болатыны - ай. Олардың тіпті хайуанға жаңы ашымайды... адаммен істес кісідей ақ. Сау болыңыз, Марселина. Әлі де менімен соттасықыныз келіп жүр ме? "Сүймеу деген, жек көру деген емес қой".

Доктор айтсын.

Бартоло. Ол не?

Фигаро. Қалғанын мына кісі баяндар. (Кетеді)

ТӨРТІНШІ КӨРІНІС

Марселина, Бартоло.

Бартоло. (Фигароның соңынан қарай қалады). Мына сайтан әлі сол қалпы ғой. Мен әулиелік айтайын, егер мынаның тірідей терісін сұтырып алмаса бар ғой, өмірін аскан азғындықлен аяктар.

Марселина. Ал, әлі сол бір докторсыз. Сол керілген керден, сол икеміз бір қалып. Сізден көмек күтеп деп өліп қалуға да болады. Міне сіздің айла – амалынызға карамайға калындығыныз басқа адамға күйуге де шыкты.

Бартоло. Сіз де сол бір баяғы азғырушылық қалыптан аумағансыз. Қыршаңқы шакла тілініз мәнгі қалмайды. Неге мені осы сарайға шакырдыныз? Графқа бірдеме болып қалған жоқ па?

Марселина. Әзірше аман.

Бартоло. Әлгі қырсық шалғыр алдамшы графиня Розина ауырып қалған жоқ па?

Марселина. Ол кісі өте қапалануда.

Бартоло. Неге?

Марселина. Граф сұысынқырап жүр.

Бартоло. (куанышты). Ізгі адам! Ол менің кегімді альп жүр ғой.

Марселина. Біздің графты түсінуге болмайды. Әрі қызғаншақ, әрі азғын.

Бартоло. Иші пысып азғындыққа салынады, мактансақтықтан қызғанады.

Марселина. Айтпакшы, ол бүтін біздің Сюзаннаны өзінің Фигаросына келендіреді. Фигароның неке тойына байланысты оны сый-күрметке бөлемек.

Бартоло. Ол таксырға Сюзаннаны күйеуге беру қажет болған ба?

Марселина. Мұлдем олай деуге болмайды. Граф осы некені пайдаланып, жас келіншектен көңілтін аулағысы келеді.

Бартоло. Фигароның қалындығымен бе ? Ол оған көне ме екен ?

Марселина. Базиль көнбейді дең кесіп айтады.

Бартоло. Ол алайқ та осында ма ? Ия, бұл бір азғындар ойнағы да ! Ол мұнда не істеп жүр ?

Марселина. Қолынан келетін бар сүмдикты істейді. Өзінің махаббатын айтып мені қажауда.

Бартоло. Мен сіздің орныңында болсам, әлдекашан одан құтылған болар едім.

Марселина. Оны қалай істеуге болады ?

Бартоло. Соған күйеуге шық.

Марселина. Үяттан безген осал мысқышы ! Сіз өзіңіз неге сол жолмен менен құтылғының келмейді ? Өзіміздің нәрестеміз Эммануилдің хақы үшін , ескерткіші үшін сіз солай істеуге міндеттісіз. Мені алмақ болған уағданызды есіңізге алыңыз.

Бартоло. (шляпасын алғып) Сіз мені Севильядан осындай түкке тұрмайтын шаруамен шақырдыңыз ба ? Сіз әлі баяғыңай байға тиюоді арман етесіз бе ?

Марселина. Кой, бұл әңгімені тастайық. Егер өзіңіздің үйленуге үжданыңыз жетпесе , тым құрғанда басқа біреуге күйеуге шығуға маған көмек көрсет

Бартоло. Оған құлдық. Бәрекелді. Әйелдің де, құдайдың да көзінен қағыс, ұмыт қалып жүрген ол қай сорлы ?

Марселина. Ей, доктор - ай басқа кім болсын – шалқыған шат көңілі, сүйікті әсем Фигаро болмағанда ?

Бартоло. Әлгі алайқ ?

Марселина. Ешқашан ашу дегенді білмейді, әрқашан жайдары, жарқын. Ертеңіні еске алмайды, бүтінгі күнмен өмір сүреді. Кәперсіз , кенпейіл, мырза...

Бартоло. Әрбір сол сиякты...

Марселина. Нағыз аристократ сиякты. Оның үстіне сүйімді. Қалай да өзі бір керемет...

Бартоло. Ал, Сюзанна ?

Марселина. Сүйікті доктор, егер сіз маған көмектессеніз, ол қар күйеуге шыға алмайды. Мен Фигароның маған уәде берген қолхатын алдына тартқым келеді.

Бартоло. Неке тойы күні ме ?

Марселина. Мен, бірак, әйелдерге тән кішкене күпиямды ашуға жасқанып тұрмын.

Бартоло. Дәрігерлер үшін ешбер күпия болуға тиісті емес.

Марселина. Мен сізден тук те жасырмаймын. Біз, әйел қаумы әуегейміз, бірак үялшактыз. Біз өмірден ләzzат алғымыз келеді, ал біздің ең жеңілtek дегеніміздің өзі өзін-өзі үстай біледі. Қөніліміз бізге айтады:

“ Қолыңан келсе көрікті бол, болғың келсе акылды бол, си- күрметке ие бола біл, бұлар қажет”.

Әрбір әйел өзін құрметтеуді тілейтін болғандықтан, әңгімені Сюзанныны шошытудан бастаймыз. Графтың Сюзаннағы сөз айтып жүргенін жүртқа жаямыз.

Бартоло. Одан не нәтиже шығады ?

Марселина. Үяттан қысылған Сюзанна көнбей карсылық, білдіреді. Ал граф , кек алу үшін мен жаққа шығады. Сонда мен Фигароға күйеуге шығам.

Бартоло. Мәссаган, мынакі дұрыс тіпті ! Бұл бір гажап уақыға болады екен. Менің үйленуіме бөгет еткен алаякқа, өзімнің ежелгі кәрі қілтшіме: күйеуге берем.

Марселина (іле-шалы) Үмітім іске аспай алданған күйдегі мені көру оған қуаныш болар еді.

Бартоло. (іле-шалы) Ол менің жуз...сыпырып кетті. Онысын мен ешқашан ұмытпақ емеспін.

Марселина. Ойпырыма-ай қандай рахат!...

Бартоло. Сүмырайды жазалау ма?

Марселина. Оның жамағаты болу, доктор, оның жамағаты...

БЕСІНШІ КӨРІНІС

Марселина, Бартоло, Сюзанна.

Сюзанна. (қолында киім, әйелдің жалпақ лентті бас киімі) “ Жамағаты? Жамағаты?” Кімнің жамағаты? Менің Фигаромның емес пе?

Марселина. (түйрей сөйлеп). Олай болса қайтеді? Сен соған тиесің ғой ?

Бартоло. (куліп) Міне, тамаша ! Тек әйелдер ғана осындай себеп таба алады. Сүйікті Сюзанна, біз сіздің тиетін күйеуінізді бөлейтін бақытты ғана әнгіме еттік.

Марселина. Біз ана тақсырды аузымызға да алғамыз жоқ . Ол есептен тыс.

Сюзанна. (тізе бүтіп) Әміріңізге құлдық, сударыня. Аузыңыздан шықкан сөзіңізде қаншама зіл жатыр!

Марселина. (тізе бүтіп) Сізге қызмет етуге өзірміз, сударыня. Қай сөзімде зіл бар? Кең пейілді мырза өзінің қызметшісімен ләzzәт алғысы келетіні, шындық, ақиқат емес пе?

Сюзанна. Сіз тым қызғаншақсыз, сударыня. Бақытыныңға карай, сіздің Фигорога кол артатын ешбір хақыңыз жоқ.

Марселина. Сіздің жолға түсетін болсам, ол хақы менде де болған болар еді.

Сюзанна. Менің жолым - бар ақылды әйелдің жолы.

Марселина. Солай ма ? Олай болса, сіз сүттен де ақ кісімсіп көлгресіз?

Бартоло. (Марселинаны аулақ әкетіп) . Сәләмәт болыңыз, Фигароның сүйікт қалындағы!

Марселина. (тізе бүтіп) Құпия ғана графтың алдына тартқан қалындығы.

Сюзанна. (тізе бүтіп) Сізді ерекше құрмет тұтатын деңіз, сударыня.

Марселина. (тізе бүтіп) Ауган қөнілініздің махаббатынан маған да бір түйр киярма екенсіз?

Сюзанна. (тізе бүгіп) Оған қолка сиямай-ақ қойыныз, сударъ.

Марселина. (тізе бүгіп) Сіз жақсыз. Ерекше сұлусыз.

Сюзанна. Мен сұлулығым сіздің ішінізді өртеп, шектен шығарып шыжак қакқызуға әбден жарайды, сударыня.

Марселина. (тізе бүгіп) Ең кереметі-сіз баршаның құрметіне иесіз.

Сюзанна. (тізе бүгіп) Құрметке тек кемпірлер ғана ие болады.

Марселина .(корланып) Кемпірлер! Кемпірлер!

Бартоло. (Оны тоқтатып) Марселина!

Марселина. Кетейік, доктор. Әйтпесе мен өзім үшін жауап берे алмаймын. Сау болыңыз, сударыня.(тізе бүгеді)

АЛТЫНШЫ КӨРІНІС

Сюзанна жалғыз

Сюзанна. Жөнеліңіз, сударыня, жөнеліңіз, Кәрі мыстан. Мен сенен қорқа алмаймын және сенің қорлығың өтпейді маған. Графиняға қызметім жаққан жанмын, сөндүқтан күштімін деп ойлайтын шығарсың (Қолындағы киімдерін столге лақтырып тастайды).

Неге келгенімді де ұмытып қалдым.

ЖЕТИНШІ КӨРІНІС

Сюзанна, Керубино.

Керубино. (Жүгіріп кіреді). Ах, Сюзанна, сені оңаша қолға түсіру үшін екі сағат күттім. Не керек, сен күйеуге шығасын, мен болсам кетемін.

Сюзанна. Таксырдың бірінші пажы неге менің тойымда карамай кетеді?

Керубино. (мұн шаққан турде) мені граф қуып отыр, Сюзанна.

Сюзанна. (кекесінмен) Сен бірдемені бұлықтырып жүрген жоқсың ба, Керубино?

Керубино. Кеше кешке сенің немере сіңілің Фаншеттаның үйінде граф үстімнен түсті. Бүгін кешке Фаншеттаның ойнайтын ролін кайтарап отыр едік. Граф мені көре сала- ақ сүмдүқ қаһарланды. “Тайып тұр！”, -деді ол,-“талпиган...”-

Ондай итауыз ұрысты әйел алдында айтып бере алмаймын енді,-“Жөнел ертеңнен бастап сарайдан қараң жоғалсын！”-деді. Графты қымбатты кіндік шешем, графиня бірдеме етіп көндірмесе, басқа амал жок, Сюзанна. Мен енді сені мәңгі- бақи көре алмаймын.

Сюзанна. Мені ? Енді менің кезегім еken гой. Бұдан былай графиняны ойлаң ал үрмайсың ба?

Керубино. Ах, Сюзанна! Графиня әрі сұлу, әрі ізгі жан гой, бірақ қол жетпейді.

Сюзанна. Мен графиня болмагандықтан менімен емін- еркін... дегің келе ме ?

Керубино. Сен неткен қаһарсың! Сен енді, менің бұзып- жарып... кетуге еш қашан батылым бармайтынын өзін де білесің гой. Сен бакытты графиняны үнемі көресің, сен онымен сөйлесуге де мумкіншілігің бар. Сен оны таңертен киіндіріп, кешке шешіндіресің. Ах, Сюзанна, не берген болар едім... Колындағы не?

Сюзанна (Мыскалдау күліп) Бас киім жөне лента.

Бұларды қызғануына әбден болады. Бұл заттар үзак түнге сенің сүйікті кіндік шешенмен бірге болады.

Керубино. Соның лентасы ма?! Жаным, маған берші осы лентанды.

Сюзанна. Неге сүйтпейін! Жаным! Неткен астамдық! Өй, бокмұрын! (Керубино колынан лентасын жұлып алады) Лентаны, қайтар!

Керубино. Жоғалтып алдым де, жыртылып қалды де... не дегің келсін, айта бер әйтеуір.

Сюзанна. (куады) Уш —төрт жылдың ішінде нағыз алаяқ сүмның өзі боларсың. Бересің бе лентаны? (тартып алмақ болады)

Керубино. (калтасынан романс алады) Менде болсын енді, Сюзанна, мен саған романс силаймын. Мен сенің сүйікті бәйбішенді ойлап, өмір бойы сарғайып-сағынам ғой.

Сен менің өмірімдегі бірден-бір ұмытылмастың көңілімнің жарық сәулесі болып есімде қаласың.

Сюзанна. Қөңілімнің жарық сәулесі. Өй, көксокқан! Сен Фаншеттамен сойлесіп түрмyn ойлайсың ғой. Сен одан ешқашан айырылмайсың, графиня десе кекірегің қарсы айырылады, оның үстіне менімен де калжақтаспақсың ғой?

Керубино. Ар-ұяттыммен ант өтем, дәл осының дүп-дұрыс. Мен өзімде не күйге тускенімді аңара алмай түрмyn. Қөңілімнің қобалжып түрғанын әбден сезем, ал қандай әйел болмасын, көргенде жүргегім аттай тулайды. "Махабbat" не "құмарлық" деген бір ғана сөз қанымды қыздырып шықатпайды. "Мен саған ғашықтың" деген сөзді біреу айтқым келеді, бірақ ол сөзді бақшада зыр жүгіріп өзіме өзім айтам. Ол сөзді сенің графиняңа, саған, ағашқа, бұлтка, әйелге айтам. Ол жастық-мастық сөзімді жел алып жөнеледі. Кеше мен Марселинамен кездестім...

Сюзанна. (ішек-сілесі қатып күледі) ха-ха-ха...

Керубино. Е, сен неге құлесің? Ол әйел, ол қыз! Әйел! Қыз! Неткен сүйкімді сөз!

Сюзанна. Сен мүлдем есаланданып кеттің.

Керубино. Фаншетта сенен әлде қайда рахымды. Ол мені тыңдай біледі.

Сюзанна. Өте аянышты. Тыңданыз, сударь. (Лентаны тартып алмақ болады)

Керубино. (кашады, қашып жүріп кері айналады) Бұны сен тек менің жаныммен бірге ғана ала аласың. Ал егер менің романсымды азсынсан, өзінді бір-екі сүйіп алуды да болады (куады)

Сюзанна. (кашады) Жакындалап көр, жақсылап тұрып бір-екі шапалақ жейсің. Бәйбішеден сені мұнда қалдыруды өтінудің орнына, қайта графка өзім айтам. “Жақсы істейсіз тақсыр, мына алаяқты аулакка күшп жіберіңіз, әке-шешесіне қайтарыңыз ” дейім.

“Ол қаңғыбас графинияға ғашық болған бол жүріп, сүйгіз-сүйгіз деп маған жабысады” деймін. (Граф кіріп` келеді. Керубино көре салып, зәресі үшып, креслоның артына жасырынады.

Керубино. (урейленіп) Мен құрыздым !

Сюзанна. Неменеге зәрең үшты ?

СЕГІЗІНШІ КӨРІНІС

Сюзанна, граф, Керубино (кресло артында)

Сюзанна. (графты көріп) Ah! (Керубиноны қалқалау үшін креслоға келеді).

Граф (оған жақындал) : Сен қобалжып тұрың ғой, Сюзанночка? Өзіңмен өзің сейлейсің, журек қой, алыш-ұшып тұр. Мұндай күнде... оның айыпшамы жок.

Сюзанна. (декбірсізденіп) Сіз не тілейсіз, тақсыр? Менімен тұрғаныңызда үстіңізден туссе...

Граф. Устімізден түсіп қалса, ол маған үлкен реніш. Менің саған құмарлығым қандай екенін ұғамысың ? Базил менің көңілімді жеткізген болар. Менің уакытым аз, бірақ саған арнаған мәслихатым бар. Тындаши (креслоға отырады)

Сюзанна. (қолма - кол) Ештеңені де тыңдай алмаймын.

Граф. (қолынан алыш) Бір ауыз сөз. Корольдың мені Лондонға елші етіп тағайындағанын білесін бе ? Мен өзіммен бірге Фигароны ала барам, оны өте қолайлы қызметке орналастырам.

Ал, әйелі ерімен бірге бару қажет болғандыктан...

Сюзанна. Эттең, бірдеме дер едім!

Граф (өзіне таман тартып) Зекетің кетейін, айта ғой. Правонды пайдалансаңбы. Бүгінен бастап мен өмір бойы сенің әміріндемін.

Сюзанна. (шошынып) Мен оны тіпті де тілемеймін, тақсыр. Сізден өтінемін, мені мазаламаңыз.

Граф. Өзіңнің бірдеме айтқаң келді емес пе?

Сюзанна. (ашулы) Ұмытып қалдым.

Граф. Біз әйелдердің міндеті жайында сойлес тік қой.

Сюзанна. Ия, солай. Тақсыр, сіз доктордың қалыңдығын азғырып алыш, соған үйленгенде, жамағатыңызды шын сүйіспіндігініздің хакысы үшін масқара салтты қалдырмай па едіңіз...

Граф. Оны қалдыру қыздарға қын болды емес пе. Е...

Сюзанночка, ол бір тамаша салт еді ғой. Кешке қаранды түскенде бакшага келші Өзіміз бір аз сұкбаттасайык. Сол бір кішкене көңіл көтерген қызығынды жақсылыққа жақсылықпен актап алам мен.

Базиль. (сахна сыртында) Таксыр кәзір қабылдамайды.

Граф (орынан тұрып) Бұл кімнің дауысы?

Сюзанна. Мен неткен бакытсыз едім!

Граф. Әрмән- әрі. Кіргізбе мұнда ешкімді !

Сюзанна. (колайсызданып) Сіз осында қалмаксыз бе?

Базиль (сахна сыртында айғайлап) Ол жарықтық графиняның қасында еді, жаңа ғаңа кайті. Мен кәзір қарайын.

.

Аударма қолжазба 133 бет екен. КГБ 1951 ж. Қ. Мұхамедхановты тұтқындаған кезде қолжазбалардың бәрін алған, бірақ кейін қайтарғандарында көбінің жартысы ғана болды. Мына пьеса қолжазбасының 20 беті ғана қалған болып шықты. Бастап аяқ кайта аударуға Қакеңнің уақыты бола бермеді.

“ЖАС ГВАРДИЯ”

Александр Фадеевтің “Жас гвардия” атты романы Краснодон қаласында Ұлы Отан соғысы кезінде комсомолдардың жасырын үйымының неміс-фашист басқыншыларына қарсы қаһармандық күресін сипаттауға арналған. Советтік Ұлы Отанын шексіз сүйген. Совет азаматының ардакты атына сай ерлік еткен, халқымыздың адал ұлдарының Ленин-Сталиннің жеңімпаз, ержүрек үрпактарының жарқын тұлғасын жазушы жоғарғы дәрежелі көркем, терең мазмұнды етіп суреттеген. Неміс-фашист басқыншыларына қарсы ерлік күреспен азаматтық комсомолдық арына дақ салмай Отан алдындағы, халық алдындағы борышын актаған Отанымыздың адал дидары туралы жазылған.

Александр Фадеевтің бұл романы Совет жастары үшін тамаша мектеп. Отанын шексіз сүюдің үлгісі болып отыр. Біздің миллиондаған Совет жастарын тәрбиелеуде “Жас гвардия” романының маңызы орасан зор.

Романдағы геройлардың тұлғасын, ерлік ісін Совет сахнасынан көрсету әрі абырайлы, әрі жауапты іс.

Төменде А.Фадеевтің “Жас гвардия” романы бойынша жазылған Г. Граковтың пьесасының тоғызынышы суреті басылып отыр.

Пьесаның бұл суретінде “Жас гвардияның” өмірімен ерлік ісінің бір көрінісі 1942 жылғы 6 ноябрь күнгі кешкі уақиға көрсетілген. Немістер басып алған Краснодон қаласындағы комсомолдардың жасырын үйымының Социалистік Ұлы Октябрь революциясының 25 жылдық мерекесін жауынгерлік, ерлік іспен қарсы алуы сипатталады.

Бұл уақиғаны сахнадан көрсету үшін репетиция алдында әрбір ойынға қатысуышылар А.Фадеевтің “Жас гвардия” романын оқып шығуға тиіс. Романды зер салып оқып, өз ара талқылап, көнсөзу. Краснодон ерлерінің тұлғасын сахнадан дұрыс көрсетуге сеп болмақ.

К. МУХАМЕДХАНОВ

“ЖАС ГВАРДИЯ”

(А.Фадеевтің “Жас гвардия” романы бойынша Г. Граков жазған драманың бір суреті)

Кошевойдың үйінің бір бөлмесі. Үйде Валя Борц. Ол терезе адында үрейлене тыңдалап тұр. Сыртта барған сайын жақындалап келе жаткан неміс дауыстары айғай-шу. Бірінің артынан бірі жедел атылған мылтық дауысы. Осылардың сонынан үйдің есігі ашылғаны естіледі. Валя есік дауысы шыққан жакка бұрылып қарайды. Есіктен кіріп келе жаткан Олег Кошевой көрінеді.

Валя. Бұл не, сенің сонынан түскендер ме?

Олег. (тындай) Өтіп кетті. Ия, менің сонымнан.

Валя. Ал, жігіттер қайда?

Олег. Жігіттер, менімше іздерін жасырып үлгерген болар. Немістерді мен өз соңыма салып отырдымда, дәл мына осы пүшпакта алдаң келдім. Олар пүшпакты айналып сол жакка бұрылғанда мен үйге жалт бердім. Жәрәйді әлі келер. Қайыр тұн ак! Фоминді дарға асқан тұннен де қараңғы. Есінде ме? Ваня келді ме?

Валя. Земнухов па? Жок.

Олег. Сергейші?

Валя. Ол қазір келеді. (Олегке үңіле қарап) сен аттың ба?

Олег. Ия.

Валя. Сен бәрі-бір қолға бір түсесің ғой, әйтеуір.

Олег. Біле берсін олар. Олардың бәрін қандалаша қыру керек (тындаиды). Тынышталған сияқты. (отырып ризалық пішінмен күледі). Шаршадым.

Валя. Сонда да ризасың ғой.

Олег. (куланы) Енді қалай! Бері қарашы, таңартен ғой майстер Брюкнер немесе тіпті генерал Клердің өзі көшеге шыққанда айнала жалау! Мейраммен құттықтаймыз сізді, фельдкомендант тақсыр! Қанша адамды асар екен? Миналардың оның мина емес екенін немістер сезіп қоюы мүмкін.

Валя. Ал, өзірге олар ештеңені байқаған жок па?

Олег. Жок, олар бізді сонынан көшеде ғана байқап қалды.

Ал, өздерің қалайсындар?

Валя. Біз Сережа екеуіміз үш үйге іліп үлгердік. Оның алдында Сережа, ойынның соңынан кинотеатрдан немістердің туын алып кетті. Есінде ме, әлгі ана экранда ішүй тұратын?

Олег. Қойшы?! Жанжалдың үлкені десенші! Тудан айрылу — қан майданда женілумен бірдей деген сөз.

Сырттағы есік қағылады.

Валя. Әнен солар!

Олег есік ашаңды. Любa Шевцова, Сергей Тюленин, Жора Арутюнян, Радик Юрген, Уля Громова, Туркенич кіреді. Бәрінің үсті бастары су, былғаныш, бірақ та, бәрі де бақытты, қуанышты қүйде.

Жора. Кір, Радик, Уляна, кір!

Люба. Ойбай нешеуміз өзіміз! Думан боп жатса, жаным сүйеді! Құдай біледі!

Тюленин. Шіркін, бүгінгі түн-ай десенші! Тұмсығымыз тиісіп, сүзісіп қалып жүрсекте бір-бірімізді бөтен адам екен десін қаламыз.

Олег. Сендер қайда кеттіңдер? Мен тіпті сендерді ізделп болып отыр ем.

Туркенич. Біз Сергей екеуіміз тіпті тұра дирекционның төбесіне шығып кетіппіз.

Олег. Дирекционның? Полиция ше?

Тюленин. (кулан) Өрт сөндірушілердің баспа ағашын қайда қоясЫң?

Олег. Ваня әлі жок.

Уля. (Таныркай) Ол жоқ па әлі?

Олег. Ия немене?

Уля. Қызық екен, Олег. Мен олардікіне бардым, ол әлде қашаннан сендердікінде деді гой маған.

Олег. (аздағында) Ия...

Валя. (Любага) Сендер қалайсындар?

Люба. Несін айтасың! Казарманың төбесінде — бір де. Кинотеатрда екі де... Жаңбыр, жел, олар желмен желбіреп тұр. О, шіркін тамаша!

Тюленин. (Олегке) Мен ана дирекционның төбесіне нағыз минаның өзін қойдым. Бар еді менде. Жайрасын ертең.

Олег. Ал, сенші, Жора?

Жора. Бізде Радик екеуіміздік екі жалау: аурухананың төбесінде, Ворошилов атындағы мектептеге. Ең киыны простиның табу болды-ау деймін. Әкем айтады: “Бояуга болады-ау, дегенмен простиның гой құрғырың. Ал шешенді қайтеміз?” – дейді. Мен әкеме айттым, мәселенің өзін шешіп алуымыз керек, үйдегі мықтың кім осы: әке өзіңсің бе, оның әлде шешем бе?

Олег. (Күліп) Ия сонымен мәселе қалай шешілді?

Жора. Шешенің мінезі белгілі ғой, онымен бұл мәселені шешіпей-ақ, қояйық, - деді де, әкем тұра жеке өз басының жауапкершілігіне алып бізге простиныны берді де жіберді... Ал енді менің үй-ішімнің несін айтасың, әйтеуір бір айтамын-ау. Шешем бүкіл аудандығы немістерге қарсы істеп жатқан әрекеттің бәріне кінәлі мен деп біледі. Меніңше, тіпті бүкіл немістер басып алған жердегі немістерге қарсы әрекеттің бәрін де менен көретін сияқты. Ол ма сені дарға асады деп сәуегейлік соғады да отырады.

Балалар күліседі.

Олег. (камкорлық кейіпшен) Ваня неге жок? (бәріне) Жолдастар, штаб мүшелері, тағы басқа осындағыларың түгел отыруларынды сұраймын. Комсомолға өту жөнінде бізде Радик Юркин жолдастың өтініш бар.

Уля. (көңілін көтере) Отыр, Радик, отыр.

Радик. Үлкен рахмет.

Олег. Радик Юркин Арутюняның бестігінде. Жұмыска бұдан екі ай бұрын кірісті, Отанды сатқан азғын Фоминің жазалап өлтіру ісіне катысты. Қазір Тюлениннің жауынгер тобында. Сережа, баянда.

Тюленин. (тұрып) Радик әрбір жолдың үстінде неміс машиналарына жасалған шабуыштарға қатысты. Меніңше, өзет кимылдасты. Сол енді.

Жора. Жаңа ғана Советтер Союзының екі бірдей мемлекеттік туын Краснодон қаласының үстінен орнатты.

Олег. Радик Юркин жолдаска сұрактарыңыз бола ма?

Түркенич. Өмірбаянын айтып берсін.

Радик. (түрегеліп) Мен 1928 жылы Краснодон қаласында тұдым. Горький атындағы мектепте оқыдым. (кіліріп тұрып) Немістер келгеннен бері – енді оқымаймын.

Түркенич. Қоғам жұмысын атқарған жоқсың ба?

Радик. (Күрсініп) Атқарғам жоқ.

Уля. Сен айтты, Радик, сүйеттін геройың кім?

Радик. (ойланып барып) Чкалов.

Тюленин. (Қанағаттанған пішінмен) Жігіт! Минаны қайткенде жарылмайтын етуді үйрендің бе?

Радик. (бәсен дауыспен) Үйренем ғой оны.

Люба. Егер өзінді Германияға айдал әкетсе, сен онда не істер едің?

Радик. Мені ме? Мен онда олардың бірдемелерін өртеп жіберіп, қашып кеткен болар ем.

Олег. (насаттана күліп) Не қылсан да өртер ме ең?

Радик. Енді қалай?

Тюленин. Сталин жолдастың айдаудан неше рет кашканын білемісін?

Радик. (сөнімді) Сталин жолас айдаудан алты рет кашкан.
Тюленин. Дұрыс.

Уля. Комсомолдың міндетін білемісін?

Радик. Комсомолдың міндеті: неміс-фашист басқыншыларын бірі қалғанша құрту.

Түркенич. Міне, менімше, жігіттің саясы әбден сауатты.

Люба. Алу керек, алу керек.

Уля. Алу керек.

Олег. Радик Юркин жолдасты комсомол мүшесіне қабылдау керек дегендерің қол көтеріндер. (Бір ауыздан дауыс берілді) Бері кел. Салтанатты түрде штабтың тапсыруы бойынша саған комсомолдың уақытша билеті беріледі. Өзінің арындағы сакта. Мүшелік жарнанұды өзің істейтін бестікке төлей тұрасын. Қызыл Армия қайтып келген сон, аудандық комсомол комитеті уақытша билетіңнің орнына түпкілікті билет береді.

Радик. Эр қашан өзіммен бірге болады, курткама тігіп тастаймын.

Олег. Күтті болсын айтамыз.

Барлығы Радикті құттықтасады. Уля оны құшақтап жатады, Люба тіпті сүйіп те алады.

Радик. (Жәнсіздеу күйде) Улken раҳмет.

Олег. Жүре беруіне болады.

Радик. Қош болындар (кенет балалық қалыпқа түсіп, көнілді күйде секіре басып үйден шығады).

Олег. Тамаша жігіт! (Сағатына қарап) Жолдастар, әже, апа, уақыт болды! (асырып екінші бөлмеге кетеді).

Елена Николаевна мен әжесі Вера кіреді.

Олег радионаушниктері бар шнурды созып әкеле жатады. Радионаушниктер Олегке, әжесі Верага, Уляға, Тюленинге кісі басы бір-бірден жетеді.

Олег. (Наушниктерді үлестіріп жатады) Сендерге.

Люба, мен естігенімнің бәрін қайталап айтып тұрамын (тындаиды). Жымжырт! Қол щапалактап жатыр.

Бәрі зер салып тындауда. Тыныштық.

Сталин! Жазуға даярланындар!

Уля. Дайынбыз, тыныш!

Люба. Айта бер, Олег.

Олег. (жүргі толқыған күйде) “Жолдастар!... Бүгін біз... еліміздегі Советтік революция женісінің жиырма бес жылдығын мерекелеп отырмыз”

Кол шапалактап жатыр!

Елена Николаевна. (жүргегі толқыған күйде) Шын өзі ме? Олег. (Ынтыға) Енді! Тыныш! Жазындар.

Уля. Мен жазып жатырмын.

Люба. (сыбырлай) Естерінде ме былтырғы Қызыл аланнан?

Олег. (айтады) “Меніңше... Неміс-фашист қарақшыларымен олардың одақтастарының құтырган бандыларының мұндай тегеуіріні басқа ешбір ел... және басқа ешбір армия төтеп бере алмаған болар еді”. Тағы кол шапалактап жатыр.

Уля. (Сергейге сыйырлап) Қандай салмақпен сөйлейді ол, естіп жатырсын ба сен?

Тюленин басын изейді.

Оның сөзін қазір барлық адам, бүкіл әлем тындалп түрғой.

Тюленин. Меніңше оны қазір Гитлер де тындалп отыр деп ойлаймын. Приемнігін жөндег алғып тындалп отырған болар.

Люба. (Жиіркенішті пішінмен) Урейленіп, қалтырап тындалп отырған болар, қарғыс жауғыр, азғын.

Олег. (асығыс) Уля жан, жаз.

Уля. (акырын) Мен жазып жатырмын, Олег.

Балалар мен қыздар ынталарын сала, еркін жерден келген үнді тындауда. Жымжырт.

Олег. (дауыстап) “Біздің Қызыл Армияның даңқы артсын! Біздің партизандарымыз бен партизан әйелдеріміздің даңқы артсын!” Естіліндер ме, сендер? Бұл сөзді де айтты ол! Партизандар мен партизан әйелдер, - дейді (тындауды) Кол шапалактау! Кол шапалактау! “Сталин жолдас жасасын!” айтай салады... “Сталин!” Жымжырт... Болды! (Баяу ғана наушникті құлағынан алғып қояды).

Бәрі де үнсіз терен ойға баткан. Сыртта жел. Елена Николаевна баяу басып шығады.

Вера кемпір. (арман мен) Міне әңгіме. Мен тұра Москвандың өзінде отыр екем деп қалдым емес пе.

Олег наушнигін жинайды.

Ей, қарастарым-ай енді, қарастарым үл-қыздарым, осылай отырасындар ма. Ұлы мейрам емесле бүтін! Дастанханға қарандаршы! Анау арақ менің көркім үшін тұра ма? Неге іштейсіндер!

Олег. Әжетайым, бәрінен де ардақтым сенсін! Столға апарындар, столға. Иван! Сөз саган беріледі! Ал, сөйле!

Түркенич. Ұлы Октябрь революциясының 25 жылдық

мерекесімен құттықтаймын барлығынызды. Біз бүгін өзіміздің жауынгер тоғтарымызағы жігіттерімізді ізгі жүрекпен еске алсақ деймін: Погорелый хуторында пленге түскен адамдарымызды азат еткен жігіттерімізді, Каменской мен Ворошиловградской жолында жаудың машиналары мен бензин жеткізетін құраштарын өртеп жүрген жігіттерімізді, біздің листовкаларымызды жазушы, басушыларды, әрине Тюленин бастаған тоғтағы ер жүректерімізді құрметтеп еске алсақ деймін. Қаладағы, поселкалардағы, елолардағы біздің үйымның барлық мүшелеңінің құрметіне тост көтеруді сұраймын.

Уля. Бұғінгі тапсырманы орындағандар үшін ше?

Олег. Олар үшін ерекше құрмет болады! Олар үшін таңертен бүкіл қала көтереді!

Түркенич. (Гитара тартып, өлең айтады)

На закате ходит парень

Возле дома моего...

Біреуі, екіншісі оның сонынан үшіншісі – сүйісіп барып бәрі қосылып кетеді.

Люба. (өлең үстінде) Естерінде ме, достар. Москвадан радиомен қандай өлең-жырлар беруші еді? Күн сайын өлең айтыла береді.

Олег. (Тюленинге ақырын ғана) Сен қалай дейсін, Ваня колға түсіп қалмады ма екен?

Тюленин. Мен де соны ойлап отырмын.

Олег. Жігіттердің көңілін бұзба, қоя түр.

Люба. (қүштарлана) Ваня! Қане!

Түркенич би күйін ойнайды. Люба билей жөнеледі.

Вера кемпір. Міне, шіркін биши!

Люба. (бileп жүре) Сережа! Қане!

(Тюлениннің алдына келіп биге шакырады).

Сергей мен Люба “орыс” биін билейді.

Олег. (Шаттанып) Міне, біздің Люба!

Вера кемпір. О қайран би! Сережа! Тарт гопакка!

Орамалың былғай Вера кемпір гопакка билейді.

Олег. Менші? (әжесімен бірге билейді)

Вера кемпір. (Диванға жантая кетіп) Қөрлік-ай десенші, еліп қала жаздадым фой. Үн (орамалымен желпінеді).

Би жайлап қыза түседі. Асығыс есік қағылады.

Олег. Есік қағады.

Уля. Бұл енді Ваня-ақ шығар, ә?

Олег жүгіріп шығады. Сонынан әжесі шығады. Есік алдынан сөйлескен дауыстар естіліп тұрады. Өні қашып, жүргегі толқып Олег кіреді.

Уля. Не боп қалды?

Олег. Ваняны, Стаковичты, Машковты тұғынға алынты.
Люба. Ваня Земнуховтыда ма?

Олег. Нина Иванцова келді. Клубтың қасында. Немістер әдейі Стаковты, сонан соң Ваняны, Женя Мешковты қолға түсіріпті. Мен бәріне де хабарландар деп Нинаны жібердім. (Ойланып қалып) Біліп қалғаны ма? Ваня... Мешков...

Туркенич. Жігіттер айтпайды.

Олег. Ия, мәселе бүкіл үйымның тағдырына соғып отыр. Немістер дәл төбемізден түсті.

Тюленин. Бөгелуге болмайды енді. Олар осында көзінді ашып жұмғанша келіп қалуы мүмкін.

Олег. (аз үнсіз тұрып) Біз бұл істің акыры тыныштықпен тынар деген ойдың қандайынан болмасын аулақ болуымыз керек. (Жігермен) Әйтпесе біз өзіміз де үйымның барлық мүшелерін де апатқа ұшыратамыз. Біз қаладан кетуіміз керек. Біз адапишиет, ак жүргемізбен құрестік, сондықтан борышымызды актайық деген сеніммен тарасуымызға қақымыз бар. Әрқайсымыз ұрыс шебінен өтіп шығуға тырысуымыз керек. Бүкіл үйымға, барлығына ескеरту керек, туған-туыстарға айту керек. Басқаша пікірлерің бар ма?

Үнсіз.

(Сергейге акырын ғана) Сергей сен түгел түсіндің бе?

Тюленин. Түгел... Стакович шыдай алмауы мүмкін. Солай той?

Олег. Ия. Бұл жөнінде әңгіме қозғамау керек еді. Байыбына бармай сенімсіздік білдіру жақсы емес. Оған енді ауыр азапты көрсетіп жатқан шығар-ау, біз өзірге әлі босспызығой...

Туркенич. Бәрі де дұрыс. Қызыл Армияның катарында, осы жерде келіп көріскенше күн жақсы жігіттер!

Кимастық күйдегі қош айттысу. Туркенич, Сергей, Уля, Жора, Любка, Валя бір-бірлең кетіседі.

Олег. (Улямен қош айттысады) Рахмет! Рахмет сенің... Любажан, Валя, Иван, Сережа, қош. Жора сен қайда барасын?

Жора. (Көзінә жас алғып) Шіркін, дәл қазір мен неге ғана Ванямен бірге емес екем, Олег?

Олег. (Жолдастарының соңынан қарап қалып) Жарты жылдан да аз мезгіл өтті, бәрі де қалай өзгерген... талай ауыр жылдарды бастан кешірген адамдарға үқсайды.

Елена Николаевна мен әжесі кіреді.

Олег. Апа...

Елена Николаевна. Білем, Олег жан.

Олег. Апа, сенімен де әжетай қош айттысуға тұра келеді енді.

Елена Николаевна. Даала сүйк, маезгілсіз жауған қар.

Олег. Маған бөгелуге болмайды енді. Кеш апаратай, анам!

Елена Николаевна. (ақырын ғана) Комсомол билетінді қалдырып кет маған. Мен оны сактармын. Олегжан, сенің жанынан тауып алса...

Олег. Апа, мен сенің айтқанынды екі етпеушем ғой. Тұсінесін ғой өзің де. Ол менің жанымда болады... Әрқашан мениң жанымда!

Елена Николаевна. Егер бір нәрсеге ұшырап қалсан, мен болмаса әжен, не туыскандарының бірі мойындан бәрін де айтып береді деп қалса олар, сенбе, сенбе оларға, сырнынды берме. Біз саған ант етеміз, естімісің құлыным?

Олег. Бәрін де жағып жіберіңдер. Радиоприемникті тығындар. Ал, апа, қараңыз маған апаратай. Мен өзіміздің адамдармен бірге, жауынгерлермен бірге қайтып келем.

Елена Николаевна. Олегжан!

Олег шешесін, әжесін құшырлана кезек – кезек құшактағ, тез шығып кетеді.

Елена Николаевна артынан жүгіре шығып, баяу басып қайта кіріп, терезеге келіп, терезе пердесін ашады. Далада erteңгі таң жарығы.

Елена Николаевна. Қандай корқыныш дүниесі. Қандай ауыр күрес!

Ананы кара, апа! Қысқы күннің алғашқы атқан шапағына бөленип, бір биік үйдің төбесінде желбіреген қызыл ту. Қызыл жалау! Әне! Ворошилов атындағы мектептің төбесінде! Әне тағы. Апа, кара... Аурухананың, райсполкомның төбесінде! Өзі қалай көп, апа!...

Вера кемпір. Неге жылап тұрсың сен, Лена? Неге жылап тұрсың? (Көзіне жас алады) Сенің ұлың ғой ол. Ол жалауларды ілген, сен неге ғана жылайсың. Лена куану керек емес пе? (қарайды) Ананы кара, ананы қараңыз, жалауды алуға шығып барады. Құлап кетпейді-ау. Қараңыз, Лена.

Машинаның жарылған дауысы.

Бәрекелді! Я қудай балаларымның бағын аш!

Елена Николаевна. (Рухтанып) Олар алған күнде де оның қуатты болуын ғана ойлаймын, апа. Олар өле-өлгенше оның канатын қайыра алмаса екен деймін. Ол олардың алдында қаймықласа екен, ол олардың бетіне түкірсе екен деймін.

Екі өйел қала үстінде желбіреген қызыл туларға қарап тұрады.

Шымышылдық

21 май 1947 ж.

РУСАЛКА
(A. C. Пушкиннен)

Днепрдің жағасы. Диірмен.
Диірменші және оның кызы

Диірменші.
Эй жас қыздар-ай, ақмақсындар.
Егерде сендерге қызғаншақ, жабайы емес,
Адам мойын бүрған болса, ондай
Адамды сендер өздеріңе мықтап иемден әлің келсе.

Немен? Ақылдылық, адамдық-мінезбенен,
Кейде қылықпен, кейде жұмсақ майдалықпен,
өзіне тартып әлің келсе.
Кейде тіпті еріктен тыс.
Бағасы жоқ қасына - өзіннің әйелдік ар үятынды сатта.

Ол – ауыздан шықкан сөз сияқты, бір айтылса қайта
келмейді.
Ал егер құдалықтан үміт болса,
Қайта айтқанмен, ең болмағанда өзіне бір кісі,
Не туғаныңа бір пайда тауып ойланған жөн.
Ойлау керек: “Ол мені мәңгі сүймейді де және
әлпештемейді де мені”
Жо - жоқ! Қайда саған ізгілікті іс жөнінде айтам! Мүмкін
бе?
Сен келмедің акымакқа айналдың: соның тілегеніне текке
істегеніне де, мәз боласың.
Жан досындың мойнына күні бойы асылып тұрғанға,
дайынсың – ал жан досың,
Көрінді де жоқ болды, тіпті ізі де сұып кетті, ал
Сен дәрменсіз қалдың: ой, сендер бәрің акымаксың!
Мен саған жұз рет айтпап па едім:
Қызым-ай, байқа сонша акымак болма.
Өз бақытыңнан күр қалма сен.
Князьді жіберме, бостан босқа өзінді
өзің қор қылма. – Не шықты? ...
Өмір бойы келмеске (кетті), жыла да отыр енді.

Кызы.

Неге?

Сен ол мені тастап кетті деп ойладыныз?

Диірменші.

Негесі қалай? Жұмасына диірменге

Неше рет келмекші еді?

А? Құдайдың құтты күні, кейде

Күніне екі рет – одан әрі тіпті

Жиі-жіі келе беретін. Міне,

тогыз күн болды біз оны көрмегелі.

Не айтасың!

Кызы.

Оның қолы тимей жүр, азба оның жұмысы?

Ол диірменші емес қой – ол үшін су жұмыс істемейді.

Басқа елдің жұмысынан менің жұмысым

Ауырырақ деп ол үнемі айтады.

Диірменші.

Иә, сен оның сөзіне. Князьдар еңбектенуші мे еді,

олардің не қылған еңбек? Тұлкімен қоянды қыру,

Сауық сайран салу, көршілестерін зар жылату,

Сендерге сөз айтып, ақмақ сорлы.

Ол өзі жұмыс қылады, қандай обал!

Ал мен үшін су істейді! ... маған күні де,

Түні де дамыл жоқ, анда караса мында

Бірсес анда тағы жамау керек. Біз жерде

шірік, бір жері тесік. - Сен князьдан

Кайта жасатуға біраз ақы сұрап алуды,

Білген болсан, тәуір болар еді.

Кызы

Ах!

Диірменші.

Не болды?

Кызы.

Шу! Мен оның атының

Дүбірін естіп тұрмын ... сол, сол!

Диірменші.

Байка, қызыым,

Менің ақылымды ұмытпа, есінде ұста...
Қызы.
Міне сол, міне сол
Князь кіреді. Атқосшысы атын әкетеді.

Князь.
Саумысыз, жан досым.
Диірменші амансыз ба?
Диірменші
Мейірімді князь.
Қош келдініз. Көптен бері
Сізлің жаркын жүзіңізді көре алмадық
Сізге конақ асы дайындауға барайын.
(кетеді)

Қыз.
Ах, ақырында мені есінде алдыңыз!
Мені соншама қапаландырып, құтқізіп.
Ұзак уақыт азапқа салуыңыз үят емеспе?
Менің басыма қандай ой келмеді?

Қандай қауіппен өзімді өзім қорқынышқа салмадым?
Кейде ойлаймын сен атын алып қашып дарияға батырып,
жарға жықты ма, калың қара орманда —
аюдың апатына үшырады ма.
Жоқ ауырып қалды ма, әлде мені тастаң кетті ме?
Құдайға — шүкірлік! Есен аман тірі екенсің сен,
Иә, мені сол баяғыдай сүйесің ғой.
Дұрыс емес пе?

Князь.
Бұрынғыдай, періштем
Жоқ, бұрынғыдан да артық.

Қыз.
Уайымды сияқтысың ғой.
Не болды саған?

Князь.
Мен уайымды ма?
Саған солай көрініп тұрган болар — жоқ,
Мен әрқашанда да сені көргенде шаттанамын.

Қыз.

Жок.

Сен шат кезінде алыстан мені аңсан
Асығып – қайда менің жаным ол не істеп жатыр?
Деп айкайламаушы ма едің. Құшып сүйіп:
Менің келгеніме қуанамысың. Сені ерте күтіп пе екен.
Сұраушы едің. **

Құшпайсың да, сүймейсің де.

Шынында сен бір нәрсеге қүйіп тұрсың. Неге?
Маған ашуланып тұрғаның жоқ па?

Князь.

Мен босқа баска бір түрге түскім келмейді.
Сенікі рас! Жүрегімде ауыр қайғым бар -
Сен ол қайғыны махаббаттан мені де арылта алмайсың.
Женілте де алмайсың, тіпті.
Қайғымды бөле де алмайсың.

Қыз.

Сенімен бірге қайғырған маған да ауыр,
Аашы құпия сырныңды.
Айтсаң - жылаймын, айтпасаң -

.....

Князь.

Неге бөгелем? Жылдам болғаны жаксы,
Айналайын досым - сен білесің, дүниеде.
Мызғымақ берік рахат жок; атақты руда
Сұлулықта, күш те, байлықта,
* құтыла алмайды

Бізде сол сияқты дұрыс емеспе жаным?
Біз бақытты едік; Мен сенімен, сенің
Махаббатыңмен бақытты едім.

Алдағы күнде қандай іске кездессем де,
Қайда жүрсем де досым сені
әрқашанда есіме сақтаймын.

Мен кімнен айырылып тұрмын, маған,*
оның орнына **** толым бола алмайды.

Қыз.

Мен сенің сөзінді әлі үқпай тұрмын
Маған қоқынышты бола бастады. Бізге тағдыр

Қаһары тиіш ауыр қайғы даярлады,
Айырылысұымыз мүмкін.**

Князь.

Сен таптың,
Айырылысуды бізге тағдыр жазған.

Қызы.

Бізді кім айырады? Болмаса мен
Сенімен кайда болсан да бола алмаймын ба?
Ерекек бала болып киінем. Саған жолда,
жорықта не соғыста - қызмет етем -
Мен соғыстан қорықтаймын.
Сені көріп жүрсем ғана болады. - Жок, жок, сенбеймін!
Не сен менің ойымды білгелі тұрсың,
Не менімен жай қалжындан тұрсың.

Князь.

Жок, бүтін қалжың менің миыма да кіріп шықпайды,
Сенің сырынды білу қажет емес маған.
Ұзак сапарға да, соғыска да,
Аттанғалы тұрғам жок. Үйімде боламын,
Бірақ сенімен мәнгі қоштасуым керек.

Қызы.

Тұра тұр, енді мен бәрін де үктым...
Үйленесің ғой сен. /Князь үнде мейді/ Сен үйленесің ғой! ...

Князь.

Қайтейін?
Сен өзің ойла. Қыздар сияқты,
Князьдарда да ерік жок — сүйген жарын
Ала алмайды, бөтен біреудің пайдасы үшін,
Солардың есебінен алады.
Сенің қайғынды уақыт пен құйдай есіркесін.
Ұмытпа мені; Ескерткішке ал:
Бері кел, саған өзім кигізейін,
ТАҒЫ да жаһұт әкелдім, міне ал -
Міне тағы: әкеңе сыйлығым. Әкеңе бер.
*

(Оның колына қаппен алтын береді)

Кош!

Қыз.

Токта; саған айтатыным бар
Немене еді, есімде жок...

Князь

Ойлан!

Қыз

Сен үшін,

Тұгелдей дайынмын... жок ол емес... Тоқта -

Шынымен мені мәңгі тастап кетуің

Болмайды... әлі де олай емес...

Иә! ... Есіме түсті: Бүтін менің

Жүргімнің астында сенің перзентің кимылшады.

Князь.

Бақытсыз сорлы! Қайтейін? Бала үшін

Ең болмағанда өзінді сакта; Мен сені де,

Сенің баланды да тастамаймын.

Бір кезде, сендерді көргенде өзімде

келермін. Жабықла, қайғырма.

Кел ақырғы рет құшактайыншы.

(кетіп бара жатып)

Ух! Солай болу керек жаным – женіл сияқты
Мен дауыл күткен едім, ісім бәрі женіл бітті.

(Кетеді. Қыз қозғалмай тұрып қалады).

Диірменші кіреді.

Диірменші.

Князь

Диірмен жаққа барып кетпей ме екен... Ойбай-ау қайда
өзі!

Біздің князь қайда айтсаңшы? Ойбай ол қандай?

Моншак! Ылғи ғана асыл тастар гой!

Жарқыран түр! Меруерт! Патшаның сыйлығы -
дерсің. Ах! Ол залымды!

Ал, мынау не? Дорба! Ақша емес пе өзі?

Иә, сен неге тұрың, жауап қатпай. *

Сөйлеуден қалдың гой? Немене күтиеген жерден

Куаныштан есің шығып кетті ме?

Не сені ауыру соғып кетті ме? ***

Қызы.

Сенбеймін,

Мүмкін емес. Мен оны сондайлық сүйдім.
Не ол жыртқыш аң ба? Не оның жүрегінің
Түгі бар ма?

Диірменші.

Кімді айтып тұрысың?

Қызы.

Айтты, әке, мен қалайша оның
көңілін қалдырдым? Бір жұманың ішінде
Менің сұлу ажарым жоғајды ма? Болмаса
оның басын улады ма?

Диірменші.

Не болды саған?

Қызы.

Әке ол кетіп қалды. - Өне шауып барады! -
Мен ақмақ оны үйге жібердім,
Етегінен жармаспағым.
Атының үзенгісіне оралмадым!

Диірменші.

Бұған не болған?

Қызы.

Көресің бе, князьдарда қыздар сияқты,
Өздерінде ерік жоқ. Өздері таңдаи сүйген
әйелді ала алмайды...

*1941 жыл, желтоқсан.
Аударма аяқталмаған*

ЕКІНШІ БОЛІМ

ОРЫС ТІЛІНДЕ ЖАРЫҚ КӨРГЕН ЕҢБЕКТЕРІ

Литературная школа Абая (автореферат на соискание ученой степени кандидата филологических наук)

Казахская письменная литература возникла и развивалась под непосредственным воздействием великой русской классической литературы, отражала традиционную дружбу, связывавшую казахский народ с великим русским народом.

Основоположником казахской письменной литературы и ее крупнейшим представителем был Абай Кунанбаев - гениальный казахский поэт, мыслитель и просветитель, всю свою жизнь посвятивший благородному делу приобщения казахского народа к культуре великого русского народа.

Абай явился основателем литературной школы, сыграл огромную роль в истории казахской письменной литературы XIX и XX веков. Ближайшие соратники и ученики Абая, воспитанные в традициях этой школы продолжили дело Абая и внесли ценный вклад в развитие казахской литературы, в особенности - поэзии.

Самый факт возникновения литературной школы Абая явился блестящим подтверждением того, что для казахского народа "XIX век вообще, вторая половина его в частности, по сравнению с предыдущей полосой развития, знаменует собой несомненный прогресс"!¹.

Впитав в себя все лучшее, что было создано в области духовной культуры казахского народа, восприняв великие демократические традиции передовой русской литературы, литературная школа Абая представила собою новую полосу развития казахской литературы и культуры в целом.

Цель настоящего исследования заключается в том, чтобы показать, какую роль литературная школа Абая сыграла в

¹Ж.Шаяхметов - "Каз.Правда" от 14 февраля 1947 года.

истории казахской литературы, что новое внесла она в развитие казахской поэзии, каковы ее идейные источники, как и каким путем она создалась и, наконец, какую роль она сыграла в деле приобщения казахского народа к великой русской культуре в деле дальнейшего сближения и укрепления дружбы между казахским и великим русским народом.

Особое внимание в диссертации уделено выявлению роли каждого участника литературной школы Абая, его творческих взаимоотношений с Абаем и оценки его литературного наследия, на основе детального критического анализа творчества каждого из представителей этой школы.

Одной из важнейших задач диссертации является также показ того, как школа Абая, возникшая и окрепшая в неустанной борьбе с антинародными реакционными течениями казахской общественной мысли, в неустанной борьбе с вредоносным влиянием и религиозно-мистической идеологией Ислама, стала выразителем передовых идей и социального прогресса.

Следует отметить, что в развернутом виде эти вопросы впервые ставятся в данном исследовании. Наши литературоведы и абаеведы все свое внимание обычно сосредотачивали на изучении различных сторон деятельности и творчества самого Абая, лишь мимоходом упоминая об его учениках, соратниках и последователях, составлявших литературную школу Абая.

Первым исследователем, поднявшим этот вопрос, был профессор М. О. Ауэзов. В своих многочисленных трудах, посвященных Абаю, профессор Ауэзов неоднократно указывает, что начиная с 1889 года, вокруг Абая собирается целая плеяда талантливой молодежи, рассматривавшая его своим учителем и наставником.

Проф. Ауэзов также исследовал вопросы взаимоотношений Абая с отдельными учениками.

Ряд ценных замечаний о литературной школе Абая мы находим также в трудах таких казахских литературоведов как С. Муканов, Х. Джумалиев, Е. Исмаилов, Б. Кенжебаев, М. Сильченко и др.

Однако, до сих пор еще нет ни одной специальной работы, целиком посвященной литературной школе Абая, в которой бы детально были разобраны произведения наиболее выдающихся ее участников.

Восполнить этот пробел и ставит своей задачей настоящая диссертация. В ней подробно исследуется степень воздействия

Абая и передовой русской литературы на участников и продолжателей дела Абая. Выясняется вопрос о том, что нового в смысле идейного содержания и художественной формы внесли в казахскую литературу ученики Абая, какими методами они популяризовали его творчество, пропагандировали его идеи в казахском обществе.

В разработке всех изучаемых проблем автор диссертации руководствовался ценнейшими высказываниями и методологическими указаниями классиков марксизма-ленинизма, историческими постановлениями ЦК ВКП (б) по идеологическим вопросам, а также замечательными работами корифеев русской критической мысли -Белинского, Чернышевского, Добролюбова и др.

Диссертация написана на основе изучения еще неопубликованного рукописного литературного наследства представителей абаевской школы, в значительной мере собранных, найденных автором, в процессе его многолетних изысканий (1939-1950 гг.). Эти материалы хранятся в архивах Семипалатинского музея Абая, Института языка и литературы Академии наук КазССР, а также в архивах-хранилищах Алматы и Семипалатинска. Ценным дополнением к этим неопубликованным и впервые вводимым в научный обиход источникам явились мемуарные материалы, собранные и записанные на родине Абая.

Использована автором и вся существующая литература вопроса, как на казахском, так и на русском языках.

В качестве приложения к диссертации даются краткие биографии Халилолы Кунанбаевича Ускенбаева, Какитая Исхакова, Муха Адильханова, Аубекира и др.

Абая и его учеников объединяло единство мировоззрения, политических, философских и эстетических взглядов. Именно на этой идейной основе, четко отраженной во всех произведениях Абая возникла и развилась литературная школа Абая.

Именно поэтому мы начинаем нашу работу с характеристики мировоззрения Абая, тщательного анализа его творчества в свете социально-экономических условий развития казахского общества во второй половине XIX века, на фоне многовековой духовной культуры казахского народа и в тесной связи с воздействием на него передовой русской культуры и литературы.

В казахской литературе второй половины XIX века резко усилилась идеальная борьба и четко выявилось передовое демократическое направление.

Это новое направление в литературе возникло под непосредственным воздействием прогрессивной русской общественной мысли.

Как известно, 60-е годы XIX века отмечены в России широким распространением революционно-демократических идей, появлением на страницах печати требований политических реформ.

“Весь ход экономического развития толкал к уничтожению крепостного права”¹:

В.И.Ленин наглядно показал, что, “могучая проповедь” Чернышевского воспитывала поколения настоящих революционеров.²

Русская литература того времени отмечена именами таких выдающихся революционных демократов как Чернышевский, Добролюбов, Некрасов, Салтыков-Щедрин. Подлинные властители дум они оказали свое животворное влияние на развитие общественной мысли России.

Революционно-демократические идеи дошли и до Казахстана. Уже в 60-е годы в отдаленный аул Абая стали проникать вести о грандиозных сдвигах, происходящих в социально-экономической структуре России и об идейной борьбе внутри русского общества между сторонниками старых отживающих начал и новых прогрессивных революционно-демократических идеалов.

Уже в эти годы в ауле Абая с большим интересом читаются произведения великих русских писателей и критиков, и горячо спорят о прочитанном.

Большую роль в популяризации русской литературы в ауле Абая сыграл его родной брат (по отцу) Халилолла Усkenбаев (1847-1876), незаслуженно забытый исследователями. Халилолла окончил Омский кадетский корпус, учился в Петербурге и был связан дружескими отношениями с Чоканом Валихановым. Во время своих наездов в аул Халилолла знакомил молодежь с произведениями русской художественной литературы и со взглядами русских революционных демократов.

“Мне рассказывали - пишет Г.П.Потанин — об одном киргизском султане (уже умершем Усkenбаеве), который кончил курс в Омском кадетском корпусе и потом жил на родине в степи около Семипалатинска, что он любил вечерами и романов, и киргизы с таким интересом его слушали, что

¹История ВКП (б) 1945, стр. 5.

²В.И.Ленин, том V, стр. 126.

рассказывать своим землякам содержание русских повестей просили его записать свои рассказы; таким образом, получались тетради, написанные по-киргизски и содержащие в себе вольный перевод произведений Тургенева, Лермонтова, Толстого и других. Иногда во время этих литературных вечеров в юрте киргизы пускались в рассуждения, и тогда, как рассказывал очевидец, можно было слышать, как Ускенбаев пользовался русскими авторитетами. “Послушайте, а вот что об этом говорит известный русский критик Белинский”, или “вот какого мнения об этом был русский критик Добролюбов”¹.

Абай в этих дискуссиях принимал самое горячее участие и почерпал от брата немало ценных сведений, еще задолго до того, как сошелся с Михаэлисом и другими своими русскими друзьями, оказавшими на него большое идейное влияние.

Абай становится горячим поборником русской передовой культуры, ее прогрессивной демократической мысли. Он резко выступает против двух основных направлений, господствовавших в то время в казахской литературе.

Оба эти направления отражали интересы эксплуататорской верхушки казахского общества.

Казахские бай - полуфеодалы в своем отношении к реформе 1868 года делились на две группы. Одна, усматривая для себя выгоду от новой реформы, - всецело ее поддерживала. Опираясь на царский, колониальный аппарат, эта группа стремилась сохранить в своих руках господство над казахскими трудящимися. Представителями этой группы в казахской литературе были султан Шангерей Букеев (1847 - 1920), Байток - Жирау, Жанузак Жирау, Акимал Каржаубаев и другие. Они придерживались антинародной, реакционно-эстетской точки зрения - “искусство для искусства”.

“Шангерей Букеев - говорит тов. Шаяхметов”, является родоначальником вредного литературного направления и проводником “искусства для искусства”, искусства без цели и без смысла, проводником безыдейности и гнилого мещанства в казахской действительности”.

Другая группа, состоявшая преимущественно из родовых старейшин и представителей духовенства выступала против реформы 1868 года, видя в ней ущемление своих привилегий. Она жаждала возврата старинных феодальных порядков и выступала против России в целом, выдвигая реакционные

¹ Гр. Потанин “В юрте последнего киргизского царевича”. “Русское богатство”, 1896 г., N 8, с.83.

националистические лозунги. Проникновение капиталистических отношений в казахскую степь эта группа воспринимала, как бедствие, ибо она лишилась монопольного права эксплуатации трущихся.

Представителями этой реакционной группы в литературе были Дулат, Шортамбай Канаев, Мурат, Базар-Жирау и др. Это литературное направление известное под названием "Зарзаман" - ("Эпоха скорби"), оплакивало "добрые старые времена", безвозвратно уходящее в прошлое.

К этому реакционному религиозно-мистическому направлению, отравлявшему сознание казахского народа, примыкали и некоторые ақыны, выходцы из духовенства, во главе с Жусупбеком Шейхульисламовым.

В своих литературных произведениях они проповедывали безнадежность, уныние, пессимизм, завуалированные реакционно-романтическими и религиозно-мистическими излияниями.

Оба эти течения отрывали казахский народ от передовой русской культуры, выступали против его сближения с великим русским народом.

Абай, будучи ревностным поборником теснейшей дружбы казахского народа с великим русским народом, резко выступал против представителей этих реакционных литературных направлений. Он беспощадно разоблачал их в своих произведениях, вскрывая антинародную вредоносную сущность проповедуемых ими идей.

В борьбе с этими реакционными течениями в казахской литературе и общественной мысли окрепло основное направление казахской письменной литературы XIX века. Целью этого нового направления - было приобщение казахов к передовой русской культуре, пропаганда ее прогрессивных демократических идей. Главой этого направления и был Абай.

"Без учеников - ученый - вдовец", - говорил Абай. Он не только исповедывал прогрессивные идеи, но и проповедовал их и потому особое внимание Абай уделял тому, чтобы сгруппировать вокруг себя молодежь, разделявшую его взгляды.

Вокруг Абая собиралась даровитая молодежь, страстно преданная искусству и литературе.

В состав школы Абая входили", Ақылбай, Магавья, Кокпай Жанатаев, Асет Найманбаев, Арип Танирбергенов, Мухамеджан Майбасаров. Здесь были бедняки, пастухи, как Баймагамбет Мирзаханов, Муха Адильханов, Алмагамбет Сексенбаев и др.

Значительная часть из них была грамотной и хорошо владела русской грамотой.

“Ученики Абая,- пишет его первый биограф Какитай, — собиравшиеся вокруг него, выгодно отличались от большинства молодых людей. Они казались просвещенными, прошедшиими серьезную школу и правильно ориентировались в окружающей обстановке”¹.

Абай имел учеников не только в родном ауле, но и в Семипалатинске, среди учащихся городских школ и в степи, где молодежь упивалась его стихами, жаждала его общества и чутко прислушивалась к его наставлениям,

Учеников Абая, входивших в его школу, можно разделить на две группы.

Группа поэтов - Акылбай, Магавья, Кокпай, Арип, Асет и другие.

Группа певцов-композиторов и сказителей (жирши) - Муха, Мухамеджан, Алмагамбет, Асет, Бейсембай, Баймагамбет и другие.

В диссертации дается подробная характеристика каждому из них и выявляются не только их отношения с Абаем, но и взаимоотношения друг с другом.

Ученики Абая были активными пропагандистами русской культуры, русской литературы и, само собой разумеется, новой казахской письменной литературы, основоположником которой был Абай.

Однако, роли и заслуги их при этом были различны.

Певцы и сказители выполняли роль своего рода живой газеты. Переезжая из аула в аул, они распространяли в народе заученные ими наизусть стихи и поэмы Абая, ничего от себя не прибавляя. Все они были грамотные и у многих были записи не только произведений Абая, но и содержания русских повестей и романов, прочитанных ими совместно с Абаем или по его указанию.

Так Баймагамбет, Бейсембай и другие знакомили казахскую молодежь с “Евгением Онегиным” и “Дубровским” Пушкина, “Вадимом” и поэмами Лермонтова, баснями Крылова, рассказами о Петре 1, рассказами Толстого и Салтыкова-Шедрина.

Абай знакомил своих учеников не только с литературой, но и с музыкальной культурой русского народа. У Муха есть даже стихотворение, где говорится о скрипке, инструменте

¹ Абай “Собрание сочинен.”, Петербург, 1909 г., с.112.

до того неизвестном казахам. Это стихотворение кончается словами:

“Я ж водя смычком по струнам скрипки
“Дунайской волной” упиваюсь”.

Абай сам был талантливым композитором и мелодии его писен еще задолго до их нотной записи, стали известными народу благодаря тому, что его ученики, певцы и музыканты исполняли их в аулах.

В дореволюционной русской литературе мы встречаем упоминание о плодотворной работе этих популяризаторов и пропагандистов, вырашенных Абаем. “Поет в степи акын-киргиз “Письмо Татьяны к Онегину”, знает он певца - акына Пушкина, знает Лермонтова, стихи которого так любил Абай -знает он и все басни Крылова” - говорится например в одной статье, помещенной в журнале “Сибирский студент”, 1915 г. N 3 – 4.

В отличие от певцов-музыкантов, вторая группа учеников Абая не только распространяла произведения Абая, но и сама внесла немалый вклад в казахскую поэзию.

Часть из поэтов — учеников Абая, как например, Акылбай, Магавья и Асет отдали дань романтической поэзии, другая же, представленная Кокпаем, Арипом и другими писала исторические поэмы и стихи на общественные темы.

В диссертации подробно рассматривается вопрос работы Абая с обеими этими группами поэтов. Специально исследуются вопросы о том, как Абай руководил ими, каковы были его творческие задания и их идеально-прогрессивное значение.

Следует отметить, что в большинстве случаев Абай проводил совместные обсуждения произведений, написанных отдельными его учениками, развивая свободную критику.

Огромный интерес имеют эстетические принципы, выработанные школой Абая, трактовка отдельных жанров поэзии и выработка новых стилистических принципов, что явилось новаторством в казахской поэзии.

“Начиная с Пушкина — говорит А.А.Фадеев — можно проследить, что романтическое начало является характерной чертой русского критического реализма”¹.

Это всецело относится и к литературной школе Абая, стоявшей на позициях критического реализма и прогрессивного романтизма.

Другой характерной чертой литературной школы Абая

¹ “Проблема социалистического реализма”, 1948 г., с.10.

является -социальная заостренность произведений ее учеников, их демократический дух и высокий гуманизм, которым они проникнуты.

Во всем этом наглядно видно животворное влияние передовой русской литературы, служившей примером для Абая и его учеников.

Поэты - ученики Абая не ограничивались слепым подражанием своему учителю. Продолжая и развивая его традиции и принципы, они создали много вполне самостоятельных высоко художественных произведений. Особо следует отметить, что именно ученики Абая внесли в казахскую литературу стиль романтической поэмы, осуществив таким образом то, что было начато, но не развито творчески самим Абаем.

В диссертации особо выделяется творчество пяти поэтов-учеников Абая. В первую очередь потому, что их произведения, почти полностью дошедшие до нас, позволяют достаточно наглядно выявить их творческую индивидуальность и подвергнуть специальному литературному анализу их произведения. Эти поэты — Акылбай и Магавья, Асет Найманбаев, Арип Танибергенов и Кокпай Жанатаев.

Мы подробно останавливаемся на жизни и творчестве этих поэтов, причем впервые подробно освещаем жизненный творческий путь каждого из них, начиная с Акылбая (1861 - 1904).

Вплоть до последнего времени такая работа была невозможна потому, что ряд поэм Акылбая считались утерянными. Нам посчастливилось найти эти поэмы у известных собирателей казахских рукописных памятников. Особенно ценной находкой явился список поэмы "Зулус". До сих пор было известно всего лишь 104 строки этой поэмы. Теперь к ним добавилось еще 140 строк.

Поэмы Акылбая написаны по прямому указанию Абая. Из них нам известны "Дагестан" и "Зулус", а также "Жаррах" - (недошедшая до нас в рукописи).

Тема поэмы "Дагестан" взята из жизни кавказских горцев. Она написана в духе романтических поэм под несомненным влиянием Лермонтова. Это особенно заметно на примере описания пейзажа Кавказа, а также и обрисовке характеров героев поэмы. Сюжет ее заключается в трагической истории возвышенной и пламенной любви юноши Жебраила к девушке Заире. Отец Заире - завистливый, злой и мстительный Жусуп романтически противопоставлен юным героям поэмы, как разрушитель их счастья и убийца.

Соблюдая все традиции романтической поэмы, Акылбай рисует своих героев людьми сильных переживаний, ярких характеров, бурных страстей.

Эта поэма стала незаурядным явлением в казахской литературе, ибо впервые в ней с такой яркостью и художественной правдивостью был дан трагический конфликт романтически обрисованных характеров.

Поэма содержит страстный протест против обычаев старины, против деспотической власти родителей, против всего строя патриархально-феодального общества. Гуманистические принципы и демократические настроения Абая, которые воспринял Акылбай, нашли здесь свое полное и яркое выражение.

Большой интерес представляет собой другая поэма Акылбая "Зулус" также являющаяся совершенно новым явлением в казахской литературе. По своей композиции и сюжетной канве эта поэма является своеобразным приключенческим романом в стихах.

Судя по именам героев этой поэмы — охотника Квартермана, богатого английского купца Генри, Гута и других, она навеяна мотивами приключенческих романов. Крайне интересно то, что Акылбай, под несомненным воздействием Абая, сократил приключенческо-фантастическую часть рас пространенных в западно-европейской литературе колониальных романов и подчеркнул как раз то, что авторы таких романов пытались завуалировать: бедственное положение Зулусов, обираемых и теснимых английскими колонизаторами, захват земель Зулусов англичанами, алчность и жестокость английских колонизаторов, охваченных бешеною жаждой наживы.

В поэме подчеркивается, как теснимые англичанами зулусы постепенно теряют свою независимость, обрекаются на нищенское, полу голодное рабское существование. В этом отчетливо сказываются политические настроения Акылбая, его протест против колонизаторства.

Вместе с тем в поэме живо описываются сцены охоты и различные приключения героев, делающие поэму очень занимательной.

"Зулус" - это первая роман-поэма в казахской литературе, созданная литературной школой Абая.

В диссертации впервые исследуется жизнь и творчество одного из самых талантливых и образованных поэтов и учеников Абая его сына Магавы (1870- 1904).

В основу критического анализа его литературного творчества положены, бывшие до сих пор неизвестными исследователям, произведения поэта, обнаруженные нами в архивах.

Наиболее полно дошли до нас две поэмы Магавы - "Енлик-Кебек" и "Мадгат-Касым".

При анализе поэмы "Енлик-Кебек" мы пользуемся неопубликованным рукописным списком Даирбая.

Как известно, под этим названием существовало еще произведение одного из реакционных акынов, воспевающего патриархально-феодальный уклад. В основу же поэмы Магавы положено действительное происшествие в казахской степи, связанное с именем Кенгирбая - главы того самого рода, к которому принадлежал Абай.

По прямому заданию Абая Магавья в 1890 году написал новый вариант "Енлик-Кебек", восстановливающий историческую правду и развенчивающий образ Кенгирбая.

Магавья критически рассматривает дикие нравы казахской старины и сурово осуждает самовластного Кенгирбая, приговорившего к смерти Енлик и Кебек за то, что они, вопреки воле главарей родов осмелились полюбить друг друга и пожениться.

Гневный приговор деспотизму Кенгирбая поэт произносит устами девушки Енлик, в ее предсмертном слове.

Создание этой поэмы во времена Абая, когда Кенгирбай считался святым предком и на его могиле совершались молебствия, было смело социально-политическим вызовом всей реакционной эксплуататорской верхушке казахского общества.

Самый факт ее написания, с разоблачением душителя народа Кенгирбая показывает ведущую прогрессивную роль литературной школы Абая, ее народность и демократизм.

Другая поэма Магавы "Медгат-Касым" также создана по сюжету, подсказанному Абаем.

Эта поэма разоблачает рабовладельцев и арабо-мусульманских колонизаторов в Африке в середине XIX века. Ее героем является Касым, раб богатого землевладельца Мурата. Доведенный до отчаяния жестокой эксплуатацией Мурата и его бесчеловечным отношением к рабам, Касым поднимает восстание и организует отряд беглых рабов-мстителей.

И в этой поэме отчетливо сказывается влияние Пушкина в особенности "Дубровского" и романтических поэм Лермонтова.

Подобно Дубровскому, Касым мстит богачам и выступает

защитником всех угнетенных и обездоленных. Вторую сюжетную линию поэмы составляет любовь дочери Мурата - Газизы к юноше Салиму. Схватка Салима с тигром навеяна изображением единоборства мышри с барсом.

Подробный анализ художественных и идеинных особенностей поэм Магавыи показывает, какую крупную новаторскую роль он сыграл в казахской поэзии, продолжая лучшие традиции литературной школы Абая.

Такому же подробному исследованию в диссертации подвергается жизнь и творчество поэтов абаевской школы: Асета Найманбаева (1864 - 1923), Арипа Танирбергенова (1856 - 1924) и Кокпая Жанатаева (1862 - 1926) -близкого друга Абая.

Впервые производится анализ с идеино-художественной точки зрения романтической поэмы Асета "Салиха-Самен", список которой был найден диссертантом.

Эта поэма была написана под влиянием Акылбая и Магавыи и отличается своими высокими идеино-литературными достоинствами.

В течение ряда лет, начиная с 1889 года, Асет посещал Абая и был одним из его близких учеников. Он хорошо знал русский язык и русскую литературу. В 1908 - 1909 гг. Асет сделал вольный перевод "Евгения Онегина", получивший широкое распространение в казахских аулах.

Очень талантливым и оригинальным поэтом был и Арип, также отличный знаток русской классической литературы. Еще в юности Арип написал стихи "Русский поэт гениальный Пушкин" и "Чуткий, зоркий Лермонтов". В этих стихотворениях Арип называет себя учеником замечательных мастеров русской поэзии.

Арип и Кокпай были сперва акынами-импровизаторами, но под влиянием Абая они стали пишущими поэтами. Оба они в молодости учились в медресе и писали духовные стихи, что является противоречием в их творческой позиции, за что в 1889 году Абай их раскритиковал, указав в частности на недопустимость засорения казахского языка чуждыми ему арабизмами и иранизмами.

После этого Арип и Кокпай пересмотрели свои позиции и стали писать стихи на социальные темы из казахского быта, не засоряя свой язык восточными чужеземными влияниями.

В диссертации подробно рассмотрены стихи Кокпая и Арипа, написанные под влиянием Абая. В частности

рассматриваются стихи Арипа, в которых он говорит о страданиях трудового народа, о баях-эксплуататорах, о пользе труда, о необходимости просвещения и об огромном вреде, который причиняют народу калым и другие пережитки патриархально-феодального строя. Обращает на себя внимание поэма Кокпай “Сабалак”, посвященная Аблай хану. Эта поэма написана по совету самого Абая, обратившего внимание поэта на трактовку образа Аблая с точки зрения любви к родине, смелости и отваги в боях с джунгарами.

Однако при создании этой поэмы, Кокпай не смог освободиться от влияния фольклорных произведений, созданных идеологами феодально-родовой знати и воспевающих Аблая и его потомков.

Позже Арип и Кокпай приветствовали установление советской власти и безоговорочно стали на ее сторону. Арип создал поэму о Ленине, посвященную жизни и деятельности великого вождя мирового пролетариата. Он написал также поэму и большое стихотворение, посвященное безвременной кончине Владимира Ильича. Арип тщательно следил за политической жизнью страны, изучая произведения Ленина, интересовался историей партии. Арип и Кокпай решительно выступали против казахских буржуазных националистов, разоблачая их контрреволюционную деятельность. Последняя глава диссертации суммирует все положительные стороны литературной школы Абая, вписавшей новые страницы в историю казахской письменной литературы.

Литературная школа Абая критически переработала и впитала в себя все лучшее, что в течение веков было создано духовной культурой казахского народа. Она отбросила религиозно-мистическую щелуху, реакционное любование отжившей стариной, отбросила безыдейный эстетизм и подражание литературе реакционного мусульманского Востока.

Благодаря глубокому восприятию лучших традиций русской классической литературы, ее великих революционно-демократических и гуманистических идей, Абай и его ученики подняли казахскую поэзию на небывало высокий уровень, как в смысле ее идейного содержания, так и в смысле ее художественных форм. От устной литературы, от импровизационной поэзии и фольклора они подняли казахскую литературу до уровня подлинной письменной культуры.

Но, восприняв все лучшие черты великой русской литературы, тщательно учась у великих русских мастеров слова, литературная школа Абая не пошла по пути слепого

подражательства, а полностью сохранила народность в своих произведениях. Как известно, о народности литературы А.С.Пушкин писал:

“Есть образ мыслей и чувствований, есть тьма обычаев, поверий и привычек, принадлежащих исключительно какому-нибудь народу. - Климат, образ правления, вера дают каждому народу особенную физиономию, которая более или менее отражается в зеркале поэзии.

Народность в писателе есть достоинство, которое вполне может быть оценено одними соотечественниками”¹.

Именно благодаря своей народности, литературная школа Абая завоевала такой большой и заслуженный успех у читателя.

Яркий социальный протест против феодально-патриархальных пережитков, против мракобесия, суеверий, жестокой эксплуатации человека человеком, против социальной несправедливости и социального зла, мужественный призыв в защиту угнетенных трудящихся - все это привлекло к школе Абая любовь широких масс казахского народа.

Романтизм школы Абая не имеет ничего общего с реакционным романтизмом писателей, идеализировавших прошлое, противопоставлявших его настоящему и будущему.

Литературная школа Абая исполнена социальным оптимизмом. Она верит в творческие силы народа, верит в лучшее будущее его, верит в то, что свет разгонит мрак и зло понесет заслуженное наказание.

Абай и его ученики, касаясь исторических тем, прививали народу любовь к Родине, учили его патриотизму, воспитывали его в сознании защищать Родину от ее врагов и оберегать ее. Вместе с тем, следуя заветам великих русских революционных демократов, Абай и его школа были чужды национальной ограниченности и выступали рьяными защитниками дружбы с народами, и в первую очередь с великим русским народом - старшим братом и учителем казахского народа.

Абая и его литературную школу интересовали события во всем мире, а не только в казахской степи. Это ярко отражено в поэмах представителей этой школы - “Дагестан”, “Зулус”, “Медгат-Касым”, где рисуется борьба за свободу, за независимость, за достоинство человека и на Кавказе, и в Африке, и в других частях света.

¹ “Пушкин -критик”, М. -Л., 1934 г., с.92-93.

Литературная школа Абая внесла крупнейшие изменения в казахскую литературу с точки зрения литературных форм, жанров, стиля, языка.

Переводы великих русских поэтов, сделанные Абаем и учениками, обогатили казахский язык новыми словами, новыми словосочетаниями, новыми крылатыми выражениями. Они потребовали новой ритмики стиха, новых звучаний его. Острые обличительные стихи Абая и его учеников, отличавшиеся своим боевым духом, были написаны самыми разнообразными, небывалыми еще в казахской поэзии размерами.

Изменился и языковой строй казахских стихов — живой и страстный он ничем не походит на монотонную, архаическую, в значительной степени чужеродную лексику доабаевской поэзии.

Одной из величайших заслуг Абая и его школы является борьба за чистоту казахского языка, за изгнание непонятных и чуждых народу арабских и иранских слов, почерпнутых из лексики религиозно-мистических произведений. Ученики Абая, продолжая дело своего учителя, обогатили казахский язык словами, заимствованными из русской лексики, способствуя тем самым еще большему сближению казахского народа с русским народом.

Метод критического реализма впервые введенnyй Абаем, благодаря его ученикам, прочно закрепил свои позиции в казахской литературе.

Наряду со всеми положительными моментами, характеризующими литературную школу Абая, в диссертации разбираются и ее слабости и недостатки. Литературная школа Абая в целом не смогла полностью освободиться от влияния религии, не смогла преодолеть философского идеализма, сказывающегося в ряде произведений отдельных представителей абаевской школы.

В силу отсталости казахского общества в социально-экономическом и культурном отношениях литературная школа Абая, в целом не сумела подняться до идей изменения революционным путем общественного строя, до единственно научного материалистического мировоззрения.

Но тем не менее, несмотря на эти недостатки, литературная школа Абая сыграла выдающуюся роль в истории развития казахской письменной литературы.

Именно эта школа с ее прогрессивными традициями, воспитанными под воздействием великой русской литературы,

явилась предшественницей казахской советской литературы.

Между великим Абаем и современными советскими казахскими писателями стоят ученики Абая, которые после его смерти достойно продолжали дело своего учителя и наставника - просветителя, новатора, гуманиста, ревностного поборника дружбы с великим русским пародом.

Не случайно именно ученики Абая первыми стали переводить на казахский язык произведения основоположника советской литературы Алексея Максимовича Горького. Не случайно, в годы борьбы за советскую власть, ученики Абая безоговорочно стали на сторону победившего народа, на сторону великой партии Ленина - Сталина, прославляя в своих стихах доблесть, мужество и геройство большевиков, во главе с Владимиром Ильичом Лениным, решительно выступая против злейших врагов революции - казахских буржуазных националистов.

И именно поэтому мы так высоко чтим память великого Абая - основоположника казахской письменной литературы, так много сделавшего для приобщения казахского народа к великой русской культуре.

Литературное наследие учеников Абая - Ақылбая, Мағавы, Арипа, Қокпая и других до сих пор было так мало изучено, что в литературе оно не нашло своего должного отражения. Теперь, в свете вновь найденных материалов создается возможность глубокого монографического изучения наследия крупнейших представителей этой школы.

Данная диссертация, построенная на материалах, остававшихся доселе неизвестными исследователям, позволяет в новом свете оценить историческую роль литературной школы Абая.

Ученики Абая, надолго пережившие своего наставника, сумели сохранить его идейное и художественное наследие и оберечь его от разлагающего влияния панисламистов, пантюркистов и казахских буржуазных националистов.

Ученики Абая, верные заветам своего учителя, своими глазами увидели как сбылась мечта Абая и в своей поэзии воспели советскую власть и ее великих вождей Ленина и Сталина.

*АН КазССР. Литературный музей Абая.- Алматы.,
1951.- с.14.*

АБАЙ И БУНИН

Из творческих связей Абая с современной ему русской литературой

Что “Қорқытпа мені дауылдан” Абая-стихотворение переводное, давно известно. И в сборнике издания 1909 года оно напечатано среди переводных произведений. Перед исследователями встал вопрос, кому принадлежит оригинал. Без особых раздумий был дан ответ: в 1933 году - Пушкину; а в 1940 году - Лермонтову. Поэзия Пушкина и Лермонтова является настолько всеобъемлющей, поистине энциклопедической, что обращение к ней исследователей вполне понятно. Вскоре однако они стали испытывать большие затруднения. Оригинал стихотворения Абая не нашелся ни среди поэтических произведений Пушкина, ни среди поэтических произведений Лермонтова. И вот в комментариях издания 1945 года был дан наконец правильный ответ: “Қорқытпа мені дауылдан” - творческий перевод стихотворения И.А.Бунина “Не пугай меня грозою”. Комментарий перешел во все последующие издания: в однотомник 1948 года, в двухтомник 1954 года... Есмагамбет Исмаилов, доказавший это, конечно, прав. Он заставил глубже призадуматься над проблемой связей Абая с современной ему русской литературой. Но возникает вопрос, каким источником располагал Абай, переводя стихотворение Бунина. Постановки такого вопроса в комментариях почему-то нет. Е.Исмаилов, сопоставляя стихотворение Абая со стихотворением Бунина, ссылается на Собрание сочинений Бунина, вышедшее в свет через одиннадцать лет после смерти Абая. Но прав ли он? Почему не сослаться хотя бы сборник “Листопад”, вышедший в свет за три года до смерти Абая. Но скажут: какая разница? Ведь текст издания 1915 года идентичен тексту “Листопада”. Но в таком случае с не меньшим успехом можно ссылаться и на пятитомное Собрание сочинений Бунина, появившееся в 1956 году. И тут мы вправе поставить вопрос: нет ли уязвимых мест в том, что перевод Абая сопоставляется с каноническим текстом произведения современного ему поэта? Разве так уж редки примеры поэтических переработок? Правильность постановки такого вопроса тем более очевидна, что речь идет о Бунине, который пережил Абая на сорок девять лет. Ответ на поставленный вопрос дает простое сопоставление двух редакций стихотворения, вполне доступных каждому читателю:

“Под открытым небом”

*Стихотворение И.А.Бунина со многими рисунками
Изд. редакции журнала “Детское
чтение” Москва, 1898.*

Не пугай меня грозою,
Не боюсь я вешних бурь:
После бури над землею
Светит радостней лазурь;

После бури, молодея
В блеске новой красоты,
Ароматней и пышнее
Распускаются цветы.

Но страшит меня ненастье:
Я боюсь, что жизнь пройдет
И без горя, и без счастья,
В суете дневных забот;

Что увяннут жизни силы
Без борьбы и без труда,
Что сырой туман унылый
Солнце скроет навсегда.

Иван Бунин. “Листопад”.
Стихотворения. М.1901.
И.А.Бунин. Собр.соч. в пяти томах.
Том.1, стр. 329. М., 1956.

Не пугай меня грозою:
Весел грохот вешних бурь!
После бури над землею
Светит радостней лазурь.

После бури, молодея
В блеске новой красоты
Ароматней и пышнее
Распускаются цветы!

Но страшит меня ненастье:
Горько думать, что пройдет
Жизнь без горя и без счастья
В суете дневных забот,

Что увянут жизни силы
Без борьбы и без труда,
Что сырой туман унылый
Солнце скроет навсегда.

Скажут: разница незначительная. Но прежде всего договоримся в принципе, что все-таки переработка имела место. Да и так ли уж она незначительна? Одно дело: “Весел грохот вешних бурь”, другое дело: “Не боюсь я вешних бурь”. Но, повторяем, договоримся в принципе: переработка бесспорна. Какой из приведенных сборников явился источником стихотворения Абая? Разумеется, “Листопад” не мог им быть по той простой причине, что Абай перевел стихотворение за восемь лет до появления этого сборника. Но тогда, может быть, есть основания считать оригиналом текст сборника “Под открытым небом”? Это, конечно, ближе к истине. Но надо учитывать, что перевод Абаем сделан за пять лет до выхода в свет и этого сборника. Следовательно, ничего не остается, как обратиться к еще более ранней публикации стихотворения Бунина, которой является первый сборник Бунина, включивший в себя стихотворения 1887–1891 годов. Этот сборник, конечно, мог быть источником стихотворения Абая. Это кажется даже совсем бесспорным: сборник вышел в свет осенью 1891 года, до Семипалатинска он дошел в 1892 году. Когда в 1893 году Абай переводил стихотворение Бунина, сборник этот, несомненно, еще воспринимался как новинка. На 78 страницах сборника, с эпиграфом из Фета “Нет, не жди ты песни страстной...”, напечатано довольно много произведений Бунина /среди них немало слабых, подражательных/. Почему взоры Абая задержались на девятой странице книги, на стихотворении “Не пугай меня грозою”? Чтобы ответить на этот вопрос, надо учесть поэтический мир Абая начала девяностых годов и проанализировать первый сборник Бунина? Но прежде всего доказали ли мы, что источником для стихотворения Абая послужил данный сборник.

На этот вопрос утвердительно ответить очень трудно. Дело в том, что первый сборник вышел не в Москве, не в

Петербурге, а в Орле и, очевидно, настолько малым тиражом, что вряд ли он дошел до Семипалатинска. Во всяком случае первый сборник Бунина пока не обнаружен ни в Семипалатинске, ни в Омске, ни даже в Орле /впрочем, сведения из Орла пока не получены, и утверждение носит предположительный характер/. В библиотеке СССР имени В.И.Ленина нам удалось познакомиться со сборником по микрофильму. Но сведений об оригинале книги и здесь собрать пока не удалось. По всем данным /каталога и картотек микрофильма/ этого сборника в библиотеке имени Ленина нет. Его, очевидно, микрофильмировали с книги, которая принадлежит какой-то другой библиотеке. Но какой? Обычно, это отмечается на карточках в каталоге, а тут не отмечено. Если первый сборник Бунина - такая библиографическая редкость, то тем меньше оснований думать, что Семипалатинская общественная библиотека могла располагать им даже вскоре после его выхода в свет. Тем более, что, как видно из брошюры "К двадцатилетию Семипалатинской общественной библиотеки", составленной Ф.Зобниным и изданной в 1903 году в Семипалатинске, положение библиотеки в 1887-1892 годах было крайне тяжелое, и отдельными изданиями она почти не пополнялась. Все сказанное лишь усиливает сомнение, что Абай располагал первым сборником Бунина. Но тогда ничего не остается, как идти еще дальше. Во всех изданиях стихотворение Бунина датировано 1888 годом. Обратимся к декабрьской "Книжке недели" за 1888 год, где впервые стихотворение увидело свет. Располагал ли Абай "Книжкой Недели"? Можно ли считать ее источником перевода Абая? Нам кажется, что есть достаточные основания ответить на вопросы утвердительно. В отчете совета общества попечения о начальном образовании за 1897 перечисляются журналы и газеты, которые выписывались Семипалатинской библиотекой. Из еженедельных изданий /их насчитывалось 10/ газета "Неделя" стоит на первом месте. А в уже упомянутой брошюре "К двадцатилетию Семипалатинской общественной библиотеки" отмечено, что в год основания библиотеки каталог ее включал в себя 45 названий, а спустя год /в 1884 году/ 54 названия периодических изданий. Все это как будто не оставляет сомнений, что Семипалатинская библиотека выписывала "Неделю", выходившую в Петербурге с 1866 по 1901 год. "Неделя", как известно, проповедовала пресловутую теорию "малых дел". Но даже на страницах либерально-народнической

газеты печатались материалы, которые в известной мере опровергали эту ложную теорию и служили делу подлинного просвещения. В мае и октябре 1889 года "Неделя" поместила некрологи "М.Е.Салтыков", "Н.Г.Чернышевский". Во втором некрологе газета, хотя бы и очень глухо, сообщала об обширной известности и большом влиянии Н.Г.Чернышевского в конце пятидесятых и начале шестидесятых годов, о том, что и перед смертью Чернышевский работал по 14 часов в сутки и за день до смерти уже после приступа страшнейшего озноба написывал более 16 страниц печатного текста. Рядом с некрологом о великом сатирике напечатана статья Я.Абрамова "Памяти М.Е.Салтыкова", где приводятся интересные воспоминания автора о Салтыкове, например, об участии тяжело больного писателя в сборнике "Памяти В.М.Гаршина". В первом номере "Недели" за 1889 год помещена статья "Современная русская литература", где отмечалось значение творчества Л.Н.Толстого, М.Салтыкова, Г.Успенского, А.Чехова. Конечно, такие материалы не могли не привлекать внимание Абая, хорошо знавшего о судьбе Чернышевского от Михаэлиса и других политических ссыльных, воспевшего Салтыкова и Толстого в стихотворении "Обучаются в интернате". Газета "Неделя" неотделима от "Книжек Недели" составлявших ее литературно-художественной отдел и выходивших ежемесячно. О выходе очередной "Книжки "Недели" газета каждый раз специально оповещала читателей. О выходе декабрьской "Книжки недели" за 1888 год газета оповещала дважды /в номерах 49 и 50/. Но и независимо от этих объявлений Абай узнал, что в ней напечатано. Тогда почему он перевел стихотворение не сразу, а спустя пять лет? На вопрос можно ответить вопросом: а почему бы не перевести стихотворение спустя и пять лет? Ведь найти-то его было легко: "Книжки "Недели" хранились на полках библиотеки как отдельные издания. Одно совершенно бесспорно: Абай перевел стихотворение Бунина по "Книжке недели", потому что другого источника для него не существовало. Нельзя же в самом деле считать серьезным предположение, будто стихотворение дошло до Абая в списках или в устной передаче. Это можно было бы понять, если бы речь шла о "Памятнике" Пушкина, "Смерти поэта" Лермонтова, "Поэте и гражданине" Некрасова. Но речь идет всего лишь о раннем стихотворении совсем еще малоизвестного поэта. Следовательно, источник перевода можно считать выясненным. В книжке, откуда взял

Абай стихотворение Бунина, напечатаны, кроме того, “Кольванский муж /из остзейских наблюдений/ Н.С.Лескова, “Мед и деготь/ заметки деревенского обывателя/ “Глеба Успенского... Упоминая об этом, мы лишь подчеркиваем, что перед Абаем была реальная возможность познакомиться с произведениями выдающихся русских писателей. И вряд ли он не использовал эту возможность.

Из стихотворных произведений декабрьской “Книжки Недели” Абай обратил внимание не на повесть Теннисона “Спасенный” в переводе А.П.Барыковой, не на “Крик лебединый...” С.Г.Фрута, а на произведение И.А.Бунина? Что из современных в первую очередь русских поэтов Абай в первую очередь обратил внимание на Бунина, - не случайность. По выходе “Листопада” в начале 1901 года А.М.Горький в письме к В.Я.Брюсову назвал Бунина “первым поэтом наших дней” и вместе с тем выразил возмущение, почему Бунин “талант свой, красивый, как матовое серебро”, “не отточит в нож и не ткнет им куда надо?” Нельзя считать случайностью и то, что Абай обратил внимание на одно из самых ранних стихотворений Бунина. Конечно, в стихотворениях начинаящего Бунина немало подражательного, юношеской восторженности, и все же сколько в некоторых из них радости творчества, радости жизни, что как раз менее характерно для зрелого Бунина. Не забудем, что ранний период отмечен такими стихотворениями, как “Цыганка”, “Родине”, “Весеннее” с его сказочными образами весны-царевны и апреля-царевича, “Ковыль”, несущий в себе отчетливо выраженные отзвуки “Слова о полку Игореве”. Примечательно, что, высоко ставя сборник “Под открытым небом, в письме к Бунину в начале 1899 года Горький с восхищением цитирует “На проселке”, “В поезде” и “Как дымкой даль полем закрыв на полчаса”, написанные не позднее 1895 года. Строки “Весел мирный проселочный путь, Хороши вы, степные дороги” он сопровождает оценкой: “Это просто и красиво, а главное-это искренно и верно!” В декабрьской “Книжке Недели” напечатано два стихотворения Бунина. Почему выбор пал на “Не пугай меня грозою”? Стихотворение “Снились мне цветущие долины” завершается строками:

...Позабыв про горе и страданье,
Верю я, что, кроме суеты,
На земле есть мир очарованья,
Чудный мир любви и красоты.

И все-таки Абай отдал предпочтение стихотворению “Не пугай меня грозою”. Горький отметил в раннем Бунине “огромное чутье природы” и в доказательство привел не только стихи 1893-1895 годов, но и стихи 1889 года:

...а белые березы
Роняют тихий дождь своих алмазных слез
И улыбаются сквозь слезы.

Горький подтвердил точность этих бунинских стихов: “Так оно и бывает - красиво, просто, музыкально! “И вот эта красота, простота, музыкальность, удивительное чувство природы оказались с большой силой в небольшом стихотворении “Не пугай меня грозою”. Конечно, для Абая девяностых годов больше характерны глубокие, нередко грустные поэтические размышления о судьбах народа. Но сквозь, казалось бы, безграницную печаль у Абая так или иначе всегда просвечивает радость. Не надо проводить параллель между творчеством Абая и творчеством Бунина, в частности, между “Весной” Абая /1890/ и “Не пугай меня грозою” Бунина. Вещи несоизмеримые. С одной стороны - плод труда умудренного жизнью поэта, неразрывно связанного с народом. С другой стороны - результат юношеского порыва поэта, который и позднее, в течение всей своей жизни чувствовал грань, отделявшую его от народа. Но недаром Горький так ценил Бунина - стилиста, отмечал большие достоинства его поэзии, а К.Федин с трибуны Второго Всесоюзного съезда советских писателей выразил сожаление, что недостало сил, уже будучи советским гражданином вернуться домой Ивану Бунину - русскому классику рубежа двух столетий. В конце февраля 1957 года, когда отмечалось 150-летие со дня рождения Генри Лонгфелло, в “Правде”, “Советской культуре” подчеркнута роль Ивана Бунина, сделавшего в 1898 году перевод “Песни о Гайавате”, отличающийся большим поэтическим мастерством и прекрасно передающий своеобразие подлинника. После всего этого нетрудно понять, почему Абай почувствовал в стихотворении Бунина нечто близкое себе, и рука сама собою потянулась к перу. В том же 1893 году казахский поэт написал стихи:

Ясный свет юных лет,
Вера в жизнь и мечту, -
С чем сравнить вешний цвет,
Юных лет красоту!¹

¹Абай Кунанбаев. Стихотворения, поэмы, проза. Гихл, М., 1954, стр.173/

Эти стихи лишний раз убеждают в закономерности появления у Абая “Коркытпа мені дауылдан”. Они отчасти объясняют и то, почему Абай из декабрьской “Книжки недели” взял для перевода не стихи

Снились мне цветущие долины,
Снились мне зеленые леса,
Снились мне зубчатые вершины
Синих гор, ушедших в небеса,

а “Не пугай меня грозою”. Текст этого стихотворения из “Книжки Недели”

полностью совпадает с текстом из сборника 1891 года. Отличаясь довольно сильно не только от текста “Листопада”, но и от текста сборника “Под открытым небом”, он зато чрезвычайно близок переводу Абая. И это опровергнуть нельзя, потому что как раз первая редакция стихотворения “Не пугай меня грозою” - оригинал для стихотворения “Коркытпа мені дауылдан”. Приводим его рядом с переводом Абая:

*Книжки “Недели”, декабрь 1888 года.
И.А.Бунин. Стихотворения 1887-1891 гг.
г. Орел. Тип.газ. “Орловск.вест.И.А.Семеновой 1891.*

Не пугай меня грозою, -
Не боюсь я вешних бурь!
Вновь заблещет бирюзою
Просветленная лазурь...

Знаю я, что вслед за нею
В блеске новой красоты
Ароматней и пышнее
Распускаются цветы.

Но страшит меня ненастье: -
Я боюсь, что жизнь пройдет
Без любви, без дум, без счастья
В суете дневных забот...

Оттого с тоской глубокой,
Перед жизнью я стою,

Словно путник одинокий
Без друзей, в чужом краю...

Коркытпа мені дауылдан,
Дүріштеп тұрса тау мен сай.
Шатырлап тұрған жауыннан
Жаркылдан тұрса түскен жай.

Кек торғынтай оспан-кек,
Білемін, жайнап ашылар.
Исі анқыған бәйшешек.
Түрленіп, жерді жасырап.

Коркытпайды кар мен мұз,
Өзге нәрсө коркытты.
Ойсыз, доссыз, бақытсыз,
Жыбырлақлен өмір өтті -

Сондыктан кайғы қат-қабат,
Қарал түрмүн сендерге,
Атасы басқа, өзі жат,
Жалғыз жанша жат жерде

Мы далеки от утверждения, будто Бунин от редакции к редакции ухудшал текст стихотворения. Наоборот, текст становился все более совершенным. Достаточно, например, обратить внимание на второй, третий и четвертый стихи первой строфы и на первый стих второй строфы. Но, сопоставляя третью строфи, мы убеждаемся, что легкость стиха достигнута за счет некоторого обеднения смысла. Концовка стихотворения - выражение и глубокой тоски от осознания противоречий жизни, и желания жить в кругу друзей, чувствовать связь с родным краем. В концовке же редакции "Листопада" отразилось нарастание у Бунина пессимистических настроений. Абай располагал первой редакцией стихотворения, свободной от таких настроений. Это не могло не сказатьсь в "Коркытпа мені дауылдан". Перевод Абая не буквальный, а творческий. И если Бунин позднее сделал стихотворение в отдельных его частях еще более совершенным, то можно сказать, что Абай предвосхитил это в своем переводе. Факт обращения сорокавосьмилетнего Абая к юношескому произведению Бунина сам по себе очень многозначителен. Не говорит ли это лишний раз о

необыкновенной чуткости Абая ко всему подлинно поэтическому, созданному хотя бы и безвестным человеком? Не говорит ли это о том, с какой зоркостью следил Абай за всем новым, что появлялось в русской литературе? Писатель Камен Оразалин, проживающий в Абаевском районе Семипалатинской области, сообщает много интересных фактов. Его отец Оразалы, родной брат его матери Ниязбек Келдибеков (умер в 1944 году 73-х лет), член колхоза имени Жданова, столетняя Бибыш Итемирова, родственница Абая, проживавшая с ним 13 лет под одной крышей, рассказывали, как Абай читал произведения русских писателей, передавал содержание прочитанных книг, постоянно советовал изучать русский язык. В ряд русских писателей, произведений которых необходимо читать в первую очередь, Абай не забывал поставить и И.А.Бунина.

* * *

ЕГО СЕРДЦЕ БИЛОСЬ ДЛЯ НАРОДА

Скоро мы будем широко отмечать 125-летие со дня рождения одного из самых ярких представителей нашей многонациональной культуры, творения которого приобрели неоценимое значение для всего прогрессивного человечества, - великого сына казахского народа Абая Кунанбаева.

Абай обладал многогранным талантом художника, мыслителя, и общественного деятеля. Творчество его проникнуто духом патриотизма, наполнено социальным оптимизмом. Абай верил в неисчерпаемые силы свободного народа и делал все, чтобы помочь ему занять достойное место в ряду цивилизованных народов мира. Он верил в лучшее будущее народа, верил в то, что свет разгонит мрак, и зло понесет заслуженное наказание.

Абай был далек от узкого понимания патриотизма. Великий гуманист и интернационалист, он был другом всему человечеству. Абай был чужд национальной ограниченности. Он выступал горячим защитником дружбы с народами и, в первую очередь, с русским народом. Абай ясно понимал историческую связанность судьбы казахского народа с русским, понимал, что освобождение Казахстана не может быть вне революционно демократической России.

Гениальный поэт, мыслитель и просветитель, основоположник казахской письменной литературы и создатель

литературного языка. Абай Кунанбаев критически переработал и впитал в себя все лучшее, что в течение веков было создано духовной культурой казахского народа и классической восточной литературой. Он воспринял лучшие традиции русской классической литературы, ее великие революционно-демократические и гуманистические идеи.

Благодаря этому Абай поднял казахскую литературу на новую ступень, как в смысле ее идейного содержания, так и художественной формы. От устной литературы, от импровизации и фольклора он провел казахскую поэзию к подлинной письменной литературе.

Русская литература и передовая общественная мысль оказали огромное влияние на развитие культуры во всех частях России, в том числе в Казахстане. Великие идеи лучших людей России способствовали приобщению казахского народа к передовой русской культуре.

Как известно, 60-е годы XIX века отмечены в России широким распространением революционно-демократических идей, появлением на страницах печати требований политических реформ. В.И. Ленин наглядно показал, что “могучая проповедь” Чернышевского воспитывала поколения настоящих революционеров.

Русская литература того времени отмечена именами таких выдающихся революционных демократов, как Чернышевский, Добролюбов, Некрасов, Салтыков-Щедрин. Подлинные властители дум, они оказали свое животворное влияние на развитие общественной мысли России.

Революционно-демократические идеи дошли и до Казахстана. Уже в 60-е годы в отдаленный аул Абая стали проникать вести о грандиозных сдвигах, происходивших в социально-экономической жизни России, и об идейной борьбе внутри русского общества между сторонниками старых отживших начал и новых прогрессивных революционно - демократических идеалов.

Уже в эти годы в ауле Абая с большим интересом читаются произведения великих русских писателей и критиков, ведутся горячие споры о прочитанном.

Большую роль в популяризации русской литературы в ауле Абая сыграл его родной брат (по отцу) Халилолла Ускенбаев (1847–76), незаслуженно забытый исследователями. Абай принимал самое горячее участие в дискуссиях, которые устраивал Х.Ускенбаев, он почерпнул от брата немало ценных сведений еще задолго до того, как сошелся с Е. П. Михаэлисом и другими

своими друзьями—русскими политическими ссыльными, оказавшими на него большое идейное влияние.

В 1870 году в Семипалатинске произошло знакомство Абая с политическим ссыльным Е.П.Михаэлисом. Он (1841—1913) был активным сотрудником и близким человеком Н.В.Шелгунова, за которым была замужем старшая сестра Е.П.Михаэлиса, Людмила Петровна. Как известно, русский революционер-публицист Н.В.Шелгунов был соратником Н.Г.Чернышевского.

В Семипалатинске Михаэлис отдает себя целиком научной работе по изучению края. Он оказал очень большое влияние на развитие культурной жизни города.

В 80-е годы Абай познакомился и с другими политическими ссыльными, жившими тогда в Семипалатинске, Н.Долгополовым, А.Леонтьевым, С.Гроссом, П.Лобановским, А.Блеком. Они были представителями передовой русской интеллигенции, воспитанные в духе революционно - демократических идей Чернышевского.

Русские ссыльные много сделали для изучения истории и исследования быта, естественно-географических условий казахской степи. Они были проводниками передовой культуры в отсталом крае. Они считали просвещение важным средством борьбы с царизмом.

Знакомство Абая с Е.Михаэлисом, Н.Гроссом, Н.Долгополовым, А.Леонтьевым и другими вскоре перешло в большую дружбу. Многие из русских друзей месяцами гостила в ауле Абая, Русские друзья помогали самообразованию Абая, рекомендуя ему книги для чтения.

Как известно, отец Абая Кунанбай Ускенбаев (1804 - 1885) - самовластный старшина Тобыктинского рода Чингисской волости (ныне Абайский район), дав ему начальное домашнее образование у наемного муллы в ауле, посыпал мальчика обучаться в медресе - мусульманскую духовную школу Семипалатинского муллы. В 1859 году, после четырех лет обучения в медресе и трехчетырех месяцев в русской приходской школе, отец Абая велит вернуться ему в аул и хочет, чтобы он стал его помощником в управлении степью.

Вырванный из школы, Абай всецело отдается самообразованию: много читает, усердно изучает русский язык, историю и литературу. Как раз в это время счастливый случай свел Абая с Е. П. Михаэлисом и другими русскими ссыльными революционерами, будущими его друзьями.

Упорно занимаясь самообразованием, Абай пополнял свои знания в русском языке. Познакомился с произведениями классиков русской и мировой литературы.

В эти годы он приобщается к достижениям передовой русской и мировой науки.

По свидетельству Какитая Исхаковича Кунанбаева, первого издателя (1909г.) и биографа Абая, любимыми его авторами стали Пушкин, Лермонтов, Некрасов, Л. Толстой, Тургенев, Салтыков-Щедрин, Достоевский, Крылов, Чернышевский, Добролюбов, Писарев и другие. По русским переводам Абай узнал Гете, Шиллера, Байрона, Мицкевича - великих классиков мировой литературы. Впоследствии Абай прочел "Опыты" Спенсера, "Позитивную философию" Льюиса, "Умственное развитие Европы" Дрейера, интересовался учением Дарвина. Он был хорошо знаком с античной литературой и философией.

Вместе с русскими друзьями Абай принимает деятельное участие в научной и культурной жизни города, в работе культурно-просветительных организаций того времени.

Изучив труды русских революционных демократов Белинского, Чернышевского и Добролюбова, Абай воспринял их просветительско-демократические идеи. Абай призывал казахский народ приобщиться к великому наследию русской культуры и науки, воспринимать от русских все лучшее, полезное. В "двадцать пятом слове" своих "Гакпий" ("Назидания") он писал: "Изучай культуру и искусство русских. Это ключ к жизни. Если ты получил его, жизнь твоя станет легче".

В своем стихотворении "Поэт" Абай писал:

Взгляднет он зорче степного
орла,
Струны раздумья в душе
теребя,
Против невежества, против
зла
Он обращает свой гнев,
скорбя.

Общественное призвание подлинного поэта Абай видел в непримиримой борьбе против несправедливости, против социального зла. Свою поэтическую программу Абай ясно выразил в стихотворениях: "Я стихов не пишу для забав людских" и "Стих — это вождь средь слов, ценнейший их убор..." и другие.

Стих гениального казахского поэта, отделанный с пребельной тщательностью, отличается неподражаемой образностью и звучностью. Все эти свойства и прежде всего, конечно, глубокая мысль, ясность и доступность создали Абаю неувядаемую славу первого поэта-художника в истории казахской литературы.

Литература для Абая не была простым отражением действительности, а силой, изменяющей существующий мир. Следуя Н. Г. Чернышевскому он вынес суровый приговор косным и реакционным требованиям тогдашней действительности Абай, как истинный народный поэт, порывает со своим классом, становится подлинным выразителем мыслей и чаяний казахского народа, ведет беспощадную борьбу с угнетателями.

Абай — поэт большого гражданского мужества, смелый борец, глашатай правды. Он не мог молчать, когда страдал трудовой народ, будучи подавленным необузданым деспотизмом властей и грубым невежественным фанатизмом духовенства, когда кругом царили беззаконие, взяточничество, двурушничество и самодурство.

В сатирических стихотворениях: “Наконец волостным я стал”, “Привет, управитель! Привет и почет”, “Управитель — начальству рад” изобличаются и едко высмеиваются двуличие, карьеризм и холопство волостных правителей, царских ставленников.

Все симпатии поэта были на стороне угнетенных, обездоленных народных масс. Он мечтал о свободной и счастливой жизни для своего народа. Но всю жизнь Абай наблюдал страдающих, забитых нуждой и бесправием казахских бедняков.

Поэт писал:

Бай не поможет бедняку,
Зачем его жалеть.
А если даст кусок — гляди,
Длинна у баев плеть.

Трудись, бедняк, проклятый
долг сторицей возврати.
Ведь баю жить и богатеть,
тебе — в могиле тлеть.

Тема труда в творчестве Абая занимает одно из центр-

ральных мест. Он оценил труд как выражение человеческого достоинства.

В своем творчестве Абай высоко поднял “здравомыслящего человека — труженика, отразил думы и чаяния казахских трудящихся масс о свободной, счастливой жизни. Поэт резко выступает против позорных обычаев, порабощающих казахских женщин, борется за их равноправное положение в обществе и семье.

Лирика поэта-новатора отличается необычайным богатством содержания и формы. Бесценным вкладом в казахскую поэзию явились созданные Абаем одиннадцать не существовавших до него стихотворных форм.

Абай создал замечательные поэмы “Искандер”, “Масгуд” и другие. Поэма “Искандер” - об Александре Македонском и Аристотеле. В этой поэме Искандеру - Александру Македонскому, алчному завоевателю, поэт противопоставляет разум в лице философа Аристотеля.

Разносторонность дарований Абая, широта его умственных интересов необыкновенны. Абай - поэт, мыслитель, прозаик, историк, переводчик и композитор. Он оставил нам сорок четыре беседы - рассуждения под общим названием “Гаклия” (“Назидания”), представляющих собой философско-моралистические, общественно-публицистические, исторические, правовые, педагогические и изобличительно-сатирические высказывания. “Гаклия” Абая отличается предельной лаконичностью, образным языком и глубиной мысли. Здесь поэт показал себя выдающимся стилистом. В его назиданиях много мудрых афоризмов, которые стали популярными в народе.

И в области музыкального искусства он выступает как новатор. Создав около двадцати оригинальных мелодий, Абай обогатил казахскую музыку новым содержанием и новыми мотивами. Его музыкальные произведения получили широкое распространение среди казахского народа и вошли в золотой фонд нашей социалистической культуры.

Абай впервые в истории казахской литературы распахнул перед казахским читателем двери в мир русской в мировой классической литературы. Он переводит на родной язык произведения Крылова, Пушкина, Лермонтова, Дельвига, Полонского, Бунина и другие. Пользуясь русскими текстами он переводит некоторые стихотворения Гете, Шиллера, Байрона, Мицкевича.

В 1889 году Абай переводит отрывки из “Евгения Онегина

и создает мелодии для пушкинских стихов. Благодаря этому в конце прошлого века имена героев романа Пушкина - Татьяны и Онегина стали широко популярны в казахской степи. С большой любовью и строгостью переводил Абай стихи Лермонтова: "Бородино", "Думы", "И скучно, и грустно", "Кинжал", "Молитва", "Дары Терека", "Выхожу один я на дорогу", "Парус" другие. Всего он перевел 27 произведений Лермонтова.

Он перевел также двенадцать басен Крылова, среди них "Осел и соловей", "Дуб и трость", "Стрекоза и муравей", "Ворона и лисица", "Бедный богач", "Лягушка и вол" "Слон и Мосык". Сохранив дух крыловской басни, Абай с большим искусством гениального переводчика сделал творчество русского баснописца достоянием казахского читателя. Абай до сих пор остается непревзойденным поэтом, переводчиком русских классиков на казахский язык.

Благотворное влияние русской классической литературы определило основной творческий метод Абая - критический реализм.

Абай подвергался постоянным гонениям степных феодалов. Они неустанно следили за поэтом, искали повода для обвинений его. Эти коварные враги поэта - верного защитника обездоленного казахского народа, писали на него доносы, действуя заодно с продажными царскими чиновниками, из-за которых Абай в течение десяти лет находился под следствием.

В 1895 году Абая постигло большое горе: в возрасте 27 лет умер его любимый сын Абдрахман. Это был образованный, талантливый юноша в котором отец видел своего духовного наследника, продолжателя начатого им дела.

Борьба между Абаем и его врагами в последние годы жизни поэта приобретала грозную форму. Великий поэт на своей спине испытывал всю тяжесть мести коварных врагов. В 1897 году дело доходило до предательских покушений на жизнь Абая.

В 1904 году на Абая обрушилось самое страшное горе: 14 мая, в возрасте 34 лет умер другой его сын, Магавья — талантливый поэт, завоевавший признание народа своим умом и человечностью.

Абай умер в 1904 году, 23 июня, на шестидесятом году жизни.

Прожив нелегкую жизнь Абай с честью выполнил свой долг человека и гражданин.

Сбылись пророческие слова поэта:

“Бессмертные слова ты оставляешь миру.

Так можно ли сказать: “Ты превратишься в тлен?”

Мечты великого поэта гуманиста о свободной родине, о дружбе и счастье народов осуществились в нашу советскую эпоху.

Абай вечно будет жить в сердцах потомков.

Мы с благодарностью приемлем его завет:

И знайте: лишь в дружбе казахский народ.

Свободу и правду свою обретет!

“Иртыш”

10 сентября 1970 г.

* * *

ВОЗВРАЩЕНИЕ ПОЭТА

Шакарим успел - стать одним из самых знаменитых авторов казахской литературы еще дооктябрьского периода. Его сборник “Казахское зеркало” (“Казах айнасы”), поэмы “Калқаман-Мамыр” и “Еңлик-Кебек”, выпущенные сразу тремя книгами в одном только 1912 году в Семипалатинске, принесли непреходящую славу и определили его место в истории казахской литературы. Кроме этого Шакарим создал поэмы “Лейли и Меджнун”, “Нартайлак и Айсулу”, “Смерть Кодара”, “Дума”, “Жизнь Забытого”, роман “Адиль и Мария”, сборник рассказов “Сад роз” (“Бейшешек бакшасы”), много басен, афоризмов, загадок, философской лирики и т. д. Большую популярность приобрела в народе его книга “Щежире” (“Казахская летопись”), изданная в Оренбурге в 1911 году, которая и поныне имеет неизмеримое историко-познавательное значение.

Шакарим был не только поэтом, но и композитором, глубоким знатоком и тонким ценителем музыки, играл на домбре, гармони и на скрипке. Своими руками мог изготовить музыкальные инструменты. Он автор двадцати с лишним песен и кюев, написал целый цикл стихотворений о музыке.

Огромны заслуги Шакарима как профессионально-квалифицированного переводчика, предвосхитившего на этом

иоприще всех, кроме Абая. Им осуществлен художественно-поэтический перевод на казахский язык повести и расказа Пушкина (“Дубровский” и “Метель”), рассказов и былей Л.Толстого, романа Гарриет Бичер-Стоу “Хижина дяди Тома”, газелей Хафиза и т.д.

Ряд творений остался незавершенным (“Творческая биография Абая”, “Казахская энциклопедия” и др.). многим замыслам поэта-мастера не суждено было воплотиться, в слово...

Зрелый период жизни и творчества Шакарима совпал с важными событиями в истории страны: революция 1905—1907гг., столыпинская реакция, первая мировая война, национально-освободительное движение 1916 года в Казахстане, Февральская и Октябрьская революции, гражданская война. Он был свидетелем бесчинств колчаковцев на территории Семипалатинской губернии, на совей родине, в Чингистау (ныне Абайский район), двурушнической сути партии “Алаш”. После резолюции на его глазах проводилась конфискация имущества баев, вместе с народом он пережил трудное начало тридцатых годов. Поэт, живший в самой гуще народа, не мог остаться в стороне от этих событий. Его взгляды на жизнь, социально-экономические воззрения постоянно подвергались эволюции.

Злокозненные жесты и действия буржуазных националистов, обращенные к влиятельным среди масс лицам, не миновали и Шакарима. О двурушнической политике буржуазных националистов в истории Компартии Казахстана написано: “Алаш-ордынцы стремились использовать “национальный флаг” для обмана масс, для маскировки контрреволюционных замыслов байства. С помощью лживой демагогии Алаш-орде удалось охватить своим влиянием некоторые слои казахских крестьян и интеллигенции”. (“Очерки истории Коммунистической партии Казахстана”, Алма-Ата, 1963 г. с. 107).

Временно алаш-ордынцам “удалось охватить влиянием” не только Шакарима, но и других известных молодых казахских поэтов, и писателей: Султанмахмута Торайгырова, Сабита Донентаева, Беймбета Майлина и других. Все возможным ухищрениям буржуазных националистов не было предела. Они использовали различные методы для того, чтобы перетянуть на свою сторону Шакарима в ореоле “святого аксакала”. Они оказывали ему всяческие почести. Потом заставляли поэта, жившего в степи, выезжать в Семипалатинск

для участия на своих сходках и собраниях. Но вскоре Шакарим понял двурушническую политику алаш-ордынцев, убедившись в ее буржуазно-националистической и антинародной сущности, порвал с ними и начал разоблачать их деяния в своих стихах.

... Не дождешься от вас
правды:
Все вы двурушники и воры
Поддерживая толстосумов,
обирающих народ,
Пусть сгинут ваши
руководители.

Творчество Ш.Кудайбердиева не подвержено влиянию буржуазно-националистических идей. Дерево его поэзии возросло на чисто народной почве и пронизано духом интернационализма. В качестве примера можно привести глубоко прочувствованные слова из автобиографической поэмы, которые имеют большой смысл, так как, не являясь декларацией, вытекают из всего его творчества:

Я не националист.
Не разделяю людей на
близких и дальних...
Если Россия — мать,
Казахстан - ее молодой
сын.

Великую Октябрьскую революцию поэт встречает с надеждой и верой в светлое будущее. Об этом свидетельствует стихотворение “Взошла заря свободы”, переведенное на русский язык первым переводчиком Абая, известным советским поэтом Всеволодом Рождественским:

Свободы день встает.
Казахи, мой народ,
Идите за людьми,
узревшими восход.
За светлою зарей идет
и солнце вслед.
Казахи, вам пора, навеки
сбросить гнет.

После Великого Октября произведения Шакарима печатались в учебниках для школ, на страницах газет и журналов. Так, например, были опубликованы поэмы “Лейли и Меджнун” (журнал “Шолпан”, Ташкент, 1921 г.), “Дубровский” (Семипалатинск, 1924 год).

Сейчас мы знаем, что в 1930-31 годы в “Очерках истории Коммунистической партии Казахстана” прямо сказано: “Начиная, со второй половины 1931 года, в коллективизации животноводческих хозяйств вновь были допущены серьезные перегибы. Казкрайком ВКП(б) своими некоторыми ошибочными решениями ориентировал местные партийные и советские организации на форсирование сплошной коллективизации крестьянских хозяйств в кочевых и полукочевых районах... Ошибки были использованы антипартийными, антисоветскими элементами, врагами колхозного строя. Они со своей стороны провоцировали перегибы, совершили вредительские акты, чтобы вызвать недовольство казахских крестьян политикой партии и Советской власти. Остатки казахского байства, байские приспешники и так называемые “жалган белсендилер” (ложеактивисты), которыми тогда были засорены отдельные местные советские и хозяйствственные органы, подстрекали отсталых крестьян к массовому уничтожению скота...”.

В такой обстановке в Казахстане перегибщики на местах стали смотреть на Ш.Кудайбердиева с недоверием и с опаской, видя в нем “бая”, “хаджи”, постепенно изолируя его, не считаясь с его творческим трудом, без остатка отдавным народу. Это послужило причиной того, что на 73 году жизни Шакарим, подобно Л.Толстому, покинувшему Ясную Поляну, уходит в Чигисские горы, поселяется один в зимовке, занимается литературным трудом, свободное время посвящает охоте.

Причину своего ухода он объясняет так:

Верили слухам, что
я бай и кулак,-
Не зная меня,
давали оценку.
Боясь искренне говорить
со мной,
Убегала от меня
молодежь.
Остался один я,
как перст..

Кто-то пустил слух, будто
я видал в детство.
Кто-то твердил: "Он любит
старину". —

А мулла назвал
вероотступником.
Все ушли от меня,
я остался один.
Разве я проглотил
что-либо чужое?
Или накликал беду на
вашу голову?
Теперь мои друзья —
бумага и карандаш.

Обособленная жизнь Шакарима на заимке, привлекла внимание работников ГПУ, которые стали подозревать его в связях с появившимися к этому времени бандами. Естественно, производятся проверка и дознание. Обо всех этих злоключениях поэт рассказал в своих стихах:

... В этом году, отлучившись
от людей,
Я писал стихи...
Однажды вернулся на
заимку,
Замечаю: два человека
были здесь без меня.
Если мою пищу, если мое
масло,
Удивился: охотники были
или кто другой?
Желая узнать, кто же был,
пошел по следам.
Вдруг появились солдаты
ГПУ:
"Ты поддерживаешь
связь с бандами", -
Сказали мне и увезли
в Баканас.

Русский, который допрашивал Шакарима в Баканасе, будучи человеком культурным, понимающим литературу,

поверили, что поэт действительно живет на отдаленно” зимовке не из-за враждебных настроений, а из-за своей приверженности к художественному творчеству. Большое впечатление на него произвели преданность литературе и внешний вид Шакарима. Он освобождает его из-под ареста. Не случайно благодарный Шакарим пишет: “Знаю: к белому не пристанет черное”. Из Семипалатинска оказался непонятным Карасартову, в руках которого в это сложное время оказались большие и широкие административные полномочия. Это был малограмотный ретивый служака, быстрый на расправу. Рука его по привычке всегда лежала на кобуре. Он не имел ни малейшего представления о творчестве литератора. Ему казалось, что человек может удалиться от людей только с черными мыслями. Кроме того, он решил, что уединившийся старик пишет жалобы на него.

2 октября 1931 года, через несколько дней после освобождения поэта, Карасартов отправляется на зимовку к Шакариму, встречает его на дороге и без всякого повода стреляет в поэта. Первым выстрелом Шакарим ранен в плечо. Он смог сказать: “Доставьте меня к вашим руководителям. У меня есть разговор к ним”. Но помощник Карасартова по фамилии Халитов второй раз стреляет в Шакарима, и этот выстрел оказался смертельным.

Так Карасартов совершил убийство Шакарима. Поэт, как ему заведомо было известно, не был связан с бандитами. Карасартов, предчувствуя, что ему придется отвечать за содеянное, посыпает в вышестоящие организации донесение о том, что они якобы вступили в перестрелку с “руководителем бандитов” Шакаримом Кудайбердиевым, который в ходе этой стычки был убит. Таким образом, можно сказать, что человека убили дважды: расстреляли его и очернили его доброе имя.

Шакарим Кудайбердиев не был осужден. Ему не был вынесен приговор суда, Прокуратура СССР решением от 28 ноября 1958 года реабилитировала его посмертно за отсутствием состава преступления.

Комиссия, созданная Абайским райкомом партии, в течение четырех месяцев 1962 года опросила 300 человек, все они единодушно заявили, что “Шакарим не имел связи с бандитами. Он не враг”. Письменные показания дали Зейнолла Оспанов, бывший в 1931 году оперативным работником ГПУ, заместитель Карасартова, принимавший участие в борьбе с бандитами. Айтмурза Тунликбаев, постоянный помощник Карасартова, Мауткан Баймышев,

работник ГПУ и Балтакай Толганбаев, член КПСС с 1928 года. Все они показали, что Шакарим не принимал участия в действиях бандитов. Все опрошенные заявили, что в годы культа личности они вынуждены были скрывать правду, а теперь считают своим гражданским долгом восстановить истину.

Бюро Абайского райкома партии 7 декабря 1962 года в своем письме в ЦК КП Казахстана и Семипалатинский обком партии, подтверждая выводы комиссии о том, что Шакарим Кудайбердиев – “выдающийся мыслитель, второй после Абая поэт казахского народа”, предлагает полностью оправдать Шакарима и издать его труды. Семипалатинский обком партии в своем письме в ЦК Компартии Казахстана от 13 марта 1963 года подтверждает мнение абайцев.

В этом же году была организована республиканская комиссия, в которую входили известные писатели и ученые. Ее заключение подтвердили изложенные факты.

Хотелось бы упомянуть о том, что и после трагической смерти Шакарима отдельными книгами издавались его произведения, и благодарный народ не порывал связи с его вдохновенным творчеством и богатым литературным наследием. В этом благородном деле особенно велика роль поэта -революционера, классика казахской советской литературы Сакена Сейфуллина, который подготовил к изданию и выпустил отдельной книгой поэму Шакарима “Лейла и Межнун”. (Алма-Ата, 1943 г.), позже издан “Дубровский” (Алма-Ата, 1935 г.)

Будучи главным редактором журнала “Адебиет майданы” С.Сейфуллин опубликовал в 1936 году во втором номере поэму Шакарима “Боран” (“Метель” — по Пушкину).

В конце своей книги, возлагая надежды на будущие поколения, Шакарим в одном из стихотворений высказал такую мысль:

Хотя и не видели меня,
Хотя и не знали меня,
Люди будущего услышат
меня,
Правдивые мои слова.
Измучено мое тело,
Дотла сгорела душа,
Но перед справедливыми
людьми
Вновь засияют они.

Творчество Шакарима как одного из верных учеников и последователей Абая, высоко ценил Мухтар Ауэзов, который в своей статье “Поэтическое окружение Абая”, обращая внимание на его непосредственных современников, писал: “...Таких поэтов было четверо. Двое из них - это Ақылбай и Магавья, сыновья самого Абая. Остальные двое - это Кокпай и Шакарим. Именно эти четыре поэта являются настоящими, в полном смысле слова, учениками Абая”.

А народу нужен Шакарим в своей реальной и неповторимой индивидуальности. Он необходим для обогащения нашей духовной жизни, для активизации человеческого фактора в ходе перестройки.

“Иртыш”, № 81,
26 апреля 1988 г.

* * *

ВЕЛИКИЙ АКЫН В МОЕЙ ПАМЯТИ

В 1936 году в первомайских номерах газеты “Социалистик Казахстан” и “Казах адебиети” было опубликовано знаменитое стихотворение Жамбыла - сказ о казахской степи - толгау “Моя Родина”.

Спустя неделю, 7 мая, этот поэтический шедевр поместили на своих страницах “Правда”. Таким образом, старейший казахский Боян, олицетворивший собою живую, историю XIX века, сделал поистине символический шаг на всесоюзную арену, став на ней Гомером XX века.

“Моя Родина” глубоко вззволновала и нас, студенческую молодежь тех лет, своей потрясающей поэтической мощью. Ее очаровательно задушевные, речитативные строки, катящиеся ливнем, как горный поток, мы декламировали на литературных вечерах, всегда вдохновенно, с пафосом.

Вслед за “Моей Родиной” рождалось из уст великого акына множество замечательных песен.

17-27 мая 1936 года в Москве проходила первая Декада казахской литературы и искусства, в которой участвовал и Жамбыл как патриарх делегации с численным составом в 350 человек.

Декада прошла с большим успехом.

Жамбыл, С. Сейфуллин, К. Байсейтова, Е. Умурзаков, К. Жандарбеков и Т. Жургенов были награждены орденами

Трудового Красного Знамени. Искреннюю признательность за высокую оценку своего таланта Жамбыл выразил в песне-благодарности “Песня при получении ордена”.

В 1937 году Московское издательство художественной литературы выпустило впервые на русском языке сборник Жамбыла “Песни и поэмы”.

Через год широко отмечалось 75-летие поэтического творчества Жамбыла. Накануне этой даты в Семипалатинск приехал Сабит Муканов. Он ознакомился с состоянием подготовительных мероприятий в области, дал деловые советы и необходимые консультации по освещению и популяризации творчества Жамбыла, выступал с докладами о жизни и творчестве акына перед общественностью города. Он провел также встречу с народными акынами, молодыми писателями, поэтами, журналистами семипалатинского Прииртышья.

Нам было особенно любопытно услышать его сообщение в том, что для поэтов и писателей не будет специальных официальных приглашений на юбилей Жамбыла. Право участия в чествовании акына предоставлялось всем лицам, чьи рассказы, стихотворения, поэмы, посвященные Жамбылу, прошли испытания достаточно взыскательного и солидного жюри конкурса.

В том году я учился на последнем, выпускном курсе филологического факультета Семипалатинского учительского института. И так же, как ныне, в то время было немало поэтов в городе и районах области. Все они - и начинающие, и маститые акыны, включились в поэтический конкурс с заманчивой надеждой завоевать приз - путевку на юбилей Жамбыла. Поэтический турнир проходил в здании областного театра. Участников было много из пединститута, педтехникума и других учебных заведений, из районов. Среди них вместе со своим сокурсником - талантливым молодым поэтом Хайроллоем Закировым (он погиб на фронте Отечественной войны) были и я. Выступающие один за другим читали со сцены стихи перед областной конкурсной комиссией. Дошла очередь и до меня. Читал довольно объемистое стихотворение - толгау “Жамбыл”. В то время было почти литературной модой писать традиционные толгау - бессюжетные философско-публицистические размышления. Так был написан ряд произведений того времени известных поэтов Абдильды Татибаева, Аскара Токмагамбетова, Таира Жарокова и др.

Жюри конкурса тепло приняло мое выступление, и заветная цель была достигнута - я в числе тех, кто едет на празднество. Стихотворение “Жамбыл”, примечательное для меня этим

событием, опубликовано в газете “Екпинды” (нынешняя “Семей таны”) 12 апреля 1938 года.

В мае 1938 года мы приехали в Алматы. В составе нашей делегации были народные акыны Сапаргали Алимбетов, Таниберген Амренов, поэты Саду Машаков, Бейсенгали Кирбетов и я.

18-19 мая был проведен слет народных акынов и жыршиевцев, посвященный 75-летию поэтического творчества Жамбыла. В слете принимало участие более шестидесяти акынов из всех областей Казахстана. Были гости - писатели, поэты Москвы, Ленинграда, братских республик.

Мухтар Ауэзов выступил с докладом “Жамбыл и народные акыны”. Мастерски читали свои стихотворения и поэмы, посвященные Жамбылу, легендарный Иса Байзаков, славный жырау Нурпеис Байганин, а также соратники Жабаева – Саядиль, Утеп, Умбеталы, Оспантай, Садыбек, семипалатинец Сапаргали Алимбетов.

Особенно памятен нам день 19 мая, когда пришла радостная весть из Москвы о награждении Жамбыла орденом Ленина. Поздравить его отправилась группа молодых поэтов и писателей, специально делегированная юбилейным комитетом. В этой группе от Семипалатинска были Саду Машаков и я.

Пришли в добротно построенный, весьма привлекательный дом. Оказывается, здесь в свое время жил Сакен Сейфуллин, а теперь в нем — литературный секретарь Жамбыла, поэт Калмакан Абдықадыров, у которого по приезде в Алматы остановился и ата акынов. Вошли в широкий двор с яблоневым садиком, в тени под ветвистыми деревьями на разостланном ковре сидели Жамбыл и его друг, народный акын Арынбай Тайманов.

После салема и приветственных рукопожатий все уселись и горячо поздравили Жамбыла с высшей наградой. Ликующая душа акына одаривала всех щедрой беседой, шедшей вперемежку с песнями, стихотворными экспромтами.

Нас тогда сфотографировали, и снимок был помещен в газете “Лениншіл жас” (май 1938 года).

20-22 мая состоялся юбилейный сленум Союза писателей Казахстана совместно с городским советом Алматы.

Председатель Совета народных комиссаров Ораз Исаев произнес речь о великане казахской народной поэзии Жамбыле Жабаеве.

21 мая писатель А. Тажибаев сделал доклад на тему “Жамбыл и казахская поэзия”. Народные акыны Казахстана Нурпеис, Утеп, Саядиль, Орынбай, Иса, киргизский акын

Халик Алиев читали стихи, посвященные Жамбылу. Выступали и молодые поэты. Предоставили слово и мне. Прочитав с трибуны свое стихотворение, листок с текстом я преподнес Жамбылу, сидевшему в президиуме. А когда я направился на свое место, встал Сабит Муканов, тоже сидевший в президиуме, и остановил меня, прочитав напутственное стихотворение, написанное им на обороте фотокарточки, запечатлевшей рядом с ним меня и снятой в 1938 году в Семипалатинске. Его стихотворение очень близко перекликалось с известными строками Жамбыла, призывающими к правдивости и народности поэтического слова. Это-то созвучие, видимо, побудило Муканова вручить именно в такой обстановке

22 мая слушали доклад М.О.Ауэзова на тему “Творчество Жамбыла и казахская поэзия”. На следующий день ездили на родину Жамбыла - в колхоз. “Ерназар” Жамбылского района Алматинской области. Сюда съехались все делегации из братских республик, писатели и поэты Казахстана.

Был устроен праздничный обед. Замечательные киргизские акыны Тоголок Молдо и Халык Алиев читали стихотворения, посвященные Жамбылу Узбекский бахши Фазни Юлдашев читал наизусть героический эпос “Алпамыс”. Стихотворения - поздравления, читали акыны Нурпеис, Доскей и др. Выступил и сам Жамбыл, поражая слушателей пламенем своего незаурядного таланта, а в конце читал наизусть отрывки из “Шахнаме” Фирдоуси.

Жамбыла посадили на скакуна-аргамака. Сопроводительным словом этому дару стала чудесная импровизация Исы Байзакова.

Юбилей Жамбыла заснят на кинопленку. В 1939 году исполин казахской народной поэзии был награжден третьим орденом - “Знак Почета”.

Позднее на съездах, пленумах писателей, айтисах акынов мне довелось еще неоднократно встречаться с Жамбылом, слушать его песни.

В 1945 году я был на проводах акына в последний путь.

6-13 июля 1946 года участвовал в торжествах по случаю столетия Жамбыла.

Обаятельный образ гения народного поэтического искусства и сегодня жив в моей памяти.

“Казахстанская правда”,
22 августа 1996 г.

* * *

ИСТОРИК, ЭТНОГРАФ, ПРОСВЕТИТЕЛЬ (к 120-летию со дня рождения)

Вчера исполнилось сто двадцать лет со дня рождения крупного востоковеда, ученого-фольклориста, историка-этнографа и просветителя Абубакира Ахмеджановича Диваева.

Изучение этнографии и фольклора казахского и других братских народов Советского Востока тесно связано с его именем.

А.А.Диваев, по национальности башкир, родился 19 декабря 1855 года в Оренбурге и получил образование в Оренбургском Неглиюевском кадетском корпусе. На азиатском отделении корпуса среди его одноклассников большинство составляла казахи, так как здесь готовили переводчиков с восточных языков для степных областных и уездных управлений. Учась в городе, А.Диваев часто на каникулы ездил в аулы, где с интересом знакомился с бытом, культурой и языком казахского народа. В Оренбурге молодой Абубакир Диваев часто присутствовал на состязаниях акынов-импровизаторов, хранителей народной мудрости - седых старцев домбристов, певцов, что в дальнейшем помогло ему наметить объекты изучения казахской этнографии и фольклора.

По окончании кадетского корпуса в 1876 году он получает назначение в Туркестанский край. Но военная служба не привлекала любознательного юношу, поэтому, уйдя в отставку, Диваев в 1877г. Поселился в Ташкенте – административном центре Туркестанского края и Сыр-Дарынской области – и поступил толмачом в Сыр-дарынское областное управление. В дальнейшем он совершенствовал знание казахского языка и изучал языки других народов Средней Азии.

Свободно владея русским языком, имея доступ к русской и западно-европейской научной литературе, А.Диваев неустанно работал над повышением своей квалификации этнографа и фольклориста.

Свою научную деятельность он начал в 1883 году. Изучение этнографии и фольклора казахского и других народов Средней Азии стало делом жизни Диваева. На формирование мировоззрения А.Диваева решающее влияние оказали передовая русская наука и культура. Ташкент, где жил и работал А.Диваев, был крупным культурным, центром

всей Средней Азии и одним из научных центров по изучению Востока. В это время здесь возник целый ряд научных обществ: Туркестанское отделение Русского Географического Общества, Туркестанский кружок любителей археологии, статистические комитеты, Туркестанский кружок ревнителей просвещения и другие. Среди ученых, изучавших историю народов Туркестана, видное место занимает академик В.В.Бартольд. В Ташкент не раз приезжали П.П.Семенов-Тянь-Шанский и Н.М.Пржевальский. Научное содружество с русскими учеными обогащало знания Диваева. У известных востоковедов В.В.Радлова, В.В.Бартольда, Г.Н.Потанина и других Диваев учился методике сбора и систематизации материалов, научной записи образцов устного творчества.

В дореволюционные годы Диваевым было подготовлено около ста тридцати публикаций казахских фольклорных и этнографических материалов. Большинство из них им же самим мастерски переведено на русский язык.

В “Сборниках материалов для статистики Сыр-Дарыинской области” за 1891-1897, 1902, 1904, 1907 годы Диваев публикует эпос и сказки, песни, басни и обрядовую поэзию, пословицы и загадки, а также материалы по этнографии. Кроме того, его работы печатались в “Известиях Императорского русского географического общества”, “Записках Восточного отдела Русского” археологического общества, в “Ученых записках Казахского университета”, в “Этнографическом обозрении” и других специальных изданиях, газетах.

Автора свыше ста оригинальных научных трудов высоко ценили выдающиеся русские востоковеды. Научная деятельность Диваева была отмечена Обществом археологии, истории и этнографии при Казанском университете и Обществом естествознания, антропологии и этнографии при Московском университете, выдавшем ученому диплом. В 1909 году экспертной комиссией Туркестанской сельскохозяйственной выставки за печатные труды по казаховедению ему была присуждена большая золотая медаль.

А.А.Диваев неутомимо работал над просвещением казахов, узбеков и других народов Средней Азии, призывая их к овладению культурой и искусством передовых народов, в частности, русской передовой культурой.

Плодотворная деятельность А.Диваева в области просвещения и внедрения передовых идей русской науки и культуры среди народов Казахстана и Средней Азии

увенчалась полным успехом только после победы Великой Октябрьской социалистической революции. После подписания В.И.Лениным декрета об учреждении в Ташкенте первого высшего учебного заведения - Государственного университета А.Диваев активно участвует в его организации. Для подготовки востоковедов в 1919г. открылась специальная высшая школа — Туркестанский Восточный институт. Диваев принял непосредственное участие в создании в обоих вузах кафедр тюркологии, и в первую очередь - кафедр казахской этнографии и казахского языка. Он до последних дней своей жизни работал профессором этих вузов, подготовил многочисленные кафедры, которые успешно развивают фольклористику и этнографию в различных научных учреждениях.

В 1920-1922гг. ученый руководил историко-этнографической экспедицией в Сыр-Дарьинской и Джетысуйской областях.

А.Диваев глубоко понимал, что “подлинную историю трудового народа нельзя знать, не зная устного народного творчества” (М.Горький). Систематизировав собранные материалы, он обработал и издал ряд казахских вариантов “Алпамыс-батыра”, “Кобланды-батыра”, “Шура-батыра”, “Камбар-батыра”, “Бекет-батыра”, “Кыз-Жибек” и других эпических текстов.

Деятельность А.Диваева не ограничивалась лишь изучением памятников прошлого Казахстана и Средней Азии. В первые годы существования в крае Советской власти он участвовал в работе по созданию широкой сети просветительских и научных учреждений и был действительным членом Всероссийского географического общества, общества археологии, истории и этнографии при Казанском университете, Туркестанского кружка любителей археологии, общества по изучению Казахстана, общества по изучению Таджикистана и почетным членом Киргизско-казахской ученой комиссии при СНК Туркестана.

А. Диваев принимал деятельное участие в изучении производительных сил Казахстана и Средней Азии, разработке проекта декрета об отмене калыма, произведении земельно-водной реформы в Семиречье, разработке казахского алфавита.

Современные тюркологи как в Советском Союзе, так и за границей, занимаясь вопросами изучения фольклора и этнографии казахов и других народов Средней Азии и научными обобщениями в этой области, не могут пройти мимо богатейшего наследия Диваева.

А.А.Диваев умер в Ташкенте в 1933 году. Советский народ чтит память неутомимого ученого и просветителя Абубакира Ахметжановича Диваева, отдавшего свои силы и знания на благо народа.

*“Иртыш”,
N 253, 20 декабря 1975 г.*

“Абай” журналында жарық көрген мақала

“Өлді деуге сия ма, ойландаршы”, - деген Абай сөзімен жаңа айдар аштық. Мұнда қазақ әдебиетінде өзіндік орны бар, Абайтануға үлкен үлес қосып, өшпес із қалыптаған тарихи тұлғалардың, өз еңбектері және олар туралы естеліктер, зерттеулер беріліп тұрмак.

Бұл айдарды 20—30 жылдары Абайды жүрт толық танып-бліп болмай, түрлі айтыстар туып тұрған кезде ақынның ұлылығын, асыл қазынасының қасиет-қадірін түсіндіріп, келелі еңбектер жазған Ыдырыс Мұстамбайұлынан бастап, оның Мағжан Жұмабайұзы туралы мақаласы мен өзі туралы жазыған белгілі ғалым Қайым Мұхамедханұлының зерттеуін жариялауды жөн санағық.

ДЖУМАБАЕВ И “ДЕВЯНОСТО” (В порядке постановки вопроса)

Одно литературное и, отчасти, политическое событие не нашло в нашей краевой европейской печати нужное отражение. Речь идет о стихотворении Джумабаева - “Девяносто”. Между тем, это стихотворение, как справедливо указывал т. Голощекин и в одном из своих выступлений, и в брошюре к девяностолетию Октября, - “Казахстан на октябрьском смотре”, имеет для нас большое значение, т. к. показывает, что успехи социалистического строительства в Казахстане так велики, что их признал даже наиболее последовательный недавний наш враг, вождь национализма - поэт Джумабаев.*

Кажется вывод ясен. Однако вопрос о Джумабаеве вызвал много споров.

* В стихотворении “Девяносто” Джумабаев рассказывает о советах. Он в художественной форме показывает, что советы объединяют всех рабочих, аульную бедноту, всех ранее обиженных и угнетенных. В то же время в советах не находят себе места прежние угнетатели и мироседы - баяи, аткамынеры, ишаны, полицейские и т. д. Первая часть людей - девяносто частей ценного, вторая - 10. Джумабаев солидаризируется со стремлениями этих “девяносто” и рассказывает о своих прежних ошибках, когда он стоял за все “100”, понимая под этим “весь народ”. Ред.

Буржуазно-националистический поэт Джумабаев отражает в своем творчестве дореволюционный период культурного и общественного движения и замыкает некоторую цепь нашего литературного развития.

Из пассивно-созерцательного стихосложения и заунывно-степной лирики творчество Джумабаева выросло в бунтарско-романтическую поэзию. В его творчестве сюровая степная действительность причудливо превращалась в возвышенно-идеалистическую лирику. Из чисто национально-бытовых образов Джумабаев создавал романтику. При всем этом у Джумабаева нет наносного, чуждого. Он - неподражаем, когда надевает чужой герольдовский плащ. Хотя бунтарство его - буря в стакане воды, но оно находит оправдание в современном ему историческом переплете.

Лирика Джумабаева – звуки сильнейших переживаний дикаря в нутре ставшего “культурным идеалистом”. Джумабаев гибче и пластичнее всех дореволюционных наших писателей.

Во всем этом, конечно, есть достаточная доза реакционно-идеалистического. Тем не менее, все это не может умалить значение революционного сдвига, который произошел в связи с “Девяносто” в творчестве Джумабаева.

Джумабаев стал возможен, когда у казахов наметилась определенная общественная перемена, т.е когда под давлением колониального капитала старая родовая общественность, разложилась и народилась новая национально-буржуазная общественность.

Джумабаев стал возможен, когда у казахов наметилось массовое стремление к культуре, и когда казахская молодежь пошла на буржуазную выучку в русские школы. Джумабаев родился в результате поверхностно усвоенной русской буржуазной культуры, как талантливый разведчик слабой прослойки буржуазно-демократической интеллигенции, которая и представляла тогда национальные интересы перед царизмом.

Как все националисты - интеллигенты, и молодой Джумабаев восторженно приветствовал февральскую революцию и отвернулся от Октябрьской.

Джумабаев в одно время пел торжественно призывную песнь в честь национального освобождения. Как же случилось, что он пошел против Октября, на знамени которого написано равенство для всех наций, смерть всем формам

угнетения и свобода для "девяносто"? Или он "во тьме ночи" и в "дьявольском грохоте" событий* не увидел этого знамени.

Нет, у него было злобное ослепление, ненависть. Его клеветнические стихотворения против революции не только тошны и противны, по пошли и мерзки. Джумабаев был сознательным нашим классовым врагом.

После сказанного правомерны вопросы:

1) Искренне ли говорит Джумабаев в "Девяносто", или он хитрит, когда ему ничего больше не остается?

Обманет он нас или будет служить верой и правдой?

Как поступить с Джумабаевым? и т. д. Вокруг этих вопросов и вертятся споры о Джумабаеве.

* * *

Нам думается, что "Девяносто" не звучит фальшиво, хотя и не доказывает еще преданности Джумабаева идеям Октября и интересам "Девяносто". Стихотворение, по нашему, искренно передает моральный надрыв и глубокий психологический перелом, переживаемый или пережитый автором. Здесь он искренен и убедителен. Искренность, и даже трагизм, чувствуется и в содержании, и в слово, и в плавном ритме стихотворения. Во всем стихотворении нет ни одной натянутой нотки.

Блок тоже написал поэму "Двенадцать", которую, серьезные критики, несмотря на ее мистическую форму, нашли высоко-художественной вещью и поэмой эпохи. Стихотворение "Девяносто" в этом смысле составляет тоже интересный документ.

* * *

Революция у нас опрокинула производственную основу старого общества, перевернулся весь социальный порядок буржуазного строя. Но впереди еще предстоят ожесточенные классовые бои. И не только самолеты, артиллерия и конница определят исход нашей борьбы. Развернутое культурное и хозяйственное строительство, перестройка всей общественной жизни и быта сыграют решающую роль. Маркс сказал 20-30-40 и больше: лет после захвата власти потребуется для того, чтобы пролетариат мог переработать себя и освободиться

от всех пережитков прошлого. Еще очень большую работу предстоит проделать революционной воле и классовой идеологии пролетариата для того, чтобы окончательно похоронить все привычки и наследие прошлого. Во всей этой борьбе будут не только победы, но и временные отступления, приливы и отливы, перегруппировка социальных сил и перебежки. Трудно установить персонально, что тот или другой борец и строитель не ошибается, или при отливах не сядет на мель.

Вот почему нельзя предугадывать, как долго и навсегда ли Джумабаев с нами. Во всяком случае, мы должны сделать все необходимое, чтобы перелом, произошедший, несомненно, в нем закреинить.

* * *

Художник, конечно, выполняет социальный заказ известного класса или социальной прослойки. Но никто ему не дает готовых форм. Он, как талантливый представитель своего класса или своей группы воплощает идею и жизнь своей среды в образах, в обобщенных формах, чем воспитывает и оформляет чувство и сознание этой среды.

Художественная литература - область такая, которая трудно регулируется организационными методами. Выдержанное пролетарское классовое сознание поэта - неполная гарантия от ошибок так же, как и буржуазные поэты могут создать образы, близкие нашей идеологии. Таких художников мы не отталкиваем от себя.

Вот почему необходимо анализировать художественное произведение по-марксистски, подходить к художественному творчеству диалектически. Наша политика в художественном слове должна быть строго выдержана в духе разоблачения врагов, объединения друзей и привлечения на нашу сторону тех, кто проявляет к этому тенденцию. В этом случае и наша критика должна быть свободна от рутинерства и от формальных рамок.

Художник может идеино воспринять новое движение, может осознать превосходство чужого ему класса. Но стать певцом и творцом новых художественных образов он не может, если новая идея не превратится в его плоть и кровь. Голая идея не составляет никакой силы для поэта. Поэт может пережить кризис. Поэты болезненнее других освобождаются от своего миропонимания и иллюзии, они глубже других

переживают и воспринимают борьбу и идею. В этом, нам кажется, причина того, что Джумабаев теперь за два года написал всего лишь два стихотворения и молчит.

* * *

В основном творчество Джумабаева — продукт буржуазно-демократического движения. Идеология его чужда нам. Но это творчество имеет большое историческое содержание. Положительная роль его в прошлом для нас составляет некоторое значение. Каковы бы они были заблуждения или преступления Джумабаева против революции, однако, последнее его выступление порыв смелый, событие важное, которое нельзя разменивать на мелкие монеты. Нам необходимо вдумчиво отнестись к этому и чутко прислушиваться к таким явлениям.

- За два-три контрреволюционные стихотворения Джумабаева получил и получит свою оценку. Но нашей общественности необходимо критически проработать и пользоваться творчеством Джумабаева, т. к. там она найдет много художественного, исторически интересного и поучительного.

Наша современная литература растет. Сейфуллин и Майлин достигли совершенства форм и языка и совершенно самостоятельны. Токмагамбетов и Муканов тоже достигли большой техники и свободны. Но даже и им во многом еще в отношении языка, форм и техники Джумабаев может быть полезным.

И. Мустамбаев.

P. S. Второе стихотворение Джумабаева "Толгай" ("Переживания" или "Думы") некоторые считают реакционной вещью.

Верно, конечно, "Толгай" ниже "Девяносто".

В "Толгай" отношение Джумабаева к революции, к классовой борьбе чисто народническое. Но это не умаляет значение его: мы не можем требовать от Джумабаева стопроцентного марксистского художественного творчества.

И. МУСТАМБАЕВ.

"Советская степь", 24 мая 1929 года.

N 115/1621/. Кзыл-Орда.

Ежедневная газета казахских: Краевого комитета ВКП/б/ Центрального Исполнительного Комитета и Совета профессиональных союзов.

Год издания шестой. 6 октября 1928 г.

Ыңдырыс Мұстамбаев ұлын кім білмейді ?

Көрнекті қоғам кайраткері, жан-жакты терең білімді әдебиетші, әдеби сыншы, алдыңғы қатардағы казақ зияялыштарының бірі — Ыңдырыс Мұстамбаев еді.

Ардагер асыл азamat, Мұстамбаев отыз тоғыз жасында, 1937 жылғы қызыы Қырғынның күрбаны болды. Ыңдырыстың аты-жөні, еңбек жолы қазіргі қалың жүртшылыққа мәлім емес. Ол өмірден өткеннен соң, отыз жылдан кейін тұнғыш рет “Қазак әдебиеті” газеті (1967 ж. 11 тамыз): “Есімдерін еске аламыз” деген айдармен “Ыңдырыс Мұстамбаев” атты шағын макала жариялады. Макала Мұстамбаевтың өмірі мен еңбегі туралы қысқаша баяндай келіп, былай деп аяқташыпты: “Ол ақ жарқын мінезді, турашыл, аса білімді, шешен азamat еді. Біздің әдебиет зерттеуші қауым Мұстамбаев еңбектерін іздеپ, жинап, жарық көрүіне жолдама жасаса, өте макұл болар еді. Абзal азamatка өштес белгі де сол болмақ”.

“Қазак Кеңес әдебиетінің тарихы” кітабында (бірінші кітап, 1967 ж.) Мұстамбаевка да әдеби сыншы ретінде мінездеме берілген: “... Тогжанов пен Салуакасов жалпы мұра мәселесінде біршама онтайлы пікірлер айтқымен де, пролетарлық әдебиеттің даму жолындағы өз мүмкіндіктерін, өзінен өзі үлгі алатын жетістіктерін дұрыс түсінбеді, кейде бурмалай баяндады”, — дей келіп: “Бұл жөнінде даулы, кейде теріс топшылаулары бола тұрса да, бірталай дәлелді, ғылыми тұжырым айтқан Ыңдырыс Мұстамбаев: “Біздің таласымыз” және “Абай” деген макалаларында қазіргі орыс мәдениетінің тәжірибелерін үлгі етіп ұсынады. Абай мен орыс классиктерінің үндестігін (реализмін. ойшылдығын, сыршылдығын, сатирасын талдаپ, “Абай қазак үшін Пушкинмен пара-пар” екендігін, оның суреткерлігінен қазіргі ақыншар үлгі атуы керектігін дәлелдеді. “...Абайдың өлеңдері зор мағыналы тарихи уақыға. Біздің еншімізге калған ескірмейтін мұра. Ескісіз еш жерден дапдайын жана табылмайды”, — деп ашық жазды”. (Қазак Кеңес әдебиетінің тарихы, 107 бет).

Қазак Энциклопедиясында Мұстамбаевтың өмірі мен қызметі туралы мағлumat берілген: “Мұстамбаев Ыңдырыс (1902 жылы Семей uez.; — 1937 ж.) — Әдебиет сыншысы, қоғам

кайраткері. 1919 жылдан КПСС мүшесі. Семей гимназиясын үздік бітірген (1919 ж.), Семей, Өскемен, Аяқөз өнірінде Совет өкіметін орнату және нығайту ісіне белсене катысты. Оралда жоне Семей губ. прокурор қызметін аткарды.

1925—1927 жылы Қазақ ССР Байланыс Халық Комиссары болды. Одан кейін Қазакстан өлкегілік шртия комитетінде түрлі жауапты қызметтер аткарды. Мұстамбаев мемлекеттік және қоғамдық жұмыстармен бірге әдебиетпен де шұғылданды. Бірнеше әңгіме, очерк, сын мака-лашарын жазды. Олардың ішінде “Ұлы акын Абай” (“Қазақ тілі”, 1924 ж.), “Сыбан Сабыrbай ақынның Солтабай төреге айтқан өлеңі” (“Тан” журн. 1925 ж.), “Көркем әдебиет туралы” (“Қызыл Қазақстан”, 1927 ж.), “Сын мен баспасөз туралы” (“Еңбекші казак”, 1928 ж.), “Түйеден Түрк-сібке” (“Социалистік Қазақстан”, 1930 ж.) т. б. туындылары назар аударады. (КСЭ-сы, 8 том, 218-бет).

Бұл мақалада Мұстамбаевтың басынан кешкен өмір кезеңдері, толық болмағанмен, негізінен дұрыс баяндалған. Туган жылы 1902 жыл деп көрсетілуі дұрыс емес, және “Сыбан Сабыrbай ақынның Солтабай төрете айтқан өлеңі” Көкбайдың айтуы бойынша, 1925 ж. “Тан” журналында жарияланған (ғ 1, 75—76 бет). Қазір архив қорында жабулы жатқан документтермен еркінрек танысуға мүмкіндік болған шакта, Мұстамбаев туралы Семей облыстық архивында сакталған тарихи мағлұмат-деректердің әзірге біразын тауып, таныстық. “Личная карточка о служащем в Семипалатинском губернском революционном комитете” деген документтегі он төрт сұралққа Үйді-рыс Мұстамбаев өз колымен жауап жазып, 1920 жылы 23-ноябрьде жазылғанын көрсетіп, кол қойыпты. “Должность на службе в настоящее время” деген бірінші сұралққа: “Заведующий спра-вочно-юридич. п/отд” деп, “время рождения или возраст” деген төртінші сұралққа: “1898 год 8 ноября” деп, “Политическая платформа” деген он үшінші сұралққа: “Коммунист” деп жауап жаз-ған.

Сейтіп Мұстамбаевтың нактылы туған уақыты — 1898 жыл.

Мұстамбаевтың өмір тарихы өлі толық зерттеліп, жазылған жок. Үйдірысты ертеден білетін, онымен жаксы қарым-қатаинаста болған ағайыны, педагог, Нұрпейіс Ысмағұлов марқұмның жазып қалдырган естелігі негізінде

және Семей архивында сакталған мағлұмат, тарихи деректер бойынша Ыдырыс Мұстамбаевтың өмір жолын қыскаша баяндаймыз.

* * *

Ыдырыстың әкесі Мұстамбай Жауғаш ұлының туынғаскен елі бүрінғы Семей уезіне қарайтын Қанышатай болысы. Ата мекені Қанышатай тауының Найзакара аталағын шығыс жақ саласы. Жасынан жетім калып, жалшылықта жүрген Мұстамбай, Семейдің көлесі, Тінібай байдың (“Абай жолы” романындағы Тінібек) саудагерлеріне жалданып, олардың елден жина-ған малдарын айдастып Семей қаласына келеді. Қайратты әрі пысық, елгезек жігітті ұнатқан Тінібай, оны өз қолына алғып қалады. Әуелде байдың, қора-қопсы жұмысын атқарып жүріп, кейінрек алыс сапарға шығып, қысы-жазы жүк таситын кіреші болды. Сөйтіп Тінібайдың қызыметінде жүрген кезінде, 1898 жылы Ыдырыс дүниеге келеді. Сәби кезінде корасаннан мұрны кішірейіп, беті шубарланып қалған, жақсы көретін баласын Мұстамбай: “Тай шұбарым” деп, кейде “Пұшық шұбарым” деп, еркелетіп атайды екен. Бала жасынан зерек, өжет мінезді, өткір Ыдырысты, жасы сегізге толған соң, Тінібай медресесіне окуға береді. Әзімен бірге оқитын барлық шәкірттен озып шығып, ерекше зеректігімен көзге түседі. Енді ол медресе төнірегінде “Мұстамбайдың бәйге шұбары” деп аталады.

Окуға зерек, білімге құштар, зейінді, өршіл бала, Тінібай медресесін бітіріп шығып, орыс мек-тебіне окуға түсіп, интернатка орналасады. Ыдырыс екі класты училищені мактау грамотасымен бітіріп шығады. Одан соң 4—5 айлық қыска мерзімді курсы оқып бітіріп, почта-телеграф мекемесіне телеграфист болып қызыметке орналасады. Ол қызыметін тұнғ мезгілде атқаруға келісіп, гимназияға окуға түседі.

Семей гимназиясында үздік оқушы болған Ыдырыс, гимназияны бітіріп шыққан соң 1919 жылдан бастап Семей губревкомының мүшесі ретінде, Мұхтар Әуезов, Жұсіпбек Аймауытов, Әзімбай Ілекеровтармен бірге кенес үкіметі қызыметкері болады.

1920 жылы Советтердің Бүкілқазақстандық бірінші

Құрылтай Съезінде делегат болыны катысады. Қазак Орталық Атқару Комитеттіне мүше болыш сайланады. 1921 жылы Семей ғубатком мүшесі болып қызмет аткарады. Губерналық казак бөлімінің бастығы болады.

“Қазақ тілі” (Семей) газетінің 1921 жылғы кантардың 21-күнгі 117 санында жарияланған “Кир. ЦИК-тің 1-інші жиылдысы” деген хабарда: “Алдымыздары 5 февральда Орынборда Қазақ республикасының басында тұрган Кіндік Комитеттің 1-жиылдысы ашылмақшы. Жиылдыс мушелерінің барлық саны 70 шамалы кісі болатын...

Сондыктан бір жерде тұрган екі-үш мүшенің бір-екісі ғана барып, бірлі-жарымдары орындарында қалмаса болатын емес. Осы ретпен Семейдегі 3—4 мүшениң ортасынан жалғыз Мұстамбаев кана баратын болды”. — деген.

1923 жылы қызметі Семейден ауысып: Оралда Губревком бастығының орынбасары, 1925 жылы Қызылжарда губерна прокуроры, 1926—1927 жылдар Шымкентте Губатком төрағасы болып қызмет аткарады.

Одан кейінгі жылдарда партия, кенес орындарында түрлі жауапты қызметтер атқарған. Үйдірыс Мұстамбайұлының мемлекеттік және қоғамдық жұмыстары әлі толық зерттелген жок. Бұл алдағы уақытта үқып ты зерттеліп, жазылатын мәселе.

Үйдірыстың әдеби мұрасынан, ертеде баспасез жүзінде жарияланған, өзіме таныстарынан бірнешеуін атап өтейін:

“Көркем әдебиет туралы” (Айтыс ретінде). (“Қызыл Қазақстан” журналы, 1927 ж., N 2). “Біздің таластарымыз” (“Жаңа әдебиет” журналы, 1928 ж., N 5—6).

“Абай” (“Жаңа әдебиет, 1928 ж., N 7, 8). “Поэт Абай и его философия. Место поэта Абая в истории Казахской литературы. По иоводу статьи тов. Кабулова. (“Советская степь”, N 191, 22 августа 1928 г.).

“Сын мен баспасөз туралы” (“Еңбекші қазак”, 1928 ж.) “Түйеден Турксибке дейін” (“С. К”, 1928 ж.) “Джумабаев и “Девяносто” (“Советская степь” 1929 г.) т. б.

Сол сиякты 1927 жылы атаман Анненковтың сотында (Семей қоғамдық айынтаушы ретінде сөйлеген сөзі сакталған (Вечернее заседание выездной сессии Военной Коллегии Верховного суда 9 августа 1927 года. Речь общественного обвинителя Идириса Мустамбаева).

Мұстамбай ұлының осы атапқан еңбектерін зер салып оқысак, оның нағыз әдебиетші ғалым, терең білімді мәдениет қайраткері екенін, өзінің ой-пікірін, ешкімнің де беті-жүзіне қарамай, тайсалмай таймай, ашық-айқын айтатын және ғылым тұртысынан қарап, нанымы дәлелмен айтатын адап азамат екенін көреміз. Осы пікірміздің бір мысалы ретінде, Ыңғыс Мұстамбаевтың, бұдан 64 жыл бұрын, 1928 жылы “Жаңа әдебиет” журналының 5, 6 сандарында жарияланған: “Біздің таластарымыз. Ақындардың мінездері және Сәбиттің мінездері” деген үлкен макаласынан үзінділер көлтірейік:

“Ақын жырлайды... Ақынның сөзінің сулулығына, маңызына қарап, ақынның әлеуметшілдік саяси тілегіне қарап, ақынның елendorінің көпшілік букараның мұнына үйлесуіне қарай, жұрт ақынға баға беруші еді.

Бұл айтқандардай ақынның сөздерінің бағасы болса, ақынның қанша дүшпандары болсын... оған бөгет болып жолында тұра алмайды, ақын өрлең жүре береді, жұрт оны танымай қоймайды...

Егерде ақындарымыз дүмбіlez болса, біраз заман аты атальп жүрсе де, бара-бара жоқ болады. Атағы өшеді.

Бұл айттылған екі пікірге мысал келтіру артық шығар.

Ақын өзінің кім екенін, тілегі, мұны не екенін өзінің сөзінде айтты да қойды. Ақынның жырына қарап, оған бағаны жұрт береді. Ақынға өзін езі актап жату, өзін-өзі мактап жату керегі жоқ, нәрсе және ылайықсыз.

Біреу оған өтірік пәле жауып жатпаса, не аса қисынсыз кінә тағып жатпаса, “мен былай едім, менің ақылымды үқпадындар деп, ақынға таласып отыру қисынсыз.

Гоголь, Тургенев, Достоевский, Салтыковтар да өздерінің көздері тірі отырнан кундерде әркім әртүрлі деп жатканда үндемей, кебінесе шыдап отырған. Олардың кейбір әңгімелері 4—5 жыл, біреулері 10 жылдай созылып жазылып жүрген. Соңшама сары майдай сактап, екі кезінің карашағынцай күтіп, барлық тілегін, барлық пікірін кіргізіп қанша еңбектен, қанша сабырмен жазып шығарған нәрселерін әркім әртүрлі баға беріп, іреп-сойып жатканда, кейбіреулерден орынсыз сегіс естіп жатканда, бұлар шыдап отыра берген. Ақырында “тесік маржан жерде калмас” дегендей, бос сөз далада қалды, бұлардың әр қайсысы әдебиет жүзінде тиісті орнын алды.

Дүніне жүзінің әдебиетінің ескі мұраларының біреуі “Фаусты” жазған немістің атакты Гете деген ақыны өлгелі жуз жылдай болса да, “Гамлетті” жазушы Англияның атакты Шекспир дейтін ақыны өлгелі үш жуз жыл болса да бұлар туралы әлі де таластартыс, дау біткен жок,

Бұл айтылған әдебиет мұралары 100—300 жылдан бері талай батыр сыншыларды көр-ген. Бұлар Белинскийді де, Плехановты да, Марксті де, Ленинді де, қала берсе Троцкий мен Воровскийді де көрген. Бұлар шыққаннан бері тарих талай күбілған. “Гамлет” шыққан заманмен бұл күнгі заманды салыстырсаныз, ол уақыттағы адам баласының мәдениетімен бұл күнгі мәдениетті, салт-сананы салыстырсаныз арасы казекенің арбасы мен автомобилдің арасындаі, түйе пен аэропланның арасындаі еді. Соңда да бұлар ескі әдебиеттің ең көркем нәрселері, дүніне әдебиетінің ең бағалы мұралары болып есептеледі. Бұларды әркім-ақ “бакайшағына” шейін қалдырмай талқыла салған, талайлар іске жараттай шығарған. Сәбит екеумізді быттай қояйык. Та-лай дәулер бұлардың “жайын тауып”, іске жараттай шығарған. Мәселен орыстың атакты ақыны Тургенев “Гамлет” ешбір мағына таба алмай жынданған адамның сөзі, жай бір “қырту”, оны жазған жазушы Шекспир де көкек, деп кеткен. Тургенев өзінің заманына қарай көркем әде-биетті Сәбит екеумізден жақсы танитын шығар деп ойлаймын.

Егерде бұларды Сәбиттің сынына салсак, корқамын, бір тынға жаратпас еді. Себебі: бұлардың ішіндегі әңгімелер өншең патшалар, корольдер, жын-сайтандар не аруактар туралы болып шығады.

Сәбит не дейді? — Бірак, сол жалғыз “Гамлет” туралы күліл жер жүзінде, неше жуз тілде шыққан сындарды жинап қаласа, бір кішкене үй салуға болар еді. Соңшама сындарды тап-жылмай бір кісі үнемі оқып отыrsa, бірінші, ол адам жынданып кетер еді. Екінші, оған 100 жыл жасау керек болар еді! Ал енді соңша пәлені көрген, соңша заманнан өткен, тарихтың түрлі күбыльсызы басынан өткізген “Гамлет” пен “Фауст” ескіріп баяғының ертеңі болып, қоймаға (архив) түсіп отыр ма? Патшалардың, жын-сайтандардың әңгімелері екен деп СССР-дің күллі мемлекет театrlарына қойылмай отыр ма?

Жер жүзіндеңі қаламға шебер талай кеменгерлер

қырықпышақ болып қырылсының жүрген екі әңгіменің жазушылары өздерін өздерінде ақтап ауыр сөз айттып па?

Жо...к!

...Ал енді жана акындарды атайык.

Горький туралы төңкерістен бұрынны айтылған пікірлерді коя тұрайық. Дәл Совет үкіметінің заманында Горький туралы қанша түрлі пікірлер болды. Луначарскийден бастап марксіл сыншыларымыздың әр кайсысы әртүрлі деп жүргеи жоқ па? Горькийге Лениннің берген бағасына қарамай, кейбіреулер өзінше соғысып жүрген жоқ емес пе? Горький отыра қалып бәріне жауап жаза бастаса шашы ағарар еді. Айтыстан басқа түк бітірмес еді, жазу далада қалар сіді.

Жаңа әдебиеттің басқа акындарынан Пильняк, Иванов, Маяковский, Сейфуллин және бас-қалары туралы не айттылмай, не жазылмай жур? Бұлар қолшоқтарын колына алып, бір-біріне тұра ұмытылып, “мен 1000 сезімнің ішінде еңбекші деп 100 рет айттым, сен 5-ак рет айттысың” деп, неге жүгіріспін жүрген жоқ? Өздерін ақтап бір газеттің бетін толтыруға бұлардың да күйі бар.

Ал, біздің акындарға келсек өздері ақын, өздері сыншы, бірін-бірі мактайшы, бірін-бірі боктайшы. Айтысқанда сөздерін сипатты, дәлелді ету үшіп “мерез” деген сөздерді қоса сала-ды.

Бул не деген сүмдыш?

Әлде қалмай жүрген жікпілдік кеселдер мекен? Жабайы кісілердің, әсіресе оқып жүрген жастардың, біздің айтысымыздан миы кататын болды...”, — дейді.

Үйдірыс тағы былай дейді: “...Ленин мен Марксті былай кояйық, Плеханов, Мартов, Каутскийлермен қатар, бізге Сократ, Аристотель, Мефистофельге шейін білу керек. Ворошилов, Буденний, Фрунзелермен қатар, бізге Македонский, Цезарыларды білу керек. Крупская, Коллан-таймен қатар Клеопатра, Орлеанская деваны білу керек.

Үйрену деген міле қандай болады. Бәрін үйрену керек, бәрін білу керек. Әрине, көргеннің, оқы-ғанының бәріне құл болыш, мойынсунып кетпее керек... Ақын негүрлым білімді болса, солғұрлым акындығы арта береді, сөздерін сипатты, мағыналы болады”, — дейді.

Үйдірыстың әдеби еңбегін жинап, зерттеп жариялау керек. Ол қолына қалам алған заманда үстем болған идеяга байланысты қайшылық, қателіктерін көрсету керек.

Ыңырыс Мұстамбай үлгінің асіресе абайтану мәселеіндегі сінірген еңбегін, ешқашан маңы-зын жоймайтын, тарихтың және ерлік еңбек деуіміз керек. Бұл пікірімді дәлелдеу үшін “Абай” және “Поэт Абай и его философия...” — деген макалаларын атасақ та жеткілікті шығар. Макала 1928 жылы, яғни ел басына төнген қауіп-қатердің қабындаш түрган жылы жазылғаны және қандай адамның макаласына қарсы жазылғаны белгілі. Ыңырыс макаласын былай бастайды:

— Тов. Кабулов свою статью под заголовком “Философия казахского поэта Абая ее критика” в “Советской степи” (ф от 2 августа) кончил убийственным для Абая заключением: “Одна из первоочередных задач партийной организации Казахстана на идеологическом фронте состоит в том, чтобы покончить с абаизмом, как с обычным буржуазным хламом. Поэтому в кратчайший срок необходимо мобилизовать все культурные силы партийно-советской общественности Казахстана против учения Абая и его современных единомышленников”.

Воспользовавшись уместно и неуместно всякими философскими изречениями и своими произвольно схематическими построениями, т. Кабулов доказывает необходимость одним размахом покончить с Абаем”, — дейді.

Бұл екі макала да “Абай” журналында (N2) жарияланғандықтан, талдау жасап жатпаймыз.

“Еңбекші қазақ” газетінің 1927 жылғы 189-санында Магжанның “Токсанның тобы” атты өлеңі басылды. Бұл өлең туралы башқұрт халық ақыны Сәйфи Құдаш: “Бұл ақынның жан сыры емес пе? Бірақ оған сенбеді, неге? Мұны айту киын, бірақ менің ойымша, кейбіреулердің жеке басының араздығы, өшпенділік... Не керек, әйтеуір, 1929 жылы ол тұтканға алынады...” — дейді.

Магжанның бұл өлеңі туралы Әбділда ақын Тәжібайұлы: “Бұл оның Советтік қазақ халқына ағынан жарылыш шынын айтқаны, ез күнәсін мойындағаны еді. Бірақ біз оған сенбедік. Сол кездегі он сегіздегі бала, мен, “Еңбекші қазақ” газетінің редакторы Габбас Тоғжановтың тап-сыруы бойынша “Тоқсанның жырын тоқсанның өз ұлы жырлайды” деген өлеңмен жауап жаздым. “Еңбекші қазақ” газетінде ол да басылыш шықты.

Бұл менің де, мені тәрбиелеп сөйлемткен ағаларымның

да тарих алдындағы кешірілмейтін күнәсі еді”, — дейді. (Мағжан Жұмабаев. Шығармалары. Алматы, “Жазушы” — 1989 ж. 12 бет).

Шаймерден Токжігітулының “Токсан тобы туралы” — деген көлемді макаласы “Қызыл Қазақстан” журналының 1927 жылғы 8—9 санында (9—16 беттер) жарияланды.

Сейтіл, Мағжанның ақ көңіл, адап жүргегімен шын сырын айтып:

Мен мұндымен мұндастым,
Адассам ел деп адастым...
Жасырман, жұзді жоқтадым
Токсанға енді токтадым
Создің токтау түйіні:
Бұл токсанның жиыны,
Осы армансыз білгенім,
Токсаннан сонау он аулак,
Сонау оннан мен аулак
Мен токсанмен біргемін, —

деп, ағынан жарылып, түйіндейтін

“Токсанның тобы” өлеңі сөзден сөз тынданып, пәле-жаланы жаудырып, ақынның басына қауіп-қатер тәндірді. Ақынды арандату әрекеті 1929 жылы шегіне жетті.

Дәл осы кезде Ыдырыс Мұстамбайұлы орыс тілінде: “Джумабаев и “Девяносто” (В по-рядке постановки вопроса) атты макала жазып, “Советская степь” (Қызылорда) газетінің 1929 жылы 24 мамыр күнгі санында жариялады.

Мұстамбайұлының көлемді терен мазмұнды макаласы өз алдына әңгіме етуді қажет етеді. Макаланың әр түсінан екі үш үзінді ғана келтіреміз: “Одно литературное и, отчасти, политическое событие не нашло в нашей краевой европейской печати нужного отражения. Речь идет о стихотворении Джумабаева — “Девяносто”, деп бастап, одан әрі айта келіп: “Блок тоже написал поэму “Двенадцать” которую, серьезные критики, несмотря на ее мистическую форму, нашли высокохудожественной вещью и поэмой эпохи. Стихотворение “Девяносто” в этом смысле составляет тоже интересный документ, — деп бір түйеді де: “Художник может идеино воспринять новое движение, может осознать превосходство

чуждого ему класса. Но стать певцом и творцом новых художественных образов он не сможет, если новая идея не превратится в его плоть и кровь. Голая идея не составляет никакой силы для поэта. Поэт может пережить кризис. Поэты болезненнее других освобождаются от своего миропонимания и иллюзий, они глубже других переживают и воспринимают борьбу и идею. В этом, нам кажется, причина того, что Джумабаев теперь за два года написал всего лишь два стихотворения и молчит.

...Нашей общественности необходимо критически проработать и пользоваться творчеством Джумабаева, т. к. там она найдет много художественного, исторически интересного и поучительного, —дейді де, мақаласын: “Наша современная литература растет. Сейфуллин и Майлин достигли совершенства форм и языка и совершенно самостоятельно. Токмагамбетов и Му-канов тоже достигли большой техники и свободны. Но даже и им во многом еще в отношении языка, форм и техники Джумабаев может быть полезным”.

Ыдырыстың, Магжан сияқты ақынның, басын арашалап, аман алып калу ниетімен жазған мақаласы мақсатына жете алмады. Мақала жарияланған соң (24 ма-мыр), он үш күннен кейін, 6 маусым күні Магжан тұтқынға алынды.

1937 жылы Магжан да, Ыдырыс та Сталиннің қанды кол, кара жүрек жендеттерінің қо-лынан қаза тапты !

Ыдырыс Мұстамбайұлының ақыргы өмір кезеңі әлі зерттелген жок.

*Қайдын Мұхамедханов
журнал “Абай” N 4, 1992 ж.*

СЛАВНЫЕ ВЕХИ БОЛЬШОГО ПУТИ (прозаик, драматург, публицист, ученый)

Когда мы говорим о Мухтаре Ауэзове, невольно в нашей памяти оживает галерея героев его бессмертных творений, в первую очередь четырехтомной эпопеи “Путь Абая”.

Поэзия Абая вселяла в душу будущего писателя высокие и светлые чувства любви к знаниям, стремление служить интересам своего народа.

Маленький Мухтар обучался грамоте по рукописной книге стихов Абая. “Стихотворения и другие произведения Абая мне были знакомы с пяти-шести лет, - пишет Ауэзов, - мой дед был другом поэта, и нас, внуков, заставлял заучивать стихи Абая и отрывки из “Евгения Онегина” в его переводе, хотя мы в ту пору, конечно, ничего не знали о том, кто такие Татьяна и Онегин. По-настоящему интересоваться Абаем я начал уже тогда, когда юношей учился в городе и на лето приезжал в аул....”.

Поступив в 1907 году в Семипалатинское городское 5-классное училище, М.Ауэзов со всей страстью погружается в чтение художественной литературы. Пытливый ум и жажда знаний дали ему возможность быстро и с удивительной легкостью освоить русский язык. Еще в училище Мухтар знакомится с произведениями классиков русской и западной литературы. Блестящие способности позволили ему в возрасте 14 лет написать первое свое сочинение “Ураган” так, что им постоянно восхищался иставил в пример другим ученикам учитель словесности Игнатий Яковлевич Малахов.

Окончив городское училище в 1912 году, М.Ауэзов поступает в Семипалатинскую учительскую семинарию.

Он всегда с благодарностью вспоминал годы пребывания в стенах русских учебных заведений. “Русская школа была демократична, ласкова к нам, казахским мальчикам, как мать, - вспоминает он, - чем больше мы росли, тем добнее глядела она на нас. Никто не ощущал в ее стенах глухой неприязни, потому и притягивала она нас своим открытым радушием. Я обязан русской школе так же, как русской культуре в целом”. В училище и позднее в семинарии он с увлечением сочиняет стихи, подражая Абаю, пробует писать рассказы.

Литературные и общественные взгляды Ауэзова начинают складываться в очень раннюю пору его жизни - в годы учения в Семипалатинском училище и учительской семинарии.

зрелище очень понравилось всем. Этот спектакль помог неискушенному автору увидеть и недостатки пьесы. Ауэзов устраняет их. И затем через несколько лет в Семипалатинске ставит “Енлик-Кебек” казахский драматический кружок “Есаймак”, организованный по инициативе и при активном участии М.Ауэзова в 1920 году.

А в 1926 году занавес первого казахского профессионального театра в Кзыл-Орде был открыт трагедией Мухтара Ауэзова “Енлик-Кебек”. В течение всей жизни Мухтар Омарханович вновь и вновь возвращаясь к своему первенцу и улучшал его в идеином и художественном отношениях. Теперь современная критика по праву называет эту пьесу жемчужиной казахской драматургии.

Вслед за “Енлик-Кебек” из-под пера талантливого семинариста выходит ряд статей, опубликованных в периодической печати. Это “Гуманизм и женщина”, “Какое ремесло ближе к культуре”, “Метод обучения”, “Научный термин”, “Культура и национальность” и другие. Один только перечень ранних статей говорит о том, как широк был круг вопросов, его интересующих. Молодого Ауэзова волнуют и проблема эмансипации женщины и вопросы культуры, науки, педагогики, экономики.

В году учения в учительской семинарии Ауэзов особенное внимание уделяет художественной прозе и изучению творчества классиков русской литературы. Таким образом, уже здесь наметились основные грани щедрого таланта будущего большого прозаика, драматурга, публициста, переводчика и ученого. Но даже юному Мухтару, который еще не расправил во весь размах свои орлиные крылья, было тесно в рамках буржуазного режима. Его горящему сердцу и пытливому уму не было и не могло быть должного простора в эксплуататорском обществе.

Ауэзов с радость встречает установление Советской власти в Семипалатинске в 1919 году. К этому времени он уже оканчивает учительскую семинарию. Начинается его общественно-политическая деятельность. Он возглавляет общий подотдел по инородческой части Семипалатинского облревкома, летом 1920 года назначается заведующим Киротделом губревкома, с 1920 года руководит Киротделом нарсуда. Наряду с этим его назначают штатным работником Губоно и ответственным редактором газеты “Казах тили”. В это же время он создает пьесы “Елагасы” (“Попечитель народа”) и “Байбише-токал” (“Жены-соперницы”). Они были поставлены тогда же кружковцами “Ес аймак”.

Абая. Семена, посеванные в их душе Абаем, дали цветущие ростки в советское время.

Великая Октябрьская социалистическая революция открыла широкую дорогу бурному развитию культуры ранее отсталых народов царской России. Она раскрепостила и открыла ясные перспективы роста и развития творческих талантов народов нашей Родины. Октябрь вооружил Мухтара Ауэзова самым передовым и самым объективным методом литературного творчества - методом социалистического реализма. Вооруженный им, Ауэзов создал первую казахскую эпопею "Путь Абая", получившую всемирное признание и любовь.

Мы присоединяемся к словам Николая Погодина, о том, что Мухтар Ауэзов для Казахстана является вторым Абаем. Но только хотим добавить, что если первый Абай жил среди невежественных чванливых баев и своенравных жестоких властителей, если всю жизнь боролся против несправедливости и косности баев и биев и, страдая от беспросветной темноты своего народа, восклицал: "О, казахи мои, мой бедный народ", то второй Абай жил в советское время и внес достойный вклад в развитие казахской литературы и искусства, достиг славы и признания.

Свыше четырех десятилетий насчитывает творческий путь Мухтара Омархановича Ауэзова. Интересно и своеобразно начал он свою многогранную творческую деятельность. Известно, что его первым значительным произведением явилась пьеса "Еңлик-Кебек", которая была поставлена в 1917 году на Ойкудуке в юрте Айгерим (жены Абая) в честь свадьбы внучки Абая Акылии (Акыш). Выбор темы не случаен. В руки восемнадцатилетнего семинариста Ауэзова попадает рукопись поэмы Магавы Кунанбаева "Еңлик-Кебек". Трагедия двух влюбленных происходила в родных для Ауэзова Чингисских степях. Еще Абай задумал воспеть любовь казахских Ромео и Джульетты, разоблачить алчное корыстолюбие и жестокость степных воротил, показать истинные причины гибели Еңлик и Кебека. Но он так и не успел осуществить свой замысел. Зато его сын, поэт Магавья восполнил этот пробел: он создал насыщенную драматизмом поэму о двух влюбленных.

Молодой Мухтар почувствовал, что сюжет поэмы может лечь в основу пьесы. И вот в 1917 году в Чингисской волости, невдалеке от могилы Кебека и Еңлик был поставлен любительский спектакль. Артистами-энтузиастами были аульчане, родственники и друзья Ауэзова. Невиданное ранее

зрелище очень понравилось всем. Этот спектакль помог неискушенному автору увидеть и недостатки пьесы. Ауэзов устраняет их. И затем через несколько лет в Семипалатинске ставит “Енлик-Кебек” казахский драматический кружок “Есаймак”, организованный по инициативе и при активном участии М.Ауэзова в 1920 году.

А в 1926 году занавес первого казахского профессионального театра в Кзыл-Орде был открыт трагедией Мухтара Ауэзова “Енлик-Кебек”. В течение всей жизни Мухтар Омарханович вновь и вновь возвращаясь к своему первенцу и улучшал его в идеином и художественном отношениях. Теперь современная критика по праву называет эту пьесу жемчужиной казахской драматургии.

Вслед за “Енлик-Кебек” из-под пера талантливого семинариста выходит ряд статей, опубликованных в периодической печати. Это “Гуманизм и женщина”, “Какое ремесло ближе к культуре”, “Метод обучения”, “Научный термин”, “Культура и национальность” и другие. Один только перечень ранних статей говорит о том, как широк был круг вопросов, его интересующих. Молодого Ауэзова волнуют и проблема эмансипации женщины и вопросы культуры, науки, педагогики, экономики.

В году учения в учительской семинарии Ауэзов особенное внимание уделяет художественной прозе и изучению творчества классиков русской литературы. Таким образом, уже здесь наметились основные грани щедрого таланта будущего большого прозаика, драматурга, публициста, переводчика и ученого. Но даже юному Мухтару, который еще не расправил во весь размах свои орлиные крылья, было тесно в рамках буржуазного режима. Его горящему сердцу и пытливому уму не было и не могло быть должного простора в эксплуататорском обществе.

Ауэзов с радость встречает установление Советской власти в Семипалатинске в 1919 году. К этому времени он уже оканчивает учительскую семинарию. Начинается его общественно-политическая деятельность. Он возглавляет общий подотдел по инородческой части Семипалатинского облревкома, летом 1920 года назначается заведующим Киротделом губревкома, с 1920 года руководит Киротделом нарсуда. Наряду с этим его назначают штатным работником Губоно и ответственным редактором газеты “Казах тили”. В это же время он создает пьесы “Елагасы” (“Попечитель народа”) и “Байбише-токал” (“Жены-соперницы”). Они были поставлены тогда же кружковцами “Ес аймак”.

23 июня следующего, 1921 года, Мухтар Ауэзов утверждается заведующим отделом пропаганды губкома РКП(б), вскоре, 12 августа этого же года, избирается председателем Семипалатинского губисполкома.

На какой бы пост ни ставила советская власть Ауэзова, везде он проявлял исключительные организаторские способности, оперативность и принципиальность, обнаруживая глубокие знания экономики, культуры молодой Советской страны и знание повседневных нужд народа. Этим и объясняется такой быстрый рост Ауэзова как общественно-политического руководителя.

В 1921 году Мухтар Ауэзов был переведен в аппарат в Оренбург, избран членам Президиума КазЦИКа. Находясь на ответственных государственных постах, он одновременно занимался и педагогической, и культурно-просветительской, и писательской деятельностью. В Оренбурге в 1921 году публикует свою первую повесть "Судьба беззащитных", показывая трагическую судьбу бедняков и со всей страстью художника разоблачая моральную обреченность представителей степной знати. "Судьба беззащитных" имела этапное значение не только для творчества Ауэзова, но и для казахской советской литературы в целом. Успех повести вдохновил молодого прозаика на создание новых произведений. Начинается интенсивная и плодотворная его работа в прозе. Один за другим выходят из-под пера рассказы.

После перевода на работу в КазЦИКе Мухтар Ауэзов, требовательный к себе и другим, ощущая недостаток знаний, решает осуществить свою давнюю мечту - поступить в высшее учебное заведение. В 1922 году Ауэзов зачислен вольнослушателем в Среднеазиатский университет в г. Ташкенте. Тогда он начинает сотрудничать в журналах "Шолпан" и "Сана", где публикует рассказы "Ученый гражданин", "На вершинах холма", "Ночной аул", "Зимняя степь", "У могилы Сыбана", "Женитьба", "Кто виноват?" и другие об уродливом социально-бытовом укладе старого казахского аула. Публикует литературно-критические статьи о творчестве С. Сейфуллина (о книге "Асай тулпар"), "Открытое письмо казахским писателям" и др.

В 1923 году Ауэзов поступает на филологическое отделение Ленинградского государственного университета. В декабре 1923 года успешно сдает экзамены за первый курс университета. В это время в Казахстане была острая нехватка в кадрах, советские, партийные органы оставляют Ауэзова

на работе в Семипалатинске. Он читает лекции по казахской литературе в педтехникуме, а также по русской литературе и теории революционного движения в России в совпартишколе. Собирает материалы по казахскому фольклору, занимается краеведением, этнографией, привлекает к этому студентов техникума.

В мае 1923 года Ауэзова избирают действительным членом и заместителем председателя Семипалатинского отдела Русского географического общества. В декабре следующего года общество провело литературный вечер, посвященный 30-летию со дня смерти Абая, с исполнением песен и стихов поэта выступили его ученики. Поэт Кокбай Жанатаев, который в течение 25 лет был учеником и другом Абая, выступил с воспоминаниями о своем учителе. А Мухтар Ауэзов, один из инициаторов вечера, сделал доклад на тему "Место Абая в казахской литературе".

В Семипалатинске Ауэзов принимает активное участие в работе журнала "Тан" ("Заря"), на его страницах публикует рассказы "Сирота", "Барымта", "Красавица в трауре", "Разборчивая невеста", "Картины охоты с беркутом", "В тени прошлого", исследование о поэме народного эпоса "Кобланды батыр", а также ранее не опубликованные стихи, назидания Абая и произведения других казахских поэтов XVIII - XIX веков.

В 1925 году Ауэзов снова уезжает в Ленинград для продолжения учебы. После окончания университета в 1928 году он поступает в аспирантуру при восточном факультете Среднеазиатского государственного университета в Ташкенте, которую он оканчивает в 1930 году.

И в годы учебы Мухтар Ауэзов не давал от отдыха своему уже отточенному и плодотворному перу. Во время пребывания в Ленинградском университете в 1925 году выходит из печати его "История казахской литературы", объемом в 266 страниц - неоценимое учебное пособие для казахских учебных заведений.

В середине двадцатых годов разгорается дискуссия по вопросу организации первого казахского национального театра. Студент Ленинградского университета Мухтар Ауэзов выступил в республиканской газете "Енбекши казах" со статьей "Об истории театрального искусства и о казахском театре", где раскрывает причины, определившие зарождение первого театра в мире, возраст которого насчитывает две с половиной тысячи лет, показывает рост и развитие мирового

театра, обнажает его глубокие народные корни и приходит к окончательному и неоспоримому выводу: "Казахский театр будет!". Эта статья не потеряла своей научной ценности и сегодня.

В 1926 году завершен первый вариант трагедии "Каракоз". Обновленный вариант пьесы стал классическим произведением казахской драматургии.

Одно из значительных произведений писателя в области прозы - повесть "Караш-Караш" ("Выстрел на перевале"), написанная в студенческие годы. Тема несправедливости и жестокости старого байско-феодального уклада жизни вызывала протест и волновала Ауэзова - писателя с его первых шагов в литературе. В замечательной повести "Выстрел на перевале" в образе бедняка с непреклонной душой Бахтыгула автор показал бунтаря-одиночку, затравленного баями, но все-таки не сломленного ими. Картины природы удивительно переплетаются с настроением, с состоянием души мятежника Бахтыгула. Повесть явилась значительным вкладом в развитие казахской советской прозы: от разоблачения уродливой социальной сущности старого аула, от выступления одиноких бунтарей писатель приходит к теме народного восстания. Результатом этой идеально-тематической эволюции писателя явилась повесть о восстании шестнадцатого года "Кийлы заман" ("Тяжелые времена"), выпущенная отдельной книгой в Кзыл-Орде в 1928 году.

С поступлением в аспирантуру для Мухтара Ауэзова открылись новые горизонты. Он снова находит то, что ищет. А ищет он знания. В аспирантуре Ауэзов растет и формируется как ученьи. Вместе с тем он продолжает и писательскую работу, в это время пишет один из самых лучших своих рассказов "Серый лютый", "Көксерек" который был опубликован в 1929 году в журнале "Жана адебиет".

Уже в годы учебы в аспирантуре Ауэзов приступил к изучению знаменитого киргизского народного героического эпоса "Манас". Он посвятил ему обширные специальные исследования.

Обладая исключительной эрудицией, блестящей памятью и необыкновенной способностью анализа и синтеза, Ауэзов явился автором более 300 научных трудов, которые охватывают вопросы истории казахского фольклора и литературы, теории литературы, поэтики. Он был, бесспорно, самым в области исследования героического лиро-эпоса, сказок, не только в

казахской, но и во всей среднеазиатской филологии и фольклористике.

Ауэзов всю жизнь занимался изучением творческой деятельности великого классика казахской литературы Абая Кунанбаева. Он явился основоположником обширной отрасли казахской литературоведческой науки - абаеведения.

Ждет специальных исследований такая, почти не тронутая сторона жизни и деятельности Мухтара Ауэзова, как педагогическая. Она началась еще в Семипалатинске сразу после окончания учительской семинарии, и он не прекращал ее до конца жизни. После аспирантуры Мухтар Омарханович читал лекции вначале в КазПИ, затем - в Алма-Атинском и Московском государственных университетах.

Лекции его были высокоэрудированными и в то же время доступными и увлекательными. Богатая лексика Ауэзова изобиловала редкими поговорками. На его лекции в университете приходили специалисты разных видов искусств, театра, музыки.

Ауэзов один из тех, кто положил начало изучению взаимосвязи и взаимовлияний литератур народов СССР. В первую очередь Ауэзов выяснял связи казахской литературы с великой литературой русского народа.

В тридцатые годы им созданы такие выдающиеся драматургические произведения казахской драматургии, как "Ночные раскаты", первая казахская музыкальная комедия "Айман-Шолпан" (1934г.), "Абай" (в соавторстве с Леонидом Соболевым). В то же время написаны Ауэзовым пьесы на современные темы "На границе", "В яблоневом саду", "Борьба", "Тастулек"... Во второй половине тридцатых годов писатель пополнил репертуар казахских театров произведениями мировой драматургии. Он перевел на казахский язык "Отелло", "Укрощение строитвой" Шекспира, "Ревизор" Н.В.Гоголя, "Любовь Яровая" К.Тренева, "Аристократы" и "Человек с ружьем" Н.Погодина, "Офицер флота" А.Крона, "Страх" Афиногенова и другие.

В тридцатые годы Ауэзов создал много рассказов и повестей, отражавших борьбу трудящихся за социалистическое преобразование своей республики. Издал большое количество сборников пьес, рассказов, повестей. Это "Плечом к плечу" (1934г.), "Тастулек" ("Каменное оперение"), "Под тенями прошлого" (1935г.), "Караш-Караш" (1936г.) и другие.

В годы Великой Отечественной войны выдающийся художник сражался своим пером против иноземных

захватчиков. В 1941 году он написал пьесу “В час испытаний”, пронизанную страстным, патриотическим чувством. В 1942 году создал пьесу “Гвардия чести” и либретто оперы “Тулеген Тохтаров”, посвященные героям Панфиловской дивизии. Ауэзов написал, как известно, либретто оперы “Абай” и сценарий кинофильма “Песни Абая”.

Вся научно-исследовательская, писательская его деятельность до середины тридцатых годов была как бы подготовкой к главному произведению его жизни, прологом к великой эпопее. В 1937 году в журнале “Адебиет майданы” - “Литературный Казахстан” была опубликована глава из будущего романа “Абай” - “как запела Татьяна в степи”. Это была проба сил перед большим и длительным наступлением. Проба удалась. Она вдохновила писателя на создание огромного полотна - первой казахской эпопеи, над которой он работал в течение двадцати лет. Последняя книга этой эпопеи была закончена только в 1956 году. Сейчас место, роль и значение данной эпопеи общеизвестны. Но, как ни странно, в свое время и она подверглась нападкам со стороны некоторых литераторов. Одним из первых, кто дал достойную оценку роману “Абай”, был наш земляк, ученик и друг Максима Горького известнейший писатель Всеволод Иванов.

В дальнейшем высокую оценку эпопеи дали такие виднейшие советские писатели и литературоведы, как М.Шолохов, А.Фадеев, Л.Леонов, Н.Тихонов, Л.Соболев, К.Федин, Н.Погодин, Б.Горбатов, И.Сельвинский, И.Андроников, Е.Книпович, Г.Мусрепов, академик К.Сатпаев, З.Кедрина, М.Гусейн - назвать всех нет никакой возможности.

“Путь Абая” вначале был переведен на тот язык, к овладению которым призывал казахскую молодежь еще Абай, на великий русский язык. Благодаря переводу роман нашел путь к сердцам читателей всех народов и стран.

О романе писали такие выдающиеся представители зарубежной литературы, как Луи Арагон, Анна Зегерс, Назым Хикмет, Андре Стиль и другие. Известный французский писатель Луи Арагон писал: “Мухтар Ауэзов - один из наиболее великих писателей нашего времени”. А об эпопее Ауэзова говорил, что это “одно из наиболее высоких произведений XX века. Оно вводит в мир воображения и мысли, порождает множество глубоких раздумий”.

“Путь Абая” - выдающийся вклад в историю казахской литературы, в историю советской и мировой литературы. Это

- плод неутомимой долголетней работы. Но, создавая свою эпоху. Мухтар Ауэзов не забывал ни малые формы прозы, ни драматургию, ни переводы. Не оставлял он и педагогическую деятельность. Под руководством Ауэзова создан капитальный коллективный труд “Истории казахской литературы”.

Литературно-общественная деятельность Ауэзова многообразна: крупнейший художник, он был в то же время общественным деятелем, страстным борцом за мир, пламенным публицистом, наставником молодых советских писателей. Академик Академии наук Казахской ССР, Заслуженный деятель науки Казахстана, Ауэзов вел большую научную работу. Велики его заслуги и в области подготовки и воспитания молодых кадров научных работников и преподавателей вузов и школ нашей республики. Мухтар Омарханович был депутатом Верховного Совета Казахской ССР, членом Советского Комитета защиты мира, Комитета солидарности со странами Азии и Африки, членом Комитета по присуждению Ленинских премий, членом правления Союза писателей СССР и Президиума Союза писателей Казахстана.

Человек высокой культуры и энциклопедических знаний, он был членом редколлегии журналов “Иностранная литература” и “Советское востоковедение”.

Советское правительство высоко оценило долголетний плодотворный труд и выдающиеся достижения писателя-академика, наградив его орденом Ленина, двумя орденами Трудового Красного Знамени и орденом “Знак Почета”. Его эпопея была удостоена Государственной и Ленинской премий.

Неутомимый труженик на литературном поприще, Ауэзов после завершения своей эпопеи задумал серию романов о нашей современности, создании образа нашего современника, 20 мая 1961 года он писал: “Наш современник - человек, которому есть дело до всего, человек, сердце которого чутко улавливает звуки мира. Его касается все, чем живет страна, чем живут друзья и враги, интересует все - политика, наука, искусство, трудовые успехи и срывы, борьба за коммунизм и против колониализма... В любой нашей победе - частичка души, искра сердце каждого советского труженика. Вот он какой!” (“Литературная газета”, 20 мая 1961г.). В этих словах - весь Ауэзов, с его взглядами на жизнь, на народ, которому он честно служил своим большим искусством. Но его планам не суждено было сбыться. Писатель не успел закончить даже первую книгу “Племя младое”. Тяжелая болезнь 27 июня

1961 года вырвала из рядов советских писателей одного из правофланговых. Он оставил огромное творческое наследие: более двадцати пьес, либретто и сценариев, 12 переводных произведений, в том числе переводы романа И. Тургенева "Дворянское гнездо" и рассказа Л.Н.Толстого "После бала", около двухсот (на казахском языке) и более ста (на русском языке) научных исследований и публицистических статей, 17 учебников, хрестоматий и других пособий и первую казахскую эпопею. С участием Ауэзова было выпущено 27 учебников и хрестоматий...

Советский народ высоко чтит память выдающегося сына казахского народа, любимого писателя и ученого. Самобытный казахский советский писатель, составивший художественную летопись истории родного народа, навсегда вошел в ряды лучших представителей мировой прогрессивной литературы. Время - великий судья. Оно присудило Мухтару Ауэзову бессмертие.

"Иртыш", N184,
25 сентября 1987 г.

* * *

ПРАВОФЛАНГОВЫЙ СОВЕТСКОЙ ЛИТЕРАТУРЫ (к 75-летию со дня рождения Мухтара Ауэзова)

Лауреат Ленинской и Государственной премий, писатель-академик, классик казахской советской литературы Мухтар Ауэзов родился 28 сентября 1897 года в семье кочевника - казаха Чингисской волости (ныне Абайский район) Семипалатинской области. Раннее детство он провел в ауле, там же начал обучаться грамоте.

С одиннадцати лет Мухтар лишился отца, и его взял на воспитание дядя Касымбек, который и устроил Мухтара в Семипалатинское городское пятиклассное училище на земскую стипендию Чингисской волости. Здесь М.Ауэзов со всей страстью погружается в чтение художественной литературы. Выдающиеся способности, пытливый ум и жажда знаний дали ему возможность быстро и с удивительной легкостью освоить русский язык. Еще в училище он знакомится с произведениями классиков русской и западной литературы,

которые преподавал учитель русской словесности Василий Иванович Попов.

Блестящие способности юноши позволили ему в возрасте 14 лет написать первое свое сочинение “Ураган” так, что им постоянно восхищался и ставил в пример другим ученикам учитель словесности.

Окончив городское училище, М.Ауэзов поступает в Семипалатинскую учительскую семинарию.

М.Ауэзов всегда с благодарностью вспоминал годы пребывания в стенах русских учебных заведений. “Русская школа была демократична, ласкова к нам, казахским мальчикам, как мать, - вспоминает М.О.Ауэзов - Чем больше мы росли, тем добрее глядела она на нас. Никто не ощущал в ее стенах глухой неприязни, потому и притягивала она нас своим открытым радушием. Я обязан русской школе так же, как русской культуре в целом”. В училище, и позднее в семинарии, он с увлечением сочиняет стихи, подражая Абаю, пробует писать рассказы.

Свыше сорока лет насчитывает творческий путь Мухтара Омархановича Ауэзова. Интересно и своеобразно начал он свою многогранную творческую деятельность. Известно, что его первым значительным произведением явилась пьеса “Еңлик-Кебек”, которая была поставлена в 1917 году на Ой-Кудыке в юрте Айтгерим (жены Абая) в честь свадьбы внучки Абая Акыш.

Выбор темы пьесы не случаен. В руки восемнадцатилетнего семинариста Ауэзова попадает рукопись поэмы Магавы Кунанбаева “Еңлик-Кебек”. Трагедия влюбленных происходила в родных для Ауэзова Чингисских степях. Еще Абай задумал воспеть любовь казахских Ромео и Джульетты, разоблачить алчное корыстолюбие и жестокость степных воротил, показать истинные причины гибели молодых. Но так и не успел выполнить свой замысел. Зато его сын Магавъя восполнил этот пробел. Он создал насыщенную драматизмом поэму о двух влюбленных. Молодой Мухтар почувствовал, что сюжет, драматизм поэмы могут лечь в основу пьесы.

И вот в 1917 году в Чингисской волости, невдалеке от могил Кебека и Еңлик был поставлен любительский спектакль. Артистами - энтузиастами были родственники и друзья Мухтара Ауэзова.

В течение всей жизни Мухтар Омарханович вновь и вновь возвращался к своему первенцу и улучшал его в идейном и

художественном отношении. Современная критика по праву называет “Еңлик-Кебек” жемчужиной казахской драматургии.

Вслед за этой пьесой из-под пера семинариста Мухтара Ауэзова выходит ряд статей, опубликованных в периодической печати. Широк был круг вопросов, интересующих неутомимого семинариста. Молодого Ауэзова волнуют и проблема эмансипации женщины, и вопросы культуры, науки, педагогики, экономики.

В годы учения в учительской семинарии Ауэзов особенное внимание уделяет художественной прозе и изучению творчества классиков русской литературы. Уже здесь наметились основные грани щедрого таланта будущего большого прозаика, драматурга, переводчика, публициста и ученого. Но даже юному Мухтару, который еще не расправил во весь размах свои орлиные крылья, было тесно в рамках буржуазного режима.

Он с радостью встречает установление Советской власти в Семипалатинске в 1919 году. К этому времени он уже оканчивает учительскую семинарию и начинает свою общественно-политическую деятельность. Вначале Мухтар Ауэзов возглавляет общий подотдел по инородческой Семипалатинского. Летом 1920 года он назначается заведующим казахским отделом Семипалатинского губревкома. С декабря 1920 года Мухтар Ауэзов руководит казахским отделом нарсуда. Наряду с этим он назначается штатным работником губоно и ответственным редактором газеты “Казах тили”.

В это же время он создает пьесы “Ел агасы” (“Попечители народа”) и “Байбише-токал” (“Жены-соперницы”). Они были поставлены тогда же кружковцами “Ес аймак”.

В июне следующего, 1921 года, Мухтар Ауэзов утверждается заведующим отделом пропаганды губкома РКП(б). В этом же году его избирают председателем Семипалатинского губисполкома.

На какой бы пост ни поставила Советская власть Мухтара Ауэзова, везде он проявлял исключительные организаторские способности, оперативность и принципиальность, глубокое знание экономики и культуры молодой Советской страны и знание повседневных нужд народа.

В 1921 году Мухтара Ауэзова переводят в аппарат КазЦИКа в Оренбург, он избирается членам Призидиума КазЦИКа, Мухтар Омарханович Ауэзов, находясь на ответственных государственных постах, одновременно

занимался и педагогической, и культурно-просветительской, и писательской деятельностью.

В Оренбурге в 1921 году Ауэзов публикует свою первую повесть “Судьба беззащитных”, где показывает трагическую судьбу бедняков и со всей страстью художника разоблачает обреченность представителей степной знати. Успех этой повести вдохновил молодого прозаика на создание новых произведений. Начинается интенсивная и плодотворная работа в области прозы.

После перевода на работу в КазЦИК Мухтар Ауэзов, требовательный к себе и другим, чувствует недостаток знаний. В 1922 году он поступает вольнослушателем в Среднеазиатский университет в г. Ташкенте. Тогда же он начинает сотрудничать в журналах “Шолпан” и “Сана”, где публикует свои рассказы. В 1923 году Мухтар Ауэзов поступает в Ленинградский Государственный университет на филологическое отделение.

И все это время Мухтар постоянно держит связь с родным городом, часто приезжает сюда. В декабре 1923 года он успешно сдает экзамены за первый курс университета и приезжает в Семипалатинск. В Казахстане была острая нужда в кадрах. Советские и партийные органы оставляют Ауэзова на работе в Семипалатинске. В личном деле студента Ауэзова есть такая запись: “Ввиду отсутствия культурных сил в области оставлен Семипалатинским губоном в сети народного образования и для журналистской деятельности”.

Мухтар Ауэзов снова принимается за практическую работу. Он не только читает лекции по литературе в Семипалатинском педтехникуме и сотрудничает в печати. Он собирает материалы по казахскому фольклору, занимается краеведением, этнографией, привлекает к этому и студентов педтехникума. В мае 1923 года Мухтар Ауэзов был избран действительным членом и заместителем председателя Семипалатинского отдела русского географического общества.

В 1925 году Мухтар Ауэзов снова уезжает в Ленинград для продолжения учебы. После окончания университета в 1928 году поступает в аспирантуру при восточном факультете Среднеазиатского Государственного университета в Ташкенте, которую оканчивает в 1930 году.

В 1926 году Мухтар Ауэзов закончил первый вариант трагедии “Каракоз”. Наряду с достоинствами в этой трагедии имелись и некоторые недостатки, на которые в свое время было указано автору. Обновленный вариант трагедии стал классическим произведением казахской драматургии. Одним из самых значительных произведений Мухтара Ауэзова в

области прозы является повесть “Караш-Караш” (“Выстрел на перевале”).

Уже в годы учебы в аспирантуре Мухтар Ауэзов приступил к изучению киргизского народного героического эпоса “Манас”. Он посвятил ему обширное специальное исследование.

Мухтар Ауэзов – автор более четырехсот научных трудов, которые охватывают вопросы истории казахского фольклора и литературы, теории литературы, поэтики. Он, бесспорно, самый авторитетный специалист в области исследования героического эпоса и лиро-эпоса, сказок – не только в казахской, но и во всей среднеазиатской филологии и фольклористике.

Ауэзов всю жизнь занимался изучением творческой деятельности великого классика казахской литературы Абая. Он явился основоположником обширной отрасли казахской литературоведческой науки – абаеведения.

Ждет специальных исследований такая почти нетронутая сторона жизни и деятельности Мухтара Ауэзова, как педагогическая, которая началась еще в Семипалатинске, сразу после окончания учительской семинарии и не прекращалась до конца жизни.

Мухтар Ауэзов явился одним из тех, кто положил начало изучению взаимосвязи и взаимовлияния литературы народов СССР. В первую очередь он выяснял связи казахской литературы с великой литературой русского народа.

В тридцатые годы Ауэзовым созданы такие выдающиеся произведения казахской драматургии, как “Ночные раскаты” (1934 г.), первая казахская музыкальная комедия “Айман-Шолтан” (1934 год), трагедия “Абай” (1939 г.) в соавторстве с Леонидом Соболевым. В то же самое время им написаны пьесы на современные темы: “На границе”, “В яблоневом саду”, “Борьба”, “Гастулек”...

Во второй половине тридцатых годов Мухтар Ауэзов пополнил репертуар казахских театров произведениями мировой драматургии. Он перевел на казахский язык “Отелло”, “Укрощение строптивой” Шекспира, “Ревизор” Н. Гоголя, “Любовь Яровую” К. Тренева, “Аристократы”, “Человек с ружьем” Н. Погодина, “Офицер флота” А. Крона, “Страх” А. Афиногенова и др.

В тридцатые годы Ауэзов создал много рассказов и повестей, отражавших борьбу трудящихся Казахстана за социалистическое преобразование своей республики, издал большое количество сборников пьес, рассказов, повестей.

В годы Великой Отечественной войны выдающийся художник сражался своим пером против иноземных

захватчиков. В 1941 году Мухтар Ауэзов написал пьесу "В час испытаний", пронизанную страстным патриотическим чувством. Через год он создал пьесу "Гвардия чести" и либретто для оперы "Тулең Тохтаров", посвященные героям Панфиловской дивизии. М.Ауэзов написал также либретто оперы "Абай" и сценарий кинофильма "Песни Абая".

На страницах периодической печати М.Ауэзов выступал с очерками, публицистическими статьями, проникнутыми чувством любви к Советской Родине, к партии, к народу.

Вся научно-исследовательская, писательская деятельность М.Ауэзова до середины тридцатых годов была как бы подготовкой к главному произведению его жизни, прологом к великой эпопее. Роман-эпопея "Путь Абая" - выдающийся вклад в историю казахской литературы, в историю советской и мировой литературы. Это плод неутомимой долголетней работы Мухтара Ауэзова. Но создавая свою эпопею, Мухтар Омарханович не забывал ни малые формы прозы, ни драматургию, ни переводы. Не оставлял он и педагогическую деятельность. Под его руководством создан капитальный коллективный труд "История казахской литературы".

Литературно-общественная деятельность М.Ауэзова многообразна. Крупнейший художник, он был в то же время общественным деятелем, страстным борцом за мир, пламенным публицистом, наставником советских писателей. Иначе не скажешь: именно наставником в горьковском смысле этого слова. Сколько прекрасных талантов нашел он в народе и дал им движение. М.О.Ауэзову принадлежит честь открытия всесоюзному читателю Чингиза Айтматова, нынче лауреата Ленинской премии.

Являясь академиком Академии наук Казахской ССР, Заслуженным деятелем науки Казахстана, М.Ауэзов вел большую научную работу. Велики его заслуги и в области подготовки и воспитания кадров научных работников, преподавателей вузов и учителей школ нашей республики.

Мухтар Омарханович был депутатом Верховного Совета Казахской Республики, членом Советского Комитета защиты мира, членом Советского Комитета солидарности со странами Азии и Африки, членом Комитета по присуждению Ленинских премий, членом правления Союза писателей СССР и Призидаума Союза писателей Казахстана..

Человек высокой культуры и энциклопедических знаний, он был членом редколлегии журналов "Иностранная литература" и "Советское востоковедение".

Советское правительство высоко оценило долголетний, плодотворный труд и выдающиеся достижения писателя-академика, наградив его орденом Ленина, двумя орденами Трудового Красного Знамени и орденом "Знак Почета". Его эпопея "Абай" и "Путь Абая" была удостоена Государственной и Ленинской премий. Неутомимый труженик на литературном поприще, Мухтар Ауэзов после завершения своей эпопеи задумал серию романов о современности, о создании образа нашего современника.

Но его планам не суждено было сбыться. Писатель не успел закончить и первой книги — "Племя молодое". Тяжкая болезнь 27 июня 1961 года вырвала из рядов советских писателей одного из их правофланговых.

Необычайно разносторонне одаренный, Мухтар Ауэзов оставил огромное творческое наследие: более 20 пьес, либретто, сценариев, 12 переводных произведений, в том числе переводы романа И. Тургенева "Дворянское гнездо" и рассказа Л. Толстого "После бала", около двухсот (на казахском языке) и более ста (на русском) научных исследований и публицистических статей, 17 учебников, хрестоматий и других пособий, и первую казахскую эпопею. С участием М. Ауэзова было выпущено 27 учебников и хрестоматий.

Советский народ высоко чтит память выдающегося сына казахского народа, любимого писателя и ученого Мухтара Омархановича Ауэзова. Его именем названы улицы и школы, совхозы и колхозы. Именем Ауэзова названы институт литературы и искусства Академии наук Казахской ССР и Академический театр драмы в Алма-Ате. В столице республики создан замечательный памятник — Дом-музей Мухтара Ауэзова.

Самобытный казахский советский писатель Мухтар Ауэзов, оставивший художественную летопись истории родного народа, навсегда вошел в ряды лучших представителей мировой прогрессивной литературы.

Время — великий судья. Оно присудило Мухтару Ауэзову бессмертие.

"Иртыш", N 191,
27 сентября 1972 г.

* * *

СЫН СВОЕГО ВРЕМЕНИ (К 80-летию со дня рождения М.О.Ауэзова)

Лауреат Государственной и Ленинской премий, академик-писатель, классик казахской советской литературы Мухтар Ауэзов родился 28 сентября 1897 года в семье кочевника-казаха Чингисской волости (ныне Абайский район Семипалатинской области). Раннее детство он провел в ауле, там же начал обучаться грамоте.

С большим увлечением и любовью занимался Ауэз воспитанием и обучением своего внука. Маленький Мухтар учился грамоте по рукописной книге стихов Абая. "Стихотворения и другие произведения Абая мне были знакомы с пяти- шести лет,- пишет Ауэзов,- мой дед был другом поэта, и нас, внуков, заставлял заучивать стихи Абая и отрывки из "Евгения Онегина" в его переводе, хотя мы в ту пору, конечно, ничего не знали о том, кто такие Татьяна и Онегин. По настоящему интересоваться Абаем я начал уже тогда, когда юношей учился в городе и на лето приезжал в аул..."

Одннадцати лет Мухтар лишился отца, и его взял на воспитание дядя Касымбек, который в юности перешел из мусульманского медресе в русскую школу, не считаясь с проклятиями своего наставника Хазрета Камаледдина. Дядя и устроил Мухтара в Семипалатинское городское пятиклассное училище на земскую стипендию Чингисской волости.

Окончив городское училище, М.Ауэзов поступает в Семипалатинскую учительскую семинарию. Он всегда с благодарностью вспоминал годы пребывания в стенах русских учебных заведений. "Русская школа была демократична, ласкова к нам, казахским мальчикам, как мать- вспоминает М.Ауэзов.- Чем больше мы росли, тем добре глядела она на нас. Никто не ощущал в ее стенах глухой неприязни, потому и притягивала она нас своим открытым радушием. Я обязан русской школе также, как русской культуре в целом". В училище и позднее в семинарии он с увлечением сочиняет стихи, подражая Абаю, пробует писать рассказы.

Литературные и общественные взгляды М.О.Ауэзова начинают складываться в очень раннюю пору его жизни- в годы учения в Семипалатинском училище и учительской семинарии. О своем учителе русского языка и литературы

В.И. Попове Мухтар Ауэзов пишет: “ Я очень обязан Василию Ивановичу. Он привил мне большую любовь к русской литературе, познакомил с западной классикой”.

А.В.И.Попов вспоминает: “Первое мое знакомство с Мухтаром Омархановичем Ауэзовым состоялось в 1916 году. В августе 1916 года я приехал в Семипалатинскую учительскую семинарию преподавателем (официально именуемым тогда наставником) русского языка и литературы. Мухтар Ауэзов обучался в то время на первом курсе (в первом классе) этой же семинарии...

Первый класс, где я впервые встретился с Мухтаром Ауэзовым, по составу своих учащихся был отменно способный... В Семипалатинской учительской семинарии я впервые встретился с учащимся из казахов. Их в то время было на разных курсах четыре человека. Особенno в выгодном свете среди них выделялся Мухтар Ауэзов... Насколько сильное впечатление от него осталось у меня, говорят такие подробности, которые сохранила моя память о нем почти за полустолетие. Как теперь я представляю большую классную комнату. Парты стоят в три ряда. С правой стороны на первой двухместной парте среднего ряда сидит восемнадцатилетний стройный и красивый юноша-казах, чрезвычайно опрятно одетый, с богатой, черной, хорошо причесанной, шевелюрой, чуть-чуть желтоватом цветом кожи лица, с крупными губами, правильным носом, выразительными карими глазами и высоким лбом. Это и был Мухтар Ауэзов.

Своим внешним изящным видом он напоминал мне аристократа в хорошем смысле этого слова.

Впоследствии, когда я познакомился с ним ближе, я утвердился в правильности моего первого впечатления от него. Всегда спокойный, неизменно корректный, сдержанnyй в своих отношениях с преподавателями и товарищами, величавый (да, да, именно - величавый), он очень заметно выделялся на фоне даже своего класса и пользовался большим авторитетом среди своих однокурсников.

Отлично владея русским языком, он поражал нас и своей эрудицией в области его”.

С самого раннего детства Мухтар Ауэзов находился в благоприятной среде, способствовавшей развитию его незаурядных способностей, его недюжинного таланта. Он видел воочию многих героев своей будущей знаменитой эпопеи “Путь Абая”. Будучи шестилетним мальчиком он вместе со своей бабушкой Динасиль посетил юрту Айгерим

и видел там человека, стихи и песни которого были на устах и молодежи и стариков, человека, имя которого Абай.

Если дедушка Ауэз учил грамоте внука по рукописной книге стихов и назиданий своего друга и любимого поэта, то первое петербургское издание стихов Абая 1909 года стало настольной книгой Мухтара, учащегося Семипалатинского городского пятиклассного училища. Поэзия Абая вселяла в душу будущего писателя высокие и светлые чувства любви к знаниям, к своему народу, стремление служить интересам своего народа.

С первых лет пребывания в Семипалатинске пытливый юноша Мухтар живо интересуется литературными новинками и литературной средой. Он с детства общался с первым издателем и первым биографом Абая Какитаем Искаковым. Ему постасплилось быть современником и близко общаться с сыном Абая, Турагулом, переводчиком "Челкаша" Максима Горького и автором воспоминаний о своем великом отце.

С юных лет Мухтар Ауэзов был наделен даром прозорливости и предвидения. Утверждать это дает основание такой знаменательный случай из его биографии. Известный акын Бейсембай жырау, который был другом Абая, умер в 1917 году. В это время Мухтару было двадцать лет. Но еще раньше юноша Мухтар записал из уст Бейсембая один из лучших вариантов поэмы "Козы-Корпеш-Баян Сулу". Впоследствии, в 1936 году, эту поэму он издал отдельной книгой.

Великий Абай говорил: "Ученый без последователей - вдовец". Известно, что вокруг Абая собиралась талантливая молодежь: поэты, певцы, музыканты, сказители. Абай учил их, наставлял, направлял развитие их дарования. В свою очередь, они впитали в себя духовные и моральные принципы своего учителя. Многие из этих учеников Абая жили и в то время, когда Мухтар Ауэзов достиг зрелого возраста. Он с ними общался, беседовал, участвовал в культурных мероприятиях и как бы через их руки брал эстафету великого Абая. Многие из этих учеников абаевской школы впоследствии стали прототипами героев главного произведения творческой жизни Ауэзова "Абай" и "Путь Абая".

Известные поэты, молодые друзья Абая - Кокпай Жанатаев, Арип Танибергенов жили, плодотворно работали вплоть до 1924-1925 годов. Их неукротимый творческий дух, широта тематики их произведений, их искрометный талант

не могли не оказать своего благотворного влияния на молодого Ауэзова. Мухтар Омарханович с юношеских лет окунается в гущу творческой атмосферы, дышит воздухом, насыщенным светлой, жизнеутверждающей, полной оптимизма поэзией Абая.

Основоположник новой казахской письменной литературы Абай Кунанбаев не только читал с любовью и учился у великих представителей русской литературы, но и переводил их произведения на казахский язык. Среди многочисленных переводов Абая особое место занимают переводы из “Евгения Онегина” Пушкина. К переведенным отрывкам из “Евгения Онегина” Абай сам сочинил музыку и сделал их популярными песнями. Эти песни послания пользовались настолько большой любовью среди казахской молодежи, что ими молодые люди даже в любви объяснялись друг другу. Песни-послания полюбили и старики. Вспомните строки из эпопеи Ауэзова: “Через два дня Муха был приглашен на свадебную вечеринку в племя Уак. На этой свадьбе впервые перед большим собранием- перед женихом и сватами, перед девушками, перед стариками и молодежью- прозвучало в устах известного певца письмо Татьяны, волнуя слушателей печальным напевом и искренностью чувства. Когда Муха закончил пение, старики, слушавший не мигая, сказал певцу:

- Живи долго, лебедь мой... Ты расплывил всю мою душу...
Скажи теперь, кто создал эту песню?

- Был давным-давно русский акын Пушкин, такой же, как я. Слова песни- его. А по-казахский их пересказал Абай...

Муха Адильханов, Альмагамбет Капсалямов- певцы и музыканты- были воспитанниками Абая, исполнителями и популяризаторами его замечательных песен. Они заняли достойное место в эпопее “Путь Абая”. Ауэзов неоднократно встречался с ними. Знаменитый певец Альмагамбет Капсалямов умер в 1930 году. Он был последним из музыкальной плеяды абаевских воспитанников.

Мухтар Омарханович видел и не раз встречался с популярным сказочником, учеником Абая Баймагамбетом Мырзахановым, который умер в 1927 году.

В вышеприведенном отрывке из эпопеи говорится о том, как Муха спел письмо Татьяны. Но Муха не только обладал хорошим голосом, он также научился играть на скрипке, которая до этого не была известна казахам, Муха настолько полюбил скрипку, что даже посвятил ей стихотворение. Это стихотворение кончается словами: “Я ж, водя смычком по струнам скрипки, “Дунайской волной” упиваюсь”.

Благодарны судьбе те, кому довелось расти и совершенствоваться под одухотворенным крылом великого Абая. Семена, посевянные в их душе Абаем, дали цветущие ростки в советское время. Глядя на эти опоэтизированные ростки народного искусства, получал неоценимый духовный заряд и Мухтар Ауэзов.

Великая Октябрьская социалистическая революция дала широкую дорогу бурному развитию культуры ранее отсталых народов царской России. Она раскрепостила и открыла ясные перспективы росту и развитию творческих талантов народов нашей Родины. Великий Октябрь вооружил Мухтара Ауэзова самым передовым и самым объективным методом литературного творчества, методом социалистического реализма. Ауэзов с позиций социалистического реализма, вооруженный самым передовым методом, создал первую казахскую эпопею “Путь Абая”. И только благодаря этому его выдающееся творение получило всемирное признание и любовь.

Вместе с тем, одним из решающих факторов создания эпопеи “Путь Абая” является то, что Ауэзов с детских лет воспитывался в среде, созданной и взращенной самим Абаем. Мы при соединяемся к словам Николая Погодина о том, что Мухтар Ауэзов для Казахстана является вторым Абаем. Но только хотим добавить, что если первый Абай жил среди невежественных, чванливых баев и своенравных, жестоких властителей степи, если первый Абай всю жизнь боролся против несправедливости и косности баев и биев и, терзаемый беспроблемной темнотой своего народа, восклицал “О казахи мои, мой бедный народ”, то второй Абай жил в счастливое советское время и внес достойный вклад в развитие казахской литературы и искусства, достиг всемирной славы и признания.

Свыше сорока лет составляет творческий путь Мухтара Омархановича Ауэзова. Интересно и своеобразно начал он свою многогранную творческую деятельность. Известно, что его первым значительным произведением явилась пьеса “Енлик-Кебек”, которая была поставлена в 1917 году на Ой-Кудыке в юрте Айгерим (жены Абая) в честь свадьбы внучки Абая Акыш. Но почему на заре своего творчества Мухтар Ауэзов обратился к драматургии? Да, он зачитывался пьесами Шекспира, Островского, Гоголя. Да, он посещал русские и татарские спектакли. Но одной из причин, по-видимому, было и то, что в десятые годы в Семипалатинске среди казахской учащейся молодежи и интеллигенции пробуждается интерес

к публичным культурным мероприятиям, сценическим постановкам. Например, 13 февраля 1915 года в Семипалатинске в приказчикском клубе (ныне клуб фирмы “Большевичка”) устраивается казахский литературно-музыкальный вечер. Была издана программа вечера – обширная, состоявшая из четырех частей. Среди разнообразных номеров и разных исполнителей для нас особенный интерес представляет выступление учеников Абая Альмухамеда Капсалямова и Мухи Адильханова. Они исполнили песню Абая “Жарк етпес кара конлим” и “Письмо Татьяны”, а затем на домбре и скрипке казахские кюй. На этом вечере с двумя номерами выступил Каныш Сатпаев (будущий первый президент Академии наук Казахской ССР), который в то время учился в Семипалатинской учительской семинарии. Сатпаев исполнил на мандолине песню Абая, прочитал басню Крылова “Осел и Соловей” в переводе Абая. Знаменателен тот факт, что в программе вечера большое место отводилось произведениям Абая и Алтынсарина. Впервые была показана инсценировка айтыса Биржана и Сары.

Этот вечер, устройству которого всячески препятствовали местные власти, имел большой успех. О нем писала русская и казахская периодическая печать.

Учащийся последнего, пятого класса училища Мухтар Ауэзов был одним из организаторов и участников этого вечера. По его инициативе были приглашены из далекого Чингистау ученики Абая. Успех вечера не мог не взволновать поэтически настроенного юношу Мухтара. Это одна из основных причин, окрыливших двадцатилетнего Мухтара на создание первой казахской пьесы “Еңлик-Кебек”.

Выбор темы пьесы тоже не случаен. В руки восемнадцатилетнего семинариста Ауэзова попадает рукопись поэмы Магавы Кунанбаева “Еңлик-Кебек”. Трагедия двух влюбленных произошла в родных для Ауэзова Чингисских степях. Еще Абай задумал воспеть любовь казахских Ромео и Джульетты, разоблачить алчное корыстолюбие и жестокость степных воротил, показать истинные причины гибели Еңлик и Кебека. Но он не успел выполнить свой замысел. Его сын, Магавья, восполнил этот пробел и создал насыщенную драматизмом поэму о двух влюбленных. Молодой Мухтар почувствовал, что сюжет, драматизм поэмы могут лечь в основу пьесы.

И вот 1917 году в Чингисской волости, невдалеке от могил Кебека и Еңлик был поставлен любительский спектакль.

Артистами-энтузиастами были аульчане – родственники и друзья Ауэзова. Девушки, в силу обычая, наотрез отказались играть в спектакле, и роль Еңлик пришлось исполнить брату Мухтару – Ахмету Ауэзову. Роль шамана Нысан-Абыза играл сын Абая Изкаиль, который много раз слышал от отца рассказ об этой трагедии.

Невиданное ранее зрелище понравилось аульчанам. Этот спектакль помог неискушенному автору увидеть некоторые недостатки пьесы. Ауэзов устраняет их. И затем через несколько лет в Семипалатинске ставит “Еңлик-Кебек” казахский драматический кружок “Ес-аймак”, организованный по инициативе и при активном участии М.Ауэзова в 1920 году. А в 1928 году занавес первого казахского профессионального театра в Кзыл-Орде был открыт трагедией Мухтара Ауэзова “Еңлик-Кебек”. В течение всей жизни Мухтар Омарханович вновь и вновь возвращался к своему первенцу и улучшал его в идейном и художественном отношениях. Теперь современная критика по праву называет “Еңлик-Кебек” жемчужиной казахской драматургии.

Вслед за “Еңлик-Кебек” из-под пера семинариста Мухтара Ауэзова выходит ряд статей, опубликованных в периодической печати. Молодого Ауэзова волнуют и проблема эмансипации женщины, и вопросы культуры, науки, педагогики, экономики.

В годы учебы в учительской семинарии Мухтар Ауэзов особенное внимание уделяет художественной прозе и изучению творчества классиков русской литературы. Один из значительных результатов этого – перевод произведения Льва Толстого “Будда”. До сих пор исследователи творчества Ауэзова обходят молчанием этот немаловажный труд начинающего писателя – семинариста. Молодой переводчик относился к “Будде” не с религиозной точки зрения, а рассматривал его как интересное художественное произведение.

Таким образом, уже в стенах учительской семинарии наметились основные грани щедрого таланта будущего прозаика, драматурга, переводчика, публициста и ученого. Но даже юному Мухтару, который еще не расправил во весь размах свои орлиные крылья, уже было тесно в рамках буржуазного режима: его горящему сердцу и пытливому уму не было да и не могло быть должного простора в эксплуататорском обществе.

Мухтар Ауэзов с радостью встречает установление Советской власти в Семипалатинске в 1919 году. К этому

времени он оканчивает учительскую семинарию; начинается его общественно-политическая деятельность. Вначале Ауэзов возглавляет общий подотдел по инородческой части Семипалатинского облревкома. Летом 1920 года он назначается заведующим киротделом Семипалатинского губревкома. С декабря 1920 года Мухтар Ауэзов руководит киротделом нарсуда. Наряду с этим назначается штатным работником губОНО и ответственным редактором газеты "Казах тили".

В это время он создает пьесы "Ел агасы" ("Понечители народа") и "Байбише-токал" ("Жены соперницы"). Они были поставлены тогда же в кружке "Ес-аймак".

23 июня следующего, 1921 года Мухтар Ауэзов утверждается заведующим отделом губкома РКП(б).

Вскоре, 12 августа этого же года, Мухтар Омарханович избирается председателем Семипалатинского губисполкома.

На какой бы пост ни ставила Советская власть этого человека, везде он проявлял исключительные организаторские способности, оперативность и принципиальность, проявляя глубокие знания экономики, культуры молодой Советской страны и знание повседневных нужд народа. Этим и объясняется такой быстрый рост Ауэзова как общественно-политического руководителя.

В 1921 года Ауэзов был переведен в аппарат КазЦИКа в Оренбург и избран членом Президиума КазЦИКа. Находясь на ответственных государственных постах, он одновременно занимался и педагогической, и культурно-просветительской, и писательской деятельностью.

В Оренбурге, в 1921 году, Мухтар Ауэзов публикует свою первую повесть "Судьба беззащитных". В этом произведении автор показывает трагическую судьбу бедняков и со всей страстью художника разоблачает моральную обреченность представителей степной знати... "Судьба беззащитных" имела решающее значение не только для творчества Мухтара Ауэзова, но и для всей казахской советской литературы в целом. Говоря словами известного казахского писателя Сабита Муканова, "казахская национальная художественная проза берет свое начало от повести Мухтара Ауэзова "Судьба беззащитных", посвященной критике патриархально-феодальных отношений в Казахстане".

Успех повести вдохновил молодого прозаика на создание новых произведений. Начинается интенсивная и плодотворная работа Ауэзова в области прозы. Один за другим выходят из-под его пера рассказы.

Мухтар Ауэзов, требовательный к себе и другим, ощущает недостаток знаний. Он решает осуществить свою давнюю мечту — поступить в высшее учебное заведение. С этой целью в 1922 году Ауэзов поступает вольнослушателем в Среднеазиатский университет в г. Ташкенте. Тогда же он начинает сотрудничать в журналах "Шолпан" и "Сана", где публикует свои рассказы: "Ученый гражданин", "На вершинах холма", "Ночной аул", "Зимняя степь", "У могилы Сыбана", "Женитьба", "Кто виноват?" и другие рассказы об урошином социально-бытовом укладе старого казахского аула. Публикует литературно-критические статьи о творчестве С. Сейфуллина (о книге "Асай тулиар"), "Открытое письмо казахским писателям" и другие.

В 1923 году Мухтар Ауэзов поступает в Ленинградский государственный университет на филологическое отделение. Он постоянно держит связь с родным городом, часто приезжает сюда. В декабре 1923 года успешно сдает экзамены за первый курс и приезжает в Семипалатинск. В это время в Казахстане была острая нужда в кадрах. Советские и партийные органы оставляют Ауэзова на работе в Семипалатинске. В личном деле студента Ауэзова есть такая запись: "Ввиду отсутствия культурных сил в области оставлен Семипалатинским губОНО в сети народного образования и для журналистской деятельности".

Мухтар Ауэзов снова принимается за практическую работу. Он читает лекции по казахской литературе в Семипалатинском педтехникуме, а также по казахской, русской литературе и истории революционного движения в России в совпартшколе. Собирает материалы по казахскому фольклору, занимается краеведением, этнографией, привлекает к этому и студентов педтехникума.

В мае 1923 года Мухтар Ауэзов был избран действительным членом и заместителем председателя Семипалатинского Отдела Русского Географического Общества. Это то самое Общество, в работе которого принимали активное участие в конце прошлого века Абай и его русские друзья, политические ссылочные.

В декабре того же года Отдел Географического Общества провел литературный вечер, посвященный двадцатилетию со дня смерти Абая. С исполнением песен и стихов Абая, воспоминаниями о своем учителе выступали его ученики. А Мухтар Ауэзов, один из инициаторов этого вечера, сделал доклад на тему "Место Абая в казахской литературе".

В Семипалатинске Мухтар Ауэзов принимает активное участие в работе журнала “Тан” (“Заря”), на его страницах публикует рассказы: “Сирота”, “Барымта”, “Красавица в трауре”, “Разборчивая невеста”, “Картины охоты с беркутом”, “В тени прошлого”, публикует исследование о поэме народного эпоса “Кобланды-батыр”. В это же время Ауэзов в журнале “Тан” печатает ранее не опубликованные стихи, назидания Абая и произведения других казахских поэтов XVIII-XIX веков.

В 1925 году Мухтар Ауэзов снова уезжает в Ленинград для продолжения учебы. После окончания университета в 1928 году он поступает в аспирантуру при восточном факультете Среднеазиатского государственного университета в Ташкенте, которую оканчивает в 1930 году.

И в годы учебы М.Ауэзов не давал отдыха своему уже отточенному перу. В 1925 году выходит из печати его “История казахской литературы”, объемом в 266 страниц, ставшая неоценимым учебным пособием для казахских учебных заведений.

В середине двадцатых годов в Казахстане разгорается дискуссия по вопросу организации первого казахского национального театра. Студент Ленинградского университета Мухтар Ауэзов выступает в республиканской газете “Енбекши казах” со статьей “Об истории театрального искусства и о казахском театре”, где раскрыл причины, определившие зарождение первого театра в мире, возраст которого насчитывает две с половиной тысячи лет, показывает рост и развитие мирового театра, обнажает его глубоко народные корни и приходит к окончательному и неоспоримому выводу: “Казахский театр будет!” Эта статья и поныне не потеряла своей научной ценности.

В 1926 году Мухтар Ауэзов окончил первый вариант трагедии “Каракоз”. Наряду с достоинствами в этой трагедии имелись и недостатки, на которые в свое время было указано автору. Обновленный вариант трагедии стал классическим произведением казахской драматургии.

Одним из значительных произведений Мухтара Ауэзова в области прозы является повесть “Карапш-Карапш” (“Выстрел на перевале”). И это произведение было написано Ауэзовым в студенческие годы. Тема неравенства, тема несправедливости и жестокости старого байско-феодального уклада жизни вызывали протест у Ауэзова-писателя с первых шагов его в литературе. В замечательной повести “Выстрел на перевале”

в образе бедняка с непреклонной душой Бахтыгула автор показал бунтаря одиночку, человека, затравленного баями, но все-таки не сломленного ими. Картины природы удивительно переплетаются с настроением, с состоянием души мятежника Бахтыгула. Повесть явилась значительным вкладом в развитие казахской советской прозы.

От разоблачения уродливой социальной сущности старого аула, от выступления одиноких бунтарей Мухтар Ауэзов приходит к теме народного восстания. Результатом этой идейно-тематической эволюции писателя явилась повесть о восстании шестнадцатого года “Кийлы заман” (“Тяжелые времена”), выпущенная отдельной книгой в Кзыл-Орде в 1928 году.

С поступлением в аспирантуру для Мухтара Ауэзова открылись новые горизонты. Он снова находит то, что ищет. А ищет он знаний. В аспирантуре Ауэзов растет и формируется как ученый. Вместе с тем он продолжает и писательскую работу; в это время пишет и публикует один из самых лучших своих рассказов “Серый лютый”, который был опубликован в 1929 году в журнале “Жана адебиет”. Уже в годы учения в аспирантуре Мухтар Ауэзов приступил к изучению киргизского народного героического эпоса “Манас” и посвятил ему обширные специальные исследования.

Обладая исключительной эрудицией, блестящей памятью и необыкновенной способностью анализа и синтеза, Мухтар Ауэзов стал автором более 400 научных трудов, которые охватывают вопросы истории казахского фольклора и литературы, теории литературы, поэтики. Он был, бесспорно, самым авторитетным специалистом в области исследования героического и лиро-эпоса, сказок не только в казахской, но и во всей среднеазиатской филологии и фольклористике.

Мухтар Ауэзов всю жизнь занимался изучением творческой деятельности великого классика казахской литературы Абая Кунанбаева и стал основоположником обширной отрасли казахской литературоведческой науки — абаеведения.

Ждет специальных исследований такая, почти нетронутая сторона жизни и деятельности Мухтара Ауэзова, как педагогическая. Его педагогическая деятельность началась еще в Семипалатинское.

После окончания аспирантуры Мухтар Омарханович читал лекции вначале в КазПИ, а затем — в Алма-Атинском и Московском государственных университетах. Лекции его

были высокоэрудированными и в то же время доступными и увлекательными. Богатая лексика Ауэзова изобиловала редкими словами и выражениями, пословицами и поговорками. На его лекции в университете приходили специалисты разных видов искусства, театра.

Мухтар Ауэзов явился одним из тех, кто положил начало изучению взаимосвязи и взаимовлияний литератур народов СССР; в первую очередь он выяснял связи казахской литературы с великой литературой русского народа.

В тридцатые годы Мухтаром Ауэзовым созданы такие выдающиеся произведения казахской драматургии, как "Ночные раскаты", первая казахская музыкальная комедия "Айман-Шолпан" (1934г.), трагедия "Абай" (в соавторстве с Леонидом Соболевым). В то же самое время написаны Ауэзовым пьесы на современные темы: "На границе", "В яблоневом саду", "Борьба", "Тастулек"...

Во второй половине тридцатых годов Мухтар Ауэзов пополнил репертуар казахских театров произведениями мировой драматургии. Он перевел на казахский язык "Отелло", "Укрощение строптивой" В.Шекспира, "Ревизор" Н.Гоголя, "Любовь Яровая" К.Тренева, "Аристократы", "Человек с ружьем", Н.Погодина, "Офицер флота" А.Крона, "Страх" А.Афиногенова и другие.

В тридцатые годы Мухтар Ауэзов создал много рассказов и повестей, отражавших борьбу трудящихся Казахстана за социалистическое преобразование своей республики, издал большое количество сборников пьес, рассказов, повестей. Это "Плечом к плечу" (1934г.), "Тастулек" ("Каменное оперение"), "Под тенями прошлого" (1935г.), "Караш-Караш" (1936г.).

В годы Великой Отечественной войны выдающийся художник сражался своим пером против иноземных захватчиков. В 1941 году Мухтар Ауэзов написал пьесу "В час испытаний", пронизанную страстным, патриотическим чувством. В 1942 году он создает пьесу "Гвардия чести" и либретто для оперы "Тулең Тохтаров", посвященные героям Панфиловской дивизии. М.Ауэзов написал также либретто оперы "Абай" и сценарий кинофильма "Песни Абая".

На страницах периодической печати М.Ауэзов выступал с очерками, публицистическими статьями, насыщенными чувством любви к Советской Родине, к партии, к народу.

Вся научно-исследовательская деятельность М.Ауэзова до середины тридцатых годов была как бы подготовкой к главному произведению его жизни, прологом к великой эпопее...

В 1937 году в журнале “Адебиет майданы” и “Литературный Казахстан” была опубликована глава из будущего романа “Абай” - “Как запела Татьяна в степи”. Это была проба сил перед большим и длительным наступлением. Проба удалась. Она вдохновила М.Ауззова на создание огромного полотна – первой казахской эпопеи, над которой писатель работал в течение двадцати лет. Последняя книга этой эпопеи была окончена только в 1956 году.

В настоящее время место, роль, значение эпопеи общеизвестны. Но, как ни странно, в свое время она подверглась нападкам со стороны некоторых литераторов. И одним из первых, кто дал достойнейшую оценку роману “Абай”, был наш земляк, ученик и друг Максима Горького известнейший писатель Всеволод Иванов.

На всю жизнь остался в моей памяти тот день, когда Всеволод Вячеславович посетил музей Абая, директором которого я в то время работал. Это было в июне 1948 года. Я показывал Всеволоду Иванову экспозиции музея. Когда мы подошли к разделу, посвященному казахской советской литературе, он спросил:

- Почему нет раздела Мухтара Ауззова?

Я стал объяснять это недостаткомплощади, малым размером помещения. Мой ответ ему не понравился. Всеволод Вячеславович горячо заговорил о романе Мухтара Ауззова:

- Роман об Абае – это великое явление! Да, да! Великое, громадное явление. Я об этом буду писать.

И, действительно, Всеволод Иванов выполнил свое обещание. В “Литературной газете”, в номере за 10 ноября 1948 года, выходит статья Всеволода Иванова “Роман о песне”. В этой статье писатель впервые назвал роман “Абай” великим произведением. Он писал: “Перед нами громадное культурное явление! Я бы не побоялся назвать его великим”.

В дальнейшем высокую оценку эпопеи – Абай”, “Путь Абая” дали такие виднейшие советские писатели и литературоведы, как М. Шолохов, А. Фадеев, Н. Тихонов, А. Упит, Л. Соболев, А. Сурков, Н. Погодин, К. Федин, Б. Горбатов, З. Кедрина, С. Муканов, Г. Мусрепов, Е. Исмаилов, Б. Кенжебаев, А. Нуркатов, Е. Лизунова, М. Гусейн, Айбек, Б. Кербабаев, М. Ибрагимов, Г. Баширов, Т. Сыдыкбеков, Ч. Айтматов... назвать всех нет никакой возможности.

Первый президент Академии наук Казахской ССР, академик К. И. Сатпаев в своей статье “Выдающееся

произведение казахской советской литературы”, раскрывая неоценимое значение эпопеи “Путь Абая”, пишет: “Мимо этой книге не пройдет ни один историк, изучающий прошлое казахского народа, ученый, филолог почерпнет здесь богатый материал как в области фольклора, так и в области формирования и становления основ и словаря казахского литературного языка: ученый – этнограф найдет здесь интереснейшие детали жизни и быта, ныне уже ушедшие в прошлое. Главы романа, посвященные описанию охоты с беркутом на лисиц, свадебных и поминальных обычаев у казахов, обстановки и картины суда биев, могли бы явиться, каждое в отдельности, законченной научной работой в этнографическом отношении; ученые – экономисты получат яркую и правдивую картину структуры скотоводческого народного хозяйства Казахстана XIX века, своеобразных и отсталых форм классовой борьбы в нем; ученые – юристы найдут ценнейшие сведения о правовой жизни степи – от шариата до суда биев и т.д.

Роман – эпопея “Путь Абая” вначале был переведен на тот язык, к овладению которым призывал казахскую молодежь еще Абай, - на великий русский язык. Благодаря этому роман нашел путь к сердцам читателей всех народов и стран. Он был переведен и издан на латышском, таджикском, узбекском, украинском, литовском, киргизском, уйгурском, туркменском, азербайджанском, татарском, армянском, молдавском, башкирском, чешском, болгарском, румынском,польском, словацком, немецком, венгерском, английском, французском, хинди, вьетнамском языках...

“Путь Абая” М.Ауэзова переведен на тридцать языков мира.

В зарубежных странах эту эпопею не просто читают. Там вокруг “Пути Абая” идет оструя борьба. Лучшие люди, писатели, ученые, рабочие выступают с восторженными отзывами в прессе, о романе писали такие выдающиеся представители зарубежной литературы, как Луи Арагон, Анна Зегерс, Назым Хикмет, Андрэ Стиль и другие.

Известный французский писатель Луи Арагон, который всегда восторженно относился к достижениям советской литературы, писал: “Мухтар Ауэзов – один из наиболее великих писателей нашего времени”. А об эпопее писал, что это одно из наиболее высоких произведений XX века. “Оно вводит в мир воображения и мысли, порождает множество глубоких раздумий”.

В Советском Союзе и за рубежом написаны и опубликованы об эпопее "Путь Абая" и о творчестве М. Ауэзова многочисленные статьи и рецензии. Казахские ученые-литературоведы выпустили целые монографии о творческой жизни Ауэзова. О его творчестве пишут кандидатские и докторские диссертации.

Первооткрывателем и основоположником многих жанров казахской литературы является Мухтар Ауэзов. Например, Сабит Муканов в своем выступлении на 60-летнем юбилее Ауэзова говорил: "Открытие жанра драматургии в казахской литературе принадлежит только Мухтару Ауэзову. До него в казахской национальной литературе не было не только сколько-нибудь значительной пьесы, но даже не было понятия о ней".

Перу Ауэзова также принадлежат первое либретто оперы и первая казахская эпопея.

Подробный анализ произведений М. Ауэзова не входит в нашу задачу, потому что это невозможно сделать в одном газетном выступлении. Но хочется подчеркнуть, что любые высокие оценки, восторженные отзывы, даже художественный анализ, не могут передать всех достоинств любого произведения, тем более такого великого творения, как эпопея "Путь Абая". О том, какое место может занять в духовной жизни человека этот роман, хорошо сказал один из многих зарубежных почитателей великого произведения нашей многонациональной советской литературы, немецкий писатель Альфред Курелла. Он писал: "Вы еще не прочли "Абая"? Значит, вы ничего не читали. Это невероятно, это — удивительно! Степь ожила и пошла на вас со всем великолепием ее первозданной природы, ее жестами и цельными характерами. А какие страсти шекспировские! Вы ощущаете эпоху как ни в одном научном исследовании. А какая поэзия! Ни одной прозаической строки в этих двух объемистых книгах, напечатанных в форме прозы".

Роман — эпопея "Путь Абая" — плод неутомимой долголетней работы Мухтара Ауэзова. Но создавая ее, Мухтар Омарханович не забывал ни малые формы прозы, ни драматургию, ни переводы. Не оставлял он и педагогическую деятельность. Под руководством М. Ауэзова создан капитальный коллективный труд "История казахской литературы".

Литературно-общественная деятельность М. Ауэзова многообразна: крупнейший художник, он был в то же время

общественным деятелем, страстным борцом за мир, пламенным публицистом, наставником молодых советских писателей. Являясь академиком Академии наук Казахской ССР, заслуженным деятелем науки Казахстана, М. Ауэзов вел большую научную работу; велики его заслуги и в области подготовки и воспитания молодых кадров научных работников и преподавателей вузов и школ нашей республики.

Мухтар Омарханович был депутатом Верховного Совета Казахской республики, членом Советского Комитета защиты мира, Комитета солидарности со странами Азии и Африки, членом Комитета по присуждению Ленинских премий, членом правления Союза писателей СССР и Президиума Союза писателей Казахстана. Человек высокой культуры и энциклопедических знаний, он был членом редколлегии журналов "Иностранная литература" и "Советское востоковедение".

Советское правительство высоко оценило долголетний плодотворный труды выдающиеся достижения писателя – академика, наградив его орденами Трудового Красного Знамени и орденом "Знак Почета". Эпопея "Путь Абая" была удостоена Государственной и Ленинской премий.

Неугомимый труженик на литературном поприще, Мухтар Ауэзов после завершения своей эпопеи задумал серию романов о нашей современности. 20 мая 1961 года он писал: "Наш современник – человек, которому есть дело до всего, человек, сердце которого чутко улавливает звуки мира. Его касается все, чем живет страна, чем живут друзья и враги, интересует все – политика, наука, искусство, трудовые успехи и срывы, борьба за коммунизм и против колониализма... В любой нашей победе – частичка души, искра сердца каждого советского труженика. Вот он какой!" (Л.Г. 20 мая 1961г.). В этих словах – весь Мухтар Ауэзов, с его взглядами на жизнь, на народ, которому он честно служил своим большим искусством.

Но его планам не суждено было сбыться. Писатель не успел окончить даже первую книгу "Племя младое". Тяжкая болезнь 27 июня 1961 года вырвала из рядов советских писателей одного из правофланговых.

Необычайно разносторонне одаренный, Мухтар Ауэзов оставил огромное творческое наследие: более двадцати пьес, либретто, сценариев, 12 переводных произведений, в том числе переводы романа И. Тургенева "Дворянское гнездо" и рассказа Л.Толстого "После бала", около двухсот (на казахском языке) и более ста (на русском языке) научных исследований

и публицистических статей, четырнадцать учебников, хрестоматий и других пособий и первую казахскую энциклопедию. С участием М. Ауэзова было выпущено 27 учебников и хрестоматий.

Советский народ высоко чтит память выдающегося сына казахского народа, любимого писателя и ученого Мухтара Омархановича Ауэзова. Его именем названы улицы и школы, совхозы и колхозы.

Именем Ауэзова названы институт литературы и искусства Академии наук Казахской ССР и академический театр драмы в Алма-Ате. В столице республики создан замечательный памятник — Дом-музей Мухтара Ауэзова.

Самобытный казахский советский писатель Мухтар Ауэзов, оставивший художественную летопись истории родного народа, навсегда вошел в ряды лучших представителей мировой прогрессивной литературы.

Время — великий судья. Оно присудило Мухтару Ауэзову бессмертие.

N 184, 16.09.1977

“Иртыш” N 185, 17.09.1977

N 187, 21.09.1977

N 188, 22.09.1977

* * *

ПАМЯТНЫЕ МЕСТА, СВЯЗАННЫЕ С БИОГРАФИЕЙ МУХТАРА АУЭЗОВА

Учебное заведение в Семипалатинске, в которое впервые поступил десятилетний Мухтар Ауэзов, называлось Семипалатинское 5-классное городское училище. В июне 1940 года, приехав в Семипалатинск, Мухтар Омарханович остановился в нашем доме и прожил довольно продолжительное время. Каждый день Мухан, после утреннего чая, взяв меня в сопровождающие, выходил на прогулку по городу. Когда подходили к его первой школе — 5 -классному училищу, находившемуся на улице Советской, ныне улице Абая, дом N 76, он начинал свой рассказ об ученических годах, говорил о том, что в училище его устроил дядя Касымбек в 1907 году, что училище он закончил в 1912

году. И еще он упоминал о Данияре Какитайулы Иссакове (1897-1937), который учился вместе с ним.

Мухан особенно подробно рассказывал о своем дяде Касымбеке Ауэзове, рожденном от младшей жены дедушки Ауэза, о том, что он тоже обучался в этом училище, а после него окончил учительскую семинарию.

На стене здания училища вывешена мемориальная доска, на которой высечено: "Здесь с 1909 по 1915 годы учился писатель, академик Мухтар Омарханович Ауэзов". Замечу, что здесь кроется неточность, которая искажает действительность. На самом деле Мухтар Ауэзов в 5 - классное училище поступил в 1907 году и окончил его в 1912 году в пятнадцатилетнем возрасте. После училища он сразу же поступил в учительскую семинарию.

Мухан также подробно рассказывал о своей учебе в семинарии, что поступил в нее в 1912 году, что все его одноклассники были русскими ребятами. А после трех лет обучения, когда перешел в третий класс, у него в учебе был перерыв (1916-1917 гг.). Закончил же семинарию только в 1919 году. На мемориальной доске же, выставленной на стене здания (ул. Ч. Валиханова, 150), где в свое время была семинария, ошибочно написано: "Здесь с 1915 по 1919 годы учился писатель-академик Мухтар Омарханович Ауэзов".

В Центральном государственном архиве Казахстана (г. Алматы), сохранились документальные сведения, повествующие об истории Семипалатинской учительской семинарии. В документе под названием "Семипалатинская учительская семинария. 1-ый класс. 1912-13 учебный год" имеется список семинаристов, их было 33. В нем Мухтар Ауэзов записан последним. В документе каждому учащемуся дана краткая характеристика и выставлены оценки по каждому предмету. Также есть сведения о том, что три отстающих учащихся из семинарии исключены, а один семинарист оставлен в первом классе на второй год. Из других 29 учащихся девять человек должны были после каникул сдавать экзамен по русскому языку, а 20 семинаристов были полностью переведены во второй класс. Среди них два семинариста решением педагогического совета были особо поощрены и напротив их фамилий есть пометка: "Переводится с наградой". Это - Мухтар Ауэзов и Петров Александр, сын крестьянина.

Итак, из архивного документа явствует, что Мухтар Ауэзов в 1912-1913 учебном году был в первом классе семинарии и с наградой переведен во второй.

Имеется еще одно несоответствие с исторической правдой.

В книгу "Мухтар Ауэзов в воспоминаниях современников", выпущенной в 1972 году, включен рассказ "Памятные встречи" Василия Попова. Позднее данное воспоминание в переводе на казахский язык под названием "Мұхтардың салемдемесі" ("Подарок Мухтара") также было включено в книгу "Наш Мухтар" (Воспоминания о М.О.Ауэзове),данное в 1976 году.

В комментариях книг сказано: "Попов Василий Иванович преподавал русский языки и литературу М. Ауэзову в учительской семинарии г. Семипалатинска. Об этом впервые сообщено в газете "Казахстан мугалими" ("Учитель Казахстана") за 30 октября 1967 года".

Приведем отрывки из этого воспоминания. Оно начинается так: "Первое мое знакомство с Мухтаром Омархановичем Ауэзовым состоялось в 1916 году. В августе 1916 года я приехал в Семипалатинскую учительскую семинарию преподавателем (официально именуемым тогда наставником русского языка и литературы) Мухтар Ауэзов обучался в то время (в 1916г. - К.М.) на первом курсе (в первом классе) этой же семинарии.

...Небезынтересно, что в первом классе того времени обучался Бойко Иван Ефимович (29 лет), член подпольной организации большевиков.

...в Семипалатинской учительской семинарии я впервые встретился с учащимся из казахов...". Затем автор прекрасно обрисовывает внешний облик юноши Мухтара и дает ему очень хорошую характеристику. Далее сказано: "В 1922 году в бытность Мухтара Омархановича заведующим киргизским отделом Семипалатинского губревкома мне довелось встречаться с ним по работе в губернском отделе народного образования".

В воспоминаниях Попова сведения о годах учебы в семинарии и работы в губревкоме Мухтара Ауэзова расходятся с действительностью. Во-первых, в том, что Мухтар в первом классе семинарии учился не в 1916 году, а в 1912 году, как свидетельствует архивный документ. Во-вторых, в списке 33 семинаристов, обучавшихся в первом классе вместе с Мухтаром, человека по фамилии Бойко нет. В-третьих, в 1922 году Мухтара Ауэзова в Семипалатинске уже не было, потому что он с ноября 1921 года был по работе переведен в тогдашнюю столицу Казахстана - город Оренбург. Во время работы Мухтара в ревкоме, начиная с 23 декабря 1919 года, Попов не мог его видеть потому, что он сам в своих воспоминаниях заявляет следующее: "В мае 1919 года мы расстались с Мухтаром Ауэзовым друзьями". В это время советская власть

в Семипалатинске еще не была установлена. К таким, полных противоречий, воспоминаниям Попова о Мухтаре Ауэзове мы должны относиться предельно критически.

Молодых казахов, обучавшихся в Семипалатинской семинарии, было немало. Например, в 1904 году в это заведение поступили Ахметолла Барлыбаев (Актаев), Тауекел Нуркинов, Абиш Хасенов и другие. Об Абикее Сатпаеве в Казахской советской энциклопедии сказано, что он в 1905 году окончил Омскую учительскую семинарию. Однако архивные документы свидетельствуют о том, что в 1906-1907 учебном году, поступившие в 1904 году, Абикей и вышеназванные юноши учились во втором классе семинарии.

В этой семинарии обучался и Каныш Сатпаев. О его учебе пишут по-разному, усугубляя путаницу. Одни утверждают, то, что, Каныш закончил семинарию в один год с Мухтаром Ауэзовым, другие дают неправильное толкование, заявляя, что мол, хотя Мухтар по возрасту был старше Каныша, в семинарии учился на курс ниже. В действительности Каныш Сатпаев в семинарию поступил на три года позже Мухтара Ауэзова, то есть в 1915 году. Приведу архивные сведения. В письме директора семинарии Семипалатинскому областному управлению относительно назначения стипендии 20 лучшим учащимся значится: "К 1 января 1916г. земскими стипендиями Семипалатинской области при вверенной мне семинарии состояли: Губарев Григорий, Аймаутов Жусупбек, Сатпаев Габдулганий (Каныш - К.М.), Нурмухаметов Казы, Сейсенбаев Ахметбек.

Вот так составлен список 20 учащихся. А во втором письме от 23 августа 1916 года сказано: "Из 20 стипендиатов Семипалатинского земства в конце 1915-1916 учебного года окончили курс следующие воспитанники..." Здесь названы 6 человек, которые закончили семинарию. Далее составлен список 14 учащихся, получающих отныне стипендию, и констатируется: "Все эти воспитанники... в 1915-16 учебном году обучались при отличном поведении вполне успешно и по своим успехам переведены в следующие классы, а именно: Нурмухаметов, Аймаутов, Сейсенбаев в 1-й, Сатпаев во 2-ой..." .

Такова историческая правда об учебе Каныша Сатпаева в семинарии.

*"Иртыш", N 81,
23 сентября 1997 г.*

* * *

НАРОДНЫЙ АКЫН

Жизнь Токтогула Сатылганова, выдающегося киргизского акына, протекала на рубеже двух эпох. Его творчество стало звеном, связавшим поэзию прошлых лет с поэзией, рожденной Великой Октябрьской социалистической революцией. За Токтогулом справедливо утвердилась слава родоначальника братской нам киргизской литературы.

Токтогул Сатылганов родился в 1867 году в Тянь-Шане, в ауле Сасык-Жиде.. Отец акына Сатылгы был бедняком и большую часть своей жизни батрачил у манапов - баев. Мать его славилась в народе причитаниями, которые она слагала на свадьбах и похоронах. В развитии творческих дарований сына мать сыграла огромную роль, воспитав в нем с детских лет любовь к поэтическому слову.

Детские годы акына прошли в тяжелой нужде. Когда ему исполнилось восемь лет, его отдали в подпаски к манапу-баю. На высоких горных пастбищах, среди величественной и живописной природы Тянь-Шаня, рождаются первые песни молодого пастуха. Его задушевные песни стали быстро распространяться среди народа, и уже к пятнадцати годам Токтогул был широко известен за пределами своего аула.

Сын бедняка, испытавший на себе всю тяжесть подневольного труда, становится певцом не только личных, но и общенародных переживаний. Он пел о страданиях трудящейся бедноты, о тупости и жадности киргизских феодалов, мули, бичевал акынов, изменивших своему народу и родине.

Беднота киргизских аулов полюбила и пела его смелые вольные песни, вызывающие ярость манапов, мули и ишанов.

Эксплуататоры чувствовали большую силу песен Токтогула. Они пытались переманить акына на свою сторону. Но неподкупный голос Токтогула остался верен своему любимому народу. На попытки манапов подкупить его, акын отвечает стихами "Пять манапов":

Когти острые свои
Пачкайте в моей крови,
Но не стану вам служить,
Хоть и знает Токтогул,
Что не будет дважды жить,

Озлобленные манапы и ишаны жестоко мстили акыну. В 1898 году, после подавления царским правительством так называемого андижанского восстания, киргизские феодалы обвинили Токтогула в том, что он, якобы, участвовал в этом восстании. По ложному доносу манапов, Токтогул был арестован. В числе других повстанцев его приговорили к смертной казни, которая была потом заменена семью годами каторги. По дороге в Сибирь Токтогул бежал, но его поймали, заковали в кандалы и приговорили дополнительно к двенадцати годам каторжных работ. Через несколько лет акыну все же удалось бежать, и он возвратился на родину, где с 1910 по 1916 год жил нелегально.

Не сломили сильного духом поэта ни нагайки, ни кандалы, ни тюрьма, ни ссылка. На всем протяжении огромного пути, который прошел Токтогул этапом, он видел тяжелую и безрадостную жизнь народов царской России, в том числе и русской бедноты. Встречи с заключенными различных народностей, беседы с политическими ссылочными расширяли поэтический кругозор Токтогула, способствовали формированию его мировоззрения.

В тяжелые годы тюремного заключения и ссылки акын проявляет большую стойкость и неутомимость. Его патриотический голос не умолкал и в застенке. Токтогул обращался к народу с пламенными стихами:

Но верю—снесу беду.
Народ мой, я вновь приду
К тебе сквозь обман и смерть.

Акын-патриот безгранично любил свой народ, всегда был полон глубокой веры в торжество правды, воспевал могучие силы бедняков-киргизов. В его песнях звучит призыв к борьбе против всех эксплуататоров.

Песни Токтогула были жизнеутверждающими и оптимистичными: они учили жить, стойко переносить невзгоды, преодолевать трудности, верить в светлое будущее и бороться за него.

Среди стихотворений Токтогула можно найти все поэтические жанры: стихотворения героические, лирические, и сатирические, бытовые, назидательные, автобиографические публицистические. Среди народа широко распространены его афористические четверостишия и двустишия. В этих кратких стихах-назиданиях Токтогул воспевает трудолюбие:

Когда ты здоров - не ленись,
Не проводи в праздности
жизнь.
Силу рasti, как железную
глыбу,
Чтобы люди расшлavitъ ее не
могли бы.

Афоризмы поэта вошли в разговорную речь и стали пословицами и поговорками.

Акын учил молодежь великому делу служения народу, призывал быть мужественной и храброй. Он сам являлся образцом стойкости и непримиримости. На протяжении всей своей тяжелой жизни он сумел сохранить несокрушимую жизненную силу и волю к борьбе.

С приходом Советской власти Токтогул стал активным популяризатором идей Великого Октября в Киргизстане. Он воспринял революцию восторженно. Своей замечательной поэмой о Ленине акын приветствует революцию:

Свобода, пришедшая к нам,
Свой светильник будет держать.
Какая счастливица ты -
Родившая Ленина мать.

Политическая лирика Токтогула заняла большое место в истории киргизской советской литературы. В его произведениях национальная гордость, уважение к героическому прошлому своего народа неразрывно объединились и органически слились с патриотизмом советского гражданина. Влияние Токтогула на последующие поколения поэтов было покоряющим.

Пятого апреля 1958 года исполнилось 25 лет со дня смерти Токтогула Сатылганова. Его патриотические произведения продолжают жить и будут долгие годы служить советскому народу.

*“Приштышская правда”,
6 апреля 1958 г.*

* * *

КОМИССАР САБИРЖАН ГАББАСОВ (1889-1918)

В огне Великой Октябрьской социалистической революции и гражданской войны родилось много народных героев, имена которых не померкнут в веках.

Одним из таких героев был Сабиржан Габбасов, активный борец за установление Советской власти в Казахстане, герой гражданской войны, член Сергиопольского Совдепа, комиссар красногвардейского отряда. Он был одним из первых большевистских журналистов, активных участников организации большевистской печати в Казахстане.

“Партийные организации посыпали в редакции газет свои лучшие кадры... Начали формироваться первые национальные большевистские кадры журналистов. В акмолинской газете “Тиршилик” активно сотрудничал поэт-коммунист С. Сейфуллин. В состав семиреченской газеты входил талантливый, журналист большевик С. Габбасов...” (“Очерки истории Коммунистической партии Казахстана”. Алма-Ата, 1963 г., стр. 116).

Сабиржан Гаррабшанович Габбасов родился в 1889 году 20 августа в Сергиополе. До 1905 года он учился здесь же, а с 1905 года по 1912 год — в г. Казани.

Юношу застала первая русская революция 1905 года. С. Габбасов встретил ее восторженно.

Вдохновленный революционно-демократическими идеями и под благотворным влиянием казанских революционеров — большевиков, Сабиржан впоследствии встал на путь революционной борьбы. И в мрачные годы реакции он остался верным своим революционно - демократическим и гуманистическим убеждениям.

В 1912 году он приезжает на свою родину — Сергиополь. Начинается его просветительская деятельность. Работая учителем, принимает активное участие в работе первого, казахского демократического журнала “Айкат”, издававшегося в г. Троице (1911-1915), публикует статьи, содержащие гневный протест против байской и капиталистической эксплуатации, разоблачающие муля и ишанов - врагов проповедования. В своих статьях он призывает народ к просвеще-

нию, к ликвидации экономической и культурной отсталости родного края. смею выступает против угнетения и бесправия женщин.

В Семипалатинске Сабиржан Габбасов организует литературно-драматический кружок, куда входили молодые учителя и учащаяся молодежь. Этот кружок ставил в городе концерты. Перед концертами С. Габбасов систематически выступал с пламенной речью, обращенной к труящимся, используя сцену театра для своей основной цели — пропаганде идей революции. С. Габбасов и его сподвижники ведут беспощадную борьбу с реакционной организацией "Мусульманский комитет", куда входили сыновья баев и мулл, поддерживающие Временное правительство.

Заслуженный учитель Казахской ССР, бывший участник кружка Габбасова, М. Ягудин говорит: "Сабиржан одинаково хорошо владел русским, казахским, татарским языками. Был находчивым и настойчивым человеком. Когда говорил Сабиржан, он захватывал аудиторию своей страстной речью. Вместе с тем Сабиржан был поэтом, драматургом и талантливым журналистом".

Этим он вызывал крайнее беспокойство у семипалатинских баев, мулл, которые постоянно преследовали его. Казахские буржуазные националисты с целью очернить Сабиржана Габбасова и свести на нет его влияние и авторитет в народе 29 августа 1917 года в своей газете "Сары-Арка" напечатали статью под угрожающим названием: "Остерегайся!" В ней говорилось:

"...Некто Сабиржан Аягузи в данное время находится в Семипалатинске. Этот молодой человек - сын хаджи Габбасова, проживающего в Аягузе. Он, обладая некоторым даром красноречия, может, хотя бы временно, привлечь народ на свою сторону. И, пока люди не узнали его истинные цели, он может их возбудить до того, что они провалятся в пропасть. Он из тех, кто может глотать пищу, не пережевывая. Поэтому мы обращаемся к мусульманам и среди них особенно к бесхитростным, доверчивым казахам: "Будьте осторожны!". Остерегайтесь его, простые люди: обходите его стороной и не подпускайте к себе близко!". Вот так со страхом, во весь голос трубила алашская газета о Сабиржане Габбасове. Статья "Остерегайся!" дает вполне ясное представление тому, какое значение придавали враги деятельности Сабиржана Габбасова, как относились к нему и как боялись его. В январе 1918 года Габбасов прибывает и Сергиополь (Аягуз). Когда

он приехал в Аягуз, там еще Советская власть не была установлена. Здесь еще хохольничали казачьи атаманы и бело офицеры, русские, казахские, татарские помещики и байи.

Установки тесную связь с массами, С. Габбасов приступает к захвату власти в свои руки в организации Совдепа, создает “Солдатскую организацию” из числа солдат, вернувшихся с фронта.

Газета “Заря свободы” - Семиреченский областной революционный орган Советов, и № 12 за 1918 год по этому поводу сообщает: “... 7 февраля с. г. в ст. Сергиополь все солдаты организовались в русско-мусульманскую солдатскую организацию. Выбран председателем Сабиржан Габбасов, секретарем - Иван Шляпин... В числе членов Сергиопольской русско-мусульманской солдатской организации состоит 73 члена, кроме этих имеется резерв в числе 60 человек. Силы организации требуются: для охраны своей станицы и для защиты интересов раненых и пострадавших солдат”.

Создав и вооружив “Солдатскую организацию”, С. Габбасов поставил ультиматум перед казачьими офицерами, которые в конце концов были вынуждены сдать свое оружие “Солдатской организации”. Таким образом, 12 марта 1918 года власть в Аягузе перешла в руки рабоче-крестьянских и солдатских депутатов.

Сабиржан Габбасов с первых же дней установления Советской власти в Сергиополе почти ежедневно собирал население на митинги и выступал с речами, разъяснял положение в стране, призывал народ за поддержку и укрепление молодой Советской власти. На основании ленинского “Декрета о земле” проводилась конфискация земель богатых белоказаков и баев и передача их местной бедноте. Главные усилия С. Габбасова и его ближайших соратников были направлены на организацию красногвардейских сил, способных защитить завоевания революции и охранять революционный порядок.

В мае 1918 года С. Габбасов приезжает в Алма-Ату на областной съезд Советов, как делегат от Аягузского Совдепа, Некрасовский волостной Совет Лепсинского уезда Семиреченской области (ныне Урджарский район Семипалатинской области) также избирает его своим делегатом на областной съезд. Этот факт говорит о популярности Сабиржана Габбасова не только у себя в Сергиополе, но и далеко за его пределами.

В связи с контрреволюционным мятежом, который подняли белоказаки, съезд Советов не состоялся. Верненская партийная организация мобилизовала все силы для отпора контрреволюции. Совместными усилиями Верненской Красной гвардии и красногвардейского отряда, посланного из Ташкента на помощь осажденному Верному (Алма-Ата), белоказачий мятеж был разгромлен. С. Габбасов также принимает деятельное участие в подавлении этого мятежа.

Затем он участвует в работе областного совещания, проведенного в Алма-Ате 25 и 26 мая 1918 года, где широко обсуждалось положение на местах.

В протоколе совещания можно найти такую запись: "Председатель тов. Быков оглашает телеграмму делегата от Сергио поля тов. Габбасова, посланную этим делегатом в Сергиополь, чтобы там граждане успокоились, ибо здесь, в Верном, создалось полное спокойствие и идет в полном порядке работа в Совдепе, а также просит других делегатов от уездов послать такие же телеграммы в свои места". На страницах газет: "Заря Свободы", "Вестник Семиреченского трудового народа" и "Мухбир" Габбасов публикует статьи, где призывает трудящихся встать на сторону Советской власти, присоединиться к большевикам и разоблачает врагов революции. Но недолго ему пришлось пробыть в Алма-Ате. Положение было тревожное. Со стороны Семипалатинска ожидалось продвижение белых на Сергиополь.

Перед отъездом из Алма-Аты он опубликовал в газете, "Заря свободы" от 2 июня 1918 года № 68 статью-обращение "Кто виноват?". "Верненские мусульмане! - писал Габбасов. - Кто виновник всех этих испытываемых мусульманами несчастий. Не думаете ли Вы, что виноваты тут большевики?

Нет братья, нет, тысячу раз нет!

Дорога, которой идут большевики, - дорога прямая, верная". Это его обращение было опубликовано на русском, казахском и уйгурском языках, и было разослано во все села и аулы.

Банды Колчака при поддержке эсеров и меньшевиков 11 июня 1918 года захватили г. Семипалатинск. Начались черные дни террора белогвардейцев, которые без суда и следствия расстреливали большевиков, активных участников установления Советской власти. Полковник белогвардейского степного корпуса Иванов издает приказ № 14. По этому приказу все промышленные предприятия, изъятые Советской властью

у капиталистов, снова были возвращены своим прежним владельцам. Белогвардейцы лихорадочно готовятся к дальнейшему наступлению, насилино мобилизуют людей в армию. В Семипалатинске из казачьих новобранцев организуются три полка под командованием войскового старшины Копейкина, в Павлодаре — отряд под командованием прaporщика Чернова. 19 июня на площади перед Никольским собором полковник Папин, адъютант - капитан Виноградов, представитель Временного Сибирского правительства Давыдов произносят перед ними напутственные речи. Белогвардейцы ставят своей целью захват Сергиополя, затем Лепсы, Капала и выход на г. Верный (Алма-Ата) с последующим наступлением на Ташкент. Они стремились сначала во что бы то ни стало захватить Сергиополь - важный стратегический пункт, через который проходила телеграфная линия Семипалатинск - Сергиополь - Урджар - Бахты.

Узнав о плане врага, С.Габбасов, опираясь на местную партийную организацию и членов Совдепа, спешно организует оборону Сергиополя. Население роет окопы, строит укрепления. В городе из трудящейся бедноты был организован боевой отряд, во главе которого становится сам Габбасов. Одновременно его инициативе создается временный военвреком, которому передается вся полнота власти на период наступления белогвардейцев.

В первый день обороны Сергиополя (7 июля 1918 года) красногвардейцы, измотав силы противника, отбросили передовой отряд белогвардейцев. Но основные силы белых обрушились на защитников Сергиополя позднее. На город стали наступать казачьи войска и отряды чехословаков под общим командованием полковника Ярушина.

Героически дрались люди за свою народную власть. Среди защитников Сергиополя были и русские, и казахи, и татары. Они днем и ночью самоотверженно бились за каждый клочок земля. Несмотря на явное превосходство сил противника, защитники Сергиополя героически и стойко обороняли свой родной город более двух суток. Красногвардейцы хорошо знали местность и обстановку. Они располагали умело выбранными и хорошо подготовленными оборонительными позициями. У них была тесная связь с тылом. Все местное население, включая женщин и детей, активно помогало защитникам новой власти: снабжали красногвардейцев пищей, водой, боеприпасами.

В этих неравных боях красногвардейцы проявили беспри-

мерный героизм и выдержку. Комиссар Габбасов, установив пулемёт на колокольню церкви, беспощадно косил наступающие цепи белогвардейцев..

На помощь сергиопольцам из Верного прибыл отряд в количестве около 400 человек под командованием Иванова и его заместителя И. И. Зенина. В одном из ожесточенных боев Зенин был сражен вражеской пулей. После его гибели в рядах верненского отряда произошло замешательство. А Иванов в критический момент, оставив свой отряд, бежал с поля боя. Документы свидетельствуют, что впоследствии “Иванов, как изменник трудового народа и контрреволюционер, казнен по приговору военного суда”.

В кровопролитных боях чувствовался явный перевес в живой силе и технике белогвардейцев. Когда противнику удалось ворваться в город, его защитники во главе с Сабиржаном Габбасовым новели уличные бои. Они и не думали сдаваться. Каждая улица, каждый дом становился опорным пунктом... Но напор врага оказался, сильнее.

После взятия Сергиополя капитан Н. Д. Виноградов писал в своем донесении в белогвардейский штаб, находившийся в Семипалатинске:

“Пулеметный огонь, направленный из колокольни церкви по нашим позициям, задержал взятие города на 12 часов”. А в другом месте этого же донесения говорится: “Когда наши войска ворвались в город, то они (защитники города) оказали сильное сопротивление. Стреляли с крыш, из окон домов. Приходилось брать каждый дом штурмом. В обороне города участвовали и женщины, среди них была женщина по фамилии Габбасова”. В донесении указывается, что город был взят белогвардейцами после 36-часового штурма.

Захватив город, белогвардейцы начали массовый террор. Им усердно помогала местные бай Р. Сасыкбаев, Г. Боранбаев и другие. Белогвардейцы хватали оставшихся в живых красногвардейцев, членов их семей, родных, уводили на кладбища и там без суда и следствия расстреливали. В числе расстрелянных были организаторы обороны Сергиополя: Асхат Жетекеев,-Ахметжан Хабибулин, Айгиз Кашикимбаева, братья Меклаковы, Самат Габбасов, Приезжеев, Шалтай Ибраев, Н. Серажиев, М. Муратбеков, А. Насибуллин, К. Юзеев, Иван Волков и другие.

Сабиржая Габбасов с 11 красногвардейцами, среди которых были Иван и Антон Шляпины, решил добраться до

Урджара, собрать красногвардейские и партизанские силы и вернуться для освобождения Сергиополя от белых.

Однако, обессилев от продолжительных боев и ранений, они вынуждены были обратиться за помощью к жителям ближайшего аула, который принадлежал баю Балтабеку.

Выбившиеся из сил С. Габбасов и его товарищи мгновенно впали в глубокий сон. В это время бай Жаролла Иманделдин, Тыртамыш Садыханов, братья Донгасаровы и другие разоружили габбасовцев и через гонца Мыктыбая Жетыбаева сообщили белым в Сергиополь. Немедленно оттуда прибыла группа белоказаков.

Палахи повели безоружных людей из аула и, не доеzzя до Сергиополя 25 километров, в местечке Белтерек, 24 июля (нов. стиль) 1918 года расстреляли их.

Перед расстрелом Сабиржан вел себя спокойно, обращаясь к населению с призывом к борьбе за Советскую власть и предвещал о близком возмездии. За столь неслыханную дерзость непокорный командир был казнен страшным образом. Он был изрублен шашкой на куски озверелыми белогвардейцами.

Находясь в руках палачей, Габбасов пишет свое прощальное письмо жене. Оно и ныне хранится в архиве. Он писал: "Дорогая, любимая Махижихан! Меня схватили враги, надежды на спасение нет. Если были у меня ошибки, прости. Я доволен тобой. Судьбу свою теперь решай сама. Постарайся воспитать нашу, крошку, единственного сына. Если будет жив, дай ему образование. Родным передай мой прощальный привет. Живи с ними в дружбе и согласии. Когда победит Советская власть, пусть за мою кровь спросят с этих злодеев: Жароллы, Жакыпбека, Кенжегула и Мыктыбая.

Прощай, будь счастлива, дорогая моя подруга! Времени нет.

Сабиржан Гарапша-улы.

11 июля (по старому стилю)".

Бесстрашие, которое проявили перед гибелю комиссар Габбасов и его боевые товарищи, явилось как бы утверждением неизбежной победы революции, советского народа.

Победа Великой Октябрьской социалистической революции в Казахстане, как и во всей стране, была обеспечена руководством партии большевиков, вождем пролетарской революции В. И. Лениным. Святое дело, за которое боролся и отдал свою жизнь, молодой, пламенный большевик Сабиржан Габбасов, восторжествовало.

Народ стремится увековечить память героя. Его именем названы улицы Семипалатинска и Аягуза. Совхозу в Аягузском районе и Сергиопольской средней школе присвоены имя Сабиржана Габбасова. На его родине ему воздвигнут памятник. О нем написан цикл исторических очерков и статей, а также историко-героическая драма со множеством действующих лиц — “Комиссар Габбасов”. Создан сценический образ героя.

Образ Сабиржана Габбасова — подлинного народного героя всегда будет служить источником высокого творческого вдохновения и верности идеалам революции.

(В статье использованы материалы республиканского и областного архивов).

*“Иртыш”,
N 158, 1989 г.
N 159, 1989 г.*

* * *

ПЕРВАЯ КНИГА СТИХОВ И ПЕСЕН КАЗАХСКИХ АКЫНОВ И ЖЫРАУ В ПЕРЕВОДЕ НА РУССКИЙ ЯЗЫК

Примерно в 1940 году в мои руки попала одна уникальная книга, изданная в городе Оренбурге в 1885 году.

Книга носит такое название:

“Образцы киргизской поэзии в песнях эпического и лирического содержания, переведенных в русские стихи П.Р.”

Оренбург. Типо-литография Евфимовского-Мировицкаго. 1885”.

Человек (поэт), переводивший на русский язык казахские стихи и песни не приводит своего имени и фамилии полностью, а поставил только инициалы “П.Р.”. Не указан так же и тираж книги. Видимо, она выпущена малым тиражом. Объем книги - 85 страниц.

В данную книгу включены любовные и бытовые, а также исторические песни и стихи. Некоторым из них даны краткие комментарии.

Например, о стихотворении “Кара-тай” сказано: “Песнь о перекочевке, по случаю неурожая трав в кормежных стоянках”. А начинается оно по-русски так: “С горы Кара-тай идут караваны”. Это - не что иное, как перевод песни “Қаратаудың басынан көш келеді”, причем довольно точный.

Переводчик, очевидно, не был осведомлен о том, что данные стихи связаны с событиями “Года великого бедствия” - “Ақтабан шұбырынды”.

Далее под названием “Песня Шалкииза хану Битемиру” дано довольно продолжительное толгау (стихи-размышления) в 230 строк жырау Шалкииза. (стр. 6-15) Данному толгау даны развернутые комментарии, где приведены сведения о хане Битемире и Шалкиизе. По словам переводчика, они даны по сохранившимся в Бокеевской орде сведениям.

Еще один перевод назван: “Песнь о временах владычества Коқанцев”. Об этих стихах имеется небольшой комментарий: “Обращение неизвестного певца к Коқанскому хану от имени киргиз”. Начинаются они такими строками:

Приветствие хану, виновнику счастья!
Вернейший твой раб здесь стоит пред тобой;

Он жалобу скорби на злое несчастье.
Постигшее нас всех, приносит с собой!...
“О выслушай, хан мой, его ты прощенье:
В нем чистая правда, не гнусная ложь,
Он даст тебе голову на отсеченье,
Коль лживое слово ты в просьбе найдешь...”

Если обратимся к казахским источникам, то нетрудно обнаружить, что это не что иное, как обращение известного жырау Жанкиси к кокандскому хану.

На 26 - 31 страницах книги помещен айтыйс Елентая с девушкой Болык в форме “каым”. Айтыйс назван “Певица Болык и певец Илентай”, которому предписан такий комментарий: “Подобные песни называются у киргиз каим - состязание и поются всегда экспромтом перед толпой слушателей, которые решают, кому из состязующихся отдать преимущество”.

Таким образом, в данной книге помещены шестнадцать произведений казахской поэзии в переводе на русский язык.

В последнем, шестнадцатом разделе книги помещена поэма под названием: “Песня о Кенесары”, без указания автора. Только на 80-й странице в тексте поэмы сказано, что автором этого дастана является поэт Нысанбай. Таким образом, “Песня о Кенесары” - это почти полный перевод на русский язык дастана “Кенесары и Наурызбай” Нысанбая-жырау. Перевод сопровождается таким комментарием: “С подстрочного перевода, сделанного султаном Джантюриным, переложил русскими стихами П.Р.”. (стр. 85).

Судя по этому комментарию, можно сделать вывод, что, возможно, впервые поднял вопрос о переводе некоторых образцов казахской поэзии на русский язык и для этого сделал подстрочные переводы султан Жантурин. Только после этого на русский язык в стихотворной форме переводили поэт “П.Р.”

В то время, то есть в 80-е годы 19 века, произведения, вошедшие в книгу “Образцы киргизской поэзии”, еще даже на казахском языке не были напечатаны.

Поэтому можно предположить, что по совету образованных султанов такие культурные люди, как Жантурин, записывали стихи и песни из уст народа, а также собирали рукописи, сохранившиеся в Букеевской орде, и содействовали поэтическому переводу их на русский язык и публикации отдельной книгой.

Этот вопрос подлежит еще специальному исследованию.

Считаю, что необходимо читателей журнала "Абай" ознакомить с ценнейшими образцами казахской поэзии, которые увидели свет на русском языке еще целый век тому назад.

*От редакции журнала "Абай"
Каюм Мухамедханов
Семипалатинск. Август.
1996 г.*

Ниже мы публикуем те стихи из книги, которые упоминаются в вступительной статье Мухамедханова К. Остальные материалы книги, в том числе поэма "Песня о Кенесаре", увидят свет в последующих номерах журнала.

КАРА-ТАУ

*(песнь о перекочевке, по случаю неурожая трав в
кормежных стоянках)*

С горы Кара-тау идут караваны:
То, знать, перемена киргизской
кочевки;
Верблюдов грузить молодых еще рано:
Нет клади на спинах, в носах нет
веревки!
Тяжка нам разлука с родными с
семьею,
И жжет наши очи слеза за слезою.
И как нам назвать это время?
Ужасно,
Что всякий лишь прошлое счастье
знает!
Погода к тому же буранна, ненастна,
И пыль, и песок нам пути заметают.
Для нас непогодье теперь будет хуже,
Чем в зимнее время январская стужа.

В какую-же живем мы тяжелую пору!
Вернется ли когда к нам прошедшее
счастье,
Все семьи в разброде, и в детях опоры
Родители больше не видят, к
несчастью!
Там мать, там отец без детей
остаются,

И слезы рекою все льются да льются!

Увы, сколько бедствий послал ты нам,
Боже,
Во гневе своем! И земля, что нам к
ночи
Постель заменяет - не мягкое ложе.
Лежать ночью больно, идти днем нет
мочи:
Подошвы распухли, хоть в степи и
гладко.
Хотя бы плохую послал Бог лошадку!

ПЕСНЯ ШАЛКИИЗА ХАНУ БИТЕМИРУ^{*}

Тучи в небе мрачно ходят,
Близкой бури признак то;
Лебедя в озерах бродят,
Песню слезную заводят
Точно их обидел кто!

В многочисленном собрании
Чей то слышен горький стон;
Раздаются там рыданья,
Словно кто на поруганье
Там народом обречен.

С горделивою осанкой,
Как арабский конь гнедой,
Иль как мечь с златой чеканкой,
Испаганскою приманкой.
Ты блестишь передо мной.

* По киргизским сказаниям, сохранившимся в Бukeевской орде, Битемир был сын хана Эдигея и славился мудрым своим правлением. Под старость ему вздумалось предпринять путешествие в Мекку, на поклонение Каббе. Народ всячески умолял хана отказаться от этой поездки, но безуспешно. Тогда обратились к посредству певца Шалкииза, находившегося в опале у хана, благодаря проискам врагов, но славившегося своим поэтическим даром. Тот явился перед ханом, во время пира, и экспромтом пропел ему эту песню, после чего хан снова приблизил его к себе, а от путешествия в Мекку отказался.

Что б невежды ни твердили,
Таковы слова мои.
Мы в Каабу не ходили,
Нам Каабу заменили
Очи светлые твои!

Если б мог я, чашу меда, -
В чистом золоте янтарь -
Здесь тебе, султан, у входа,
Преподнес бы от народа,
Будто жертву на алтарь.

Твой покорный раб, готов я,
Как верховой конь, служить,
Лучше тех, без прекословья,
Что своею ты любовью
Здесь изволил наградить.

Тех избранников, я ниже
Был поставлен, хан, тобой;
Неужели же, раз обижен,
Вновь не буду я приближен
Вровень с избранной толпой?

Если так, то на верблюда
Вздевь походный свой мешок,
Я пойду бродить повсюду,
Может где в дали добуду
Счастье скромный уголок.

Коль Господь того захочет,
Может малая река,
Что по нитке воду точит
И колена не замочит,
Стать, как море, велика.

Где, когда-то, по Идилю¹
И тальник рasti не мог,
Там теперь деревья в силе,
Разветвляясь, берег скрыли, -
Значить, так хотел сам Бог!

¹Волга

Пусть бы я в борьбе с тобою
Оказался равных сил;
Все же я тебя не стою,
Потому что надо мною
Бог тебя установил.

Если деревцо при всходе
Зашитит ветвистый кров,
То и слабый по природе
Открыск крепнет на свободе
И сам ветви дать готов.

Для связей со знатным родом
Можно счет забыть деньгам,
Рано ль, поздно ль, пред народом,
Тот, кто силен знатным родом,
Пригодиться может нам.

Бережет кора растенья,
А колчуга нашу грудь;
Тех, кто силен был в сраженьи,
Не оставь в пренебреженьи
И героев не забудь!
Если же доблестным презренье
Ты оказывать привык,
Берегись, чтоб в затрудненьи
Не пришлось бы с сожаленьем
Вспоминать тебе о них.

Слуг искусных, быстрых, верных,
Запасай на всякий день,
От которых бы, примерно,
Средь равнин степей безмерных
Не укрылся и слепень!

С силачами не по силе
Берегись в борьбу вступать,
Чтоб тебе не поносили,
Злой насмешкой не клеймили
И не стали оскорблять.

Враг с умом нам лучше друга
Без ума - ты знаешь сам:

Осторожность и кольчуга,
От врага спасут, - от друга
Кто спастись поможет нам?

Стрел нельзя над головою
Вверх метать, не то потом
Упадут перед тобою.
Так и тайной никакою
Не делись ты с дураком.

В дни суровых испытаний
Друг такой изменит сам,
Добрых многое здесь в собраныи,
Но и злые есть: желания
Не у всех на благо нам.

Ты меж них - как чисто злато,
Я - как медь перед тобой,
Я - руно, ты - шелк богатый,
Ты султан, я - раб в плен взятый,
Ты сокол, я - лебедь твой!

Он, когда-бы было надо
Хану голод утолять,
Не надеясь на награду,
Сердце собственное сряду
Хану в пищу рад отдать!

Враг мнѣ всякий недруг хана;
Чтобы счастлив был мой хан,
Я себя щадить не стану...
Но ты белого барана
В жертву уж принес, султан!

Флагом пестрым в синем море
Вон - корабль твой уж убран, -
Нагрузишь его ты вскоре,
Поплыешь ты, нам на горе,
В Божий храм, Каабу, хан!

И исполнится желанье,
Раз возникшее в тебе,
И святым местам лобзанье

Передашь ты с упованьем
В сердца искренней мольбе.

Но пока все это будет,
Как султан наш повелит,
Он народ свой позабудет,
На сиротство нас осудить
Иль другим препоручит.

Все мольбы и плачь народа,
Петли, что на шеях тут
У старшин седобородых¹
Старцев вопль - ужели хода
К сердцу хана не найдут?

На рыданья осуждаешь
Седовласых ты старшин;
Об отъезде заставляешь
Плакать всех; народ бросаешь,
Будто с яру, властелин!

Все разлуку предвещает:
И та белая овца,
Что для жертвы выбирают,
И корабль, что надувает
Перед нами паруса.

Море синее уж серым
Начало казаться нам;
А листам бумаги белым
Ты штрихом чернила смелым
Все искусно передал.

Ну, а, Бог, храни, с похода
Не вернешься ты к друзьям, -
Твоего не только рода,
Но всего ведь уж народа!
Общий вопль готовишь нам!

Знатный род твой славят люди,
Ты делами знаменит

¹Знак усиленной мольбы

Доброты и правосудья;
На тебе, как на верблюде
В косяке, покой лежит.

Без тебя же все потонет,
Словно плот дубовых плах;
Безтолковый люд застонет,
Сонм невежд главы преклонит,
Растерявшихся в попыхах.

И когда о том уроне
Людям весть лишь подадут,
Все они, клянусь, как кони
Без кобыл, в глухом загоне,
Безполезно пронадут.

Все ж, счастливого похода
Я тебе желаю, хан!
Но мудрей тебя народу
Не найдется воевода,
Не отыщется султан!

Да, в правленье Битемира
Стал могучим наш народ;
Но когда во власть Тебира¹
Перейдет его секира,
Он погибель в том найдет!

Разлетится в прах та сила,
Что ногайцам до сих пор
Птицу с неба приносила,
Кости вражья крушила
И с зверей давала сбор.

Свил гнездо грознее тучи
Здесь, над озером степным,
Лебединый царь могучий;
Девять там птенцов летучих
Было выведено им.²

¹Младший брат Битемира

²Сыновья Битемира

Лебедей озерных стаи
Покоряются ему!
Белый сокол мой, я знаю,
Ты ведь царь родному краю
И народу своему!

Что Тебири до народа?
Что тебе до тех людей,
До того слепого сброва,
Что не ценит славы рода
И красы души твоей?

Ты один - хозяин краю;
Что тебе Тебир-урод?
В битве он бессилен, знаю;
Тростниковой дудки, чаю,
Он ударом не погнет.

Мышелову не утнаться
За лебедкой на воде;
Так с тобой нельзя сравняться
Твоему меньшому братцу;
Не чета Тебир тебе!
Да, не люб Тебир киргизам:
С ними справиться ль ему?
Для меня, для Шалкииза,
Так высок твой род, что сизый
Не взлетит орел к нему.

Но, увы, коль Битемира
У киргиз отнимет рок.
Сгинет с ним все счастье мира,
И, как корень под секирой,
Изобилья треснет рог!

Да и я ль один так мыслю?
Собирал я мудрецов,
Чтобы истинность той мысли
Мне поверить в полном смысле,
И ответ их вот каков:

“Храм святой Каабы Богу
“Абраам соорудил;

“Дух строителя святого
“Принял в область неземного
“Ангель смерти Гавриил.

“О, султан, и ты всегда бы
“Здесь тот храм воздвигнуть мог:
“Помощь сирым, бедным, слабым,
“Вот какой себе Каабы
“От тебя твой хочет Бог!”

ПЕСНЬ О ВРЕМЕНАХ ВЛАДЫЧЕСТВА КОКАНЦЕВ^{*}

Приветствие хану, виновнику счастья!
Вернейший твой раб здесь стоит пред
тобой:

Он жалобу скорби на злое несчастье,
Постигшее всех нас, приносит
с собой!

О выслушай, хан мой, его ты
прошенье:
В нем чистая правда, не гнусная ложь.
Он даст тебе голову на отсечение,
Коль лживое слово ты в просьбе
найдешь.

Посланник твой, присланный в наши
аулы,
Зекетчи Жузбай нас тиранит совсем:
В народе рыдания слышны огулом,
И страх овладел населением всем!

Дадань Карагымерец, вместе с
Жузбаем,
И свиты их до сорока человек:
Шанмурун, посла секретарь,
с негодяем,
Отъявленным плутом, прозваньем
Тулег,
Все кормят коней своих даром
повсюду,
В торбу засыпая доверху овес:

*Обращение неизвестного певца к кокандскому хану от имени киргиз.

Сбирают зекеты¹ с домашней посуды,
Кеусень² собирают на нивах с полос.

Особым зекетом снопы обложили!
Найманы бедняги, в окрестных
степях,
Молчать поневоле, чтоб их не убили,
И делают все, что прикажут,
за страх!

Зекетчи тиранствуют слишком
раздольно:

Не смеет никто им ни в чем
отказать:

Киргизы несчастные, как им ни больно,
Должны все смиленно сносить и
молчать.

Кто рот лишь откроет, того они
вяжут,

Управы на них для киргиза нигде:
Хотя бы он делал все, что ни

прикажут,
Они ненастны в грабежной вражде.

Лишь хохот, - в ответ на все наши
рыданья,

Насилуют наших красавиц они:

Старух, старииков предают поруганью:
Почетнейших доля - побои одни!

Нет меры их буйству и злому разбою;
Когда бы не страх, о султан -

властелин,

Сказал бы я много, но и пред тобою
Не смею всего я сказать, господин!

¹Подать

²Обычай - дарить приходящих во время молотьбы хлебом, обращенный концами в обязательный взнос в пользу хана с каждой нивы.

ПЕВИЦА БОЛЫК И ПЕВЕЦ ИЛЕНТАЙ.* (Диалог)

Болык:

О славный в песнях Илентай,
Певец, от Бога одаренный,
Прошу тебя, ответ мне дай:
В природе, Богом сотворенной,
Что, вышней волею Его,
Явилось ранее всего?

Илентай:

Болык, известны мне давно
Твои заветные все тайны.
И, как мои, звучать равно
Твои все песни - не случайно.
Первосозданье, слышал я
От мудрых, - небо и земля.

Болык:

Всего не спросишь, Илентай,
И нет того, кто б знал то время;
Но ты певец, так отвечай,
Певцу ль в ответе видеть бремя!
И так, скажи, как это мог
Создать с землей и небо Бог?

Илентай:

Созданье первое - земля,
Мир целый - людям в заселанье:
Затем Господ струе огня
Расправить камни дал веленье,
И неба изумрудный кров
Он в девять выстроил рядов.

Болык:

Складно ответил, Илентай,
Задам вопрос теперь я новый,

*Подобные песни называются у киргиз Кaim - состязание и поются всегда экспромтом перед толпой слушателей, которые решают, кому из состязающихся отдать преимущество.

И ты мне в песне отвечай,
Коль мироздания обновой
Была земля, то как она
В пространстве том утверждена?

Илентай:

Сначала песню лишь, Болык,
Пропеть просила ты меня,
Но и к вопросам я привык,
Их не боюся вовсе я:
По воле Бога, шар земной
Рогами держит бык седой.

Болык:

Искусен твой теперь ответ:
В нем видно все твое уменье.
Теперь я знаю, чем наш свет
Поддержан, в этом нет сомненья!
Но, если так, то бык-то сам
На чем держаться может там?

Илентай:

Где воля Бога, там всегда
Бывает все уже возможно.
Тот бык, которого рога
Подпорой служать нам надежной,
На камне черном сам стоит,
А камень тверд тот, как гранит.

Болык:

Неужто это ты умом,
Постиг? Под ношею такою,
Всегда поддержанной быком,
Рога устать должны порою?
Да черный камень-то велик,
На коем тот поставлен бык?

Илентай:

Того познать нам не дал Бог,
Ученых нету между нами.
Но слышно, океан облег
Своими землю все водами.

А камень так огромен тот,
Что меру кто ж ему найдет?

Болык:

Ты так находчив, Илентай,
В ответах, что, тебя прошу я,
Еще один ответ мне дай,
На тот вопрос, что предложу я:
Коль камень тот не измерим,
То что же под камнем-то самим?

Илентай:

Господня сила велика,
Ничто ему невозможно,
И камень, держащий быка,
Лежит, за чудо счастье то можно,
У рыбы на спинном хребте!
Но мы коснуться позабыли
Луны и солнца, хоть и те
Для нас же созданы ведь - были...

А как огромна рыба та,
Спиной что держит камень черный,
Суди сама ты: от хвоста
До головы сокол проворный
Летел, как из лука стрела,
И долететь не мог в три года!
Поддержкой рыбे той - вода
И пар особенного рода...
Вот каково от предков к нам
Дошло старинное преданье:
Всего ж того не видел сам
Никто от самого созданья!

Болык:

Откуда все это узнал ты, дивлюсь,
Дивятся и все здесь в собраньи,
То правда-ли, нет ли, решить не
берусь,
Загадку ж ты мне разгадай на прощанье:

“В поле деревцо - на нем

Всех двенадцать веток.
И на каждой то притом
Тридцать листьев - деток:
А листочки те двойной
Каждый цвет имеют:
Сверху блещут белизной,
А внизу чернеют".

Илентай:

Отгадать могу я верно:
Деревцо то - это год,
Ветки-ж - месяцы, примерно,
Тридцать листьев - суток счет:
А их обе стороны -
Значит день и ночь должны!

Журнал "Абай", 1997 г.
N 1. с.44-49

* * *

ВЕРНЫЙ ДРУГ КАЗАХСКОГО НАРОДА (к 90-летию со дня рождения Вс.Иванова)

Человек и писатель с большой буквы, наш земляк Всеволод Вячеславович Иванов нам, казахским литераторам, особенно дорог. Мы любим его и с какой-то редкой, нескрываемой гордостью произносим его имя.

Даже беглый взгляд на его творчество объясняет эту нашу привязь к русскому писателю, который так много творческих сил отдал казахской тематике. Начиная с рассказа "Киргиз Темербай", написанного в 1921 году, и кончая последним автобиографическим романом "Мы идем в Индию", написанным в 1956-1959 годах. В течение почти сорока лет Всеволод Иванов не терял Казахстан из поля своего зрения. В 1921 году им созданы "Рассказы о себе", "Дите", "Лога", в 1922-1923 годах - повесть "Голубые пески", "Бык времен", в 1924-м - "Лощина Кара- Сор", в 1925 -м - "Встреча", в 1930-м году - "Путешествие в страну , которой еще нет", в 1935 году - "Разговор с каменотесом", в 1946 -м - "Медведь", в 1947 году - "Джун-гарский цветок" и другие.

Конечно, не только увлечение экзотикой вдохновляло писателя на создание этих произведений : Вс. Иванов прежде всего не мог не видеть и не сострадать трудной, полной лишений и горя дореволюционной национальной окраины. Его привлекли в то же время и свободолюбивый дух казахского народа, его порыв к борьбе за лучшую долю и питаемые им, дружеские чувства к русскому народу, ко всем другим революционно пробужденным народам. Вольное дыхание наших гор и степей, овеивающее многие произведения Всеволода Иванова, дает нам право с полным основанием назвать его писателем-казахстанцем.

Да и родился Всеволод Иванов на территории Казахстана, в селе Лебяжьем, тогда Семипалатинской области. Наконец, личные контакты Вс.Иванова с видными деятелями казахской литературы и искусства были на редкость постоянными и прочными. Чтобы представить себе меру участия писателя в культурной жизни республики, вспомним, например, что 26 мая 1936 года Всеволод Иванов присутствовал на вечере встречи с участниками первой Декады казахского искусства и литературы в Москве. Вместе с поэтами А.Жаровым,

М.Бажаном, Н.Сидоренко, М.Тарловским он читал на вечере переводы произведений казахских писателей. 12 августа 1936 года Всеволод Иванов приехал Алма-Ату и в соавторстве с Беймбетом Майлинын и Габитом Мусреевым приступил к написанию сценария первого казахского художественного фильма, посвященного легендарному батыру-большевику, ленинцу Амангельды Иманову. Этот фильм вышел на экран 14 декабря 1938 года. 26-30 апреля 1937 года Всеволод Иванов вместе с Леонидом Соболевым принимал участие в работе первого расширенного пленума правления Союза писателей Казахстана.

3 декабря 1938 года Вс. Ивановым опубликована статья "Джамбул" в газете "Правда", 12 июня 1946 года в "Известиях" напечатана его вторая статья о Джамбуле - "Торжество песни".

Братскими узами многолетней дружбы был связан Всеволод Вячеславович Иванов с Мухтаром Омархановичем Ауэзовым. О том, что юношу Всеволода, отправляющегося индийским факиром в сказочную страну Востока со сказочно неосуществимой мечтой, знал молодой Мухтар, говорит собственными устами писатель Вс. Иванов в прологе своего романа "Мы идем в Индию". Из этого маленького пролога, предпосланного роману, становится очевидным, что импульсом к созданию романа послужил доверительно дружеский разговор с Ауэзовым. Хочу рассказать о том, как родилась у Вс.Иванова статья об "Абае" М. Ауэзова. Это было в июне 1948 года. Всеволод Иванов вместе с Тихоновым, Симоновым, Луговским, Инбер, Бородиным участвовал в праздновании (проходившем в Ташкенте) 500-летнего юбилея Алишера Навои. Мухтар Ауэзов, тоже находившийся там во главе казахской делегации, телеграммой из Ташкента известил меня о том, что на обратном пути Вс.Иванов заедет на родину – в Семипалатинск. Я тогда был уполномоченным Союза писателей Казахской ССР по Семипалатинской области и работал директором Литературного музея Абая. Мы, группа местных писателей, поэтов, журналистов сели в моторную лодку, которая отчалила от Семипалатинска и, плавно покачиваясь на волнах, взяла курс на левый берег Иртыша. На левобережье находится город Жана-Семей (Новый Семипалатинск). Там, где кончается городская черта Жана-Семея, расположен аэро-порт. Мы едем

туда, едем встречать дорогого гостя. А наш разговор сейчас только о нем. Мы говорим о его жизни, о его книгах, о том, что с этих прибрежных круч любовались могучим Иртышом Абай, Всеволод, Мухтар. Вспомнили и о том, что первый рассказ Всеволода Вячеславовича, с которым познакомил он Максима Горького, назывался "На Иртыш".

В аэропорт, как оказалось, мы прибыли довольно рано.

В ожидании самолета время проводим в разговорах. Волнуемся. Я никогда не встречался прежде с Всеволодом Вячеславовичем.

Среди нас Саду Машаков, опытный журналист, поэт. Он и по возрасту старше нас всех. Я обращаюсь к нему: "Вы встречались с Всеволодом Ивановым?"

Саду ответил: "Нет, не встречался. Но узнал о нем давно. Это было двадцать один год тому назад, читал его на казахском языке." Мы были удивлены.

Тут послышался гул мотора и приземлился самолет.

Среди многочисленных пассажиров, спускавшихся по трапу, нам сразу бросился в глаза человек, которого мы ждали. С этой первой встречи, с первого взгляда и на всю жизнь запомнились мне черты его лица, его широкие плечи, его высокий открытый лоб, его крупный, чуть вздернутый нос, особенно характерный для степных жителей.

Глаза Всеволода Вячеславовича, смотрящие сквозь толстое стекло очков, казались постоянно улыбающимися. Он здоровался с нами так, как будто знал нас давно, встречался с нами часто, а не впервые видел. Ему тогда было пятьдесят три года, но сколько в нем чувствовалось сил и здоровья: быстрые движения, энергичная походка, веселый нрав. В этот момент я вспомнил роман "Похождения факира". Отождествил его героя с автором.

Знаменательна была встреча Всеволода Иванова с Иртышом. Он весь как-то преобразился и радостно сказал:

- Наш Иртыш. Великолепно.

Прибыв в гостиницу, Всеволод Вячеславович узнал о проходившем в городе областном слете животноводов, на который приглашены народные акыны Семипалатинской области.

Это известие так взволновало писателя, что он, забыв о дорожной усталости, тут же отправился на слет - в парк имени В.И.Ленина. Председательствующий объявил о прибытии

Всеволода Иванова. Это сообщение было встречено выражениями бурной радости. Собравшиеся долго аплодировали писателю - земляку и потом избрали его в президиум слета. Слово - Всеволоду Иванову. И он так начал свое выступление:

- Тридцать три года назад я отправился пешком из Семипалатинска до Алма-Аты, а из Алма-Аты до Ташкента. Я шел больше месяца. А теперь за несколько часов после юбилейного праздника Навои прибыл в Семипалатинск и попал на Ваш праздник. Все, это необыкновенно, товарищи, мои дорогие земляки.

Всеволод Иванов говорил о величии нашей эпохи, о достижениях советской науки и техники, поздравил участников слета с достигнутыми успехами села, пожелание новых успехов в их благородных делах.

Вечером того же дня по желанию участников слета и жителей города в парке состоялась встреча с писателем. Выступление Всеволода Вячеславовича – это серия небольших рассказов. Не лекция, не доклад, даже не беседа, именно рассказы. Тематика их самая разнообразная; о встречах с М.Горьким, о событиях Великой Отечественной войны, о штурме Берлина. Живо встают перед глазами горящий рейхстаг, капитуляция фашистской Германии, фельдмаршал Кейтель, явившийся подписать капитуляцию. У нас, слушателей, такое чувство, будто мы смотрим интересный, захватывающий фильм. Едва писатель подходит к концу очередного рассказа, как публика требует еще и еще.

На следующий день Всеволода Вячеславовича пригласили на встречу, коллективы двух семипалатинских областных газет - "Прииртышская правда" и "Екпинды". И тут опять состоялась запоминающаяся встреча. Писатель не любил говорить о себе, больше говорил о товарищах по перу.

Во время пребывания Всеволода Вячеславовича в Семипалатинске я все время был рядом с ним. Особенно запомнился день, который он посвятил осмотру музея Абая, краеведческого музея и дома, где жил Ф.М.Достоевский.

Всеволод Иванов с большим вниманием, не торопясь, знакомился с каждым экспонатом абаевского музея и расспрашивал, какую работу мы здесь проводим.

В самом начале, подойдя к фасаду музея, Всеволод Вячеславович вслух прочитал вывеску.

Я ему рассказал о том, что музей организован в 1940 году, что с 1947 года, по инициативе академика К.И.Сатпаева и М.О.Ауэзова, абаевский музей передан в ведение Академии

наук Казахской ССР. Последнее сообщение вызвало особенное удовлетворение у Всеволода Иванова.

- Правильно сделали, - сказал он. А почему нет раздела Мухтара Ауэзова?

Объясняю это недостатком площащи, малым размером помещения. Ответ явно не понравился ему. Но он промолчал. И тут же заговорил о романе Мухтара Омархановича:

- Роман об Абае - это знаменательное явление. Да, да, громадное явление. Я об этом буду писать. Между прочим, буду писать и о вашем музее. Не удивляйтесь. Начну именно с вашего музея.

Я, по правде говоря, был удивлен и даже растерян. Мне думалось, наоборот, что наш большой гость остался недоволен нашим музеем, нашей работой.

И вот через несколько месяцев, 8 ноября 1948 года, в "Литературной газете" была опубликована статья Всеволода Иванова. "Роман о песне". Привожу первый ее абзац:

"...Прежде чем говорить о прекрасном и умном романе Мухтара Ауэзова "Абай", я позволю себе рассказать вам о Доме-музее Абая Кунанбаева в Семипалатинске, который я посетил летом этого года. Мне кажется, что даже беглый взгляд на музей Абая объяснит многое и в судьбе знаменитого поэта-просветителя казахского народа, и в судьбе романа об этом поэте".

И, пожалуй, первым, кто выступил во всесоюзной печати и дал высокую оценку роману "Абай", назвав его великим произведением, был Всеволод Иванов. Он писал в своей статье о романе Ауэзова: "Перед нами громадное культурное явление. Я бы не побоялся назвать его великим".

Недолго мне пришлось побывать рядом с Всеволодом Ивановым. Но сколько нового, полезного дал он мне. Сколько знаний. Он никогда не поучал, не читал морали, назиданий. Каждый вопрос умел связать с каким-нибудь случаем, и получалось так, будто ты сам догадался, вспомнил, сориентировался.

...Стоял жаркий день. Июньское солнце палило нещадно. Мы возвращались с мясокомбината, изрядно уставшие. Я пригласил Всеволода Вячеславовича отдохнуть к себе домой. В этот вечер он много говорил о казахской литературе, вспоминал о своей совместной работе с Беймбетом Майлиным и Габитом Мусреповым по созданию киносценария фильма "Амангельды". О своем стиле работы он сказал:

- Я не умею писать о том, о чем имею смутное, поверхностное представление. Я родился и вырос здесь, в Семи-

палатинской области. Много бывал в казахских аулах. В детских играх моими друзьями были казахские ребятишки. Верите, я в детстве свободно говорил по-казахски. Хорошо знаком с восстанием 1916 года. Встречался с участниками восстания. Разговаривал. И даже в то время начал книгу на эту тему. Амангельды Иманов мой такой же любимый герой, как, скажем. Александр Пархоменко.

Затем разговор зашел о переводах произведений казахских писателей на русский язык. Всеволод Вячеславович слово "подстрочник" высмеивал. Он с большим одобрением говорил о Маршаке - переводчике, отмечая, что для него не существует подстрочников, потому-то его переводы Шекспира, Беранже и Бернса так естественны на русском языке. И все это Всеволод Вячеславович говорил в связи с тем, почему, стихи Абая, большинство из которых положены на музыку Абаем и самим народом, в переводе на русский язык теряют свою музыкальность и, мягко говоря, менее популярны.

Я сообщил Всеволоду Вячеславовичу, что готовится экспедиция по сбору, материалов для музея Абая, намечается поездка во многие районы Центрального Казахстана, и Академия наук республики выделяет для этой цели специальную автомашину.

Всеволода Вячеславовича это очень заинтересовало. Он выразил желание участвовать в экспедиции и сказал:

- Это прекрасно. Я мечтаю с фотоаппаратом поездить по Казахстану и выпустить своеобразную иллюстрированную книгу. Если будет такая экспедиция, обязательно сообщи. Я приеду.

На следующий день Всеволод Иванов выехал на пароходе в Усть-Каменогорск. Перед отъездом мы с ним сфотографировались, и он мне оставил свой домашний адрес.

Результатом всех этих поездок писателя по Казахстану явилась книга очерков Всеволода Иванова "Лето 1948 года".

Мне хорошо известно, что есть люди, которые в тысячу раз больше и лучше меня знают Всеволода Иванова, мне известно, что они писали и будут писать о нем. Но, однажды встретившись с удивительным человеком, простым, как сама природа, и, как природа, великим, я сохранил о нем воспоминание на всю жизнь.

"Иртыш", №37,
22 февраля 1985 г.

ТҮСІНІКТЕР

I Бөлім

“Қажы әфенді үйленеді” - татар драматургі Шариф Камал (лақап аты; нағыз тегі Байгельдиеев) комедиясын 1915 жылы жазған. Жазушы шеберлікпен аудара білген. Пьеса өткір әжүа, мысқылға құрылған. Қофамға жат көп әйел алудың келенсіз қылықтарын өткір сынға алады. Үш перделі, төр картиналы комедияны Семейдің Абай атындағы драма театры бірнеше жылдар бойы саҳнадады.

“Аршын - мал - алан” - пьесасы әлемнің 75 тіліне аударылған. Драматург, композитор, СССР халық артисі Узеир Гаджибековтың “Аршын - мал - алан” музикалық комедиясын 1941 жылы қазақ тіліне туңғыш аударған Кайым Мухамедханов. Пьеса 1918 жылы Тагиевтің театрında премьерасы қойылған. Казглавліто аударманы қолдап, рұқсат берген.

Комедияны алғаш рет қазақ тілінде Семейдің музикалық драма театры қойған. “Аршын - мал - алан” республиканың барлық театрларының репертуарларына енгізілген.

1981 жылы комедия /февраль - октябрь/ қайта өндөліп жарық көрді.

“Уақыт сондай” - поляк драматургі Ежи Юрандот бұл пьесасын 1953 жылы жазған, 1955 жылы ПХР мемлекеттік сыйлығын алған. Орыс тіліне аударған Ю. Юзовский. Пьеса оқиғасы провинциялды шағын қалада өтеді. Юлиан Скупень деген жазушы өз шығармасына қажетті материалдар іздең заводка келеді. Оның досы шеге жасайтын заводтың директоры С. Зелинский. Завод жұмысшылары арасындағы қарым-катьнас, шытырман оқиғалар драма өзегі болады.

“Фигароның үйленуі” - француз драматургі Пьер Огюстен Карон де Бомарше әлемге әйгілі драмасын 1784 жылы жазған. Пьеса екі ғасырдан астам уақыт саҳнадан түспей келе жатыр. Осы пьеса негізінде Моцарт пен Rossini опера жазған.

Аудармашы бұл пьесаны 1951 жылға дейін аударған. Фалымның жеке мұрағатында Жарқайыновтың Маркович нұсқасын аударуға рұқсат берген жеделхаты сакталған. Жазықсыз жала жабылып, темір торға тоғытылғанда бұл шығарма тәркілengen.

“Жас гвардия” - А.Фадеевтің “Жас гвардия” романы бойынша жазылған Г. Граковтың пьесасының тоғызыншы суреті.

Пьесаның бұл суретінде “Жас гвардияның” өмірімен ерлік ісінің бір көрінісі 1942 жылғы 6 ноябрь күнгі кешкі уақыға көрсетілген. Немістер басып алған Краснодон қаласындағы комсомолдардың жасырын үймының Социалистік Ұлы Октябрь революциясының 25 жылдық мерекесін жауынгерлік, ерлік іспен карсы атуы сипатталады.

“Русалка” - А.С. Пушкиннің аяталмаған драмалық лирикасын ақын 1941 жылдары бастаған, бірақ түрлі себептерге байланысты аяқталмаған. Диірменші, оның қызы мен князьдің арасындағы адамгергершілік, махаббат жайы суреттеледі. Аударма жолма-жол аударылған.

II Бөлім

Бұл бөлімге ғалымның әр жылдарда орыс тілінде жарық көрген зерттеу мақалалары мен “Абайдың ақындық мектебі” авторефераты берілген. Ғалым орыс тілін өте жетік менгерген, көтеген ғылыми зерттеу мақалаларын орыс тілінде де жазған. Осы бөлімде Абай, Шәкәрім, Мұхтар туралы және де басқа мақалалары берілген.

МАЗМУНЫ

I – бөлім

“Кажы әфенлі үйленелі”	5
“Аршын мал алан”	50
“Уакыт сондай”	95
“Фигаро”	154
“Жас гвардия”	170
“Русалка”	179

II – бөлім

Орыс тілінде жарық көрген макалалары	186
Түсініктер	318

*“Ел-шежіре” қоғамдық қорының президенті
Дидахмет Әшімханұлы*

ҚАЙЫМ МҰХАМЕДХАНОВ

VIII том

Редакторы А.Аубакиров

Техникалық редакторы А. Сайлахметұлы

Компьютерге теріп, корректуралық салыстыру жүргізгендер

М. Ермаганова, Ж. Найманбаева.

Компьютерде беттеген М. Шаяхметұлы

ИБ № 83

Теруге 10.10.2009 берілді. Басуга 26.11.2009 қол койылды. Пішімі
84x108 1/32. Қазақ оғсеттік. Қаріп түрі “Times Kaz”. Басылымы
оғсеттік. Шартты баспа табагы 19.5. Есептік баспа табагы 20.0.
Таралымы 2000 дана. Тапсырыс №300

“Ел-шежіре” қоғамдық қоры. 050009.

Алматы қаласы,

Абай даңғылы, 143-үй, 609-болме

ЖШС “Жедел басу баспаханасы”,
050030, Алматы қаласы,
Красногорская көшесі, 71.

ISBN 978-601-7011-82-6

9 786017 011826